

KOMPARATIVISTIKA

COMPARATIVE STUDIES

№2(6), 2025

ISSN 3060-4559

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY
TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

**O‘ZBEKISTON DAVLAT
JAHON TILLARI UNIVERSITETI**

Sayt: <https://comparative.uzsci.uz/uz/>

KOMPARATIVISTIKA **(Comparative Studies)**

**Jurnal OAK Rayosatining 12-fevral 2025-yildagi 365/7-son qarori
bilan filologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy
ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga
kiritilgan.**

№ 2(6),2025

Bosh muharrir:

Xalliyeva Gulnoz Iskandarovna, filologiya fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

(РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ/ EDITORIAL BOARD)

**To'xtasinov Ilhomjon
Madaminovich,**

O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti rektori, pedagogika fanlari
doktori, professor;

Yusupov Otabek Yakubovich,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent;

**Nasirov Abduraxim
Abdimutalipovich,** filologiya fanlari
doktori, professor;

Zaripov Lochin Rustamovich
pedagogika fanlari doktori, professor;

Salohiy Dilorom Isomiddin qizi,
filologiya fanlari doktori, professor,
Turon FA akademigi;

Mannonov Abduraxim Mutalovich,
filologiya fanlari doktori, professor;

Jo'raqulov Uzoq Haydarovich,
filologiya fanlari doktori, professor;

**Qosimov Abdug'opir
Abdikarimovich,** filologiya fanlari
doktori, professor;

Karimov Bahodir Nurmetovich,
filologiya fanlari doktori, professor;

Sapaeva Feruza Davlatovna,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), professor;

To'raeva Bahor Bahriddinovna,
filologiya fanlari doktori, dotsent;

Muhibova Ulfatxon Uchkunovna,
filologiya fanlari doktori, professor;

Axmedov Oybek Saporbayevich,
filologiya fanlari doktori, professor;

Kulmamatov Dusmamat Sattarovich,
filologiya fanlari doktori, professor;

Ergasheva Guli Ismoil qizi, filologiya
fanlari doktori, professor;

Umarova Mahliyo Yunusovna,
filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Ulug'bek Qo'chqarivich,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent;

Axmedova Aziza Komilovna,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD);

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna,
tahririyat ma'sul kotibi.

Nazmi Agil,
Koch universiteti, filologiya fanlari
doktori, professor; (Turkiya)

Devid Damrosh, Harvard universiteti
professori, (AQSh)

Galin Tixanov,
London Qirolicha Meri universiteti
professori (Buyuk Britaniya)

Ahmet Cuma,
Selçuk universiteti, filologiya fanlari
doktori, professor. (Turkiya)

Muassis:

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

“Komparativistika” ilmiy jurnali davlat ilmiy-texnika dasturlari doirasida bajarilayotgan IL-27-4722022413-sonli “Qiyosiy adabiyotshunoslik” fanining “Komparativistika” elektron platformasini yaratish mavzusidagi innovatsion loyiha rejasi asosida 2024-yil, mart oyida tashkil qilingan, bir yilda to‘rt marta nashr qilinadi. Ushbu jurnalda qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik, tarjimashunoslik, jahon adabiyoti, adabiyot nazariyasiga oid eng dolzarb maqolalar e‘lon qilinadi.

“Komparativistika” (Comparative Studies) jurnali O‘zR Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024- yil 18-aprelda №258331 bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Tahririyat manzili: Toshkent shahri, Uchtepa tumani, Kichik halqa yo‘li, G-9A-mavze, 21-a uy.

Rektorat binosi: 2-qavat. **Elektron manzil:**

komparativistika_iel@mail.ru;

Telegram kanal:

https://t.me/Comparative_Studies

https://t.me/KomparativistikaIEJ_Bot

Telefon raqami (telegram):

+998901189883

MUNDARIJA

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK

Qosimov Abdug‘opir Abdikarimovich, Xolmatov Oybek Umarjon o‘g‘li. ERIX MARIYA REMARK VA O‘TKIR HOSHIKOV ROMANLARIDA BADIY PSIXOLOGIZM.....	7-17
Дворянина Виктория Сергеевна. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МУЗЕЙНЫХ ЭКСПОЗИЦИЙ В «РУССКОМ ДНЕВНИКЕ» Т. ДРАЙЗЕРА И ДЖ. СТЕЙНБЕКА.....	18-30
Ma’diyeva Adiba Dovudovna. ZAMONAVIY O‘ZBEK VA NEMIS SHE’RIYATIDA QUYOSH TIMSOLINING QIYOSIY-BADIY TALQINI.....	31-41
Anarkulova Zubayda Fayzullo qizi. YEVROPA VA O‘ZBEK ADIBLARI ASARLARIDA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR OBRAZINING QIYOSIY TAHLILI.....	42-56
Toshkuvvatov Khayrulla Lutfulla ug‘li. A COMPARATIVE ANALYSIS OF SURPRISE MARKERS IN THE ENGLISH AND UZBEK VERSIONS OF THE “HARRY POTTER” SERIES.....	57-67
Karimov Ulug‘bek Nusratovich, Karimova Munira Axmadjanovna. “IJODKOR SHAXS” OBRAZINI YARATISHDA JEK LONDON VA ABDULLA QAHHOR MAHORATI: UNIVERSALLIK VA O‘ZIGA XOSLIK.....	68-86

CHOG‘ISHTIRMA TILSHUNOSLIK

Nasirov Abduraxim Abdimutalipovich. ARAB TILIDAN O‘ZBEK VA FRANSUZ TILLARIGA O‘ZLASHGAN SO‘ZLARINING QIYOSIY ETIMOLOGIYASI XUSUSIDA.....	87-99
Jumaniyazov Atabay, Allaberganova Firuza Ibraximovna. O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA QO‘SHMA SO‘Z VA SO‘Z BIRIKMALARINING MA‘NO MUSHTARAKLASHUVI XUSUSIYATLARI.....	100-116
Turgunov Dilshodbek Bahodirovich. INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDAGI BADIY ASARLARDA “G‘AZAB” KONTSEPTINI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI.....	117-126
Rashidova Nargiza Normurod qizi. INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DIPLOMATIK YOZISHMALARNING TURLARI VA VAZIFALARI.....	127-142
Rakhimova Shodiya Shukhrat qizi. AMBIGUITY AND CLASSIFICATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF BAHUVRIHIS IN ENGLISH AND UZBEK.....	143-161
Xakimova Surayyo Iskandarovna. INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI SIMVOLLARNING SOTSIOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI	162-176
Jumaniyazov Atabay, Yusubova Chamangul Mamutjonovna. O‘ZBEK VA NEMIS TILLARIDA SO‘Z VA TUSHUNCHA MA‘NOSINING QIYOSIY TADQIQI.....	177-194
Jurayev Ziyodbek Nurmatovich. INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA (BIRDAN BESHGACHA BO‘LGAN) NUMERATIVLI FRAZELOGIZMLARNING MILLIY-ETNIK XUSUSIYATLARI.....	195-209

TARJIMASHUNOSLIK

Tursunov Elmurod Umrzoqovich. ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANI INGLIZCHA TARJIMALARIDA REALIYALARNING IFODALANISHI.....	210-223
Sabirov Mahtumquli Ataboyevich. BADIY OLAM MANZARASIDA INDIVIDUAL O‘XSHATISHLAR TARJIMASINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI.....	224-237

JAHON VA O‘ZBEK ADABIYOTI

Muhibova Ulfatxon Uchqunovna. BHAKTI ADABIYOTIDA BADIYAT MASALALARI.....	238-250
Xalliyeva Gulnoz Iskandarovna, Qo‘chqoraliyeva Xosiyatxon Iqboljon qizi. TASAVVUFSHUNOS INGLIZ OLIMLARI.....	251-261
Tursunov Akmaljon Hamidjonovich. NEMIS ADIBI M.PRAVDIN IJODIDA BOBUR MIRZO TALQINI.....	262-272

Nasriddinov Dilshod A'zamkulovich. FEMINISTIC FEATURES IN THE SECONDARY WORLD OF URSULA LE GUIN'S "EARTHSEA"	273-284
Курбонова Нилуфар Турабековна. СЮЖЕТНО-ОБРАЗНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ УЖАСОГО В РОМАНАХ СТИВЕНА КИНГА «МИЗЕРИ» И «ТУМАН»	285-299
Davlatova Vazira Otabek kizi. THE GRADUAL IMPROVEMENT OF THE SHORT STORY GENRE IN WORLD LITERATURE.....	300-317
Yuldosheva Zulfizar Sobir qizi. INGLIZ ADABIYOTIDA ANIMALISTIKA JANRI GENEZISI VA UNING TADRIJIY TAKOMILI.....	318-330
Tokhirova Dilrabo Muzaffar qizi. NARRATIVE TECHNIQUES AND CHILDHOOD PSYCHOLOGY IN SUSAN HILL'S FICTION.....	331-344
Petrosyan Naira Romanovna. THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE I-NOVEL GENRE IN MODERN JAPANESE LITERATURE	345-258
Rasulmuxamedova Dilfuza Zokirovna. YOZUVCHI VA DRAMATURG ALP JAMOL IJODIYOTI	259-371
Muhammadzokirova Mohinur Muhtorjon qizi. O'ZBEK ADABIYOTIDA MEMUAR JANRINING TAKOMIL TARIXI.....	372-389
Safarova Dildora Baxtiyor qizi. NAZAR ESHONQUL PROZASINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI.....	390-402

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK

UO'K (UDC, УДК): 82-311.2

ERIX MARIYA REMARK VA O'TKIR HOSHIMOV ROMANLARIDA
BADIY PSIXOLOGIZM¹**Qosimov Abdug'opir Abdikarimovich**

professor, filologiya fanlari doktori,

Farg'ona davlat universiteti

Farg'ona, O'zbekiston

E-mail: a.a.qosimov@pf.fdu.uz**Xolmatov Oybek Umarjon o'g'li**

Adabiyotshunoslik kafedrasida o'qituvchi,

Farg'ona davlat universiteti,

Farg'ona, O'zbekiston

E-mail: oybekumarovich95@gmail.com

ANNOTATSIYA

KALIT SO'ZLAR

Maqolada nemis va o'zbek harbiy prozasida badiiy psixologizmning o'rni masalasi Erix Mariya Remark va O'tkir Hoshimov romanlari misolida tadqiq etilgan. Tahlil obyekti sifatida "Uch og'ayni" va "Tushda kechgan umrlar" romanlari olingan. Har ikki yozuvchi mazkur asarlarida urush ishtirokchilarining psixologik holatini qahramon va muhit konflikti, davr va qahramon muammosi fonida aks ettirgan. Bosh qahramonning urushga munosabati orqali mualliflar patsifizm g'oyasini ifodalanganligi ochib berilgan. Bugungi adabiyotshunoslikda badiiy asarlarni, xususan, romanlarni tahlil qilishda qahramon ruhiyati tasviri, personajlarning ichki nutqi kabi elementlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois urush mavzusidagi romanlar g'oyasi, ularda ifodalangan muallif munosabatini belgilashda psixologizmning o'rnini aniqlash dolzarb ilmiy masalalardan biriga aylanib bormoqda. Mazkur maqolada shu muammo o'rganilib, mavzuga doir ilmiy manbalarga murojaat qilingan. Shuningdek, tahlillar jarayonida asarlarning badiiy matnidan misollar keltirilib, fikrlar ilmiy asosda dalillangan. Maqola yakunida tahlillar orqali olingan natijalar xulosalangan.

Psixologizm, proza, roman, "yo'qotilgan avlod", patsifizm, mavzu, talqin, qahramon, tahlil

Received: March 3, 2025**Accepted:** March 14, 2025**Available online:** May 2, 2025

¹ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Qosimov A., Xolmatov O. Erix Mariya Remark va O'tkir Hoshimov romanlarida badiiy psixologizm.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 7-17.

ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE NOVELS OF ERICH MARIA REMARQUE AND UTKIR HASHIMOV

Kasimov Abdugapir Abdikarimovich

professor, Doctor of Philology,
Fergana State University,
Fergana, Uzbekistan

E-mail: a.a.qosimov@pf.fdu.uz

Kholmatov Oybek Umarjon ugli

teacher of the Chair of Literary Studies,
Fergana State University
Fergana, Uzbekistan

E-mail: oybekumarovich95@gmail.com

ABSTRACT

This article examines the role of artistic psychologism in German and Uzbek military prose, using the example of the novels of Erich Maria Remarque and Utkir Khoshimov. The novels “Three Comrades” and “Lives passed in the Dreams” are considered the objects of analysis. In these works, both writers reflected the psychological state of war participants against the background of the conflict between the hero and the environment, the problem of the era and the hero. Of particular note is the expression of the idea of pacifism put forward by the authors through the main character’s attitude to the war. In today’s literary criticism, when analyzing works of art, especially novels, special attention is paid to elements such as the depiction of the hero’s psyche and the inner speech of the characters. Hence, the investigation of psychologism’s influence on the concept of war novels and the author’s stance in them has become a pressing scholarly concern. This article examines this problem and refers to scientific sources on this subject. Additionally, throughout the analysis, examples from the literary text were provided and the concepts were supported with scientific evidence. At the end of the article, the results obtained through the analysis are summarized.

KEY WORDS

Psychologism, prose, novel, “lost generation”, pacifism, theme, interpretation, protagonist, analysis.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНАХ ЭРИХА МАРИИ РЕМАРКА И УТКИРА ХАШИМОВА

Касимов Абдуганир Абдикаримович

профессор, доктор филологических наук
Ферганский государственный университет
Фергана, Узбекистан

E-mail: a.a.qosimov@pf.fdu.uz

Холматов Ойбек Умаржон угли

преподаватель кафедры литературоведения
Ферганский государственный университет
Фергана, Узбекистан

E-mail: oybekumarovich95@gmail.com

АННОТАЦИЯ

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В статье рассматривается роль художественного психологизма в немецкой и узбекской военной прозе на примере романов Эриха Марии Ремарка и Уткира Хашимова. В качестве объекта анализа были взяты романы «Три товарища» и «Жизнь в сновидениях». В этих произведениях оба писателя отразили психологическое состояние участников войны на фоне конфликта героя и окружающей среды, показали свое видение проблемы эпохи и героя. Особое значение в них придается выражению идеи пацифизма, выдвигаемой авторами, через оценку отношения главного героя к войне. В современном литературоведении при анализе художественных произведений, особенно романов, большое внимание уделяется таким элементам, как изображение психологии героя, внутренняя речь персонажей. Кроме того, в современной науке о литературе одной из наиболее актуальных научных проблем становится определение места психологизма в выражении идеи романов на военную тематику и передаче с его помощью мироощущения автора. В настоящей статье с целью рассмотрения данной проблемы авторы обращаются к освещающим ее научным источникам. Также с целью научной обоснованности выводов в ходе анализа были приведены примеры из текста художественных произведений. В конце статьи сформулированы основные итоги проведенного исследования.

Психологизм,
проза, роман,
«потерянное
поколение», пацифизм,
тема, интерпретация,
герой, анализ.

KIRISH

Badiiy psixologizm asar qahramonining borliq, jamiyat va o‘z-o‘zi bilan bahsi, muloqoti vazifasini bajarib, muallifning g‘oyaviy-falsafiy maqsadini yuzaga chiqarishda muhim rol o‘ynaydi. Harbiy prozada askar obrazining urush ta‘sirida yuzaga kelgan badiiy kechinmalari tasviri muallif munosabatini aniq ifodalab, bu jarayonda badiiy psixologizm muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Chunki psixologizm inson ichki kechinmalarining asardagi aksini namoyon etgan holda muallif nuqtai nazarini, asar g‘oyasini belgilashga yordam beradi. Adabiyotshunoslikda psixologizm, qahramon ruhiyati tasviri kabi masalalar XX asrning 2-yarmidan boshlab asosiy ilmiy muammolardan biriga aylanib, keng miqyosda o‘rganilgan. Jumladan, jahon va o‘zbek adabiyotshunosligida A.Iezuitov, L.Ginzburg, S.Rubinshteyn, H.Umurov, B.Karimov, M.Boboxonov va boshqa olim hamda tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida badiiy asar poetikasi, qahramon xarakterini belgilashda psixologik tahlilning o‘rniga alohida e‘tibor qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Ukrainalik adabiyotshunos Lidiya Ginzburg psixologizmni qahramon kechinmalari o‘rtasidagi ziddiyatlarning batafsil va chuqur tadqiqi deb ta‘riflab, dastlab avtobiografik va memuar asarlarda ifodalanganligini qayd etgan (Ginsburg L., 1979, 29). Urush mavzusidagi nasriy asarlarning aksariyati urush ishtirokchisi bo‘lgan yozuvchilar tomonidan yaratilganligini inobatga olsak, badiiy psixologizmning urush va qahramon munosabatini aks ettirishdagi roli muhim ekanligi anglashiladi. Askar obrazining mukammal holatda yaratilishida urushga hissiy munosabatning psixologik jarayonlar vositasida tasvirlanishi katta ahamiyatga ega. Xususan, jahon adabiyotida N.Rostov, A.Bolkonskiy (Lev Tolstoy, “Urush va tinchlik”), Bertran (Anri Barbyus, “O‘t”), Frederik Genri (Ernest Xeminguey, “Alvido, qurol!”), Paul Boymer (Erix Mariya Remark, “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q”), o‘zbek adabiyotida Ahmadjon Shukurov (Abdulla Qahhor, “Oltin yulduz”), Bektemir (Oybek, “Quyosh qoraymas”), Elmurod (Shuhrat, “Shinelli yillar”), Kimsan (O‘tkir Hoshimov, “Ikki eshik orasi”), Rustam (O‘tkir Hoshimov, “Tushda kechgan umrlar”) kabi askar obrazlarining xarakter xususiyatlari urushning

inson ruhiyatiga turli ko'rinishlardagi ta'sirini ifodalovchi psixologik tasvir vositasida aks ettirilgan. Askar psixologiyasi XX asr prozasida ancha keng va chuqur tasvirlanib, aksariyat holatlarda urushning qahramon ruhiyatida qoldirgan asoratini ifodalash vazifasini bajargan.

M.Boboxonov "shaxsning ruhiy hamda bir vaqtning o'zida davr va jamiyat qarama-qarshiliklarini, konfliktlarini aks ettiruvchi ichki ziddiyatlari aynan psixologizm orqali yaqqol ochiladi" (Бобохонов М., 2012, 10), deb ta'kidlaganida psixologizm va konflikt o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ham nazarda tutgan. Darhaqiqat, badiiy psixologizm qahramon ruhiyati va tashqi muhit munosabati konflikt yordamida talqin etiladi. "Adabiyotshunoslik lug'ati"da konfliktga "personajlarning asar syujetida badiiy ifodasini topadigan o'zaro to'qnashuv va kurashlari, qahramon bilan muhit orasida yoki uning ruhiyatida kechuvchi ziddiyatlar", deb ta'rif berilgan. Shu ta'rif asosida badiiy konflikt uch turga ajratilgan: 1) xarakterlararo; 2) qahramon va muhit; 3) ichki (psixologik) (Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М., 2013, 143-144). Askar va front voqeligi o'rtasidagi ziddiyat, asosan, badiiy konfliktning ikkinchi turi hisoblangan qahramon va muhit konflikti orqali namoyon bo'ladi. XX asr prozasida, xususan Erix Mariya Remark va O'tkir Hoshimov romanlarida askar hamda front konflikti urushga muallifning badiiy munosabatidan kelib chiqqan holda patsifizm g'oyasini ifodalashga xizmat qilgan. Bu xususiyat Erix Mariya Remarkning Paul Boymer, Robert Lokamp, Otto Kester, Valentin Gauzer, Ernst Grebber; O'tkir Hoshimovning Rustam, Xayriddin, Kimsan kabi qahramonlari talqinida aniq ko'rinadi.

MUHOKAMA

Har ikki yozuvchi urushning qahramonga yetkazgan psixologik jarohatini jang lavhalari, bevosita urush vaqtida bo'lib o'tgan voqealar fonidagina emas, urushdan keyingi davr voqeligi misolida ham aks ettirgan. Bu borada Remarkning "Uch og'ayni" romani alohida ahamiyat kasb etadi. "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" romanida asosiy makon front, okop, kazarmalar, jang maydoni edi. "Uch og'ayni" romanida esa muallif zamon va qahramon ziddiyatlari yuzaga chiquvchi badiiy makon sifatida shaharni tasvirlagan. Rus tadqiqotchisi D. Morev o'z

dissertatsiyasida keltirib o'tganidek: "romanda shahar manzarasi g'oyaviy jihatdan qahramonning o'zgarib turuvchi psixologik holatiga mos ravishda turli ko'rinishlarda aks ettirilgan" (Мошев Д., 2008, 11). Lokamp ijarada yashaydigan Zalevski xonimning pansioni, asosan, ichkilik iste'moli bilan bog'liq holda tasvirlangan kafe va restoranlar, kasalxona, shahar ko'chalarining tungi manzarasi davrga xos ijtimoiy-ma'naviy muammolarning jonli kartinasi sifatida namoyon bo'lgan. Bu makonlarda urushdan keyin turlicha turmush tarzini boshdan kechirayotgan, lekin hammasi birdek iztirob chekayotgan qahramonlarning hayotiga guvoh bo'lish mumkin. Remark shahar makoni vositasida urushning jamiyat hayotida davom etayotgan asoratlari aks ettirgan. Yozuvchi vayronkor hodisalar faqat urush vaqti va front makonida emas, urushdan qariyb o'n yil keyingi vaqtda shahar makonida ham ro'y berayotganligini tasvirlab, bu jarayonni o'n yil avvalgi urush qoldirgan asorat mahsuli sifatida ifodalaydi.

"Uch og'ayni" romanida ham do'stlik qahramonlarni begonalashgan jamiyatdan va bir vaqtning o'zida, yolg'izlikdan qutqaruvchi asosiy vosita vazifasini bajaradi (Маркин А., 2018, 36). Asarda o'ziga yupanch qidirgan qahramonlar: Lokamp, Kester va Lents, ular bilan yonma-yon tasvirlangan turli xarakterdagi personajlar: Patritsiya, Grau, Gauzer, Roza, Zalevski xonim va boshqa obrazlar misolida urush asoratlari ostida yashayotgan jamiyatning umumiy taqdiri tushkunlik, inqiroz holatida tasvirlangan. Romanda asosiy urg'u urush ishtirokchisi bo'lgan sobiq askarlarning taqdir va kechinmalariga qaratilgan. Romandagi quroldosh do'stlar "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" asari qahramonlarining ulg'aygan vakillariga to'g'ri keladi.

"Uch og'ayni" romanida Robert, uning ikki do'sti Gotfrid Lents va Otto Kester urushdan omon qaytgan sobiq askarlarning tipik vakillari sifatida psixologik jarohat, urush qoldirgan salbiy xotiralar bilan yashayotgan insonlar taqdirini umumlashtirgan. "Tushda kechgan umrlar" romanida esa bu vazifani Rustamning o'zi bajargan. Ikki roman qahramonlari o'rtasidagi psixologik kayfiyatning umumiylik kasb etishi Robert va Rustam obrazlarining qiyosi orqali yuzaga chiqadi. Bu qahramonlar o'rtasidagi umumiylik romanlarda o'z aksini topgan xotira tasviri

orqali aniq ko‘rinadi. Uyiga qaytgan qahramon o‘zini begona his qiladi, o‘z uyi unga avvalgidek qadrdon tuyulmaydi. Qahramonning kechinmalari makon va zamon kategoriyasi bo‘yicha keskin evrilishga uchragani aniq ko‘rinadi (Похаленков О., 2019, 29]. Robert urushdan keyin oradan o‘n yil vaqt o‘tgan bo‘lishiga qaramay, haligacha urush qoldirgan asoratlar, salbiy xotiralar girdobidan qutula olmagan. Romanning birinchi bobidayoq bu xususiyat quyidagi yo‘sinda ifodalanadi: *“O‘tmishni eslamaganim ma’qul. Ayniqsa, yolg‘iz qolgan paytlarimda. Kechqurunlari. Ammo-lekin aytishga osonku-ya, o‘tmish ba’zan shundoq ko‘z oldimga kelib, qadalib turib oladi. Shunday paytlarda aroq asqotadi”*. (Ремарк Э., 2015, 9]. Robert asarning bir necha o‘rinlarida o‘tmishni unutish, yoshlikni eslamaslik haqida mulohaza yuritsa-da, urush xotiralarini tez-tez uni bezovta qilaveradi. Jumladan, qo‘shnisi Xasse o‘z joniga qasd qilgani ma’lum bo‘lganida bu voqeadan iztirobga tushgan Zalevski xonimga taskin berish uchun urush xotiralariga beixtiyor murojaat qiladi:

“Frau Zalevski birdan ho‘ngrab yubordi.

– Qo‘ying, yig‘lamang, – dedim unga. – Endi hech narsani o‘zgartirib bo‘lmaydi.

– Qanday dahshat! – piqilladi u. – Bu yerdan ko‘chib ketishim kerak, chidolmayman!

– Chidaysiz, – dedim men. – Gazdan zaharlanib o‘lgan bir necha yuz inglizni ko‘rganman. Chidaganman...” (Ремарк Э., 2015, 301).

Robert har bir jiddiy voqelikdan keyin shu hodisaga yaqin bo‘lgan urush xotiralarini ko‘z o‘ngiga keltiradi. Qahramon ongiga mahkam o‘rnashib qolgan noxush xotiralar fonida urush ishtirokchilarining ruhiy iztiroblari, kechinmalari o‘z ifodasini topgan.

“Tushda kechgan umrlar” romanida ham endigina urushdan qaytgan Rustamning ong va ruhiyatida urush qoldirgan asoratlar bir necha epizodlarda tasvirlangan. Masalan, Rustamning urushdan yurtiga qaytganidagi kechinmalari quyidagicha ifodalangan: *“Toshkent o‘zgarmabdi. O‘sha-o‘sha shahar. O‘sha-o‘sha ko‘chalar. Yo‘l chetida yam-yashil daraxtlar yashnab yotibdi. Mashinalar bir-*

birini quvib, shamoldek yeladi. Go'yo o'n besh qadam oldinda borayotgan mashina minaga duch kelib, portlamaydigandek! Ko'chada odam muncha ko'p? Go'yo olisda, qoyalar orasida biqinib turgan snayper xohlasi besh minutda yigirmatasini yer tishlatmaydigandek..."(Хошимов Ў., 2016, 171). Psixologik kechinmaning bu tarzda tasvirlanishi qahramonning urushdan qanday hissiyot bilan qaytganligi haqida tasavvur berish bilan birga urush va tinch hayot o'rtasidagi antitezani ham ifodalagan. Qiyosiy uslubdagi badiiy tasvir vositasida muallif tinch hayotning badiiy manzarasini zimdan urushga qarama-qarshi qo'ygan. "Yam-yashil daraxtlar" va "orasida snayper biqinib turgan qoyalar", yoki "yelib-yugurayotgan mashinalar" va "yerga ko'milgan minalar" o'rtasidagi qarama-qarshi tasvir urush bilan tinchlikning o'zaro zid ko'rinishini badiiy aks ettirgan. Lekin bu Rustamning ruhiyatida shukronalik yoki taqdiridan minnatdorlik tuyg'usini uyg'otmaydi. Navbatdagi shunga o'xshash epizodda qahramonning tinch hayotga moslasholmay qiynalayotgan kechinmalari quyidagidek tasvirlangan: "*Odamlarning bunchalik beparvo yurishiga hamon ko'nikolmasdim. Har bir daraxt orqasida "duh" poylab turgandek edi*". (Хошимов Ў., 2016, 189). Qahramon ongiga mustahkam o'rnanib qolgan qo'rquv refleksi afg'on urushi ishtirokchilarining umumiy hissiyotlarini o'zida mujassamlashtirgan. Bu O'.Hoshimov ijodida urushni rad etishning o'ziga xos uslublaridan biri hisoblanadi.

NATIJALAR

Robert va Rustam obrazlarining psixologik evrilishlariga xos umumiy jihat qahramonlarda yosh tushunchasining o'z ahamiyatini yo'qotishidir. "Uch og'ayni" romanining birinchi bobida Robertning tug'ilgan kuni tasvirlangan bo'lib, qahramon 30 yoshga to'lgan. Ammo do'sti Kesterning: "O'ttiz yoshli kishiga o'xshaysanmi, yo'qmi?", degan savoliga Robert "ham o'n olti, ham ellik yoshli odamga o'xshayman", tarzida javob beradi.

– ...*Wie dreißig?*

– *Wie sechzehn und fünfzig gleichzeitig. Nicht besonders* (Remarque E., 1991, 12).

Yuqoridagi o‘rinda Robertning javobi ostida urushdan avvalgi davrda qolib ketgan o‘spirinlik hamda urushdan keyingi ulg‘ayishni ifodalovchi keksalikka ishora bor. Qahramon o‘zini bir vaqtning o‘zida ham o‘spirin, ham keksa insondek his qilishini ta’kidlash orqali boy berilgan yoshlik va kelajakka bo‘lgan umidsizlikni nazarda tutgan.

“Tushda kechgan umrlar” romanida ham Rustam o‘limi oldidan ruhiy larza holatida quyidagicha fikr yuritadi: *“Men necha yoshga chiqdim o‘zi? Yigirma ikkiga?! Yo‘g‘-e, axir, men yetmish ikkidaman-ku! Balki sakson ikkidadir? Nima farqi bor?!”* (Khoshimov U., 2016, 3). Romanning ilk sahifalarida keltirilgan ushbu jumla asar oxirida yana takror qo‘llangan. Bu yerda ham qahramon bir vaqtning o‘zida yosh va keksa insonning kechinmalarini his etayotganligi aks etgan. Remarkda bu jarayon do‘stlarning yumoristik suhbatida kechsa, O‘tkir Hoshimovda qahramonning kundalikka qayd etilgan butun umr sarhisobi, ma’nisiz umr haqidagi dardli iqrori holatida tasvirlangan. Har ikki adib ham bu orqali urushning qahramon ruhiyatiga bergan kuchli zarbasini yana bir bor o‘ziga xos uslubda aks ettirgan.

“Uch og‘ayni” romanida sobiq askarlarning izdan chiqqan ruhiyati Lokamp, Kester va Lentsdan tashqari Valentin Gauzer obrazi orqali ham o‘z ifodasini topgan. Bu qahramon urushda baxtli tasodif sababli o‘limdan qutulib qolgan inson bo‘lib, urushdan keyin katta meros olgan. Romanda unga quyidagicha ta’rif berilgan: *“Urushdan keyin Valentin kattagina merosga ega bo‘ldi. Shundan beri ichadi. Tirik qolganimni umrbod nishonlashim kerak, deydi. Oradan qancha yil o‘tib ketgani bilan ishi yo‘q... Urush jarohati ko‘ngliga qattiq o‘rnashib qolgan”*. (Ремарк Э., 2015, 37). Bu qahramon hayotini ijobiy tomonga o‘zgartirish uchun qolgan personajlardan ko‘ra ko‘proq imkoniyatga ega, biroq u ham asardagi boshqa obrazlar singari yuksak maqsadlar, katta intilishlar bilan yashamaydi. Aksincha, barcha sa’y-harakat va mehnatni foydasiz deb hisoblab, ichkilikdan bo‘shamaydi. Ichkilikka moyillik Remark asarlarining deyarli barcha asosiy qahramonlariga xos xususiyat bo‘lib, bu urush ishtirokchilarining ma’naviy va ruhiy inqirozini ifodalashga xizmat qilgan.

“Tushda kechgan umrlar” romanida ham askarlikdan qaytgan qahramonda alkogolizm illatining yuzaga kelishi kuzatiladi. Xususan, urush qoldirgan jarohatlar ustiga “o‘zbek ishi” voqealarining alami qo‘shilgach, ichkilik Rustamning odatlaridan biriga aylanadi. Bu esa asar voqealari davomida qahramonning halokatini tezlashtirishga xizmat qilgan. Shuningdek, Rustam urushda olgan jarohati oqibatida erkaklik quvvatidan mahrum bo‘lgan. Bu holat zahirida nafaqat jismoniy jarohat, balki istiqbolsiz kelajakka ishora ham mavjud.

XULOSA

Erix Mariya Remark va O‘tkir Hoshimovning urush mavzusidagi romanlarida askar obrazining o‘ziga xos xususiyatlari, qahramon xarakteri va muallif nuqtayi nazari psixologik tasvir vositasida keng ifodalangan. Xususan, “Uch og‘ayni” va “Tushda kechgan umrlar” romanlarida urush ishtirokchilarining intellektual va psixologik evolyutsiyasi aks ettirilib, urushning iqtisodiy va siyosiy manfaatdorlikka asoslanganligini idrok etgan yosh qahramonlarning kechinmalari vositasida mafkura hamda hayot haqiqati o‘rtasidagi teskari mohiyat ochib berilgan. Bu jarayonda Robert Lokamp va Rustam Shomatov obrazlari hikoyachi-personaj hamda jonli guvoh vazifasini bajargan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Гинзбург Л. О психологической прозе. – Л.: Художественная литература, 1976. – 448 б
2. Бобохонов М.Р. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм. Филол.фан.номз...дисс.автореф. – Тошкент, 2012.
3. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – 408 бет.
4. Морев Д.А. Берлин как текст в метаромане В.В.Набокова и Э.М.Ремарка. Автореферат дисс.канд.филол.наук. – М., 2008.
5. Маркин А.В. Случай Ремарка / Время Ремарка. К 120-летию со дня рождения писателя. Библиографический дайджест. – Волжский, 2018.

6. Похаленков О.Е. Мотивные комплексы и повествовательные стратегии романов «потерянного поколения» в контексте военной прозы XX века. Автореферат дисс.докт.филол.наук. – Смоленск, 2019.
7. Ремарк Э.М. Уч оғайни. – Тошкент: Шарк, 2015. – 416 бет.
8. Ҳошимов Ў. Тушда кечган умрлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 272 бет.
9. Remarque E.M. Drei Kameraden. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1991. – 585 бет.

REFERENCES:

1. Ginsburg, L. (2016). On Psychological Prose. Tashkent. P.448.
2. Bobokhonov, M.R. (2012). Psychologism in modern Uzbek short stories. Abstract of the dissertation of Candidate of Philological Sciences. Tashkent.
3. Kuronov, D., Mamajonov, Z., Sheralieva, M. (2020). Dictionary of Literary Studies. Tashkent. 408 p.
4. Morev, D.A. Berlin as a Text in the Metaroman of V.V. Nabakov and E.M. Remarka. Abstract of the dissertation of Candidate of Philological Sciences. Tashkent, 2020.
5. Markin, A.V. (2018). Cases of Remarka // TimeRemark. To the 120th anniversary of the writer's birth. Bibliographic Digest. Tashkent.
6. Pokhalenkov, O.E. (2020). Motive complexes and narrative strategies of the novels "The Lost Generation" in the context of military prose of the 20th century. Abstract of the dissertation of Doctor of Philological Sciences.
7. Remarque E.M. (2015). Three Peers. - Tashkent: ЎзМУ. 416 p.
8. Khoshimov U. (2016). Lives Passed in Dreams. - Tashkent: New Generation. 272 p.
9. Remarque E.M. (1991). Drei Kameraden. Köln: Kiepenheuer & Witsch. 585 p.

УДК (UO*К, UDC): 82-94

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МУЗЕЙНЫХ ЭКСПОЗИЦИЙ В «РУССКОМ ДНЕВНИКЕ» Т. ДРАЙЗЕРА И ДЖ. СТЕЙНБЕКА²

Дворяшина Виктория Сергеевна

Старший преподаватель

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

OrcidID: [0009-0002-9727-7841](https://orcid.org/0009-0002-9727-7841)

АННОТАЦИЯ

В работе проводится сравнительный анализ описаний музейных интерьеров в «Русских дневниках» американских писателей Т. Драйзера и Дж. Стейнбека. В статье определяются сходства в целях и обстоятельствах двух визитов, характеризуются стилевые особенности описаний, выявляются индивидуальные черты моделируемых в анализируемых описаниях пространств. Установлено, что в обоих произведениях авторы как явно, так и с помощью символического подтекста, демонстрируют свое отрицательное отношение к идее абсолютной власти. Историческое пространство, сохраняющееся в музейных экспозициях Царского села и Кремля, его субъективная оценка помогают авторам установить причины исторических событий и сущность исторически сформировавшейся системы государственного управления. При этом Драйзер оценивает музейную экспозицию только как свидетельство о прошлом, а Стейнбек, насыщая описание замечаниями психологического характера, проецирует свои наблюдения на настоящее, намекая на возможность параллелей между царской и императорской властью и сосредоточенной в одних руках властью в послевоенной России.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Дневник, музей,
интерьер, власть,
свобода, Драйзер,
Стейнбек

Received: March 1, 2025**Accepted:** April 4, 2025**Available online:** May 2, 2025

² For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Дворяшина В. интерпретация музейных экспозиций в «русском дневнике» т. драйзера и дж. Стейнбека. //Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — В. 18-30.

T. DRAYZER VA J. STEYNBEKNING “RUS KUNDALIGI” DAMUZEY KO‘RGAZMALARI TALQINI

Dvoryashina Viktoriya Sergeevna

Katta o‘qituvchi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

OrcidID: 0009-0002-9727-7841

ANNOTATSIYA

KALIT SO‘ZLAR

Tadqiqotda amerikalik yozuvchilar T. Drayzer va J. Steynbekning “Rus kundaliklari”dagi muzey intererlari tasvirlari qiyosiy tahlil qilingan. Maqolada ikki tashrifning maqsad va shart-sharoitlaridagi o‘xshashliklar aniqlanadi, tavsiflarning uslubiy xususiyatlari tavsiflanadi, tahlil qilinayotgan tavsiflarda modellashirilgan makonlarning individual xususiyatlari yoritiladi. Har ikkala asarda ham mualliflar mutlaq hokimiyat g‘oyasiga nisbatan o‘zlarining salbiy munosabatlarini ham oshkora, ham ramziy tagma’no orqali namoyon qilganliklari aniqlandi. Sarskoye selo va Kreml muzey ekspozitsiyalarida saqlanayotgan tarixiy makon, uning subyektiv bahosi mualliflarga tarixiy voqealarning sabablarini va tarixan shakllangan davlat boshqaruvi tizimining mohiyatini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, Drayzer muzey ekspozitsiyasini faqat o‘tmishning dalili sifatida baholaydi, Steynbek esa tavsifni psixologik xarakterdagi izohlar bilan to‘ldirib, o‘z kuzatuvlarini hozirgi kunga yo‘naltiradi, podshoh va imperator hokimiyati va urushdan keyingi Rossiyada bir qo‘l ostidada to‘plangan hokimiyat o‘rtasidagi o‘xshashliklar bo‘lishi mumkinligiga ishora qiladi.

Kundalik, muzey,
interyer, hokimiyat,
erkinlik, Drayzer,
Steynbek

INTERPRETATION OF MUSEUM EXHIBITIONS IN THE “RUSSIAN DIARY” BY T. DRAIZER AND J. STEINBACK

Dvoryashina Viktoriya Sergeevna

Senior Teacher

Uzbek State University of World Languages

Tashkent, Uzbekistan

OrcidID: 0009-0002-9727-7841

ABSTRACT

This research compares the descriptions of museum interiors in the "Russian Diaries" by American writers T. Dreiser and J. Steinbeck. The article identifies similarities in the purposes and circumstances of their two visits, characterizes the stylistic features of the descriptions, and reveals the individual characteristics of the spaces portrayed in the analyzed accounts. It has been established that the authors demonstrate their negative attitude towards absolute power in both works, both explicitly and through symbolic subtext. The historical space preserved in the museum exhibitions of Tsarskoye Selo and the Kremlin, together with its subjective assessment, helps authors identify the causes of historical events and the essence of the historically formed system of state governance. Dreiser, however, evaluates the museum exhibition solely as evidence of the past, while Steinbeck, infusing the description with psychological observations, projects his insights into the present, suggesting possible parallels between czarist and imperial power and central authority in post-war Russia.

KEY WORDS

Journal, museum,
interior, power, freedom,
Dreiser, Steinbeck

Музеи – Бог мой! – какими невыносимыми они могут стать! (Т. Драйзер)

Музей – это церковь русских. (Дж. Стейнбек)

ВЕДЕНИЕ

В эпоху интенсивного использования информационных технологий для формирования образа страны или народа в условиях отсутствия возможностей для непосредственных контактов в сфере пристального внимания ученых (историков, литературоведов, культурологов и др.) оказываются журналистские и писательские травелоги, или рассказы о совершенных в действительности поездках, в которых документальная основа не исключает авторской интерпретации увиденного.

«Русские дневники», авторами которых являются американские писатели Т. Драйзер (1928) и Дж. Стейнбек (1948) объединяет многое: и жанр, и объект описания, и отражение в них американского восприятия жизни «других» со свойственным ему юмором, и статус содержательных и значимых исторических документов, передающих дух и обстановку важных эпох в жизни нового государства (послереволюционное строительство и послевоенное восстановление). (Полякова М., Колесникова О., 2018, 1611). Несмотря на это данные произведения до настоящего времени практически не изучались в сравнительном аспекте, за исключением единичных работ. (Гулямова И., 2023). На русском языке эти тексты долгое время не публиковались, поскольку оценки, данные авторами увиденному в стране Советов, были неоднозначными с точки зрения принимающей стороны, и в полном виде книги дошли до массового читателя только во второй половине 80-х гг. прошлого века. Обе поездки, в ходе которых создавались эти путевые записки (дневники) знаменитых американцев, были приурочены к важным датам – десятилетнему и тридцатилетнему юбилеям революции и проходили при организационном участии ВОКСа (Всесоюзного общества культурной связи с заграницей). (Жданова Л., 2016) Сходными оказались даже способы, которые авторы использовали для понимания и объяснения читателю своего видения причин произошедших изменений и развивающихся процессов,

одним из которых стала интерпретация культурных объектов, фиксирующих в своих экспозициях и интерьерах основные идеологические установки эпохи, способных дать внимательному наблюдателю ключи для понимания глубинных причин масштабных событий и особенностей национального характера и мировосприятия, несомненно, проявившихся в социальных катаклизмах и достижениях народа. (Дворяшина В., 2020, 138; Пром Н., 2024, 134)

При этом «Русский дневник» Драйзера более обстоятельный, подробный, аналитический, в нем открыто выражены авторские симпатии и в развернутом виде представлены его политические убеждения, что во многом связано с характером взаимоотношений между двумя странами в описываемый период: американцы активно налаживали экономическое и научно-техническое сотрудничество с молодым государством, интенсивно развивались также культурные связи. (Резаненко О., 2016, 115) Автор этого дневника также предстает вдумчивым читателем русской классики, который находит в реальности подтверждение национального содержания реалистической русской литературы («Русские остаются настоящим народом великих русских писателей - Толстого, [Гоголя](#), [Тургенева](#), [Достоевского](#), [Салтыкова](#). Изображенные ими типы можно увидеть повсюду» (Драйзер Т., 1928), взыскательным критиком литературы, музыкального и киноискусства. Записи из дневника легли в основу книги «Драйзер смотрит на Россию» - «книги социологической, полной теоретических построений», именно такой, какую «ждали от писателя по обе стороны океана». (Кузина Д., 2020, 106)

«Русский дневник» Стейнбека отражает совершенно иную по характеру эпоху во взаимоотношениях двух стран, характеризующуюся напряженным противостоянием в сфере идеологии и политики, которое влекло за собой кампанию по взаимной дискредитации в СМИ, направленную на создание образа врага, разделением представителей творческой интеллигенции на симпатизирующих и враждебно настроенных, препятствиями для свободных

дружеских и творческих контактов. Стил «Русского дневника» Стейнбека отличается сдержанностью и лаконизмом, вниманием к деталям, в тексте выражено уважение и сочувствие к простому человеку, в котором автора привлекает огромная созидательная энергия, направленная на восстановление страны и возврат к мирной жизни, желание сфокусироваться на бытовых подробностях, постоянное указание на сложности перевода с одного образа мыслей на другой при общении с литературными чиновниками и деятелями культуры.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ.

Анализируя «Русский дневник» Теодора Драйзера с позиций сформированного в нем хронотопа, исследователь И.Т. Гулямова приводит цитату из интервью писателя, где он формулирует цели, ради которых приехал в Россию: «Меня интересует она сама, происшедшие изменение, ее идеалы, ее мечты». (Гулямова И., 2023, 195) Из этого можно сделать вывод, что писатель ставил перед собой задачу рассмотреть жизнь народа, создавшего новое государство, в исторической перспективе, выводя настоящее (изменения) и будущее (мечту) из сформировавшего «русскую идею» прошлого. В путевых записях Драйзера воссоздано «сгущенное» пространство, которое, как утверждает автор работы со ссылкой на М. Бахтина, свидетельствует о движении времени, сюжета, истории. (Гулямова И., 2023, 196) При этом общим местом исследований, посвященных «Русскому дневнику» Драйзера, является интерпретация яркого описания собора Василия Блаженного как сказочного пространства и символики летающих над зданиями Кремля галок. Мы хотели бы обратить внимание на символическое истолкование в травелогах Драйзера и Стейнбека интерьеров, в которые вписаны жизни реальных исторических личностей, прежде всего, царей. Их, по наблюдениям О. Пановой, Драйзер воспринял как манифестацию «варварского, азиатского начала», «отсталых представлений о мощи, величии и красоте». (Панова О., Попова В., 2023, 22)

По своему объему описание внутреннего убранства Александровского царского дворца в Царском селе (который во время визита Драйзера уже «являлся музеем и сохранялся в том виде, какой он имел в понедельник 30 июля 1917 года, когда его внезапно покинул последний царь» (Драйзер Т., 1928) и экскурсии по нему превосходит описания других культурных объектов (например, Эрмитажа) и мероприятий (например, посещение Государственного цирка в Ленинграде). Смысловым ядром данного описательного фрагмента является загроможденность пространства, свидетельствующая, по мнению автора, прежде всего о дурном вкусе проживавших здесь правителей. Эта оценка повторяется и при описании детских комнат («Несколько комнат забиты его (царевича Алексея) игрушками – здесь разные вещи, игрушечные животные, механические игрушки, автомобили, корабли, моторы» (Драйзер Т., 1928), и комнат императорской четы - Николая («Особенно негармоничны комнаты Николая – они загромождены мебелью, безделушками и коврами, очень широкими турецкими диванами, которые не соответствуют остальной мебели, стены просто залеплены картинами и фотографиями, как будто владелец сделал попытку показать все подарки, которые он получил» (Драйзер Т., 1928) и императрицы Александры («Многочисленные туалетные столики и бюро заполнены безделушками, вазами и фотографиями, а стены завешаны небольшими фотографиями и картинами» (Драйзер Т., 1928).

Параллельно в описании интерьеров дворца развивается тема несовпадения внутреннего и внешнего -принадлежности к царской семье (царское величие) и его проекции вовне (удручающее уродство): гардеробы царя и царевича забиты форменной одеждой, комната императрицы похожа на «будуар актрисы или режиссера». В восприятии американца в этих интерьерах стерто все личное и индивидуальное, подчеркнуто все стесняющее и обязывающее – форма, жесткие кровати, спартанские бытовые условия. В целом описание формирует негативный образ императорской власти, олицетворением которой стала семья последнего самодержца, конкретизируя

прозвучавшее в начале фрагмента жесткое резюме («Мне стало достаточно ясно, почему от этих людей нужно было избавиться» Драйзер Т., 1928). Опираясь на проанализированный фрагмент, причину подобной резкости можно увидеть в том, что историческая роль самодержцев, с точки зрения наблюдателя, стала формальностью, неким болезненным пережитком, в своих внешних атрибутах она утратила свойственную живым организмам гармонию и приспособленность к выживанию, превратилась в собрание «длинных уродливых мантий из атласа, бархата и кружев». (Драйзер Т., 1928) По мнению автора, этот принцип власти неизбежно должен был стать историческим прошлым. Драйзер мог спорить и полемизировать относительно того, какая социально-экономическая система – капитализм или социализм – более способствует решению насущных проблем, однако он отводил именно творческой личности, индивидуальности важнейшую роль в историческом прогрессе.

В «Русском дневнике» Джона Стейнбека описания посещений разнообразных музеев занимают большое место. Путешественник, как правило, добросовестно и весьма подробно называет предметы, входящие в музейные экспозиции, в некоторых случаях фокусируясь на отдельном экспонате, интерпретация которого позволяет ему выразить свое понимание особенностей национального мировосприятия (например, в Сталинградском музее это макет будущего города, который отстроят на месте разрушенного войной). Вторая стилистическая модель сообщения о собранных в музее объектах, имеющих культурно-историческое значение, – простое перечисление, которое даже без авторских комментариев создает ощущение загроможденного мертвыми и бесполезными вещами пространства. Именно такое впечатление – места, где русские цари, пользуясь неограниченной ничем и никем властью, оказываются пленниками окружающего их дворцового пространства, создает у читателя описание кремлевских палат в «Русском дневнике» Стейнбека.

Между описаниями дворцов, ставших музеями, у Драйзера и Стейнбека есть много общего: оба автора отмечают перегруженность пространства лишёнными функциональной нагрузки предметами (дарами), отсутствие комфорта в помещениях, где проходила частная жизнь царей, безвкусицу. В то же время между подходами Драйзера и Стейнбека к созданию образа царских дворцов и оценке роли занимавших их личностей есть и существенное различие, которое заключается в том, что Стейнбек создает не просто описание, а психологический этюд, в котором он пытается представить не форму, в которой выражает себя неограниченная власть, а ее природу. Если Драйзера поражает тот факт, что русский император может использовать свою власть, чтобы исполнить абсурдную, на взгляд автора, прихоть – установить в одном из дворцовых залов горку для детей и наполнить его большими игрушечными автомобилями («Но он был царем и мог приказывать»), то Стейнбек видит психологическое бремя и психологическую травму власти совершенно в противоположном: несвобода в реализации прихотей ведет к безвкусице и вырождению царской власти, а несвобода, невозможность получить те простые вещи, которыми может владеть самый обычный человек: «Когда маленькому царевичу хотелось получить ружье, можно ли было приобрести ему винтовку двадцать второго калибра? Нет, у него был маленький мушкетон ручной работы из серебра, с вставленными в него кусочками слоновой кости и драгоценными камнями вместо прицела – анахронизм в двадцатом веке. И он не мог пойти поохотиться на кроликов, он сидел на лужайке, а мимо него гнали лебедей, чтобы он мог по ним пострелять». (Стейнбек Дж., 1948)

Вывод о несвободе распоряжаться своей собственной жизнью развивается при помощи антитезы двух миров – малого мира кремлевских палат и большого мира за стенами Кремля, свободного, а потому вызывающего ненависть у царей-пленников. Здесь, в отличие от Драйзера, Стейнбек рассматривает психологию единоличных правителей и их наследников не как часть прошлого, историческая судьба которого была

предрешена, а как часть прошлого, которая продолжает свое существование в иной форме в настоящем, поскольку и музеи, и жилища русских царей расположены там же, где и административные здания нового правительства, и место жительства нового руководителя. Таким образом, Стейнбек выражает свое негативное отношение к власти, сконцентрированной в одних руках, как к большой психологической нагрузке, опасной как для правителей, так и для подданных. Подавленным стремлением к свободе путешественник склонен объяснять также жестокость в борьбе с инакомыслием (репрессии) и всеобщую подозрительность в разные эпохи существования государства. Символический смысл приобретает деталь, эмоциональный аккорд, которым завершается описание экскурсии по кремлевским музеям: это Лобное место, «большой мраморный помост», находящийся возле Покровского собора напротив Спасской башни и выполнявший изначально религиозную (часть комплекса, символизировавшего Новый Иерусалим) и политическую функцию (место для выступлений с речами и чтения указов). Позднее здесь стали проводить политические казни, и, вспоминая об этом, автор завершает экскурсию по закрытой территории, где встретились и переплелись мрачное прошлое и унаследовавшее его жестокую сущность настоящее, в подавленном состоянии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Итак, в двух «Русских дневниках», разделенных между собой двумя десятилетиями и относительно недавно ставших доступными в полном виде для чтения на русском языке, авторы подробно рассказывают о своих экскурсиях в музеи, связанные с жизнью и бытом русских царей. Анализируя экспозиции музеев, они отмечают сходные признаки, которые заключаются в том, что частная жизнь самодержцев подвергается влиянию их государственного положения: интерьеры перегружены подарками, парадными и форменными одеяниями, случайными вещами. Роскошь здесь не компенсирует отсутствие комфорта, а некоторые предметы (например, кувшин и губка, заменяющие ванную, или богато украшенное ружье, с

которым нельзя охотиться) рассматриваются как атавизмы, как и сама царская власть (особенно у Драйзера). Внешне изобилие предметов роскоши свидетельствует об отсутствии вкуса, внутренне, психологически, усиливает ощущение несвободы, которое влечет за собой зависть, агрессию и жестокость по отношению к свободным людям (Стейнбек). При этом Драйзер склонен рассматривать царскую власть как явление, закономерно, неизбежно и окончательно оставшееся в прошлом, Стейнбек же видит схожесть в положении царей и действующих представителей власти, хотя открыто свой вывод не формулирует, предпочитая транслировать читателю свои ассоциации при помощи символических деталей. Подобные различия можно объяснить, как индивидуальностью двух авторов, так и несовпадением исторических периодов, в которые проходили визиты: у Драйзера это период борьбы за власть, действия режима, «осуществлявшего власть через насилие» (Абаринов В., 2016), у Стейнбека – время, когда власть руководителя внутри страны уже никто не оспаривал.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Американские писатели в СССР: Драйзер (Исторический репортаж Владимира Абаринова) / Американский час. – Тексты. – Радио Свобода. – 06.06.2016 (дата обращения: 28.03.2025) URL: <https://www.svoboda.org/z/210>
2. Гулямова И.Т. Американские писатели с визитом в СССР: «пространство» и «время» как конструирующие категории в американской трэвел-литературе 1920-1940-х гг. // Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». 2023. №7. Ч.2. – С. 188-206.
3. Дворяшина В.С. Храм и Музей в идейно-художественной концепции путевых очерков М. Ауэзова «Моя Индия» и Дж. Стейнбека «Русский дневник» // Алтаистика и тюркология. 2011. №2. – С. 138-151.

4. Драйзер Т. Русский дневник. [Электронный ресурс]. URL: <https://2050.su/wp-content/uploads/2024/02/Драйзер-Теодор.-Русский-дневник.pdf>
5. Жданова Л. «Русский дневник» Джона Стейнбека в советской оптике. – М.: Издательские решения, 2016. – 260 с.
6. Кузина Д.Д. Автогеография Теодора Драйзера: три травелога о четырех мирах // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2020. Т.12. Вып. 2. – С. 100-109.
7. Панова О., Попова В. Теодор Драйзер в Ленинграде. Новые материалы // Литература двух Америк. 2023. №15. – С.16-41.
8. Полякова М. О., Колесникова О. И. и др. «Шрамы войны»: образ послевоенной России в «Русском дневнике» Джона Стейнбека // Общество. Наука. Инновации. (НПК–2018). Сборник статей XVIII Всероссийской научно-практической конференции: в 3 томах. – Киров: Вятский государственный университет. 2018. – С. 1611–1618.
9. Пром Н.А. Лингвоаксиологические характеристики образа города: послевоенная Москва в публицистическом тексте // Вестник МГПУ. Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование». 2024. №3 (55). – С. 134-149.
10. Резаненко О.О. Американская пресса о советской индустриализации в 1920-1930-е годы // Самарский научный вестник. 2016. №2 (15). – С.115-120.
11. Стейнбек, Джон. Русский дневник. [Электронный ресурс] URL: https://vk.com/wall168278948_28619

REFERENCES

1. American writers in the USSR: Dreiser (Historical reportage by Vladimir Abarinov) / American Hour. – Texts. – Radio Liberty. – 06.06.2016 (accessed: 28.03.2025) URL: <https://www.svoboda.org/z/210>
2. Gulyamova I.T. (2023) American writers on a visit to the USSR: “Space” and “Time” as constructive categories in American Travel Literature of the 1920s and

- 1940s. The series “Literary Criticism. Linguistics. Cultural Studies”. 2023. No. 7. Part 2. Pp. 188-206.
3. Dvoryashina V.S. (2011) Temple and Museum in the ideological and artistic concept of M. Auezov’s travel essays “My India” and J. Steinbeck’s “A Russian Journal” // Altaic Studies and Turkology. 2011. No.2. Pp. 138-151.
 4. Dreiser T. (1928) A Russian Journal. URL: <https://2050.su/wp-content/uploads/2024/02/Драйзер-Теодор.-Russian-diary.pdf>
 6. Zhdanova L. (2016) “A Russian Journal” by John Steinbeck in Soviet optics. Moscow: Publishing Solutions, 2016. 260 p.
 7. Kuzina D.D. (2020) The Autogeography of Theodor Dreiser: three travelogues about four worlds // Bulletin of Perm University. Russian and foreign philology. 2020. Vol. 12. Issue. 2. Pp. 100-109.
 8. Panova O., Popova V. (2023) Theodor Dreiser in Leningrad. New materials // Literature of the two Americas. 2023. No.15. Pp.16-41.
 9. Polyakova M. O., Kolesnikova O. I., and others. (2018) “Scars of War”: the Image of Post-War Russia in John Steinbeck’s “Russian Journal” // Society. Science. Innovation. (NPC–2018). Collection of articles of the XVIII All-Russian Scientific and Practical Conference: in 3 volumes. Kirov: Vyatka State University. 2018. Pp. 1611-1618.
 10. Prom N.A. (2024) Linguoaxological characteristics of the image of the city: post-war Moscow in a journalistic text // Bulletin of the Moscow State Pedagogical University. The series “Philology. Theory of language. Language education”. 2024. №3 (55). Pp. 134-149.
 11. Rezanenko O.O. (2016) The American press on Soviet industrialization in the 1920s and 1930s // Samara Scientific Bulletin. 2016. №2 (15). Pp.115-120.
 12. Steinbeck, John. (1948) A Russian Journal. URL: https://vk.com/wall168278948_28619

UO'K(UDC, YDK):82.01/.09

ZAMONAVIY O'ZBEK VA NEMIS SHE'RIYATIDA QUYOSH TIMSOLINING QIYOSIY-BADIIY TALQINI³

Ma'diyeva Adiba Dovudovna

Katta o'qituvchi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Toshkent, O'zbekiston.

E-mail: adibamadiyeva@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3084-6616

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek va nemis zamonaviy she'riyatida quyosh obrazining poetik talqini qiyosiy, badiiy, falsafiy tahlil asosida o'rganiladi. Quyosh qadimdan insoniyat tafakkurida hayot, yorug'lik, umid va ilohiy qudrat timsoli sifatida qaralgan. Mazkur obraz har bir milliy adabiyotda turli madaniy, estetik va ruhiy-falsafiy mezonlar asosida talqin etilgan. O'zbek she'riyatida quyosh hayot manbai, ma'naviy uyg'onish, ijtimoiy qadriyatlar va milliy o'zlik ramzi sifatida gavdalansa, nemis she'riyatida, u ko'proq falsafiy iztirob, shubha, ruhiy ziddiyat va ichki kechinmalarning badiiy ko'zgusi sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo, Xosiyat Rustamova, Zebo Mirzo, shuningdek, Jan Vagner, Anja Kampmann va Monika Rink kabi shoirlar ijodi misolida quyosh obrazining poetik vazifasi, ramziy qirralari va badiiy-estetik funksiyasi tahlil qilinadi.

KALIT SO'ZLAR

Zamonaviy she'riyat, quyosh, an'anaviy obraz, qadriyat, millat, madaniyat, ma'naviyat, ruhiyat, ramz.

Received: March 10, 2025

Accepted: April 4, 2025

Available online: May 2, 2025

³ For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Ma'diyeva A. Zamonaviy o'zbek va nemis she'riyatida quyosh timsolining qiyosiy-badiiy talqini. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 31-41.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА СОЛНЦА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ И НЕМЕЦКОЙ ПОЭЗИИ

Маъдиева Адиба Давудовна

Старший преподаватель

Узбекский государственный университет

мировых языков

Ташкент, Узбекистан

E-mail: adibamadiyeva@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3084-6616

АННОТАЦИЯ

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В данной статье рассматривается поэтическая интерпретация образа солнца в современной узбекской и немецкой поэзии с использованием сравнительного художественно-философского анализа. С древних времен солнце воспринималось человеческим сознанием как символ жизни, света, надежды и божественной силы. Этот образ интерпретируется в каждой национальной литературе на основе различных культурных, эстетических и духовно-философских критериев. В узбекской поэзии солнце изображается как источник жизни, символ духовного пробуждения, социальных ценностей и национальной идентичности, в то время как в немецкой поэзии оно выступает, скорее, как художественное отражение философских поисков, сомнений, духовного конфликта и внутренних переживаний. В статье анализируются поэтическая функция, символические аспекты и художественно-эстетическая роль образа солнца в произведениях таких поэтов, как Сирожиддина Сайида, Икбола Мирзо, Хосият Рустамовой, Зебо Мирзо, а также Яна Вагнера, Ани Кампманн и Моники Ринк.

Современная поэзия, солнце, традиционный образ, ценность, нация, культура, духовность, психика, символ.

A COMPARATIVE-ARTISTIC INTERPRETATION OF THE SYMBOL OF SUN IN MODERN UZBEK AND GERMAN POETRY

Adiba Davudovna Madiyeva

Senior Lecturer,
Uzbekistan State World Languages University,
Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: adibamadiyeva@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3084-6616

ABSTRACT

This article examines the poetic interpretation of the image of the sun in modern Uzbek and German poetry through comparative artistic and philosophical analysis. Since ancient times, the sun has been seen in human thought as a symbol of life, light, hope and divine power. This particular image is subject to interpretation within each respective national literature, as it is influenced by a variety of cultural, aesthetic, and spiritual-philosophical criteria unique to each society. In Uzbek poetry, the sun is portrayed as a source of life, symbol of spiritual awakening, social values and national identity. In German poetry, it appears more as an artistic reflection of philosophical fear, doubt, spiritual conflict and inner experiences. The article analyzes the poetic function, symbolic aspects, and artistic-aesthetic role of the sun's image in the works of poets, such as Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo, Khosiyat Rustamova, Zebo Mirzo, as well as Jan Wagner, Anja Kampmann, and Monika Rink.

KEY WORDS

Modern poetry, sun,
traditional image, value,
nation, culture,
spirituality, psyche,
symbol.

KIRISH

Quyosh obrazining adabiy tafakkurdagi talqini insoniyatning eng qadimiy va barqaror ramzlari sirasiga kiradi. Ilk bosqichda tabiat hodisasi sifatida idrok etilgan quyosh asta-sekin ilohiy qudrat, hayot manbai, yorug‘lik va ruhiy uyg‘onish timsoliga aylangan. Adabiyotda esa bu obraz shunchaki kosmik jism emas, balki insonning ichki kechinmalari, ma’naviy izlanishlari va estetik qarashlari bilan uyg‘un holda badiiy timsolga aylangan. Xususan, o‘zbek va nemis zamonaviy she’riyatida quyosh obrazining poetik talqini o‘ziga xoslik bilan ajralib turadi. Har ikki adabiyotda bu obraz chuqur ramziy, falsafiy va hissiy yuklama kasb etadi. Biroq bu talqinlar har bir millatning madaniy xotirasi, tarixiy tafakkuri va adabiy estetikasi bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi. O‘zbek she’riyatida quyosh hayot, umid, milliy g‘urur, yangilanish va ruhiy poklanish timsoli sifatida tasvirlanadi. U ijtimoiy ong va qadriyatlar bilan bog‘liq holda inson hayotini yorituvchi, ruhiyatni uyg‘otuvchi kuch sifatida gavdalanadi. Nemis zamonaviy she’riyatida quyosh ko‘pincha inson ruhiyati bilan bog‘liq falsafiy iztirob, ichki ziddiyat va tafakkurning badiiy ifodasi sifatida talqin etiladi. Ba’zan quyosh iliqlik va najot emas, balki jazirama, yolg‘izlik va fosh etuvchi haqiqat timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa adabiy obrazga yangicha estetik va falsafiy qiyofa bag‘ishlaydi.

Ushbu maqola o‘zbek va nemis zamonaviy she’riyatida quyosh obrazining poetik talqini qiyosiy tahlil asosida yoritilib, uning har ikki adabiy makondagi badiiy funksiyasi, ramziy mazmuni va estetik o‘ziga xosliklari ochib beriladi.

ASOSIY QISM

O‘zbek zamonaviy she’riyatida quyosh obrazi hayotning ilk manbai, yaratuvchi kuch va nur tarqatuvchi manba sifatida o‘ziga xos o‘rin tutadi. U tabiatning bir qismigina bo‘lib qolmay, inson ruhiy olamining chuqur timsoli sifatida ham talqin etiladi. Shu nuqtayi nazardan, mumtoz shoirlar uni ko‘pincha oshiq va pir obrazi bilan uyg‘unlashtiradilar. “Avvalo quyosh – oshiq va to‘g‘ri yo‘ldan maqsad sari borayotgan pir, rahnamo ramzi. Oshiq va piring quyosh timsolida sintezlanishi uning mohiyatini chuqur anglash imkonini yaratadi... Zarralar – oftob;

oshiq – yor demakdir. Ular hodisa va mohiyat sifatida yagonalikka, birlikka ega.” (Adizova I, 2020, 31-32). Bu qarash quyosh obrazining ma’naviy va falsafiy mazmun kasb etishini ko’rsatadi. Shu ma’noda, Alisher Navoiy baytlarida ham quyosh obrazi bevosita inson qalbining ichki olovi, oshiq iztiroblarining timsoli sifatida yuzaga chiqadi.

Mehr emas, ohim o’tidin ko’kka yetmish bir sharar,

ayb emasdur gar desam: “Dam ursam aflok o’rtanur”

baytini adabiyotshunos olim O. Madayev quyidagicha ta’riflaydi: “Alisher Navoiy osmondagi quyosh aslida men – oshiq ohining bir uchqunidir. Agar rostmana dam ursam, oh cheksam, falak kuyib ketadi, demoqchi.”(Madayev. O., 2010, 102) Olim baytdagi oshiq ohining qudratini yorqin talqin qilib, uni quyoshning paydo bo’lishi bilan bog’laydi. Bu yondashuv oshiqning ichki kuyganlarini ilohiy darajadagi ta’sir kuchi sifatida ko’rsatadi va oh orqali tabiat unsurlariga ta’sir o’tkazuvchi ruhiy holat tasvirlanadi. Natijada, baytda faqat muhabbat emas, balki oshiq qalbining ichki olovi, uning mehr va iztirobdan yongan ruhiyati ko’kka yetgan sharar misolida teran poetik ifodasini topadi. Demak, shoirlar quyoshni insonning ma’naviy taraqqiyoti, yangilanishi va qalb quvvati ramzi sifatida ham talqin qiladilar. Bu an’anaviy obraz talqinini o’rganish uchun bugungi kun she’riyatiga nazar tashlaymiz.

Sirojiddin Sayyid “Iftixor” she’rida quyoshni inson hayotining manbai va ilhom timsoli sifatida tasvirlagan. Quyidagi satrlarda quyosh farzandi iborasi insonning nurli kelajakka intilishini ifoda etadi:

Men quyosh farzandiman, deb ne uchun zavqlanmayin,

Beshigimni shu ’ladin tebratdi osmonim mening.(Саййид С., 2005, 169)

Quyosh insonning ijtimoiy va ma’naviy qadriyatlarini shakllantiruvchi qudratli manba sifatida talqin etilgan. Bu ifoda shoirning quyoshdan ilhom olishi, ruhiy quvvatni yangilash ramzi sifatida ham ko’rinadi. So’nggi misra quyoshning yaratuvchilik ramzi sifatidagi mohiyatini ochib beradi. Shoir quyoshni jonli mavjudot sifatida tasvirlab, uni insonga g’amxo’rlik qiluvchi qiyofada namoyon etgan. Quyosh qadimiy ramz sifatida hayot, nur va yangilanish timsoli bo’lib kelgan. Ushbu tasvir quyoshning qadimiy an’analardagi falsafiy mohiyatini saqlab qolgan.

Iqbol Mirzoning “O‘zbek” she’ridagi quyidagi parchada quyosh insonning tarixiy-ijtimoiy qarashlari bilan bog‘lanib, uning ibtidoiy tasavvurlari va ilk sharq e’tiqodlarini yodga soladi:

Bir zamon olovni iloh bilgan el,

Quyoshga qarashni gunoh bilgan el. (Mirzo I., 2010, 15)

Quyosh antik davrda muqaddas ramz bo‘lganini va bu qarashlar zamon o‘tishi bilan o‘zgarganini ko‘rsatadi. Olovni iloh bilgan va quyoshga qarashni gunoh bilgan qadimiy va zamonaviy qarashlar o‘rtasidagi ziddiyatni ko‘rsatadi. Shoirning bu o‘rinda ritorik mulohazasini payqash mumkin, ya’ni shoir quyosh insonning e’tiqodi va jamiyat rivojlanishidagi o‘rni haqida fikr yuritadi.

Аста чиқиб келар қуёш ер томон -

Ҳаммага бахтиёр жилмаяр ҳануз. (Рустамова X., 2006, 102)

Xosiyat Rustamova qalamiga mansub ushbu misralar quyoshning yangilanish ramzi tasvirlanadi. Bu yerda quyoshning chiqishi tabiatning yangilanishi, hayotning uyg‘onishi va baxt ramzi sifatida talqin qilingan. Quyosh nurlari insonlarga ma’naviy kuch-quvvat va umid baxsh etadi. Shoir quyoshning chiqishini hayotning davomiyligi sifatida talqin qiladi.

Zebo Mirzoning “Saraton” she’rida quyosh obrazi nafaqat tabiat timsoli, balki badiiy jarayonning asosiy harakatlantiruvchi omili sifatida namoyon bo‘ladi:

Yuksakdan; yalang‘och suvlar boshiga

Quyosh yog‘dirarkan oltin nayzalar. (Mirzayeva Z, 2011, 16)

Shoira quyosh nurlarini “oltin nayzalar”ga qiyoslab, uning nafaqat yorug‘lik, balki shiddat va qudrat manbai ekanini ko‘rsatadi. Bu tasvirda quyosh bir vaqtning o‘zida hayot baxsh etuvchi va o‘tli jazirama bilan sinovga soluvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Nayza obrazi uning ta’sirchanligini kuchaytirib, tabiatga ilohiy bir bosim o‘tkazayotganidan darak beradi. Quyosh she’riyat olamida shunchaki osmon jismi emas, u kurashuvchi, yondiruvchi va yaratuvchi timsolga aylanadi.

Quyosh obrazi zamonaviy nemis she’riyatida ham yorug‘lik, umid va o‘zgarish ramzi sifatida talqin qilinib, inson ruhiyati bilan bog‘liq ifodasi aks etadi. Jumladan, Yan Vagnerning ushbu misralarida quyosh inson hayotining og‘ir

lahzalarida yorituvchi hamda ularga yordamchi quvvat bag'ishlovchi ramz sifatida talqin qilingan:

Es ist ein morgen, wenn die sonne

dich findet mir vor durst gespaltenem schädel. (Wagner J., 2014, S. 127)

Tashnalikdan boshim yorilgan mahal

Quyosh seni men-chun izlab topadi bu tong. (Tarjima bizniki – M.A.)

She'rda quyosh odatiy ilqlik timsoli emas, balki jazirama, tashnalik va iztirobni kuchaytiruvchi kuch sifatida tasvirlanadi. "Vor Durst gespaltenem Schädel" tasvirida tashnalikdan yorilgan bosh obrazi insonning jismoniy va ruhiy toliqqanlik holatini aks ettiradi. Quyosh esa fosh etuvchi, qochib bo'lmaydigan taqdir ramzi. U seni izlaydi va topadi, lekin bu qutqarish emas, balki azobning davom etishi. She'r insonning taqdir oldidagi ojizligi va hayotning shafqatsizligini aks ettiradi. Minimalizm va kuchli metaforalar orqali shoira ichki iztirobni ifodalagan.

Die Sonne kann dem Mond

den Rücken nicht wärmen. (Kampmann A., 2016, 80)

Quyosh oyning yelkasiga

Bosh qo'yolmaydi. (Tarjima bizniki – M.A.)

Anya Kampmann bu misralarida quyosh va oy o'rtasidagi munosabatlar orqali inson hayotidagi ziddiyat va uyg'unlikni tasvirlaydi. Quyosh oy tufayli o'z kuchini ko'rsata olmasligi inson his-tuyg'ularidagi uzilishlariga ishora qilingan. Quyosh va oy, issiq va sovuq, kun va tun kabi qarama-qarshi ifodalar kuchli falsafiy qiyoslashni taqdim etadi. Quyosh hayot quvvati ramzi sifatida, oy esa orom va tinchlik ramzi sifatida keltiriladi. Bu tasvir hayotdagi uyg'unlik va ziddiyatni yoritadi.

Monika Rink quyoshni eng yorqin va jozibali osmon hodisasi sifatida tasvirlaydi:

Dies ist das blondeste aller Himmelsgeschosse – Sonne?...

Birken imitieren Lichtmaschinen. (Rinck M., 2019, 5)

Quyosh - fazo olamining eng yorqin qurolimi?...

Taqlid qilib qayinlar ham eslatar chiroqlarni. (Tarjima bizniki – M.A.)

"Dies ist das blondeste aller Himmelsgeschosse – Sonne?..." misrasi quyoshning yorug'lik timsoli ekanligini ta'kidlaydi. Shoir "blondeste" (eng yorqin, eng jiloli) so'zi orqali quyoshning oltin nurlari va o'ziga xos estetik jozibasini ifodalaydi. Biroq jumlaning so'roq shaklida bo'lishi quyoshning mutlaq ustunligini shubha ostiga qo'yadi. Bu tasvir orqali quyosh faqat yorug'lik manbai emas, balki inson tafakkuri va idroki bilan bog'liq ramziy obraz sifatida ko'rinadi. Shoir quyoshni mukammal, lekin nisbiy yorug'lik manbai sifatida ko'rsatib, uni shunchaki tabiiy ob'ekt emas, balki inson tasavvurining bir qismi ekanligini his ettiradi.

O'zbek zamonaviy she'riyatida quyosh obrazi asosan hayotning ilk manbai, yorug'lik va harakat boshlanishi, ma'naviy taraqqiyot ramzi sifatida tasvirlanadi. Bu yondashuvning ildizlari mumtoz adabiyotdagi ramzlar tizimiga, xususan, quyoshning oshiq yoki pir obrazlari bilan uyg'unlashtirilgan talqinlariga borib taqaladi. Quyosh bu yerda shunchaki kosmik hodisa emas, balki insonning ruhiy olamiga kirib boradigan, uni yoritadigan, unga yo'l ko'rsatuvchi ichki rahnamodir.

Jumladan, Sirojiddin Sayyidning "Iftixor" she'rida quyosh milliy o'zlik, kelajak va ilhom manbai sifatida gavdalanadi. "Men quyosh farzandiman" deya faxr bilan aytilgan satrlar shoirning o'z hayot manbaini quyoshdan — ya'ni nurdan, umiddan, ijoddan izlashini ifodalaydi. Quyosh bu yerda jamiyatning, millatning uyg'onish ramziga aylanadi. Iqbol Mirzo esa quyoshni tarixiy ong va e'tiqod bilan bog'laydi. Uning satrlarida qadimiy e'tiqodlar va zamonaviy tafakkur o'rtasidagi ziddiyat orqali insoniyat ongining evolyutsiyasi ifodalanadi. Shoir quyoshga qarashni gunoh deb bilgan zamonlar yodga olinarkan, aslida quyoshga qarash - haqiqatga, hayotga, yangilanishga qarashdir, degan falsafiy xulosani ilgari suradi.

Xosiyat Rustamova esa quyosh obrazini yanada nafosat bilan, hayotga yaqinroq talqin qiladi. Quyosh she'rda tong nurlari orqali uyg'onish, poklanish, umid va baxt ramzidir. Shoiraning ifodasida quyosh yurakka iliqlik, qalbga kuch olib kiradi, bu obraz ruhiy yangilanishni anglatadi. Zebo Mirzoning "Saraton" she'rida esa quyosh mo'jizakor kuch sifatida tasvirlanadi. "Oltin nayzalar"

metaforasi orqali quyoshning jazirama issigʻi nafaqat hayot beruvchi, balki sinovlar, toblanish va bardosh talab qiluvchi kuch sifatida ifodalanadi. Bu yerda quyosh bir vaqtning oʻzida ham gʻamxoʻr, ham sinovchan obraz sifatida chiqadi.

Demak, oʻzbek zamonaviy sheʼriyatida quyosh hayotiy quvvat, ruhiy poklanish, ijtimoiy ong va qadriyatlar manbai sifatida talqin qilinadi. U milliylik, ilhom, umid, yangilanish va kurash ramziga aylanadi.

Nemis zamonaviy sheʼriyatida esa quyosh obraziga yondashuv ancha falsafiy va koʻproq botiniy kurashga yoʻnaltirilgan. Quyosh yorugʻlik manbai sifatida emas, balki ichki iztirobni yorituvchi, haqiqatni fosh etuvchi, taqdir ramzi sifatida ifodalanadi. Jumladan, Jan Vagner sheʼrida quyosh iztirob ichida qolgan odamni izlab topadi. “Tashnalikdan bosh yorilishi” obrazi bilan inson bardoshi sinalsa, quyosh bu jarayonni yanada kuchaytiradi. Quyosh bu sheʼrda fosh etuvchi, qochib qutulib boʻlmaydigan ichki azoblar timsoli sifatida gavdaanadi. U hayotni yoritmaydi, balki ichki iztirobni oshkor etadi. Anja Kampmann tasvirida quyosh va oy oʻrtasidagi ziddiyat orqali hayotdagi uygʻunlik va boʻlinishlar aks ettiriladi. “Quyosh oyning yelkasini isit olmaydi” ifodasi oʻzaro munosabatlar, tuygʻular orasidagi sovuqlik, issiq haroratga intilish belgisi koʻzga tashlanadi. Shoir quyosh harorat va harakat, oy esa orom va sokinlik ramzlari sifatida qarama-qarshi hayot falsafasini tushuntiradi. Monika Rink quyoshni idrok bilan bogʻliq obraz sifatida tasvirlaydi. Shoir quyoshni “fazoning eng yorqin quroli” deb atarkan, bu yorugʻlik manbai ustuvorligiga shubha bilan qaraydi. Quyosh fizik hodisa boʻlibgina qolmay, inson tafakkurini shakllantirgan tasavvur timsoli hamdir. Demak, ushbu sheʼriyatda quyosh obrazi koʻproq ichki iztirob, hayotiy ziddiyatlar, tafakkur maydoni sifatida namoyon boʻladi. U tashqi tabiatdan koʻra, inson ruhining ichki manzaralarini yorituvchi obraz sifatida qoʻllanilgan.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, quyosh obrazi har ikkala adabiyotda ham muhim poetik timsol boʻlib, oʻzaro farqlanuvchi falsafiy, ramziy va hissiy yoʻnalishlarda talqin qilinadi. Oʻzbek sheʼriyatida u koʻproq ijtimoiy, milliy,

maʼnaviy, hayotbaxsh va umid bagʻishlovchi obraz sifatida koʻzga tashlanadi, yaʼni inson hayoti bilan bevosita bogʻliq boʻlib, uning maʼnaviy yuksalishi va

kelajakka intilishini ramzlashtirsa, nemis she'riyatida esa quyosh falsafiy, estetik, ochiq-oshkoralik va fosh etuvchi obrazga aylanadi. U insonning ruhiy ichki kechinmalari va hayotiy ziddiyatlarni namoyon etadi.

Quyosh obrazi har ikkala adabiyotda ham insoniyat tafakkurining yuksak darajadagi poetik timsoli bo'lib, bu obrazga bergan yondashuvlar har ikki millatning madaniy tafakkuri, ruhiy olami va badiiy estetikasi o'rtasidagi farqni yorqin aks ettiradi. Bu esa bizga adabiyot orqali inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni teran anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O. Madayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.- B. 102
2. Адизова И. Увайсий шеъриятидаги поэтик тафаккурнинг янгиланиши. дисс. автореферати. - Тошкент, 2020.-Б. 31-32
3. Саййид С. Қалдирғочларга бер айвонларингни. Сайланма. – Тошкент: Шарқ., 2005. – Б. 169
4. Мирзо И. Агар жаннат кўкда бўлса... . Шеърлар. Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни Бош тахририяти, 2010. – Б. 15
5. Рустамова Х. Девор. Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 102
6. Зебо Мирзо. Ишқ.... Тошкент: Академнашр, ,2011. Б.- 16
7. Wagner J. Regentonnenvariationen.- München: Hanser Berlin im Carl Hanser Verlag, 2014. – S. 127
8. Kampmann A. Proben von Stein und Licht. - München: Carl Hanser Verlag, 2016.- S. 80
9. Rinck M. Alle Türen. Gedichte. – Berlin: Kookbooks Verlag, 2019.- S 5
10. Langenscheidt. Power Wörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Neubearbeitung. Herausgeber Professor Dr. Dieter Götz.- Pons GmbH, Stuttgart, 2016. S. 1122

REFERENCES

1. Madayev, O. (2010). *Uzbek Folk Oral Creativity*. Tashkent: Mumtoz So‘z. p. 102.
2. Adizova, I. (2020). *Renewal of Poetic Thinking in Uvaysiy’s Poetry* (Author’s abstract of dissertation). Tashkent. pp. 31–32.
3. Sayyid, S. (2005). *Give Your Balconies to the Swallows*. Selected Works. Tashkent: Sharq. p. 169.
4. Mirzo, I. (2010). *If Paradise Is in the Sky....* Poems. Tashkent: Sharq Publishing and Printing Concern. p. 15.
5. Rustamova, Kh. (2006). *The Wall*. Tashkent: Gafur Ghulom Publishing and Printing Creative House. p. 102.
6. Mirzo, Z. (2011). *Love....* Tashkent: Akademnashr. p. 16.
7. Wagner, J. (2014). *Regentonnenvariationen*. Munich: Hanser Berlin im Carl Hanser Verlag. p. 127.
8. Kampmann, A. (2016). *Proben von Stein und Licht*. Munich: Carl Hanser Verlag. p. 80.
9. Rinck, M. (2019). *Alle Türen. Poems*. Berlin: Kookbooks Verlag. p. 5.
10. Langenscheidt. (2016). *Power Dictionary: German as a Foreign Language*. Revised edition. Ed. Prof. Dr. Dieter Götz. Stuttgart: Pons GmbH. p. 1122.

UO'K(UDC, УДК):82-091

YEVROPA VA O'ZBEK ADIBLARI ASARLARIDA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR OBRAZINING QIYOSIY TAHLILI⁴

Anarkulova Zubayda Fayzullo qizi

O'qituvchi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Orcid ID: 0009-0007-2703-1658

E-mail: zubaydaanarkulova@gmail.com

ANNOTATSIYA

KALIT SO'ZLAR

Mazkur tadqiqot F.Vyurtlening “Andijon shahzodasi”, R.Godenning “Gulbadanbegim”, P.Qodirovning “Yulduzli tunlar”, X.Sultonovning “Boburiynoma” asarlarini qiyosiy tahliliga bag'ishlangan. Shuningdek, Yevropa va o'zbek nasrida bu asarlar sujet qurilishi, badiiy kompozitsiyasi, shuningdek, ijtimoiy, siyosiy va axloqiy g'oyalarining o'xshashlik hamda farqlarini o'rganish maqsadini ko'zda tutadi. Tadqiqotning maqsadi ushbu asarlarni qiyoslash orqali Yevropa va o'zbek adabiyotlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlash, hamda badiiy obraz va ramziy tasvirlar orqali adiblarning qarashlarini tahlil qilishdir. Ushbu adiblar o'z asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur siymosini yoritishda o'sha davrning ijtimoiy va ma'naviy masalalarini yuqori badiiy mahorat bilan ifodalashga erishgan. Tadqiqotda asarlarning qahramon tizimi, asar sujeti, badiiy uslub va mavzulari, obrazlarning o'ziga xos va umumiy jihatlari tahlil qilingan. Mazkur izlanish buyuk shoh va shoir Boburning badiiy merosini va hayot yo'lini qiyosiy tahlil qilish orqali Bobur siymosining turli adabiy manbalar va tarixiy qarashlarda qanday talqin etilganini tadqiq etadi.

Adabiyot, siymo, roman, ijodkor obrazi, siyosiy muhit, badiiy meros, adabiy manba, tarixiy qarashlar, ramziy tasvir.

Received: March 1, 2025

Accepted: March 30, 2025

Available online: May 2, 2025

⁴ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Anarkulova Z. Yevropa va o'zbek asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur obrazining qiyosiy tahlili. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 42-56.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ЗАХИРИДДИНА МУХАММАДА БАБУРА В УЗБЕКСКОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Анаркулова Зубайда Файзулла кизи

преподаватель

Узбекский государственный университет мировых языков

Orcid ID: 0009-0007-2703-1658

E-mail: zubaydaanarkulova@gmail.com

АННОТАЦИЯ

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Данная работа посвящена сравнительному анализу произведений Ф. Вюртля «Андижанский принц», Р. Годена «Гульбаданбегим», П. Кадырова «Звездные ночи» и Хайриддина Султанова «Бабур-наме». Эти произведения рассматриваются с целью изучения сходств и различий в построении сюжета, художественной композиции, а также социальных, политических и нравственных идей в европейской и узбекской прозе. Цель исследования - выявить тесную связь между европейской и узбекской литературой путем сопоставления названных произведений, а также проанализировать взгляды писателей, выраженные при помощи художественных образов и символических изображений. При сравнительном анализе образа Захириддина Мухаммада Бабура было установлено, что писатели сумели с высоким художественным мастерством отразить в своих произведениях социальные и духовные вопросы той эпохи. В статье проанализированы система персонажей, сюжетная линия, художественный стиль и тематика произведений, а также сходные и особенные аспекты центрального образа. Посредством сравнительного анализа в данном исследовании показано, как образ Бабура интерпретируется в различных литературных источниках и какие исторические трактовки получают в них художественное наследие и жизненный путь великого правителя и поэта.

Литература, образ, роман, фигура творца, политическая обстановка, художественное наследие, литературный источник, исторические воззрения, символическое изображение.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IMAGE OF ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR IN UZBEKISTAN AND EUROPEAN WORKS

Anarkulova Zubayda Fayzullo kizi

Teacher

Uzbekistan State World Languages University

Orcid ID: 0009-0007-2703-1658

E-mail: zubaydaanarkulova@gmail.com

ABSTRACT

This study focuses on a comparative analysis of the works of F.Würtle's "Andijan Prince," R.Goden's "Gulbadanbegim" and P.Kadyrov's "Starry Nights" and Khairiddin Sultanov's "Boburiynoma." The aim of the study is to study the plot structure, artistic composition, as well as the similarities and differences of social, political and moral ideas in European and Uzbek prose. The main goal of the study is to determine the inextricable link between European and Uzbek literature by comparing these works, and to analyze the views of writers through artistic images and symbolic images. In the comparative analysis of the figure of Zahiriddin Muhammad Babur, these writers achieved a high artistic ability to express the social and spiritual issues of that time in their works. This study analyzes the hero system of the works, the plot of the work, artistic style and themes, and the specific and general aspects of the images. This research, through a comparative analysis of the artistic legacy and life path of the great king and poet Babur, shows how the figure of Babur is interpreted in various literary sources and historical perspectives, and serves to shed more light on his role and significance in spiritual, literary, and cultural development.

KEY WORDS

Literature, figure, novel, image of the creator, political environment, artistic heritage, literary source, historical views, symbolic representation.

KIRISH.

Jahon adabiyotshunosligida obraz tushunchasi estetika va adabiyotshunoslikdagi asosiy kategoriyalardan biri bo'lib, u voqelikni badiiy ifodalash vositasi sifatida insonning estetik his-tuyg'ulari, g'oyaviy qarashlari va ruhiy kechinmalarini aks ettiruvchi tushuncha sifatida e'tirof etiladi. Obraz nafaqat adabiyotda, balki musiqa, tasviriy san'at va teatr kabi san'atning boshqa turlarida ham markaziy tushuncha sifatida ahamiyat kasb etadi. San'at va adabiyot voqelikni obrazlar vositasida aks ettiradi degan qarashlar Arastu zamonasidan buyon mavjud. "Birinchi muallim" badiiy obraz tabiatini san'at nazariyasiga oid mimesis - badiiy ijodning tabiatga taqlidan voqe bo'lishiga bog'lab tushuntiradi. Badiiy obraz ijodkorning hayotiy tajribasi, fikrlash doirasi va estetik qarashlarini aks ettiruvchi maxsus vosita bo'lib, voqelikni badiiy shaklda ifodalashda o'z o'rniga ega. Badiiy obraz orqali san'atkor voqelikni mukammallashtirilgan shaklda aks ettira oladi, shuningdek, obraz o'ziga xos individuallik va umumlashma jihatlariga ega bo'ladi. Tarixiy shaxs obrazining badiiy talqini esa, yozuvchining subyektiv qarashi va obyektiv tarixiy haqiqat o'rtasidagi murakkab bog'lanishni namoyon etadi. Har bir ijodkor o'zining zamonasining ijtimoiy, madaniy va tarixiy sharoitlariga mos ravishda obrazni yaratadi, bu esa nafaqat badiiy go'zallik, balki umuminsoniy qadriyatlar va jahon xalqlari tarixiy merosni anglashda muhim o'rin tutadi.

ASOSIY QISM

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Edmund Goss, Valter Pater, Arnol Mattyu kabi ingliz adabiyotshunoslari "obraz" tushunchasiga ko'proq estetik jihatdan yondashganlar. Ularning ishlarida obraz ko'proq badiiy tasvir sifatida ("visual depiction" yoki "verbal painting") ko'rinadi.

Shevird (G. M. Trevelyan) kabi tanqidchilar tarixiy manbalar bilan adabiyotni solishtirib, obrazni tarixiy voqelikni qisman aks ettiruvchi ramziy ifodalash usuli sifatida baholagan. Ingliz strukturalist va poststrukturalist tanqidchilari, jumladan Jonatan Culle, Terry Igleton fransuzlarda rivojlangan strukturalizm nazariyasini ingliz adabiyotshunosligiga tatbiq qilib, obraz tushunchasini "belgili tizim" (semiotic system) chegaralarida ko'rib chiqdilar. Shu tariqa, obrazga murakkab

ma'naviy darajalar, ideologik hamda ijtimoiy kodlar yuklanishi va matn ichida u turli talqinlarni keltirib chiqarishi ta'kidlanadi. Bu yondashuv "obraz"ni har doim o'quvchi yoki jamiyat prizmasidan qayta yoritiladigan, ko'p qatlamli semantik konstruktsiya sifatida ko'rsatadi. Zahiriddin Muhammad Boburning buyuk davlat arbobi, sarkarda va adib sifatidagi har tomonlama boy merosi nafaqat o'z davri, balki keyingi asrlarda ham ijodkorlar nazarida bo'lib kelmoqda. Bunga misol tariqasida Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanida, Xayriddin Sultonovning "Boburiynoma" asarida hamda F.Vyurtlening "Andijon shahzodasi", Rumer Godenning "Gulbadan" nomli tarixiy-badiiy romanida Bobur siymosi turli badiiy uslublarda, rang-barang qirralari bilan tasvirlangan. Ushbu asarlarning syujeti Boburga doir tarixiy voqealarga tayanib, uning drammatizmga boy hayotini qamrab oladi. Ammo badiiy asarlarning muvaffaqiyati faqat bosh qahramonning mahoratli tasviri bilangina emas, balki uning atrofini o'rab turgan, syujet rivojida faol ishtirok etuvchi yordamchi obrazlar (epizodik yoki ikkinchi darajali personajlar) bilan ham bog'liqdir. Bunda Yevropa va o'zbek adiblarining Bobur siymosi yaratilgan tarixiy asarlarida obrazlarning funksiyasi, ularning Bobur xarakterini ochish, syujetni rivojlantirish hamda asar g'oyasini kuchaytirishdagi o'rnini xususida fikr yuritiladi.

Tahlilga tortilgan ushbu "Yulduzli tunlar", "Boburiynoma" va "Andijon shahzodasi" asarlarida Bobur obrazi atrofida uyushgan obrazlarning har biri asarda qanday funksiyalarni bajarishi ko'rib chiqamiz. Pirmqul Qodirov asarida tarixiy shaxslar hayotini badiiy talqin qilish muhim o'rin egallaydi. "Yulduzli tunlar" romanida muallif Boburning murakkab hayot yo'li, siyosiy faoliyati va shoir sifatidagi iste'dodini ko'rsatish bilan birga, uning ruhiy, ma'naviy shakllanish bosqichlariga ham e'tibor qaratadi. Ushbu jarayonda katta o'rin tutuvchi obrazlarga quyidagilar kiradi:

1.Zahiriddin Muhammad Boburning ota-onasi - Umarshayx Mirzo va Qutlug' Nigor xonim obrazlari - Boburning tarbiyasi, bolalik yillari, oilaviy rishtalari orqali uning ilk xarakteri, dunyoqarashi shakllanganini ko'rish mumkin.. Bu obrazlar Boburga bo'lgan samimiy mehr, shu bilan birga saroyning ziddiyatga

boy muhiti, turli voqealar asosida rivojlanib borgan qiyofasini ko'rsatib berishga xizmat qiladi.

2.Shuningdek Saroy maslahatchilari va amaldorlar obrazi. Boburning hukmdor sifatida qarorlar qabul qilishida undan yosh bo'lishiga qaramay, maslahat so'raydigan, unga bo'ysunadigan yoki xiyonatkor amaldorlar obrazlari. Ular orasida Uzun Hasan, Ahmad Tanbal kabi Boburga turli qiyinchiliklar, xavf tug'dirish bilan birga, uni yetakchi shaxs sifatida charxlanishiga ham xizmat qilishi tasvirlangan.

4.Romanda tasvirlangan ijodkorlar obrazi yoki ijodiy muhit vakillari. Bobur shoir, nosir, olim sifatida ham ijod qilganligi sababli atrofidagi adiblar, musiqachilar, san'atkorlar uning ma'naviy-ijodiy dunyosini to'ldirishga xizmat qiladi. Bu personajlar Boburning badiiy qirralarini, she'riyatga bo'lgan muhabbatini ko'rsatishda alohida o'rin tutadi. Mazkur asarda obrazlar shu tariqa Bobur obrazining mukammal, rang-barang tarzda shakllanishiga xizmat qiladi. Muallif ular orqali Boburning murakkab davrda ham o'z qiyofasini saqlab, yetakchi shaxs sifatida shakllanish evolyutsiyasini ko'rsatib beradi.

Nemis adabiyotining yana bir taniqli vakili Frits Vyurtlening "Bobur – Yo'lbars" nomli sarguzasht asari ham Yevropada mashhurdir. Bobur xalqaro jamoat fondining Germaniya safarlaridan birida qo'lga kiritilgan ushbu kitob avstriyalik nemis yozuvchisi va olimi Frits Vyurtlening qalamiga mansub bo'lib, Frits Vyurtle mazkur asarni shoh Boburning olamga mashhur asari "Boburnoma" voqealari asosida yozganligini ta'kidlaydi. Frits Vyurtle asosan san'at, madaniyat sohalariga oid kitoblari bilan shuhrat tutgan. Fris Vyortle asarlari orasida "Andijon shahzodasi" nomi bilan o'zbek tiliga o'girilgan "Bobur - yo'lbars" (Babur der tiger) asari alohida ahamiyatga ega. (А.Шиммел., 1947. P. 3)

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: Yevropa va o'zbek nasrida tarixiy shaxslar obrazining badiiy gavdalantirilishi muayyan millatning etnik, madaniy va ijtimoiy normalarini mujassam etish tamoyilining yetakchiligida, tarixiy davr voqealari, faktlar, uzoq tarixda turli darajada nom qoldirgan podshohlar,

sarkardalarning murakkab hayot yo'li tarixiylik tamoyili orqali shartlanishi asoslangan.

R.Godenning “Gulbadan”, Frits Vyurtlening “Andijon shahzodasi”, P.Qodirovning “Yulduzli tunlar”, Xayriddin Sultonovning “Boburiynoma” romanlarida Bobur portreti, xarakteri, syujetdagi mutanosiblik va tafovutlar Sharq hamda G'arb dunyoqarashi nuqtayi nazaridan dinamik va statik portret nazariyasi, psixologik va psixofiziologik tahlil tamoyillari asosida dalillangan. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, biografik, germeneytik, analitik, psixologik va kompleks tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Shuningdek, yozuvchi X.Sultonovning “Boburiynoma” romanida ham markazda Bobur siymosi turadi. Asar nomidan ham ko'rinib turibdiki, muallif asosan Bobur izidan uyushtirilgan ekspeditsiya chog'ida tug'ilgan shaxsiy kechinmalari va Bobur Mirzo obrazi ijodiy faoliyatining ulkan qismini tashkil etishi va buning natijasi o'laroq paydo bo'lgan “Boburiynoma” – o'zi haqida “so'zlaydi”. Bu ma'rifiy romanda ham yordamchi obrazlar ko'p bo'lib, ular romanda Boburning mukammal qiyofasini yaratishda ishtirok etadilar. Ular orqali bosh qahramonning ichki kechinmalariga urg'u beriladi. Avstriyalik yozuvchi F. Vyurtlening “Andijon shahzodasi” asari, nomidan ko'rinib turibdiki, Boburning aynan Andijondagi faoliyati, bolalik va yoshlik yillari, uning dastlabki siyosiy tajribalari hamda shu davrda shakllangan shaxsiy fazilatlariga ko'proq e'tibor qaratadi.

Asarda uchrovchi obrazlarni quyidagicha guruhlash mumkin:

1.Bolalik davridagi tarbiyachi va murabbiylar. Boburning qalbi va dunyoqarashining shakllanishiga bevosita ta'sir qilgan ustozlar, tarbiyachilar, saroy muhitidagi dono kishilar Boburga erta yoshdan siyosiy vaziyatni tushunish, mulohaza yuritish, ijod bilan mashg'ul bo'lish imkonini yaratadi.

2.Saroy a'yonlari va xizmatkorlar. Yosh shahzoda Bobur bilan birga yashagan, doimiy ravishda uning yonida bo'lgan bu obrazlar Boburning shaxsiy kechinmalarini, uning oddiy odamlarga nisbatan mehr-oqibatini yoki saroydagi turli ig'vo va fitnalarga munosabatini ko'rsatuvchi o'ziga xos badiiy ko'prik vazifasini o'taydi.

3. Xavfli siyosiy muhitni aks ettiruvchi personajlar - Boburning bolalik davri ham parokanda siyosiy vaziyat, taxt talashish, xonadonlar o'rtasidagi nizolar fonida kechadi. Raqib beklar, dushman amaldorlar, hatto qarindoshlar o'rtasidagi adovat, xiyonatlar Bobur xarakteridagi ehtiyotkorlik, sinchkovlik, shijoat kabi fazilatlarni erta uyg'otadi.

4. Bolalikdagi do'stlar yoki safdoshlar - yosh Bobur bilan birga o'sgan, keyinchalik uning sodiq odamlari bo'lib qolgan do'stlar obrazi "Andijon shahzodasi"da Boburning insoniyligi, fidoyiligini ko'rsatadigan manbaga aylanadi. Ular bilan muloqotlari Boburning odilligi va insoniyligi qanday mustahkam poydevorga qurilganini yoritadi. Yuqorida keltirilgan obrazlar, xususan, Boburning o'spirinlik davridanoq yuragida paydo bo'lgan ijodiy ishtiyoq, siyosiy orzular va insoniy fazilatlarining negizini, kelajakda ulug' boburiylar sulolasiga asos solish yo'lida nimalarga duch kelganini ko'rsatib beradi.

Bobur siymosi haqida yozilgan ushbu uch asarni qiyosiy o'rganish natijasida ***yordamchi obrazlarning bir qator o'xshash va farqli xususiyatlarini*** ko'rish mumkin:

1. Bobur xarakterini to'ldirish - "Yulduzli tunlar"da Bobur davlat arbobi va shoir sifatida tasvirlanar ekan, atrofdagi sarkardalar, amaldorlar, ijod ahli uni har tomonlama barkamol obrazga aylanishiga xizmat qiladi. "Boburiynoma"da ko'proq Boburning lirik kechinmalari, "Boburnoma"ni yozish jarayonida unga hamroh bo'lgan insonlar, umuman Bobur shaxsiyatiga XX asr kishisi nuqtayi nazaridan baho beriladi. "Andijon shahzodasi" da esa yosh Boburning shakllanish davri, oilaviy va tarbiyaviy muhit, uning ilk sinovlarini namoyon qilishda yordamchi obrazlardan keng foydalanadi.

2. Davr manzarasini kengaytirish. Tahlilga tortilgan barcha asarlarda ham XV–XVI asr Movarounnahr va Xurosondagi siyosiy parokandalik, taxt talashish, davlat boshqaruvidagi boshboshdoqliklar, ijtimoiy hayotni turli rakurslardan yoritiladi. Yordamchi obrazlar tufayli o'sha davrning murakkab vaziyatini his qilish imkoni tug'iladi.

3. Ziddiyatlar kuchayishi va bosh qahramon qalbi drammatizmi. Boburning siyosiy raqiblari, saroydagi hasadgo'ylar yoki hamfikir bo'lmagan doiralarning mavjudligi syujetni harakatga keltiradi. Bu narsa uchala asarda ham umumiy xususiyatga ega, faqat har biri muallif konsepsiyasiga ko'ra turli rakursda yoritiladi.

4. Muallif g'oyasini tasdiqlash P. Qodirov "Yulduzli tunlar"da Bobur siymosini o'z davridan baland turuvchi, ijodda ham, siyosatda ham matonatli shaxs sifatida tasvirlaydi. Yordamchi obrazlar esa bu yo'lda ko'prik vazifasini o'taydilar. X. Sultonov "Boburiynoma"da asosan Boburning inson sifatidagi qiyofasini birlamchi qiladi, yordamchi obrazlar bu ijodiy jarayonga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rinadi. F. Vyurtle "Andijon shahzodasi"da Boburning yoshlik, o'smirlik davrini tasvirlash orqali kelajagakda ulug' hukmdor va ijodkor bo'lib yetishuvchi shaxsning dastlabki qiyofasini ko'rsatishni maqsad qiladi. Shu bois yordamchi obrazlar asosan tarbiyaviy ahamiyatga ega va ularning aksari oilaviy, bolalik muhitini ifodalashga xizmat qiladi.

Zahiriddin Muhammad Boburga bag'ishlangan har qanday badiiy asar, avvalo, uning shaxsiyatini, tarixiy faoliyatini va ijodini qamrab olishi bilan xarakterlidir. Biroq bu jarayon alohida qahramon timsoli bilan emas, balki unga hamroh bo'lgan, uning hayoti va faoliyatidagi turli jabhalarga daxldor personajlar orqali to'liq namoyon bo'ladi. "Yulduzli tunlar", "Boburiynoma", "Andijon shahzodasi" romanlarida yordamchi obrazlar:

- Bobur xarakterining siyosiy, ijodiy, insoniy fazilatlarini chuqur ochib beradi;
- Syujetni harakatga keltiradigan ziddiyat va voqealar manbai sifatida xizmat qiladi;
- XV–XVI asrlarning ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy muhitini boy va har taraflama tasvirlashga yordam beradi;
- Muallifning Boburga (yoki umuman tarixiy shaxsga) bo'lgan munosabatini, badiiy g'oyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. (Qodirov P., 2010. – B. 20.)

Yuqoridagi asarlarda yordamchi obrazlar Boburning shaxsiyatini ochishda, syujetni harakatga keltirishda muhim o‘rin tutadi. Har bir asarda muallif konsepsiyasiga ko‘ra yordamchi obrazlar o‘ziga xos vazifani bajaradi. Ba‘zan Bobur siyosiy va ijodiy jihatdan kuchli shaxs sifatida namoyon bo‘lishi uchun, ba‘zan uning insoniy fazilatlarini chuqurroq ko‘rsatish uchun, ba‘zan esa yosh shahzodaning kelajakdagi buyuk shaxsga aylanish jarayonini tasdiqlash uchun xizmat qiladi. O‘sha davrning siyosiy, ijtimoiy, madaniy hayotini to‘laroq tasvirlashda yordamchi personajlar badiiy jihatdan boyitadi, ziddiyatlar hamda dramatismni oshiradi.

Yuqoridagi matnda berilgan fikrlar asosida P. Qodirov “Yulduzli tunlar”, X. Sultonov “Boburiynoma”, F.Vyurtle “Andijon shahzodasi” asarlari qiyosiy tahlilini jadval shaklida keltirishni lozim deb topdik:

Asar nomi	“Yulduzli tunlar” (P. Qodirov)	“Boburiynoma” (X. Sultonov)	“Andijon shahzodasi” (F. Vyurtle)
Bobur xarakterini to‘laqonli gavdalantirish	- Bobur siyosiy arbob va noyob iste’dod sohibi sifatida tasvirlanadi. - Davlat arboblari, oila a’zolari, asarda tasvirlangan ijod ahli uning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. (Murodov, G.2000., 23-27)	- Boburning asosan lirik kechinmalari va “Boburiynoma”ni yozish jarayonidagi voqealar ko‘proq ko‘rsatiladi. Romanda voqelikka XX asr kishisi nuqtayi nazaridan baho berish orqali Bobur xarakterining turli qirralarini ochib	Yosh Boburning shakllanish jarayoni, oilaviy va tarbiyaviy muhit barkamol shaxs shakllanishidagi o‘rni ochib beriladi. Sinovlarida yordamchi obrazlardan keng foydalaniladi va Boburning shaxsiyati shakllanishiga

		beradi. (Султон X., 1997.38)	ta'sir etishi tasvirlanadi.
Obrazlar vositasida davr manzarasining ochib berilishi	XV–XVI asr Movarounnahr va Xurosondagi siyosiy parokandalik, taxt talashish, boshqaruvdagi muammolar obrazlar orqali keng yoritiladi.	- Siyosiy, ijtimoiy hayotning turli jabhalari, jumladan Boburning ichki kechinmalari bilan birga davr muhitining murakkabligi ham ko'rsatiladi.	Boburning yoshlik davridagi voqealar orqali o'sha zamonning siyosiy muhitini aniqroq tushunish mumkin. Yordamchi obrazlar asosida ijtimoiy-siyosiy muhit, oilaviy an'analar ifodalanadi.(Andijon nashriyot-matbaa. 2023. – B. 111)
Syujetning keskinlashuvi	Boburning siyosiy raqiblari, saroydagi hasadgo'y insonlar syujetni rivojlantiradi. Bu ziddiyatlar Bobur shaxsidagi drammatizmni oshiradi.	Ziddiyatlar, Boburga to'sqinlik qiluvchilar hamda uni tushunmaydigan doiralar Boburning ichki iztiroblarini ko'rsatish uchun xizmat qiladi.	Yosh shahzodaga qarshi tazyiq, sinovlar, oilaviy va siyosiy to'siqlar keltirilib, Boburning ruhiy o'sish jarayoniga ta'sir etadi. Ziddiyatlar asarda o'sib boruvchi konflikt sifatida namoyon etiladi.
Muallif badiiy konsepsiyasini amalga oshirilishi	Bobur o'z davridan baland turuvchi, ijodiy va siyosiy jihatdan matonatli shaxs. Yordamchi obrazlar muallif	Boburning avvalo inson sifatidagi qiyofasi ko'rsatiladi. Yordamchi obrazlar	Boburning kelajakda ulug' hukmdor va ijodkor bo'lib yetishuvi uchun dastlabki tarbiyaviy asoslar

	g'oyasini kuchaytirish uchun "ko'prik" vazifasini bajaradi.	Boburning ijodiy energiyani to'ldiradi, muallifning Boburga bo'lgan munosabatini yanada kuchaytirib ko'rsatadi.	yoritiladi. Yordamchi obrazlar asosan oila muhitini ifodalab, Bobur kamolotini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Ko'p qirrali Bobur siymosini to'laqonli yoritishda obrazlar asarning badiiy qiymatini belgilovchi muhim unsurlardan biridir. Yordamchi obrazlar orqali Boburning to'laqonli qiyofasi, ijodi va tarixdagi o'rnini yanada aniqroq va yorqinroq namoyon bo'ladi. Shulardan kelib chiqib, Bobur Mirzo obrazi aks etgan Boburiynoma, Andijon shahzodasi, Gulbadanbegim va Yulduzli tunlar badiiy asarlarida obrazlarning vazifalari quyidagicha tavsiflash mumkin:

Yordamchi obrazlar vazifasi	Qisqacha tavsif	Asardan misollar
Bosh qahramon xarakterini ochishga xizmat qiluvchi obrazlar	Ushbu turdagi personajlar asarning bosh qahramoni – Bobur Mirzoning jasorati, zukkoligi, irodasi, adolatparvarligi, hissiy kechinmalarini yanada ravshanroq ko'rsatishga yordam beradi. Ular asosan Boburga nisbatan sadoqat, hamdardlik yoki unga xos bo'lgan ijobiy sifatlarni ta'kidlash orqali bosh obraz xarakterini boyitadi.	“Andijon shahzodasi” asaridagi Qosimbek, Muhammad Ulloh obrazlari
Syujetni harakatga keltirishga xizmat qiluvchi	Bu personajlar orqali asar voqealari harakatlanadi, ziddiyatlar kuchayadi yoki ularning yechimiga xizmat qiluvchi sabablar vujudga keladi. Ular syujet rivojida muhim o'rin tutib, Bobur Mirzoning qarorlari, harakatlari hamda atrofdagilarning munosabati orqali asarning dramatik tuzilishini	Ahmad Tanbal, Shayboniyxon, Tohir obrazlari

yordamchi obrazlar	mustahkamlaydi.(V.Zohidov.Bobirnama. -T.:1960)	
Davr manzarasini kengaytirishga xizmat qiluvchi yordamchi obrazlar	Ushbu personajlar Bobur yashagan davrning siyosiy, ijtimoiy va madaniy muhitini kengroq namoyon etishga xizmat qiladi. Ya'ni voqealar faqat Bobur atrofida emas, balki boshqa podshohlar, shahzodalar, vazirlar, oddiy xalq vakillari orasida kechayotgan voqealar orqali yoritiladi.	“Gulbadan” asaridagi Xumoyun Mirzo, Akbarshoh obrazlari
Asarda muallif g'oyasini kuchaytirishga xizmat qiluvchi yordamchi obrazlar	Bu turdagi obrazlar Bobur Mirzoning g'oyalari bilan hamfikir yoki unga raqib sifatida maydonga chiqib, asarning asosiy g'oyaviy yo'nalishini mustahkamlashga hissa qo'shadi. Ularning xatti-harakati, fikr-mulohazalari Boburning qarashlari bilan taqqoslanib, o'quvchida muayyan g'oya yoki xulosa shakllanishiga yordam beradi.	“Boburiynoma” tarkibiga kirgan “Saodat sohili” asaridagi Hofiz Ko'ykiy obrazi (bosh qahramonga hamfikir)

XULOSA

Zahiriddin Muhammad Bobur siymosining qiyosiy tahlili, uning tarixiy, siyosiy va adabiy merosini chuqur o'rganish orqali, uning nafaqat buyuk sarkarda, balki zamonaviy dunyoqarashi va madaniy rivojlanishdagi o'rni haqida muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Bobur, avvalo, harbiy yutuqlari bilan e'tiborga molik bo'lsa-da, uning siyosiy va ijtimoiy qarashlari, asosan, uning nazariy yondashuvlaridan iborat edi. Temuriylar avlodining bir vakili sifatida, Bobur o'zining ota-bobolaridan farq qilib, ko'proq diplomatik va intellektual yo'nalishlarga e'tibor qaratdi, shuningdek, mamlakatlarni zabt etishda o'ziga xos usullarni qo'lladi.

Boburning Hindistonni zabt etishi, uning nafaqat harbiy, balki madaniy jihatdan ham muvaffaqiyatli ish tutganini ko'rsatadi. Bu, shuningdek, Boburning

o‘zining adabiy faoliyati va “Boburnoma” asari orqali tarix va insoniyat tarixiga qo‘shgan hissasini namoyon etadi. Boburning siyosatidagi ehtiyotkorlik va madaniyatni rivojlantirishga bo‘lgan qiziqishi uni boshqa sarkardalardan ajratib turadi

Shuningdek, Boburning siyosiy va adabiy merosi, Iskandar Makedonskiy va Temur kabi buyuk shaxslar bilan qiyoslanganda, uning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. U harbiy muvaffaqiyatlaridan tashqari, o‘zining ichki dunyosini, shaxsiy kurashlarini, va madaniyatga bo‘lgan yondashuvini ochib bera olgan shaxs sifatida tarixda o‘rin egallaydi. Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat tarixda, balki adabiyot, siyosat, madaniyat va insoniyat tafakkurida ham iz qoldirgan buyuk shaxsdir. Uning siyosiy qarashlari, adabiy merosi va tarixiy roli bugungi kunda ham o‘rganilmoqda va qadrlanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahrorovna N. N., & Marjona, M.. Essential Memory Improving Techniques in Teaching and Learning Process. “Online - conferences platform”, 2021. - 62–68.
2. ШиммелА.Woertle F. Babur der Tiger. – Wien: 1947. – P. 3.
3. Султон Х. Бобурийнома. Маърифий роман. – Т.: Шарқ, 1997.
4. Qudratullaev H. Boburning adabiy-estetik qarashlari. -T.: Fan, 1983;
5. Murodov, G. —Yulduzli tunlar romanida badiiy kodlar // BuxDU ilmiy axborotlari. 1-son. – Buxoro, 2000. – B. 23-27.
6. Asrlar uzra porlagan siymo. Ilmiy konferensiya materiallari. Bobur nomli xalqaro jamoat fondi. – Andijon: Andijon nashriyot-matbaa. 2023. – B. 111.
7. Qodirov P. Yulduzli tunlar. Bobur. – T.: Sharq, 2010. – B. 20.
8. V.Zohidov. Bobirning faoliyati va ilmiy-adabiy merosi haqida. Kitobda: Bobir. Bobirnama. -T.:1960;
9. Xayriddin Sulton. Boburiynoma. -T.:1996
10. X.Nazarova.”Boburnoma” tilining sintaktik qurilishi. Dokt. diss. — T.: 1980;
11. Yakubov, I. “Boburnoma” - o‘zbek nasrining nodir yodgorligi. “Zahiriddin Muhammad Boburning Sharq davlatchiligi va madaniyatida tutgan o‘rni”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari, Toshkent, 2023 pp.174-179.

12. Сопиева Ш. Р. Хайриддин Султоннинг ҳикоянавислик маҳорати. – филол. фан. номз. дисс. – Т.: 2006.

REFERENCES

1. Ahrorovna N. N., & Marjona, M. (2021) *Essential Memory Improving Techniques in the Teaching and Learning Process*. “Online conferences platform”, 62-68.
2. Schimmel A., Woertle F. (1947) *Babur the Tiger*. Vienna. P. 3.
3. Sulton H. (1997) *Baburiynoma. Educational novel*. Tashkent. Sharq.
4. Qudratullaev H. (1983) *Babur's Literary and Aesthetic Views*. Tashkent. Fan.
5. Murodov, G. (2000) *Artistic codes in the novel “Starry Nights”* // Scientific Bulletin of Bukhara State University. Issue 1. Bukhara, P. 23-27.
6. *A figure shining through centuries*. (2023) Proceedings of the scientific conference. Babur International Public Foundation. Andijan. Andijan Publishing House. P. 111.
7. Qodirov P. (2010) *Starry Nights. Babur*. Tashkent. Sharq. P. 20.
8. V. Zohidov. On Babur's activities and scientific-literary heritage. In the book: *Bobur. Boburnoma*. Tashkent. 1960
9. Xayriddin Sulton. (1996) *Boburiynoma*. Tashkent.
10. X. Nazarova. (1980) *Syntactic structure of the language of “Boburnoma.”* Doctoral dissertation. Tashkent.
11. Yakubov, I. (2023) *“Boburnoma” - a rare monument of Uzbek prose*. Proceedings of the International Scientific-Theoretical Conference “The Role of Zahiriddin Muhammad Bobur in the Statehood and Culture of the East,” Tashkent. pp.174-179.
12. Sopieva Sh. R. (2006) *Xayriddin Sulton's storytelling skills*. Philological Sciences Candidate dissertation. Tashkent.

UO‘K (UDC, УДК): 81-11

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SURPRISE MARKERS IN THE ENGLISH AND UZBEK VERSIONS OF THE “HARRY POTTER” SERIES⁵

Toshkuvvatov Khayrulla Lutfulla ugli

PhD student,

Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

xayrullatoshquvvatov@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-7067-9135

ABSTRACT

This article explores the translation of surprise markers in the English subtitles of the Harry Potter series into Uzbek. The study investigates if these emotional indicators preserve their original intensity and function in translation. A significant challenge in this process is that surprise markers frequently possess both linguistic and cultural peculiarities that do not always have an equivalent in another language. The article employs qualitative discourse analysis to compare subtitle excerpts from the Harry Potter series. It analyzes the most prevalent surprise expressions in English and their Uzbek translations, focusing on lexical and cultural characteristics. The findings indicate that English exclamations are typically concise and straightforward, while Uzbek versions frequently elaborate on the meaning by employing idiomatic expressions, culturally familiar phrases, as well as addition and omission in translation to preserve the same emotional impact. The study concludes that translators need to understand cultural context deeply to translate surprise markers successfully and preserve the original text's integrity, while adapting phrases to sound natural in the target language.

KEY WORDS

Surprise markers, prevalent, English to Uzbek, translation, cultural adaptation, subtitle, idiomatic expressions, Harry Potter series, intonation.

Received: March 3, 2025**Accepted:** March 22, 2025**Available online:** May 2, 2025

⁵ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Toshkuvvatov Kh. A comparative analysis of surprise markers in the English and Uzbek versions of the “Harry Potter” series. // *Komparativistika (Comparative Studies)*. — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 57-67

“HARRI POTTER” SERIYASINING INGLIZCHA VA O‘ZBEKCHA VERSIYALARIDAGI HAYRAT IFODALARINING QIYOSIY TAHLILI

Toshquvvatov Xayrulla Lutfulla o‘g‘li

Tayanch doktorant,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O‘zbekiston
xayrullatoshquvvatov@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-7067-9135

ANNOTATSIYA

KALIT SO‘ZLAR

Ushbu maqolada Harry Potter filmlarining inglizcha subtitrlarida qo‘llanilgan hayrat ifodalari o‘zbek tiliga qay tarzda tarjima qilingani tadqiq qilinadi. Tarjimada ushbu emotsional ifodalar o‘zining asl kuchi va funksiyasini saqlab qolishi yoki qolmasligi tadqiqot davomida tahliliy o‘rganiladi. Hayrat ifodalarining ko‘pincha lingvistik va madaniy o‘ziga xosligi ularning boshqa tilda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalenti har doim ham topilmasligiga sabab bo‘ladi, bu esa tarjima jarayonida duch kelinadigan asosiy muammolardan biri sanaladi. Maqolada Harry Potter filmlarining subtitrlaridan olingan dialog parchalari sifatli diskursiv tahlil metodidan foydalangan holda taqqoslanadi. Ingliz tilida eng keng tarqalgan hayrat ifodalari hamda ularning o‘zbek tilidagi tarjimalari leksik va madaniy jihatlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida hayrat ifodalari ingliz tilida odatda qisqa va lo‘nda, ularning o‘zbekcha tarjimalarida esa iboralar va o‘zbek madaniyatiga xos bo‘lgan frazalar va ifodalanayotgan ma‘no ko‘pincha kengaytirilgan holda qo‘llanishi aniqlandi. Shuningdek, tarjimada ifoda etilayotgan emotsiyaning asl tildagi ta‘sirini yetkazish maqsadida so‘z qo‘shish yoki so‘z tushirib qoldirish usullari ham qo‘llaniladi. Xulosa o‘rinda, tadqiqot tarjimonlar hayrat ifodalarini samarali tarjima qilish uchun madaniy kontekstni chuqur tushunishi zarurligini hamda matnning asl mohiyatini saqlagan holda, ifodalarning tarjima qilinayotgan tilida tabiiy eshutilishini ta‘minlashi lozimligini ta‘kidlaydi.

Hayrat ifodalari, keng tarqalgan, ingliz tilidan o‘zbek tiliga, tarjima, madaniy moslashuv, subtitr, idiomatik ifodalar, “Garri Potter” seriyasi, intonatsiya.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МАРКЕРОВ УДИВЛЕНИЯ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ВЕРСИЯХ СЕРИИ «ГАРРИ ПОТТЕР»

Тошкувватов Хайрулла Лутфулла угли

докторант (PhD),

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

xayrullatoshquvvatov@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-7067-9135

АННОТАЦИЯ

КЛЮЧЕВЫЕ

СЛОВА

Данная статья исследует перевод маркеров удивления в английских субтитрах серии «Гарри Поттер» на узбекский язык. Исследование анализирует, сохраняют ли эти эмоциональные индикаторы свою исходную интенсивность и функцию в переводе. Значительной проблемой в этом процессе является то, что маркеры удивления часто обладают как лингвистическими, так и культурными особенностями, для которых не всегда находится эквивалент в другом языке. Для сравнения отрывков субтитров из серии «Гарри Поттер» и их переводов в статье применяется качественный дискурсивный анализ. Анализируются наиболее распространённые выражения удивления в английском языке и их узбекские переводы с особым вниманием к лексическим и культурным характеристикам. Полученные результаты указывают на то, что английские восклицания, как правило, лаконичны и прямолинейны, тогда как их узбекские аналоги в переводе зачастую расширяют смысл, используя идиоматические выражения, фразы, характерные для узбекской речевой культуры, а также добавление и опущение элементов для сохранения аналогичного эмоционального воздействия. Исследование приводит к выводу, что для успешного перевода маркеров удивления переводчикам необходимо глубоко понимать культурный контекст, а также сохранять целостность оригинального текста, адаптируя фразы таким образом, чтобы они звучали естественно на языке перевода.

Маркеры удивления, широко распространённый, с английского на узбекский язык, перевод, культурная адаптация, субтитр, идиоматические выражения, серия «Гарри Поттер», интонация.

INTRODUCTION

There are numerous languages in the world. Since various works of different cultures are being translated into others, translation has become vital in daily life. This article discusses the seven surprise markers in English extracted from the Harry Potter movies and their translation into Uzbek. Concentrating on the use of these surprise markers in both languages, the article illustrates how these expressions are used in the English and Uzbek languages, and how they show the emotion of surprise of the characters in the movie.

Surprise is considered one of the six basic emotions, alongside happiness, anger, fear, disgust, and sadness (Lewis M. et al. 2010, 43). “Surprise is a result of the discrepancy between an anticipated and actual outcome, like tasting sweet when one anticipates sour” (Noordewier M. et al. 2016, 136). According to E. Lorini and C. Castelfranchi (2007), surprise is the instinctive response to something strange and unusual. It is caused as a reaction of alert and arousal because of a lack of integration between incoming input and our prior knowledge (p133). C. Darwin (1872), N. Isaacs (1930) and W. Meyer (1988) stated that surprise events spark curiosity to find the answer to "Why?" questions and conduct research to determine the reasons behind these events (Meyer W. et al. 1991, 297).

Moreover, the translation of surprise markers in the movies is not easy. It requires the knowledge of two different countries' culture, history, and various translation strategies to translate the source culture into the target one. Due to the idea that the original language can be expressed by several possible variations in the target language, the translator has to select the most appropriate option based on the context to match closely the original one (Musayev Q., 2005, 69).

As dubbing is a substitution of the original soundtrack with a new one, while maintaining the same film image, synchronization of lip movements as closely as possible is important (Sun Y., 2019, 180). Hence, finding an equivalent in the target language and adapting the lips' movements pose translation challenges for interpreters.

In this article, we examined the translation of the expressions of surprise selected from the Harry Potter movies from English to Uzbek to discover the similarities and differences in the utilization of these markers, and how cultural context influences the translation of surprise markers.

Methods

The qualitative research was conducted using subtitle excerpts from multiple Harry Potter films in this article. The English subtitles of the Harry Potter series were obtained from www.github.com, and www.cinera.uz was used to write down the Uzbek version of the dialogues in the Harry Potter series. The data was collected through the conversations in the movies, in which characters express surprise or admiration by idioms, phrases and lexemes. The original series of Harry Potter films were analyzed in parallel to the Uzbek version to discern variations in lexical selection and syntactic arrangement.

Results and Discussion

In this research, the most prevalent surprise markers were selected and analyzed, and several key findings were discovered during the analysis of the subtitle excerpts.

Fragment 1 Harry Potter and the Goblet of Fire (2005)

Minute:	00:24:02,895 --> 00:24:13,447	
	English	Uzbek
Alastor:	You need to find another place to put your chewing gum...	Siz butunlay boshqa joy topishingiz kerak saqich yopishtirgani.
Alastor:	...besides the underside of your desk, Mr. Finnigan!	Janob Finnigan!
Finnigan:	<u>No way.</u> The old codger can see out the back of his head.	<u>Jinni bo'lish mumkin.</u> Bu qariyani orqasidayam ko'zi borakan.
Alastor:	And hear across classrooms!	Orqa partadagilar gapini eshitadigan quloq ham bor.

In fragment 1, Finnigan used the phrase “*No way*” to express his astonishment upon discovering Professor Moody's exceptional perception. According to the

Longman dictionary, this idiom is an English discourse marker used to convey surprise, especially in American English. (<https://www.ldoceonline.com>) The phrase was transformed from a straightforward negation to an amplified response of astonishment in the Uzbek translation, where it was expressed as “*Jinni bo‘lish mumkin*”. The Uzbek translation introduced an additional nuance by linking the situation to madness, a prevalent cultural trope for conveying shock. This adaptation can illustrate cultural and discourse variations in the expression of surprise. Moreover, English speakers frequently use the phrase “*No way*” in everyday conversation, while the hyperbolic expression “*Jinni bo‘lish mumkin*” is often used to emphasize intense emotions in the Uzbek written discourse.

Fragment 2: Harry Potter and the Goblet of Fire (2005)

Minute:	00:49:44,961 --> 00:50:06,775	
	English	Uzbek
Harry:	Dragons. That's the first task.	Ajdarlar.
Harry:	They've got one for each of us.	Bu birinchi topshiriq, har birimizga bittadan ajdar tayyorlab qo'yishgan.
Cedric:	<u>Are you serious?</u>	<u>Ajdarlar? Gaping jiddiymi?</u>
Cedric:	And Fleur and Krum, do they...?	Fleyr va Kram bilishadimi buni?
Harry:	Yes.	Ha.
Friends:	Come on, Ced, leave him.	Ketdik Sedrik.
Friends:	He's not worth it.	U bunga arzimaydi.
Friends:	Read the badges, Potter!	Nishonlarni o'qi, Potter!
Cedric:	Hey, listen. About the badges.	Quloq sol. Nishonlarga kelsak.
Cedric:	I've asked them not to wear them, but...	Men ularga taqmanglar degandim.
Harry:	Don't worry about it.	E'tibor berma.

Fragment 2 represents an interaction in which Cedric produced a surprise expression as a reaction to Harry's secret information about the first task in the tournament. The exclamatory phrase “*Are you serious?*” is a prevalent surprise marker, conveying disbelief or shock in response to information. In the Uzbek translation, it was expressed as “*Ajdarlar? Gaping jiddiymi?*”. This translation

preserved the interrogative structure and emotional intensity of the original, serving as a direct equivalent in meaning and function. However, the Uzbek version was slightly altered to intensify the emotional impact of the surprise marker by the inclusion of the word “*Ajdarlar?*” prior to the question. This modification highlights linguistic and cultural subtleties.

Fragment 3: Harry Potter and the Prisoner of Azkaban (2004)

Minute:	00:42:06,430 --> 00:42:45,220	
	English	Uzbek
Remus:	Imagine Professor Snape in your grandmother's clothes.	Professor Sneipni buving kiyimida tasavvur qil.
Remus:	Can you do that?	Eplay olasan-a?
Remus:	Yes. Wand at the ready.	Tayyorlan..
Remus:	One, two, three.	Bir, ikki, uch.
Remus:	Think, Neville, think.	Qani, Nevil, bo‘l.
Neville:	<i>Riddikulus!</i>	<i>Ridikulus!</i>
Remus:	<u>Wonderful</u> , Neville, <u>wonderful!</u>	<u>Ajoyib</u> , Nevil, <u>ajoyib!</u>
	<u>Incredible!</u> Okay...	<u>Juda zo‘r!</u> Bo‘pti...
Remus:	...to the back, Neville.	Joyingga bor.
Remus:	Everyone, form a line...	Hamma saf tortib tursin...

The word “Incredible!” in fragment 3 serves as an evaluative surprise marker to convey astonishment and admiration for Neville’s performance. “*Juda zo‘r!*” was used in the Uzbek translation to describe this moment. In the Uzbek translation, the word “*zo‘r*” itself could have been used to describe that moment, but the word “*juda*” was used to increase the intensity of “*zo‘r*”. This indicates a cultural inclination towards heightened emotional expressions in Uzbek discourse.

Fragment 4. Harry Potter and the Goblet of Fire (2005)

Minute:	01:05:22,597 --> 01:05:45,120	
	English	Uzbek
Hermione:	Look at this!	O‘zing qara!
Hermione:	<u>I can't believe it!</u> She's done it again.	<u>Ishonish qiyin!</u> Yana o’sha Skitir.

Hermione:	"Miss Granger, a plain but ambitious girl..."	Mis. Grinjer oddiy, shuhratparast bir qiz...
Hermione:	...seems to be developing a taste for famous wizards.	Mashhur afsungarlar desa o'zini tomdan tashlaydi.
Hermione:	Her latest prey, sources report...	Manbalarga qaraganda uning oxirgi qurboni...
Hermione:	...is none other than the Bulgarian bonbon, Viktor Krum.	Kimsan, mana man, Bolgariya chempioni Viktor Kram.
Hermione:	No word yet on how Harry Potter's taking this latest emotional blow."	Bu taqdir zarbasini Garri Potter qanday qabul qilganligi hozircha noma'lum.

In fragment 4, having read Skeeter's article, Hermione used the statement "*I can't believe it!*" to convey her astonishment and exasperation. This expression is used when someone is surprised or shocked by something in English. This expression was translated into Uzbek as "*Ishonish qiyin!*", which effectively conveyed the essence of disbelief and surprise while changing the syntactic structure. The English expression "*I can't believe it!*" was expressed in the first person, which makes the astonishment more intimate, while the Uzbek phrase "*Ishonish qiyin!*" was more impersonal, generalized and said in a neutral tone.

Fragment 5. Harry Potter and the Chamber of Secrets (2002)

Minute:	01:03:16,655 --> 01:03:30,085	
	English	Uzbek
Hermione:	<u>Again?</u> You mean the Chamber of Secrets has been opened before?	<u>Yana?</u> Demak, Maxfiy Hujra oldin ham ochilganmi?
Harry:	Of course. Don't you see?	Albatta, tushunmadingmi?
Harry:	Lucius Malfoy must have opened it when he was at school here.	Lusius Malfoy shu yerda o'qigan payt uni ochgan bo'lishi mumkin.
Ron:	Now he's taught Draco how to do it.	Drakoga ham qanday qilish kerakligini o'rgatgan.
Hermione:	Maybe.	Ehtimol.

In Harry Potter and the Chamber of Secrets, Hermione used the adverb “*Again?*” surprisingly, after discovering the Chamber of Secrets had been opened before. According to the Cambridge dictionary, the word “*Again*” means one more time, but the element of surprise or shock does not exist in the lexical meaning of this word. (<https://dictionary.cambridge.org>) However, in the conversation between Harry and Hermione, “*Again*” was employed to convey surprise. In English, intonation plays a crucial role in the meaning of an utterance. As Wilkinson and Kitzinger stated, pitch register, pitch movement, and relative volume are characteristic of “surprised” utterances (2006, 153). As “*Again*” was said with rising intonation for unexpected information, it can be understood that it was used to convey surprise or astonishment. The Uzbek translation “*Yana?*” served as a direct equivalent, preserving the emotional resonance of the original. A significant similarity in both languages is the maintenance of the one-word structure.

Fragment 6. Harry Potter and the Deathly Hallows: Part 2 (2011)

Minute:	00:21:51,409 --> 00:22:10,160	
	English	Uzbek
Ron:	Now what?	Endi nima?
Hermione:	Reducto.	Reducto.
Harry:	Hold on.	Mahkam ushlang.
Ron:	<u>That was brilliant.</u> <u>Absolutely brilliant.</u>	<u>Zo‘r ish bo‘ldi. Juda qoyilmaqom.</u>

The surprise marker “*That was brilliant!*” in fragment 6 conveys Ron’s astonishment and admiration after Hermione employed a magical word “Reducto” to make a dragon fly to leave the place. The Uzbek translation, “*Zo‘r ish bo‘ldi*” kept the meaning of the phrase “That was brilliant”, but a significant distinction can be seen in the degree of emphasis. In the original movie, the tone of “*That was brilliant!*” was enhanced by “*Absolutely brilliant!*” intensifying Ron’s enthusiasm. In the Uzbek translation, “*Zo‘r ish bo‘ldi*” was followed by “*Juda qoyilmaqom*” to convey a strong tone of astonishment.

Fragment 7. Harry Potter and the Goblet of Fire (2005)

Minute:	00:06:11,042 --> 00:06:29,561	
	English	Uzbek
Ron:	Go on, <u>look at that!</u>	<u>Hoy, qaranglar!</u>
Arthur:	Well, kids, welcome to the Quidditch World Cup!	Xo'sh, bolalar. Kviddish bo'yicha Jahon chempionatiga xush kelibsiz!
Arthur:	Stay together!	Birga yuringlar!
Arthur:	Keep up, girls!	Orqada qolmanglar, qizlar!
Ginny:	<u>Look!</u>	<u>Qara!</u>
Arthur:	Come on! Keep up, girls!	Qizlar, orqada qolmang!

In fragment 7, Ron used the surprise marker “Look at that!” when he was surprised by seeing something remarkable. In English, “*Look at that!*” serves as both an imperative sentence to ask somebody to turn attention to an extraordinary or important thing (as line 1 in fragment 4) and an expression of surprise. “*Hoy, qaranglar!*”, which was used in the Uzbek translation, maintained the imperative function while integrating a cultural adaptation. The inclusion of exclamation “Hoy” marked a significant distinction, as it amplified the urgency of the exclamation and conforms to Uzbek discourse norms. Moreover, whereas the English expression used “*that*”, which was omitted in the translation into Uzbek, the Uzbek version employed “*qaranglar*”, which is plural, to show respect when addressing a group of people. In line 5, the words “*Look*” (English version) and “*Qara*” (Uzbek version) were used to express a surprise of the speaker. These two words prove that both languages can convey the sense of astonishment if they are articulated at a high pitch with surprise.

CONCLUSION

The results of the research show that although the role of surprise markers is universal, they differ significantly among cultures. The Uzbek versions of the most prevalent English surprise markers in the Harry Potter series illustrate how translators should keep balance to deliver the message of original work and preserve the intended emotional effect of surprise markers while adhering to cultural discourse standards. The most accurate translation of the source language can be

performed by finding equivalence in the target language and using addition or omission strategies. These findings help recognize the complexities of cross-cultural communication.

REFERENCES

1. Lewis, M., Haviland-Jones, J.M., & Felman Barret, L. (Eds.). (2010). *Handbook of emotions (3rd ed.)*. New York, NY: Guilford Press.
2. Lorini, E. & Castelfranchi, C. (2007). The cognitive structure of surprise: looking for basic principles. *Topoi* 26, 133–149. <https://doi.org/10.1007/s11245-006-9000-x>
3. Noordewier, M. K., Topolinski, S., & Van Dijk, E. (2016). The temporal dynamics of surprise. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(3), pp. 136-149.
4. Meyer, W. U., Niepel, M., Rudolph, U., & Schützwohl, A. (1991). An experimental analysis of surprise. *Cognition and Emotion*, 5(4), pp. 295-311. <https://doi.org/10.1080/02699939108411042>
5. Musayev, Q. (2005). *Tarjima nazariyasi asoslari*. O‘zbekiston Respublikasi FA, Toshkent: Fan nashriyoti, pp. 69-75.
6. Sun, Y. (2019). A Study on Screen Translation Criteria from the Perspective of the Audience. *Linguistics and Literature Studies*, 7(5), pp. 177-184. <https://doi.org/10.13189/lls.2019.070501>
7. Wilkinson S., Kitzinger C. (2006). Surprise As an Interactional Achievement: Reaction Tokens in Conversation. *Social Psychology Quarterly*, Vol. 69, No.2, p153.
8. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/again>
9. <https://www.ldoceonline.com/dictionary/no-way>
10. <https://github.com/curlywurlycraig/potterbot/blob/master/harry-potter-and-the-chamber-of-secrets-yify-english.srt>
11. <https://cinerama.uz/ru/search-results?query=harry%20potter>

UO'K(UDC, УДК): 82-311.2

“IJODKOR SHAXS” OBRAZINI YARATISHDA JEK LONDON VA ABDULLA QAHHOR MAHORATI: UNIVERSALLIK VA O‘ZIGA XOSLIK⁶

Karimov Ulug‘bek Nusratovich

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ingliz tili amaliy fanlar №3 kafedrası dotsenti v.b.

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Orcid ID:0009-0006-0868-8358

E-mail: u.n.karimov@gmail.com

Karimova Munira Axmadjanovna

Xalqaro Nordik Universiteti

“Chet tillari” kafedrası katta o‘qituvchisi

Orcid ID: 0009-0008-5690-5964

E-mail: m.a.karimova2807@gmail.com

ANNOTATSIYA

KALIT SO‘ZLAR

Maqolada ijodkor shaxs obrazini yaratishda ikki turli millatning o‘tkir qalam sohiblari Abdulla Qahhor hamda Jek Londonning yozuvchilik mahorati keng muhokama qilindi. Bunda Abdulla Qahhorning “Sarob” va Jek Londonning “Martin Iden” romanlari obyekt qilib olindi.

Maqolaning asosiy maqsad va vazifasi, asarlari obyekt qilib olingan yozuvchilar Abdulla Qahhor va Jek Londonning ijodkor shaxs, ya’ni yozuvchi obrazini gavdalandirishdagi umumiy o‘xshashliklari, mutanosibliklarini tahlil etish bilan bir qatorda, adiblar tabiatidan, tajribasidan obrazlarga ko‘chirilgan o‘ziga xoslik, individual mahorat chizgilarini o‘rganish, tahlil qilishdan iborat. Har ikki asar bosh qahramonlari Saidiy va Martin yozuvchi obrazida gavdalandirilgan bo‘lib, unda adiblarning obraz yaratishdagi umumiylikni ko‘rish mumkin, ya’ni mualliflar bosh qahramonlarini yolg‘izlikda, ochlikda, og‘ir turmush sharoitlarida haqiqiy insoniylik sinovidan o‘tkazadi. Xudbinona intilishlar shaxsni qanday fojiaiy ahvolga olib borishi mumkinligini real tasvirlarda ko‘rsatadi. Shuningdek, bu xarakterlar yozuvchilarning bosib o‘tgan hayot yo‘li, tajribalari ya’ni biografik tamoyillari o‘laroq individual ruhiyat bilan boyitilgan.

Tahlil so‘ngida ayon bo‘ladiki, individual tamoyillarga qaramay, yozuvchilarimiz asarlarida universal mavzular va tuyg‘ular: sevgi, insoniy munosabatlar, shaxsiy o‘shish, orzularga intilish va fidoyilik, jamiyatning ijobiy, salbiy tusi kabi mavzular yetakchi. Ushbu mavzular turli millatdagi o‘quvchilar bilan rezonanslashadi va bu asarni global auditoriya uchun ochiq va qulay qiladi.

Obraz,
avtobiografik tamoyil,
ijodkor shaxs, badiiy
to‘qima, universallik,
“Sarob” romani, “Martin
Iden” romani, bosh
qahramon, tipologik
aloqadorlik.

Received: March 1, 2025

Accepted: April 14, 2025

Available online: May 2, 2025

⁶ For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Karimov U., Karimova M. “Ijodkor shaxs” obrazini yaratishda Jek London va Abdulla Qahhor mahorati: universallik va o‘ziga xoslik.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 68-86.

THE MASTERY OF JACK LONDON AND A. QAHHOR IN CREATING THE IMAGE OF THE “CREATIVE PERSON”: UNIVERSALITY AND UNIQUENESS

Karimov Ulug‘bek Nusratovich

Associate Professor of the Department of
Practical Disciplines in English Language No. 3
Uzbekistan University of World Languages
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology
Orcid ID:0009-0006-0868-8358

E-mail: u.n.karimov@gmail.com

Munira Karimova Akhmadjanovna

Senior Lecturer at the
“Foreign Languages” Department
International Nordic University
E-mail: m.a.karimova2807@gmail.com
Orcid ID: 0009000856905964

ABSTRACT

The article discusses the writing skills of Abdulla Qahhor and Jack London, talented authors from two different nations, in creating the image of a creative individual. Abdulla Qahhor’s novel “Sarob” (Mirage) and Jack London’s novel “Martin Eden” were chosen as the objects of study.

The main goal and objectives of the article are to analyze the general similarities and proportions in the portrayal of a creative person, specifically a writer, by Abdulla Qahhor and Jack London, whose works are the focus of the study. Additionally, it aims to examine and analyze the unique features and individual skills transferred from the authors’ natures and experiences to their characters. The protagonists of both works, Saidiy and Martin, are portrayed as writers, revealing commonalities in the authors’ character creation. The authors test their main characters for true humanity in conditions of solitude, hunger, and difficult living circumstances. They realistically depict how selfish aspirations can lead a person to tragic situations. Furthermore, these characters are imbued with individual psychology, reflecting the life paths, experiences, and biographical principles of the writers.

The analysis ultimately reveals that, despite individual approaches, universal themes and feelings predominate in the works of these writers: love, human relationships, personal growth, the pursuit of dreams and dedication, and the positive and negative aspects of society. These themes resonate with readers of different nationalities, making the works accessible and appealing to a global audience.

KEY WORDS

Image,
autobiographical
principle, creative person
(writer), artistic texture,
universality, novel
“Sarob” (Mirage), novel
“Martin Eden”,
protagonist, typological
connection.

МАСТЕРСТВО ДЖЕКА ЛОНДОНА И А. КАХХАРА В СОЗДАНИИ ОБРАЗА «ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ»: УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ И УНИКАЛЬНОСТЬ

Каримов Улугбек Нусратович

Доцент кафедры практических дисциплин английского языка №3

Университета мировых языков Узбекистана,

Кандидат философских наук (PhD) по филологии

Orcid ID:0009-0006-0868-8358

E-mail: u.n.karimov@gmail.com

Мунира Каримова Ахмаджановна

Старший преподаватель кафедры “Иностранные языки”

Международного Нордики Университета

E-mail: m.a.karimova2807@gmail.com

OrcidID: 0009000856905964

АННОТАЦИЯ

В статье подробно рассматривается писательское мастерство Абдуллы Каххара и Джека Лондона, талантливых писателей двух разных национальностей, в создании образа творческой личности. В качестве объектов исследования были выбраны романы Абдуллы Каххара “Сараб” (Мираж) и Джека Лондона “Мартин Иден.”

Основная цель и задача статьи - проанализировать общие черты и соотношения в воплощении образа творческой личности, а именно писателя, в произведениях Абдуллы Каххара и Джека Лондона, а также изучить и проанализировать уникальность и индивидуальные черты мастерства, перенесенные из натуры и опыта писателей в созданные ими образы. Главные герои обоих произведений, Саиди и Мартин, представлены в образе писателя, где можно увидеть общность в создании образов авторами: они подвергают своих главных героев испытанию на истинную человечность в одиночестве, голоде, тяжелых жизненных условиях. В реалистичных картинах показано, к какому трагическому состоянию могут привести личность эгоистические стремления. Кроме того, эти характеры обогащены индивидуальной психологией, отражающей жизненный путь писателей, их опыт, то есть биографические принципы.

В заключение анализа становится очевидным, что, несмотря на индивидуальные особенности, в произведениях наших писателей преобладают универсальные темы и чувства: любовь, человеческие отношения, личностный рост, стремление к мечтам и самопожертвование, положительные и отрицательные аспекты общества. Эти темы находят отклик у читателей разных национальностей, делая произведения доступными и привлекательными для мировой аудитории.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Образ, автобиографический принцип, творческая личность, художественная ткань, универсальность, роман «Сараб», роман «Мартин Иден», главный герой, типологическая взаимосвязь.

KIRISH

Yozuvchining badiiy obraz yaratish mahorati masalalari adabiyotshunoslikda atroflicha o'rganilgan. Jumladan, H.O'.Karimov "Badiiy adabiyotda obraz va obrazlilik" nomli monografiyasi, shuningdek, "Tarixiy shaxs va badiiy obraz" nomzodlik dissertatsiyasida lug'atshunoslikda obrazning yuzaga kelishi, ma'noviyligi, ta'rif va tasniflari, hamda adabiyotda badiiy obraz va obrazlilikning paydo bo'lishi haqida to'xtalgan. F. Yo. Jo'rayeva "Tipologik obrazlarning qiyosiy tahlili (L. Tolstoy; H. To'xtaboyev asarlarida)" nomzodlik dissertatsiyasida qiyosiy adabiyotshunoslikning muhim masalalari – badiiy asar qahramonlarining tipologik tahlili muammolari, hamda adabiy ta'sir shakllarining rivojlanish qonuniyatlari tekshiriladi, Hojimurod va Namoz obrazlari ilk bor qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganilganki, bu adabiyotda obraz yaratilish mahoratini o'rganish, qiyoslash, tahlil etish bugungi kun tadqiqotining asosiy predmetlaridan biri bo'lib kelayotganligini ko'rsatadi. O.I.Duysenbayev "O'tkir Xoshimov ijodida ona obrazi" nomzodlik dissertatsiyasida adib ijodida ona obrazining badiiy evrilishi, tadriji va takomili, shunga aloqador ravishda yozuvchi mahorati, ijodining milliy o'ziga xosligi jihatidan o'rgangan. A. Xatamova "Adabiyotshunoslik terminlarida identifikatsiya va muqobillik muammolari (ruscha-o'zbekcha terminologiyasi asosida)" nomzodlik dissertatsiyasi bobining "Obraz va obrazlilik terminlari va ularning ilmiy-adabiy hayotdagi o'rni" mavzusidagi ikkinchi faslida badiiy asarning asosi hisoblangan obraz va obrazlilik terminlariga doir qarashlar tahlil qilingan bo'lib, unda obraz terminini izohlashda uning nafaqat badiiy adabiyotda qo'llanilishi, balki fanning boshqa gumanitar sohalaridagi qarashlarni ham hisobga olib ish yuritish lozim ekanligi, biroq obraz tushunchasining badiiy adabiyotdagi o'rni san'atning boshqa turlariga nisbatan izchilroq ishlanganligini nazarda tutgan holda, unga ta'rif berilganda obrazning konkret va umumlashma xarakteridan kelib chiqib ish yuritish maqsadga muvofiq ekanligi ta'kidlanadi.

Yana J. Rahimovning "Yozuvchi obrazi", E. Umarovning "Obrazlar dunyosida", M.Hakimovning "Shakl, hayotiylik va obrazlik", A. Rasulovning "Badiiy asar qanotlari. Obraz va obrazlilik uslubi", N. Xolliyevning "badiiy obrazlar

sistemi”, M. Xavaydarovning “Структура образа героя в романе XX века” kabi bir qator qo‘l yozmalarda obraz tushunchasi, mohiyati, yaratilish mahoratining o‘ziga xosligi, hamda strukturaviy ahamiyati ochib berilgan va tahlil etilgan. Shuningdek, bu borada I.Sultonov, H. Yoqubov, M.Qo‘shjonov, O. Sharafiddinov, S. Mamajonov, N. Karimov, S. Mirvaliyev, B.Nazarov, U.Normatov, D.Quronov va boshqalar qator tadqiqotlar olib borganlar.

Keltirilgan ilmiy ishlarning aksariyat qismidagina obraz yaratilish mahorati qiyosiy jihatdan tadqiq etilganligi, bu borada yana ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilishi ustuvor vazifa ekanligini ko‘rsatadi.

Yozuvchi ijodkor obrazini yaratishda qator tamoyillar, xususan, avtobiografik tamoyillarga asoslanishi: o‘z hayoti asosiy aspektlarini: shaxsiy xarakteristikalarini, mavjudiyatini, o‘zining ijodiy uslubini va qobiliyatlarini ifodalashi obrazni jonli, ham o‘ziga xos, shuningdek, xalq tilida umri boqiy bo‘lishiga xizmat qiladi. Binobarin, ijodkorning hayoti va tajribalari dunyodagi boshqa insonlarga ham qiziqarli va o‘ng‘ay bo‘lishi uchun xalqchil va umumiy haqiqatlar asnosidagi ma’lumotlar keltirilishi uning tarixiy, ijtimoiy, madaniy va shaxsiy kontekstlarini tushuntirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot uchun asarlari tanlangan buyuk adiblar Abdulla Qahhor va Jek Londonning deyarli barcha ijod namunalari ana shunday butun olam tiliga tushuvchi, kitobxonini, u qaysi millat yo elat vakili bo‘lsin, o‘ziga bog‘lab qo‘yuvchi, eng muhimi, barcha barchaning shuuriga yetib boruvchi kuchga egadir. Albatta, bunda har ikki ijodkorning hayot yo‘li, boshidan o‘tkazganlari, hayotiy tajribalari yetakchi omil. Chunonchi, badiiy asarda ijodkor shaxsga doir biografik omillar qahramonlarining ismida yoki voqealarning joyi va vaqtida, voqeaning aynan o‘zining ifodasida ham sezilib turadi.

Ijodkor shaxs biografiyasi hayotiy voqealar yig‘indisi bo‘libgina qolmay, balki ijodkor qalbida kechgan tuyg‘ular manbai sifatida ham qaraladi. Shu bois adib ijodi o‘rganilganda uning tarjimayi holi ham nazardan chetda qoldirilmaydi. Badiiy asarning yaratilishiga turtki bo‘lgan hayotiy voqealar va kechinmalarni o‘rganish esa o‘sha asar zahirida yotgan yashirin ma’no qatlamlarini ochishga yordam beradi.

Ko‘rinadiki, ijodkor shaxs tushunchasi bevosita muallif tarjimai holi bilan ham, zamon va davr “tarjimai holi”, ya’ni yozuvchi yashagan muhit, davr tafsilotlari bilan ham bog‘liq (Umarova M., 2021, 35). Adabiy tanqidchilik tarixidan ma’lumki, yozuvchi o‘zi bosib o‘tgan hayot so‘qmoqlarini, o‘z kechinmalarini, yaqinlari hayoti va qismatidan ta’sirlanib asar yaratsagina, chinakam badiiy san’at asarining kashfiyotchisi sifatida ta’riflanadi. Badiiy ijodda “to‘qima” qanchalik muhim rol o‘ynamasin, lekin o‘sha “to‘qima”ga zamin bo‘luvchi real hayot, qismat, tuyg‘ular, romantik kechinmalar, ijtimoiy-siyosiy-maishiy muhit go‘zal san’at asarini undiruvchi serhosil, unumdor zamin vazifasini o‘taydi (Qo‘chqorova M., 2020, 8).

METODALOGIYA

“Martin Iden” romani biografik xususiyatga egaligi bois Jek London ijodkor obrazini yaratishda o‘z tabiati va tajribalaridan kelib chiqqanligi kuzatiladi. Abdulla Qahhor ham ijodkor va ijod ruhiyatini berishda, shubhasiz, o‘zining ijodkor sifatidagi tabiati va faoliyatiga suyangan. Aynan shu omil, ya’ni Martin va Saidiy obrazlariga adiblar avtobiografik ruhiyatlarining singdirilishi asarlardagi mutanosiblikni ifodalaydi.

Qolaversa, ikki roman o‘rtasida, xususan, Martin va Saidiy, Ruf va Munisxon obrazlari o‘rtasida, shuningdek, roman badiiy kompozitsiyasida o‘xshash parallellar kuzatiladi. Masalan, har ikki asar bosh qahramonlarining o‘smirlik, ya’ni 21-26 yoshlar, bu davrning o‘ziga xos psixikasi: ayni yangi g‘oyalar tug‘yon uruvchi, maqsadni muqim qo‘yuvchi va unga tomon jidd-u jahd qiluvchi palla, shu bilan birga asarlarning intihosi kabi, hayotdan kutganini olmagach kuchli ruhiy, ham emotsional tushkunlikka tushish maylining yuqoriligi davri tanlangan. Asardagi voqeliklar adiblarimiz mana shu yosh pallasida boshidan o‘tkazganlari asosida bunyod etilganligini guvohi bo‘lamiz.

Quyidagi manba fikrimizni tasdiqlaydi: “Abdulla Qahhor biografiyasidan kelib chiqilsa, saranjomlik aniqroq ko‘rinadi. “O‘tmishdan ertaklar” qissasida Abdulla Qahhorning bolaligi, qarindoshlari, tengqurlari, birga o‘qigan do‘stlari obrazi berilgan. “Sarob”da Abdulla Qahhorning talabalik yillaridagi hayoti,

intilishlari Saidiy xarakteriga “yedirib” yuborilgan. Yozuvchi hayotining 20-26 yoshlardagi pallasi – universitetda o‘qishi, izlanishlari, do‘st-kursdoshlar bilan muloqotlar, “Botir gapchilar” haqidagi ba’zi ma’lumotlar “Sarob”da tasvirlangan... Ko‘rinadiki, “Sarob” tabiiy holda “Qo‘shchinor chiroqlari”ga yo‘l ochdi”. (Normatov U., 2008,74)

Jek London hayot va ijodini o‘rganar ekanmiz, Martin obrazida aynan o‘zining hayot izlarini ko‘ramiz. Roman qahramoni Martin kambag‘al yigit, dengizchi bo‘lib tirikchilik qiladi. Biroq, o‘zini yaxshilash va boyib ketish istagida Martin o‘qish va yozishni boshlaydi. Bu jarayonda u o‘zini rivojlantiradi va yozuvchi sifatida muvaffaqiyat qozonadi. Biroq, boylik va muvaffaqiyatga erishish uning uchun boshi berk ko‘chaga aylanadi.

Martin ijtimoiy sinfiy tafovutlar va kamsitishlarga qarshi kurashib, hayotning mazmuni va baxtini topish uchun harakat qiladi. Romanda ijtimoiy sinflar kurashi haqida so‘z borar ekan, u shaxsiy muvaffaqiyat va baxtning ma’nosini ham shubha ostiga oladi. Martin dastavval boylik va muvaffaqiyat orqali baxtga erishishni maqsad qiladi. Biroq, muvaffaqiyatli va boy bo‘lish bizning qahramonimizni yolg‘iz va baxtsiz qiladi. Shu boisdan ham roman shaxsiy baxtga nafaqat moddiy boylik, balki qalban sokinlik va in‘om etilgani hayotdan qoniqish bilan ham erishish mumkinligi haqida xabar beradi.

O‘zbek adabiyotshunosligida yaratilgan eng ko‘p bahslarga sabab bo‘lgan asarlardan biri “Sarob” romanida bosh qahramon Saidiy ham xuddi Martindek muhabbatiga erishish maqsadida o‘z oldiga buyuk rejalar qo‘ygan, bu yo‘l mashaqqatlarini yengib o‘tishga bel bog‘lagan, biroq noto‘g‘ri qo‘yilgan qadam, haq-nohaqni vaqtida anglab yetmaslik, xudbinlik yo‘lini tanlash qahramonimizni boshi berk ko‘chaga tushib qolishi, oxir oqibat tanazzulga yuz tutishi tasvirlangan. Shuningdek, “Sarob”da shaxsning yemirilish fojiasi juda mahorat bilan, bosqichma-bosqich dinamik tarzda ochib berilgan. Bundan tashqari, jamiyatda avj olgan poraxo‘rlilik, ichkilikbozlik, ko‘z bo‘yamachilik, aqlsizlik, fikrsizlik, sotqinlik, xiyonat va razolat kabi ko‘pdan-ko‘p salbiy illatlar mahorat bilan fosh etilgan.

NATIJALAR

Jek Londonning “Martin Iden” va Abdulla Qahhorning “Sarob” romanlari oʻrtasida muayyan oʻxshashliklar borligi adabiyotshunoslikda aytilgan. (Hamraqulova H., 2004, 17) Adibning oʻzi ham adabiy-tanqidiy maqolalari, chiqishlarida bir necha oʻrinlarda Jek London ijodiga, “Martin Iden” romaniga alohida diqqat qaratib oʻtadi. Bu fakt va maʼlumotlar Abdulla Qahhorning Jek London ijodini, uning “Martin Iden” romanini yaxshi bilganligini koʻrsatadiki, bundan oʻzbek adibi amerikalik yozuvchi yaratgan romandan adabiy taʼsirlangan, deyishga imkon beradi. (Qobilova N., 2018,14)

Nazariyaga yuzlansak, ayrim hollarda oʻxshashliklar bir-biridan butunlay bexabar holda adabiyotlar oʻrtasida ham uchrashi mumkin. Bunday oʻxshashlik tipologik aloqadorlik deyiladi. Bir-biridan oʻrganib, oʻzaro taʼsir natijasida paydo boʻlgan oʻxshashlikka kontakt aloqa deyiladi. Jahon madaniyati xazinasiga yirik hissa qoʻshgan koʻplab asarlar borki, ularni kontakt aloqa namunalari, bir-biri taʼsiri ostida yaratilgan deb ayta olamiz.

Xususan, oʻrganayotgan obyektlarimiz buning yorqin namunasidir. Har ikki ijodkor asarlari mazmun-mohiyatan mutanosib boʻlib, oʻzlari yashab turgan davr qiyofasini eng sof tuygʻu muhabbat tuygʻusi asosida, uning shijoati ostida gavdalantirgan. Biroq, qanchalar sof va qudratli boʻlmasin bu ilohiy tuygʻudan davr muhiti taʼsirida Ruf va Munisxon osongina voz kechishi tasvirlanadi.

Shuningdek, muhabbat sahnasini yaratish orqali bir-biriga zid qatlam (boy va qashshoq) vakillari tenglik va tafovutlari mohirona gavdalantiriladiki, bu bilan oʻtkir qalam sohiblari oʻzlari yashab turgan davr “erkatoy zodagonlar”iga haqiqatda mukammal insonlardir deya sigʻinish ayni xato ekanligini, ular asli boʻshliq va chirkinlikdan iborat ekanligini shartta aytadilar.

Misol uchun Martin va Saidiyning mehmonga borganlik sahnalarini olaylik: “Martin kelganda Morzlarning uyi mehmonlar bilan gavjum edi... shunday qilib, mehmonxonada Rufning xolavachchalari – Doroti bilan Florensdan boshqa yana ikkita dorilfunun muallimi: biri - lotinshunos, ikkinchisi – ingliz filologiyasi mutaxassisi; Rufning maktabdosh oʻrtogʻi, yaqinda Fillipindan kelgan yoshgina

qo'shin zobiti; San-Fransiskodagi kredit jamiyatning boshlig'i Josef Perkinsning shaxsiy kotibi Melvill familiyali yigitcha; nihoyat, Stenford dorilfununida ta'lim olib chiqib, banklardan birida bosh buxgalter lavozimida ishlayotgan Nil va Qo'shma klublarning a'zosi, saylov kampaniyalari vaqtida respublika partiyasining doimiy va'zxon o'ttiz besh yoshlardagi bashang yigit – har jihatdan istiqboli porloq Charlz Xepgudlar bor edi...

Martin avvaliga o'zini juda o'ng'aysiz his qila boshladi. U ilgari hech qachon shuncha ko'p atoqli kishilar bilan birga bo'lgan emas edi. Ammo keyin Martin xulosa chiqaradi: u odamlarning aksariyati qip-qizil nodon odamlar, qolgan to'qson foizi chidab bo'lmaydigan darajada ruhsiz odamlar edi. Shuningdek, muallifning xulosasi mazmunni yanada bo'rttiradi: Morzlarnikida bo'lgan bu o'tirish Martinning dilida juda g'alati va bir-biriga zid hislar tug'dirdi. Qilmoqchi bo'lgan ishidan ko'ngli sovidi, o'zi yuksak saviyali deb o'ylagan odamlardan hafsalasi pir bo'ldi, vaholanki, Martin ularning saviyalariga yetishishni orzu qilardi" (Jek London, 1968, 290; 304).

Bunday manzara "Sarob"da quyidagicha keltiriladi: "Saidiy ertasiga Munisxon aytgan vaqtda kelib juda noqulay holatda qoldi. U eshikni ochishga ochib, kirishini ham bilmadi, qaytishini ham: ichkarida odam ko'p edi. Ro'parada oyog'ini chalmashtirib o'tirgan Salimxon, yalqovlik bilan suzib yurgan tamaki tutuni ichidan o'tib kelib, so'rashdi va ichkariga tortdi.

Saidiy tanish ammo bilish bo'lmagan kishilarga odob bilan salom berib poygahdagi kursiga o'tirdi. Deraza ostida xuddi yomon bir hididan nafratlanganday, og'iz-burnini qo'li bilan qoplab o'tirgan yoshgina, chiroyli yigit - tuman partiya komiteti tashviqot-targ'ibot shu'basining mudiri uning salomiga boshi bilan javob berdi. Divanda o'tirganlardan biri – viloyat ijrokomining sekretari, biri – viloyat suv xo'jaligi idorasining boshlig'i edi...Bularning hammasi boshiga zo'r musibat tushgan va bunga qarshi ko'p ilojlar topib, qaysi biri umidli iloj ekanini bilolmay o'ylanib o'tirgan kishilarga o'xshar edi. (Qahhor A., 1995, 67); "Majlis tamom bo'lib, kishilar bir-biriga so'z ma'qullab, bir-biri bilan urishib, tarqala boshladi...Abbosxon presidium stoli yoniga o'tirdi. Uni yaxshi kiyingan,

allanarsasiga magʻrur boʻlgan bir necha kishi oʻrab oldi... Abbosxon goʻyo koʻp mol bilan kelgan va koʻngliga yoqadigan kishilarga arzonroq narxda mol bera oladigan katta savdogar, uning atrofini oʻrab “aka-aka” deganlar esa eski, yangi doʻkondorlar. Bular mumkin qadar shu odamga yoqishga, undan arzonroq mol olib, koʻproq foyda qilishga urinadi. Abbosxon nima desa toʻgʻri, bir gapni aytib kulsa, yoki biron narsani mazax qilsa, gapida hech kuladigan joyi boʻlmasa ham atrofdagilar kular va har qaysisi qattiqroq kulishga tirishar edi. Saidiy bu yerga kelganiga pushaymon boʻlib chiqib ketdi” (Qahhor A., 1995, 21). Martin va Saidiy oʻylari, holati, ichki kechinmalari, taassurotlari bir xil ifodalangan.

Yoxud ijodkor siymosi gavdalantirilishida ham adiblarda umumiylikni koʻrish mumkin, yaʼni mualliflar bosh qahramonlarini yolgʻizlikda, ochlikda, ogʻir turmush sharoitlarida haqiqiy insoniylik sinovidan oʻtkazadi, xudbinona intilishlar shaxsni qanday fojiaviy ahvolga olib borishi mumkinligini real tasvirlarda koʻrsatadi. Martin va Saidiy dastavval ogʻir turmush sharoitiga muhtalo etiladi: “U hali goʻsht yeydigan darajada boy emas edi, shuning uchun toʻ orziqib kutilgan chek yetib kelguncha, bir amallab ochin – toʻqin kun kechirib yurdi” (Jek London, 1968, 244); Ruf Martinning ozib, bir holatda boʻlib qolgan yuziga tikilganda ham, uning och qolgani hayoliga kelmasdi... Martin bir kuni uyidan palto kiyib chiqib ketib, kun sovuq va yomgʻir yogʻib turgan boʻlishiga qaramay, paltosiz qaytib kelganini koʻrgan edi. Shundan keyin Martinning yuzi bir necha vaqtgacha toʻlishib, koʻzlaridagi ochlik uchqunlari soʻngandi (Jek London, 1968, 260); “Beshinchi hafta, uning ketidan oltinchi hafta oʻtdi. Martin esa hamon mashina singari ishlardi, faqat qalbining eng teran yeridagina allaqanday kichkinagina uchqun bor ediki, u har hafta oxirida velosipedda bir yuz qirq mil keladigan masofani bosib oʻtishga majbur etardi. Lekin bu dam olish emas edi; Biroq keyingi shanba kuni u qaqshagan aʼzoyi badanidagi horgʻinlikni undan ham kuchliroq horgʻinlik bilan bartaraf qilish uchun yana velosipedda yetmish mil yoʻl bosdi (Jek London, 198, 198).

“Sarob”ga nazar solsak: “U tarbiya va kengash berishga arziydiganlar qatoriga kiraman, deb oʻzini qiynab qoʻydi, yoz boʻyi hech qayerda ishlamadi, bisotidagi puli tugashdan tashqari, baʼzi kiyimlaridan tortib Ehsondan qolgan parqu

yostiqqacha bozorga chiqdi... shu kunlarda uning qora nondan boshqa narsaga kuchi yetmay qoldi, juda ozib ketdi, uch-to'rt soatdan ortiq ishlashga madori qolmadi" (Qahhor A., 1995, 31). Biroq o'zaro ta'sir, aloqada bo'lsada, bu narsa asarlarning qo'shib, qorishib ketishini tasdiqlamaydi, ya'ni bu degani Abdulla Qahhor to'g'ridan-to'g'ri Jek Londonning taqlidchisi bo'lib qoldi, degani emas. Adabiyotning millati bo'lmaydi, milliy xususiyati bo'ladi deyilganidek, "Sarob" romani o'zbek milliy tarixidan ajratib yozilmagani, lovullab otilib turgan vulqonday murakkab hayot, tinib ulgurmagan voqelik tasvirlangan (Normatov U., 2008, 61) asar ekanligi ayon haqiqat. Xususan, O'zbekiston xalq yozuvchisi P.Qodirovning quyidagi mulohazasi ayni o'rinlidir: "Saidiy munosabati bilan Grigoriy Melexov yoki Martin Iden kabi jahonga mashhur adabiy obrazlarni juda shartli ravishda eslash mumkin. Chunki tarixiy davrlarda ham, insoniy xarakterlarda ham katta farqlar bor. Ularning fojiaiy taqdirlarida ham o'xshashlik yo'q emas, lekin Saidiyga nisbatan Martin Iden yoki Grigoriy Melexovdagi ulkan miqyos, kurashchan ruh, katta jasorat, favqulodda faollik xiyla boshqacha. Aslida shunday bo'lishi kerak, chunki, klassiklar an'anasiga ergashish quruq taqliddan yuqori turadigan ijodiy mustaqillikni talab qiladi. Bir narsani ta'kidlash kerakki, "Sarob" kitobiylikdan uzoq turadigan asardir. Romanning yozilishi uchun hayot va voqelik hal qiluvchi asos bo'lib xizmat qilganini Abdulla Qahhor o'z tarjimai holida maxsus ko'rsatib o'tadi. Saidiy, Munisxon, Murodxo'ja domla va boshqa tipdagi personajlarni yozuvchi hayotda ko'rgan. Oldin o'tgan adiblarning tajribasi esa shunday odamlar to'g'risida ham asar yozish mumkinligiga uni ishontirgan va realistik metodning yo'llarini ko'rsatgan. (Normatov U., 2007, 100)

Xususiylkdan umumiylikka va umumiylikdan xususiylk sari uzluksiz davom etuvchi umum olam rivojlanish dialektikasi jahon miqyosidagi madaniy – adabiy jarayonda ham serqirra, rang – barang tusda kechadi. Millatlararo adabiyotlarga xos mushtaraklik va o'ziga xoslik masalasi ham xuddi shunday qirradorlik kasb etadi.(Jo'rayeva F., 2000, 93)

Tadqiqiy fikrlar majmuasini umumiylikdan xususiylkka sari davom etkazish har bir roman mohiyatini to'laroq anglash imkoniyatini yaratadi. Adiblarimiz

asarlari, ularni yaratilish mahoratlardagi o'ziga xoslikka o'rin berar ekanmiz, qator individualliklarga guvoh bo'lamiz.

Buni, avvalo, asar bosh, ijodkor, qahramonlari qurilishida uchratamiz. Martin va Saidiy siymosini quyidagicha tahlillash mumkin: Martin qoloqlikdan yuksaklikka qadar aniq maqsadni qo'ygan va buning ro'yosi yo'lida har qanday qiyinchiliklar, ochlik-u uqubatlarga bardoshli, ruhini eng og'ir pallalarda ham sindirmaydigan, rivojlanishda sobitqadam, kitob va qalamni doimiy hamrohiga aylantirgan, butkul tushkunliklardan o'zini olib chiqishga kuch topa oladigan, ruhiyati baland, bir so'z bilan motivatsion xarakterdagi obraz deyish adolatli. Romanning yana bir jihati shundaki, unda shaxs erkinligi va muvaffaqiyatiga urg'u berilgan. Ya'ni inson aqlini ham vujudini ham holdan toydiruvchi og'ir mehnatdan o'zga hech nima to'g'risida o'ylay olmaslik darajada tafakkuriga, ham vaqtiga kimdir xo'jayin bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, o'zgalar uchun molday ishlashga (Jek London, 1968, 188-194) barham berish zarurligi, erki uchun kurashishi, aks holda, erksizlik natijasida insondagi jamiki oliy hislar toptalishi, izzat-nafsi xo'rlanishi, hayotiy kuchning havoga sarf bo'lavergandan zaiflashishi, oxir oqibat orzu-umidlarsiz o'lik qalb sohibiga, ish hayvoniga aylanib qolishi asarda yorqin aks ettiriladi. Shu bilan birga ozodlik nashidasi, inson o'zi ustidan, o'zi sarf qilayotgan umr, vaqt ustidan o'zi hukmron bo'lgandagina oliy maqsadlar qo'ya olishi va unga tomon dadil qadam tashlay olishi muvaffaqiyatning kaliti ekanligi uqtiriladi. Aslida bu "Sarob" uchun ham o'rinli, negaki, Saidiy Murodxo'jaga qullik qilib o'z vaqti, baxti, orzu-umidlari, maqsadlari, halovati, butun umrini boy berdi, ichkilikka qullik qilib sog'ligini, zehn-u zakovatini, husni-xulqini yo'qotdi. Ha, garchi qahramon tragik yakun bilan o'z umriga nuqta qo'ygan bo'lsada, biz Martinni ruhlantiruvchi obraz degimiz keladi, hatto shu o'lim sahnasi ham undagi ojizlik emas, aksincha yetuklikning saqlab qolinishi, nopok, beburd jamiyatga qorishib ketishdan qutqarilish deb izohlashni istadik. Shu o'rinda Londonning katta qizi Joan asar yuzasidan aytgan quyidagi fikrlarni keltiramiz: *"In spite of its tragic ending, the book is often regarded as a "success" story ... which inspired not only a whole generation of young writers but other different fields who, without aid or encouragement, attained their objectives*

through great struggle (Roman tragedik yakun topishiga qaramay, “muvaffaqiyat” asari deya baholanadi. U nafaqat yosh qalam sohiblarini, balki har qanday soha vakilini hech qanday e’tibor-u madadsiz, o‘z maqsadlariga kuchli intilish orqali yetishishiga ilhomlantirdi)”. Chunonchi, “Martin Iden” romani dunyo tan olgan adabiyot durdonalaridan biri bo‘ldi.

Saidiyga yuzlansak, u ham Martindek ilk muhabbatini uchratgandan so‘ng oldiga aniq maqsadlar qo‘ygan, shu o‘rinda har ikki qahramon bosh maqsadlaridagi mushtaraklikni ko‘ramiz: “Saidiy ichkariga kirganida oldiga qo‘yilgan shartlarni eshitib, “bunday bo‘lsa o‘qimayman”, degan fikrga kelgan edi, ammo hozir bunday fikrga kelganidan tondi. Uning endigi fikri qanday bo‘lsa ham universitetga kirish, o‘qish edi. Vujudi mo‘jiza, har bir so‘zi, harakati hayotga chaqirib turgan shu qizga hamdard bo‘lish uchun u har narsaga tayyor edi” (Qahhor A., 1995, 6). Saidiy nima uchun universitetga kirish uchun qanchalar mashaqqat tortdi? Universitet uni Munisxonning ko‘zi tushadigan yigitlar qatoriga qo‘yishi kerak edi. Endi u nega martaba, boylilik orttirish uchun bunchalik jonini jabborga berayotir? Martaba, boylilik – uni boshqa hamma erkaklardan ajratishi, Munisxonning diqqatini jalb qiladigan o‘ringa qo‘yishi kerak edi (Qahhor A., 1995, 119); “Martin atrofini o‘rab olgan barcha buyumlarni mutlaqo unutib, haris ko‘zlarini qizga tikdi. Ha, bu qiz shu qadar ajib bir xilqat ediki, u deb yashasa, unga intilsa, uning uchun kurashsa va uning yo‘lida jon fido qilsa arziydi” (Jek London, 1968, 12)...Shu choqqacha u qandaydir iflos botqoqda yashadi, endi esa tozalanib, oliy darajaga ko‘tarilishni istardi (Jek London, 1968, 83)... Martinning miyasida porloq bir fikr paydo bo‘ldi: u yozadi. U jahonning ko‘zi, qulog‘i va qalbi bo‘lgan odamlardan biri bo‘ladi. U hamma janrda yozadi, nazm va nasr, roman va ocherk yozadi.

Shekspirga o‘xshab pyesalar ham yozadi. Yuksak martabaga erishishning asl yo‘li shu, shu bilan Rufning qalbiga ham yo‘l ochiladi (Jek London, 1968, 96)... u buyuk asarlar yozadi-yu, nomi tillarda doston bo‘ladi. Lekin bundan ham muhimi, eng muhim narsalardan ham muhimi – o‘shanda Rufga munosib bo‘ladi. Shuhrat yaxshi narsa, ammo bu orzularini u shuhrat qozonish uchun emas, Ruf uchun ardoqlardi (Jek London, 1968, 98).

Har ikki qahramon ham oshiq edi va shu oshiqlik, visol o'yi ularga shunday maqsadlarni berdi, intilishga, harakatga kuchlantirdi. Maqsadlariga erishdilar ham, ya'ni boylik, obro', hurmat ularni yuqori qatlam sohiblariga aylantirdi, ammo endi halovatidan, chinakam baxtdan ayirdi. Garchi maqsadning birligi, unga erishilganlik har ikki qahramonda o'xshash bo'lsada, o'rtada bosib o'tilgan yo'l, qahramonlar xarakteridagi o'zgarishlar, umuman asar kompozitsiyasi Qahhor va London tomonidan o'ziga xos yaratilgan. Bu albatta zamon va makon ta'sir kuchidir. Kengroq to'xtalsak, Saidiy maqsadlari tomon yo'l olarkan yo'lidan adashdi, yengillikni ko'zladi, fe'lidagi noqislik sabab bir guruh chirik odamlar muhitiga kirib qoldi: "Biroq tirishish uning uchun ilgarigi ma'nosini yo'qotdi. Endi kuni-tuni kitob o'qish, o'rganish kerak emas, faqat ulug'larning ko'ziga tez-tez ko'rinib tursa kifoya. Buni esa ko'proq shisha osonlashtiradi. O'z o'rnida bo'shatilgan ikki juft shisha unga yigirma juft kitobdan ortiqroq foyda yetkazar edi" (Jek London, 1968, 84), bu muhit o'zini domiga tortavergan sari tubanlashib, aqliy qoloqlashib bordi, oq-u qorani anglab yetganida esa kech bo'lgandi. Mana shu chigallikdan faqatgina o'lib qutulish mumkin degan xulosaga keldi. Shuning uchun ham "Sarob"ni SABOQ beruvchi, "Martin Iden"ni RUHLANTIRUVCHI (motivatsion) asar deb aytishni joiz topdik. Bundan tashqari, Abdulla Qahhor romanga nafaqat o'zi guvohi bo'lgan voqeliklar, balki tarbiyasi, oilaviy an'analari va shaxsiy qadriyatlarni ham singdirgan. Masalan, o'zbek qishlog'I hayoti, urf-odatlar, jamiyatga bo'lgan tuyg'ularini romanda yorqin aks ettiradi. Bu uning o'z tajribasi va o'zbek madaniyatiga chuqur aloqadorligini aks ettiradi. Demak ayta olamizki, Qahhorning o'ziga xosligi uning o'zbek urf-odatlar, manzaralari, ijtimoiy dinamikasini puxta tasvirlashidadir. U o'zbek madaniyatini o'ziga xos qilib turuvchi noyob detallarga katta e'tibor beradi. Misol: Qahhor "Sarob"da O'zbekning an'anaviy to'y marosimi, kiyim-kechaklarini juda batafsil tasvirlab beradi. Bu o'ziga xoslik romanni boyitibgina qolmay, balki kitobxonga o'zbek an'analari haqida ma'lumot beradi: "Sahari mardonlab turib hovli yuzida tovuqday qaqag'lab yurgan korchalon xotinlar, tashqarida, tom orqasida, bog'da ivirsib yurgan erkaklar kecha bitmay qolgan ishlarini nonushta mahaligacha bitkazib, hamma yoqni mehmon qabul qilishga

tayyor qildi. Qator qurilgan uchta katta-katta tandirdan nonushta mahalida turli somsalar, yogʻlik kulchalar, patir, kunjutlik shirmon nonlar chiqib, savatlarga tushdi va ichkariga, tashqariga tashila boshlandi”; nonushta tugashi bilan ichkaridan satta xonatlas, koʻkqargʻa shohi koʻylaklar kiygan, boshlariga farang durra oʻragan bir toʻda qishloq qizlari, juvonlar bir-birlarini quvlashib, qozon atrofida yurgan, hovuz boʻyi va supada oʻtirganlarga qochirimlar qilib, bogʻning oʻrtasidagi shiypon tomonga oʻtib ketishdi va hayal oʻtmay childirma darangladi (Qahhor A., 1995, 156); Murodxoʻja domla keng oq shohi koʻylak kiyib, ustidan sariq ipak chilvir bogʻlagan; boshida hozirgina taxtakachdan chiqqan takdoʻzi doʻppi, ichkaridan oʻrdak yurish qilib lapanglab chiqdi...(Qahhor A., 1995, 156). Koʻrinadiki, Abdulla Qahhor oʻz hayotiy tajribalarini, xususan, oʻzbek merosi va madaniy kelib chiqishini adabiy asarlariga singdirib borgan. Shuningdek, asarda yosh isteʼdod sohibi: Podsho “sen” degan kishini butun mamlakat “siz” deydi (Qahhor A., 1995, 84); “Esi butun odam hayron qolmaydi” (Sarob, 137); “Osmon yiroq, yer qattiq” (Qahhor A., 1995, 127); -yoshlik toshqin suv, sugʻoradigan ekinigizni sugʻorib qolmasangiz oʻtib ketadi. Keyin keksalikning koʻzoynagini taqib igna bilan quduq qazishdan ish chiqmaydi (Qahhor A., 1995, 12); keksalikdagi huzur-halovatdan koʻra yoshlikda tortilgan “oh” afzalroq (Qahhor A., 1995, 169) kabi aslida hayot tajribasi nihoyatda katta odamgina aytishi mumkin boʻlgan badiiy tasvir vositalarini oʻrni-oʻrnida qoʻllayolgan-ki, uning endigina 23-27 yoshda shunday boy asar yaratgan ulkan mahorat sohibi ekanligi isbotini topadi.

Yuqorida taʼkidlaganimizdek, Jek London nafaqat “Martin Iden”da, yana koʻplab asarlarida oʻzining boy hayotiy tajribasidan foydalanadi. Uning sarguzashtli yoshligi, izlanishlari va tiriklikda omon qolish uchun kurashlari taʼsiri asarlarida benihoyadir.

Individual tamoyillarga qaramay, yozuvchilarimiz asarlarida universal mavzular va tuygʻular: sevgi, insoniy munosabatlar, shaxsiy oʻsish, orzularga intilish va fidoyilik, jamiyatning ijobiy, salbiy tusi kabi mavzular yetakchi. Ushbu mavzular turli millatdagi oʻquvchilar bilan rezonanslashadi va bu asarni global auditoriya uchun ochiq va qulay qiladi.

XULOSA

Umumiy xulosalasak, Martin, yozuvchi ijodkor obrazi - u muhabbat tufayli ijod qilish, qo‘liga qalam olishga ahd qilgan, yozishga bir olam boshidan o‘tkazgan sarguzashtlari, kechinmalari, qalbi to‘la ishtiyoq, muhabbati bor, ammo yoza olishlik uchun so‘z xazinasini yo‘q, demak u xazinani kitoblardan qidira boshladi. U juda ko‘p o‘qirdi, kutubxonalarda soatlab qolib ketardi...U garchi ijod namunalari qator nashriyotlar tomonidan muntazam rad etilib borsada yozishdan to‘xtamadi, yana ham ko‘proq o‘qishga, ko‘proq yozishga intilaverdi. Taqdirning o‘zi uni o‘zidek kitobsevar, chin bilim sohiblari (Brissenden, Kolduellkabi) bilan hamsuhbat bo‘lishga muyassar etdi-ki, bu uning o‘qib o‘rganganlari, hayotiy tajribalarini yanada sayqallashga zamin bo‘ldi. Natijada u ijodiy yuksalishga, buyuk ijodkor bo‘lishga muvaffaq bo‘ldi. Jek London bu bilan:

- ijod yo‘lida qo‘yilgan aniq maqsad, poklik, harakat, fidoiylilik, turli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila olish, nojo‘ya qadam tashlamaslik nasl-nasabi kim bo‘lishidan qat’iy nazar har insonni ijodiy yetuklikka, barkamollikka erishtirishini namoyish etdi;

- Saidiy ham ijodkor obraz, u ham yozuvchilik olamiga muhabbati sabab kirib keldi, avvaliga maqsadi yo‘lida ildam bordi, ko‘p o‘qidi, o‘rgandi. Unga ham taqdir ikki xil yo‘l, har yo‘lning fidoiylarini, ya’ni Ehson, Sharif, Kenja kabi asl sof insonlar hamrohligi va Salim, Abbosxon, Ilhom, Murodxo‘ja kabi insoniylik qiyofasini yo‘qotgan “zarshunos”larni ro‘baro‘ etdi. Bu tanlovda Saidiyning adashishi, buning oqibatida tubsiz jarlikka qulashi uni ijodiy tanazzulga uchratdi va Martindan butkul farqli qilib qo‘ydi.

Haqiqiy san’at asari tabiat yaratgan mo‘jizalar kabi hamisha bizning aql-idrokimiz uchun beadad sirli mohiyatga ega bo‘lib qolaveradi. Ana shu mohiyatga yetib borish uchun ijodkor yaratgan xarakterda aks etgan ideal va ana shu xarakter kechinmalari, xatti-harakatida ifodalangan ma’noni belgilash, qolaversa, asardagi obrazlarning tashqi va ichki qiyofasining go‘zallik qonuniyatlariga qay darajada mos kelishiga qarab baholash kerak bo‘ladi. Chunki haqiqiy badiiy asar alohida olinganda to‘la mustaqil va o‘zgalar tahliliga osonlikcha talqinga berilmaydigan yumuq holda bo‘ladi. (Sarimsoqov B., 2022, 86) Ayni haqiqat, Abdulla Qahhor “Sarob” romanida inson, uning asl mohiyati haqida o‘z gapini aytgan, falsafiy-

estetik qarashini tiniq ifodalab bergan. Mana shu jiddiy o‘zak “Sarob”ning umriga umr qo‘shadi, tilga, dilga tushgan asarlar-u qahramonlar bilan qiyoslash, monandlash imkonini beradi. Bir so‘z bilan “Sarob” – yozuvchi ijodining cho‘qqisi, o‘zbek adabiyotidagi tiniq “xat”i, betakror “ovoz”i, yoniq so‘zi. (Normatov U., 2008, 75) “Martin Iden” esa barchaga hazm bo‘la oladigan oddiy, shuningdek, mukammal asardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Umarova M. “Ingliz va o‘zbek adabiyotida ijodkor shaxs va qahramon”, mumtoz so‘z. 2021, 35-b.
2. Qo‘chqorova M. ““Sarob”ning matn osti sirlari”, 17.09.2020, Ziyouz.uz, 8-b.
3. Normatov U. “Badiiyat ufqlari”, T.: “Universitet” 2008, 74-b.
4. Sharafiddinov O. “Abdulla Qahhor”, T.: Yosh gvardiya, 1988, 43-44-b.;
5. Hamraqulova H. “Abdulla Qahhorning “Sarob” romanida shaxs fojiasi talqini”: Fil.fanlari nomz.diss. avtoreferati, T., 2004, 17-b.
6. Qobilova N.S. “Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm”, diss. 2018, 14-b.
7. Normatov U. “Haqiqat va Sarob. Yozuvchi P.Qodirov bilan suhbat”, T.: A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2007, 100-bet.
8. Jo‘rayeva F.Y. Tipologik obrazlarning qiyosiy tahlili. Nom. Diss. Toshkent, 2000, 93-bet.
9. Sarimsoqov B. to‘plovchi Axmedov H. “Badiiylik asoslari va mezonlari”, T.: Bookmany print, 2022, 86-bet
10. Karimova M. Adabiyotshunoslikda obraz va uning yaratilish mahorati tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarning tahlili. 2025. Nordic_Press, 7(0007).
11. Karimova M. Adabiyotshunoslikda obraz tushunchasi va tahlili. 2024. Nordic_Press, 3(0003).
12. Каримов У. Poetics in Neal Stephenson’s Novels. 2024. Лингвоспектр, 3(1), 273-283.

13. Каримов У., & Каримова, М. Автобиографичность персонажей Джека Лондона (особенно «Мартина Идена»). 2023. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 1(3), 40-44.
14. <https://www.hohschools.org/cms/lib/NY01913703/Centricity/Domain/378/Characterization%20upload>
15. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konsepsiya> ↑O‘zME. Birinchijild. Toshkent, 2000-yil
16. Qahhor A. Sarob. – T.: Sharq, 1995.
17. Jek London. Martin Iden. – T.: G‘afur G‘ulom, 1968.

REFERENCES

1. Umarova M. (2021). “*Creative Person and Hero in English and Uzbek Literature*”, classic word p. 35
2. Kuchkarova M. (2008). “*Secrets of the Text of “Sarob”*”, 17.09.2020, Ziyouz.uz p. 8
3. U. Normatov: “*Horizons of Art*”, Tashkent, “Universitet”. p. 74
4. Sharafiddinov O. (1988). “*Abdulla Qahhor*”, T.: Young Guard, p. 43-44;
5. Hamrakulova H. (2004). “*Interpretation of the Tragedy of the Personality in Abdulla Qahhor’s Novel “Sarob”*”: Abstract of the Candidate of Philological Sciences Dissertation, T., p. 17.
6. Qabilova N. S. (2018). “*Artistic psychologism in the works of Jack London and Abdulla Qahhor*”, diss. p. 14
7. Normatov U. (2007). “*Truth and Mirage. Conversation with the writer P. Kadyrov*”, T.: National Library of Uzbekistan named after A. Navoi, p. 100.
8. Juraeva F.Y. (2000). *Comparative analysis of typological images*. Nom. Diss. Tashkent, p. 93.
9. Sarimsakov B. (2022). compiler Akhmedov H. “*Fundamentals and criteria of art*”, T.: Bookmany print, p. 86
10. Karimova M. (2025). *Analysis of works devoted to the study of the image and the skill of its creation in literary studies*. Nordic Press, 7(0007).

11. Karimova M. (2024). *The concept and analysis of the image in literary studies*. Nordic_Press, 3(0003).
12. Karimov U. (2024). *Poetics in Neal Stephenson's Novels*. Lingvospektr, 3(1), 273-283.
13. Karimov U., & Karimova, M. (2023). *Autobiographical nature of Jack London's characters (especially "Martin Eden")*. Foreign Linguistics and Lingvodidactics, 1(3), 40-44.
14. <https://www.hohschools.org/cms/lib/NY01913703/Centricity/Domain/378/Characterization%20upload>
15. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konsepsiya> O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
16. Qahhor A. (1995). *Mirage*. Sharq.
17. Jack London. (1968). *Martin Eden*. Gafur Gulyam.

CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIK

UO'K(UDC, УДК): 81-26

ARAB TILIDAN O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIGA O'ZLASHGAN
SO'ZLARNING QIYOSIY ETIMOLOGIYASI XUSUSIDA ⁷*Nasirov Abduraxim Abdimutalipovich*

O'zDJTU prorektori,

Filologiya fanlari doktori, professor

E-mail: a.nasirov@uzswlu.uz

Tel: +998 99 857 42 13

ANNOTATSIYA

KALIT SO'ZLAR

Ushbu maqolada arab tilining o'zbek tiliga turli tarixiy bosqichlarda bo'lgan ta'siri keng tahlil qilinadi. Arab tilidan fransuz tiliga o'zlashgan so'zlar va ularning etimologiyasi xususida ham fikrlar yuritilgan. Arab tilidan kirib kelgan so'zlarning ilk davrlarda asosan diniy va ilmiy kontekstlarda ishlatilganligi, keyinchalik esa kundalik tilga ham singib borishi ko'rsatib o'tiladi. Xususan, islom dini tarqalishi bilan bog'liq holda arab tilidan o'zbek tiliga kirgan Qur'on, hadis, fiqh atamallari va ilmiy terminologiya tahlil qilinadi. Maqola arabcha so'zlarning o'zbek va fransuz tillaridagi lingvistik va madaniy boylikni oshirishdagi rolini yoritishga qaratilgan.

Hadis, fiqh,
terminologiya, fransuz,
kontekst, mantiq,
kontsept, etimologiya,
lingvistik boylik,
tovushlar tizimi.

Received: March 3, 2025**Accepted:** March 29,
2025**Available online:** May 2,
2025⁷ For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Nasirov A. Arab tilidan o'zbek va fransuz tillariga o'zlashgan so'zlarning qiyosiy etimologiyasi xususida. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 87-99.

COMPARATIVE ETYMOLOGY OF WORDS BORROWED FROM ARABIC TO UZBEK AND FRENCH

Nasirov Abdurakhim Abdimutalipovich

Vice-Rector of UzSWLU,

Doctor of Philological Sciences, Professor

E-mail: a.nasirov@uzswlu.uz

Tel: +998 99 857 42 13

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of the influence of the Arabic language on Uzbek over various historical periods. Thoughts were also expressed about words borrowed from Arabic into French and their etymology. It highlights how Arabic loanwords were initially used mainly in religious and scientific contexts, and later gradually integrated into everyday language. In particular, the article examines the Arabic terms related to the Qur'an, Hadith, fiqh, and scientific terminology that entered Uzbek with the spread of Islam. The article aims to highlight the role of Arabic words in enhancing the linguistic and cultural richness of the Uzbek and French languages.

KEY WORDS

Hadith, fiqh, terminology, French, context, logic, concept, etymology, linguistic richness, sound system.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ЭТИМОЛОГИЯ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В УЗБЕКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Насиров Абдурахим Абдимуталипович

проректор УзГУМЯ,

доктор филологических наук, профессор

E-mail: a.nasirov@uzswlu.uz

Тел: +998 99 857 42 13

АННОТАЦИЯ

КЛЮЧЕВЫЕ

СЛОВА

В данной статье подробно анализируется влияние арабского языка на узбекский язык на разных исторических этапах, а также рассматриваются заимствования из арабского языка во французском языке и их этимология. Показано, что слова, заимствованные из арабского языка, в ранние периоды использовались в основном в религиозных и научных контекстах, а позже проникли и в повседневный язык. В частности, анализируются термины Коран, хадисы, фикх и научная терминология, которые вошли в узбекский язык из арабского языка в связи с распространением ислама. Статья направлена на освещение роли арабизмов в умножении лингвистического и культурного богатства узбекского и французского языков.

Хадис, фикх,
терминология,
французский, контекст,
логика, концепт,
этимология,
лингвистическое
богатство, система
звуков.

KIRISH

Shveysariyalik olim Sh. Balli “Tilni o‘rganish, ma’lum ma’noda, ongsiz holda bo‘lsa ham, uni tarixiy o‘rganish hisoblanadi”, - degan edi. (Balli Sh., 2009, 79) Til tarixi so‘z tarixidan boshlanadi, so‘z tarixini o‘rganish til tarixi haqida xulosalarga olib keladi. Shu soha mutaxassisi emas, balki boshqa kasb egalari uchun ham muloqot jarayonida qo‘llyotgan so‘zlarimiz ma’nosi va uning kelib chiqish tarixi qiziq bo‘lishi tabiiy.

Har bir xalqning tili, leksik boyligi o‘ziga tegishli so‘zlar bilan bir qatorda boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlarga ham egadir. Tillar doimo bir-birlari bilan muloqotda bo‘ladi, o‘zaro bir-biriga ta’sir qiladi va natijada tilda yangi so‘zlar paydo bo‘lib boradi. So‘zlar bir tildan boshqa til yoki tillarga o‘zlashadi, o‘sha tildan o‘rin oladi, xalq og‘zaki va yozma nutqiga singib borishi natijasida tillarning lug‘at boyligi ortib boradi. Xuddi shunday holatni ushbu maqolada arab tilidan fransuz va o‘zbek tillariga o‘zlashgan so‘zlar, ularning kelib chiqishi va o‘ziga xos xususiyatlari misolida ko‘rib chiqamiz.

Tillardagi o‘zgarishlar bu tarixiy jarayonlar ta’sirida og‘zaki nutqda yoki yozuvda paydo bo‘la boshlaydi. So‘zlarning o‘zlashishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki vosita til orqali ham amalga oshadi. Arab tilining fransuz va o‘zbek tiliga ta’sirini bir xil mezonlar orqali yoritish qiyin masala. Chunki arablar va fransuzlar orasidagi munosabatlar, o‘tmish va tarixiy jarayonlar arablar va o‘zbeklar o‘rtasidagi xuddi shunday jarayonlardan tarixan ancha farq qiladi.

Arab tilidan o‘zbek va fransuz tiliga so‘zlarning o‘zlashishini tahlil qilishni arab tiliga doir ma’lumotlardan boshlaymiz. Ma’lumki, bugungi kunda arab olamidagi arab tilida muloqot qiluvchilar soni 345 millionni tashkil etadi. Butun dunyo musulmonlari uchun arab tili Qur’on tili bo‘lib hisoblanadi. Arab tilining dunyo miqyosida tarqalishiga e’tibor qaratilsa agar, hozirgi kunda Afrika qit’asida, Arab yarim orolida va Old Osiyoda joylashgan yigirma uchta arab davlatlarida, jumladan, Jazoir, Tunis, Mavritaniya, Marokash, Liviya, Misr, Sudan, Jibuti, Somali, Qamar orollari, Saudiya Arabistoni, Yaman, Ummon Sultonligi, Birlashgan Arab Amirliklari, Bahrayn, Qatar, Quvayt, Iordaniya, Iroq, Falastin, Livan, Suriyada

arab tili davlat tili hisoblanadi. Ushbu arab tilida gaplashuvchi davlatlar madaniyati va tilida ham ancha farq bor.

Arab tili somiy tillar guruhiga kiradi, unga yana Efiopiyaning amhar, tigre, qadimgi yahudiy, ivrit (Isroil), malta tillari ham kiradi. Bu tillarning barchasida soʻzlar asosan uch undoshli boʻlib, ularda affiksatsiya rivojlangan. Arab tilining baʼzi atamalari gʻarbiy va boshqa tillarga, shu jumladan oʻzbek tiliga ham rus tili orqali oʻzlashgan. Masalan, admiral, algebra, azimut, maskarad, tarif, zenit, emir, halva soʻzlari shular jumlasidandir.

Arab tilining oʻzbek tiliga taʼsiri diniy, ilmiy va madaniy sohalarda koʻproq oʻz aksini topgan. VIII asrda islom dini Markaziy Osiyoga kirib kelganidan soʻng, arab tili Qurʼon va diniy ilmlarning asosiy tili sifatida butun mintaqada keng qoʻllanila boshlagan. Arab tili faqatgina diniy atamalarni emas, balki ilmiy va ijtimoiy hayotda ishlatiladigan terminologiyani ham oʻzbek tiliga olib kirgan. Ushbu jarayon natijasida oʻzbek tili arab tilining boy leksikasidan keng foydalangan va bu tilning lugʻat tarkibi diniy-falsafiy, ilmiy-texnik va madaniy qatlamlar bilan boyitilgan.

Arab tili yozuvining taʼsirida oʻzbek va boshqa tillarga soʻzlar oʻzlashishi keng tarqalgan. Arab tili talaffuzi, arab tilining tovush tizimi orqali ham fransuz va oʻzbek tillarida yangi soʻzlar shakllangan deyishimiz mumkin.

Tashqi manba asosida lugʻat boyligining kengayishi oʻzbek tili doirasida 30-35 % ni tashkil etarkan. Arab tilining boshqa tillar qatorida oʻzbek tiliga ham taʼsirini va 55-60 foiz arab soʻzlarining oʻzbek tiliga oʻzlashganligini tilshunos olim Fotih Abdullayev oʻz tadqiqotlarida qayd etgan. (Abdullayev I., 1965, 4) Quyidagi misollarda aniqroq kuzatiladi. Fiqh ilmiga doir adabiyotlar, ilmiy asarlar arab tilida yozilgan boʻlib, bu soʻzlar fransuz, fors va boshqa tillar orqali oʻzbek tiliga ham oʻtgan uchun, “fatva” (فتوى *fatwā*), “ilm” (علم *ilm*), “hikmat” (حكمة *hikmah*) kabi soʻzlar arab tilidan oʻzbek tiliga kirib, oʻzbek diniy, ilmiy va falsafiy terminologiyasida ishlatilgan.

Hozirgi oʻzbek tiliga arab tilidan oʻzlashgan soʻzlar koʻproq ot soʻz turkumiga tegishli boʻlib biron buyum, narsa yoki hodisaning nomlanishini **anglatadi**.

Muhandis, shirkat, lug‘at, rais, tolib, noib, talaba, kulliyot, hudud kabi so‘zlar ot so‘z turkumiga kiradi va aksariyat o‘zlashma so‘zlar ot turkumiga kiradi.

Arab tilida birlik, ikkilik va ko‘plik shakl bor, odatda o‘zbek tiliga ularning birlik shakli o‘zlashgan. Masalan, vatan – birlik, avtun - ko‘plik o‘zbek tilida tushunilmaydi. Ayrim so‘zlar arab tilidan o‘zlashgan ammo boshqa ma’no kasb etib ketgan, masalan qomat - bo‘y ma’nosiga o‘tib ketgan arab tilida esa uning ma’nosi turmoqni anglatadi. Sohib so‘zi ham o‘zbekchada xo‘jayin, ega ma’nosiga o‘tib ketgan arab tilida esa boshqa ma’no. Bir xil so‘zlar arab tilidan o‘zlashib ma’nosini umuman yo‘qotgan bisot arab tilida gilam, o‘zbek tilida esa bor narsalari, boylik, mol dunyo ma’nosini anglatadi. Bisotimdagi bor-budimni berdim. “**Tarix**” so‘zi arab tilida vaqt, sana, davr ma’nosini bersa o‘zbekchada fan predmet nomi va o‘tmish ma’nolariga o‘tgan.

Arab tilidan o‘zlashtirilgan so‘zlar, o‘zbek tilida diniy iboralar sifatida qo‘llanilgan. “Imom” (إمام *imām*), “hazrat” (حضرة *ḥaṣṣrah*) kabi so‘zlar arab tilidan o‘zlashtirilgan va o‘zbek tilida diniy rahbarlarni ifodalashda keng qo‘llaniladi.

Arab tilining o‘zbek tiliga kirib kelgan so‘zlari, bir tomondan, islom madaniyatining tarqalishi bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ilm-fan, tarix va falsafa sohalarida ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgan. Misol uchun, “kalam” (كلام *kalām*), “falsafa” (فلسفة *falsafah*), “hikmat” (حكمة *ḥikmah*) kabi so‘zlar o‘zbek tilida ilmiy, falsafiy va mantiqiy fikrlarni ifodalashda ishlatiladi. Bu so‘zlar, arab tilidan o‘zbek tiliga kirib, mintaqada ilm-fan va tafakkur sohalarining rivojlanishiga xizmat qilgan.

Arab tilida yozilgan ilmiy asarlar, jumladan, matematika, tibbiyot, astronomiya va falsafaga oid matnlar, Markaziy Osiyo madaniyatiga chuqur ta’sir ko‘rsatdi. Bu ilmiy asarlar, o‘z navbatida, o‘zbek tilida yangi ilmiy atamalar va tushunchalarning shakllanishiga sabab bo‘ldi. Ayniqsa, ilmiy terminologiyaning o‘zbek tiliga o‘tishi va bu atamalarning kundalik hayotda ishlatilishi o‘zgarishlarni tezlashtirdi. Masalan, “algebra” (الجبر *al-jabr*) va “alximya” (الخيمياء *al-kīmiyā*) kabi so‘zlar, arab tilidan o‘zlashtirilgan bo‘lib, bugungi kunda ilmiy va texnik sohalarda keng qo‘llaniladi.

Shuningdek, arab tilidagi tibbiyot sohasiga oid asarlar, masalan, Ibn Sino (980–1037) tomonidan yozilgan “Al-Qonun fi at-Tibb” (Tibbiyot qonuni) asari, tibbiyot va farmatsevtika sohasida yangi ilmiy atamalar va tushunchalarning paydo bo‘lishiga olib kelgan.

“Tibbiyot” (طب *ṭibb*) va “dori” (دواء *dawā*), “mikroskop” (منظار *manzār*) kabi so‘zlar, arabcha ilmiy terminologiyaning o‘zbek tiliga kirishining natijasi sifatida paydo bo‘ldi. Ibn Sinoning asarlari o‘zbek tilidagi tibbiy va ilmiy so‘zlarning shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan va ular nafaqat ilmiy doiralarda, balki kundalik hayotda ham ishlatila boshlagan.

So‘zlarning bir tildan boshqasiga o‘tib borishida tarixiy yurishlar natijasida, jumladan, Salb yurishlari (Krestoviy poxod) 1096-1270-yillarda G‘arbiy Yevropa zodagonlari va katolik cherkovi tomonidan Yaqin Sharqqa Suriya, Falastin, Shimoliy Afrika davlatlariga qilingan bosqinchilik urushlari davrida Yevropa tillariga, jumladan, fransuz tiliga ham bir qator arab so‘zlari kirib kelgan va keyinchalik muloqotda muqim o‘rin topgan. Bunda madaniy aloqalar orqali, fransuz tili IX-XII asrlarda diniy va madaniy aloqalar natijasida arab tilidan ko‘plab so‘zlarni o‘zlashtirib olgan. Keyinchalik, siyosiy aloqalar davomida ham arab tili so‘zlari fransuz tiliga kirib kelgan bo‘lsa iqtisodiy aloqalar tufayli savdo-sotiq doirasida ham arab so‘zlari fransuz tiliga o‘zlashganliging guvohi bo‘lish mumkin. O‘zbek tilidagi sovun so‘zi, fransuz tilida "savon" deyilsa, arab tilida صابون *sabun* deyiladi. Ushbu nom aynan shu Salb yurishlari davrida o‘zlashgan.

Bir tildan boshqa tilga o‘zlashgan so‘zlarda fonetik moslashuv, ya’ni mahalliy til talaffuziga chet tilidan o‘zlashgan so‘zlarning talaffuzi moslashish holati ham kuzatiladi. O‘zlashgan arab so‘zlari o‘zbek va fransuz tillarining fonetik tizimlariga moslashib o‘zgaradi. Masalan, astronomiya sohasidagi arab tilidagi ilmiy asarlar ham Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. Al-Farg‘oniy (9-asr) asarlarida astronomiya va matematika sohalaridagi arabcha ilmiy atamalarni o‘zbek tiliga kiritgan.

“Astronomiya” (فلك *falak*), “planet” (كوكب *kawkab*) kabi atamalar, arab tilidan o‘zbek tiliga kirib, ilmiy va kundalik tillarda keng qo‘llaniladi. Bu ilmiy asarlar nafaqat arab ilm-fanini, balki Markaziy Osiyo va Yevropa ilm-fanini ham

rivojlantirishda katta rol o'ynadi."Sufizm" (صوفية) atamasi, arab tilidan fors tiliga o'tgan va o'zbek tilida ham keng qo'llaniladigan diniy va falsafiy so'zdir. Bu atama, asosan, tasavvuf va diniy bilimlar bilan bog'liq bo'lib, o'zbek tiliga fors tili orqali o'tgani sababli, uning fonetik o'zgarishi mumkin bo'ldi.

Arab tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlar fransuz tili orqali shakllangan holatlar ham uchraydi. Bu so'zlar asosiy arabcha ildizlarga ega bo'lib, fransuz tilida fonetik va morfologik o'zgarishlarga uchragan. Jumladan,

1. "Algebra" (الجبر *al-jabr*) - Bu so'z arab tilidan fransuz tiliga *algebra* shaklida o'tgan va o'zbek tilida ham aynan "algebra" shaklida ishlatiladi. Arabcha "al-jabr" so'zi "hisoblash" yoki "yig'ish" ma'nolarini anglatadi, fransuz tilida esa ilmiy hisob-kitoblar va matematikaga doir atama sifatida ishlatilgan. O'zbek tilida bu so'z matematikaning bir bo'lagi sifatida keng qo'llaniladi.

2. "Shakar" (سكر *sukkar*) - Arab tilidagi "sukkar" so'zi fransuz tiliga *sucre* shaklida o'tgach, o'zbek tilida "shakar" shaklida ishlatiladi. Arabcha "sukkar" so'zi shirinlikni anglatadi, fransuz tilida bu so'z shirin moddalar yoki shakarni ifodalashda qo'llanilgan. O'zbek tilida ham bu so'zning ishlatilishi keng tarqalgan va asosan oziq-ovqat mahsulotlarini anglatadi.

3. "Sir" (سر *sirr*) - Arabcha "sir" so'zi, fransuz tilida *secret* shaklida ishlatilgan va o'zbek tiliga ham "sir" shaklida kirgan. Arab tilida bu so'z yashirin yoki maxfiy ma'nolarini anglatadi, fransuz tilida esa sirni, maxfiy ma'lumotni yoki sirli narsalarni anglatadi. O'zbek tilida ham bu so'z yashirin yoki sirli ma'lumotlar uchun ishlatiladi.

4. "Kalendar" (تقويم *taqwim*) - Arabcha "taqwim" so'zi fransuz tilida *calendrier* shaklida o'tib, o'zbek tilida "kalendar" shaklida ishlatiladi. Arab tilidagi bu so'z vaqtni tartibga solish yoki sanalarni belgilashni anglatadi, fransuz tilida esa sanalarni belgilash tizimi yoki vaqt jadvali sifatida ishlatiladi. O'zbek tilida ham bu so'z yilni, oylik yoki haftalik taqvimlarni anglatishda ishlatiladi.

5. "Filosofiya" (فلسفة *falsafah*) - Arabcha "falsafah" so'zi fransuz tiliga *philosophie* shaklida kirib, o'zbek tilida ham "filosofiya" shaklida ishlatiladi.

Arabcha bu soʻz ilmiy va mantiqiy fikrlashni anglatadi, fransuz tilida esa falsafiy fikrlar tizimi sifatida ishlatilgan. Oʻzbek tilida ham bu soʻz ilmiy va falsafiy gʻoyalar tizimini ifodalashda qoʻllaniladi.

Lingvistik kontaktlar nazariyasiga koʻra, tillar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir muloqot va almashuv jarayonida sodir boʻladi. Arab tilining oʻzbek tiliga taʼsiri bir nechta bosqichlarda kuzatilgan:

1. Toʻgʻridan-toʻgʻri oʻzlashuv: Arabcha soʻzlarning diniy matnlar va islom tarqalishi orqali kirib kelishi.
2. Vositali oʻzlashuv: Arabcha soʻzlarning boshqa tillar, xususan, fors va fransuz tili orqali kirib kelishi.

Arab tilidan fransuz tili orqali oʻzlashgan soʻzlar zamonaviy leksikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Misol uchun, “shifer” (شيفير *shīfir*) arab tilidagi “shifr” (kod yoki raqamlar tizimi) soʻzidan olingan boʻlib, fransuz tiliga *chiffre* shaklida oʻtgan va keyinchalik oʻzbek tiliga kirgan.

Lingvistik kontaktlar nazariyasiga koʻra, hukmron madaniyatning tilga taʼsiri oʻta kuchli boʻladi. Arab tili islom dini orqali hukmron madaniyatning asosiy unsuri sifatida shakllangan. Natijada, arabcha atamalar oʻzbek tiliga toʻgʻridan-toʻgʻri va vositali tarzda kirib kelgan. Bu jarayonning bir qismi sifatida fransuz tilidan oʻtgan arabcha ildizga ega atamalarni koʻrish mumkin. Masalan: “Kamera” (قَمَر *qamar* - oy) soʻzi arabcha manbaga ega boʻlib, fransuz tilida *camera obscura* tarzida oʻzlashgan va hozirgi maʼnosida oʻzbek tilida ishlatiladi. “Sahna” (سَحْنَة *saḥna* - yuz, maydon) fransuz tilida *scène* shaklida qabul qilingan va keyinchalik oʻzbek tilida teatr terminologiyasiga singdirilgan.

Fransuz tiliga arab tilidan 500 dan ortiq soʻzlar oʻzlashganligi Professor Pruvost maʼlumotlarida qayd etilgan. Fransiyadagi Serj Pontuaz universitetida leksikografiyadan dars beruvchi professor Jan Pryuvoning fikricha, arab tili fransuz tiliga taʼsir etishiga koʻra ingliz va italyan tillaridan keyin uchinchi oʻrinni egallaydi.

Fransuz tiliga arab tilidan oʻzlashgan soʻzlar, leksik birliklar qatoriga *abricot*, *aubergine*, *orange*, *sucre*, *estragon*, *café*, *alambic*, *coton*, *jupe*, *carafe*, *alcôve*, *alchimie*, *alcool*, *amalgame*, *azur*, *goudron*, *cramoisi*, *algorithme*, *algèbre*, *assassin*,

cheik, cafard, arobase, calibre, arsenal, échec, hasard kabi soʻzlarni misol qilish mumkin.

Fransuz tilida arab tilidan soʻzlarning kirib kelish davri koʻproq oʻrta asrlarga toʻgʻri keladi, yaʼni arab davlatlarida ilm-fan, maʼrifat madaniyat rivojlangan davrlar.

Uygʻonishingiz bilanoq “tasse” (arabcha soʻz-chashka), “café” (arabchadan kofe), “sucre” (arabchadan shakar) va “apelsin” (arabcha soʻz) sharbati bilan ichganingizda kelib chiqishi arabcha soʻzlar yodingizga tushadi. Ushbu soʻzlarning aksariyati ingliz tiliga ham taʼsir koʻrsatgan va VIII asrda Yevropaning qolgan qismiga tarqalgan. Ular uning katta qismini taxminan 700 yil davomida ushlab turishgan.

Fransuz tilidagi “**abricot**” (oʻrik) soʻzi XVI asrda lotin tilidan fransuz tiliga qadimgi yunon, arab, ispan va katalon tillari orqali oʻtgan. Rimliklar uni “praecoquum” deb nomlagan, bu degani précoce (meva) degan maʼnoni anglatadi. Yunonlar uni rimliklardan πραικόκιον, praikókion shaklida olishgan, tarixiy talaffuzdagi oʻzgarishlar natijasida fransuz tilida abricot shaklida oʻrnashgan, maʼnosi - oʻrik.

Yoki **coton** (paxta) soʻzi qadimgi fransuz tilidan soton, eski okiten tilida soton, aslida XII asrda arabcha قطن qutun soʻzidan oʻzlashgan boʻlib paxta maʼnosini anglatadi, boshqa yevropa tillariga ham tarqalgan, ispan tilida algodón, portugal tilida algodão, nemis tilida Kattun, ingliz tilida cotton shaklida ishlatiladi.

Shuningdek, fransuz tilida **jupe** (yupka) soʻzi ham arabcha جبة djoubba soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, kurtka turini bildiradi, keyin fransuzlar italyan *jupasidan* qarzga olingan, fransuz **tilida** « jupe » oʻzbek **tilida** « yubka ».

« **Alcool** » soʻzi ham XIV asrda arab tilidan كحل - kohl (juda nozik kukun, surma), soʻzidan oʻzlashgan, 1278-yilda tasdiqlangan manbalarga koʻra ispan tiliga alcohol (antimoine (surma) shaklida oʻtgan, al- va khôl. Spirtli ichimliklar maʼnosida bugun fransuz tiliga ham, rus tiliga ham oʻzbek tilida oʻzlashib baynalmilal tus olgan deyishimiz mumkin.

Ayrim soʻzlar arab toponimlari bilan bogʻliq, *Bougie* (sham) tibbiy termin soʻzi Jazoir shimolidagi port shahar nomi bilan bogʻliq. *Mousseline* (muslin) soʻzi Iroqdagi Mosul joy nomi bilan bogʻliq, a gaze (marlya) Falastindagi Gʻazo sektori nomi bilan bogʻliq holatda kirib kelgan.

Fransuz tili orqali kirgan arabcha ildizli soʻzlar, ilm-fan va texnologiya sohalarida yangi atamalarni shakllantirishda muhim rol oʻynadi. XIX–XX asrlarda Fransiya ilmiy kashfiyotlar va ixtirolarning markazi boʻlganligi sababli, fransuz tilida ishlatiladigan koʻplab ilmiy va texnik atamalar, Rossiya imperiyasi orqali oʻzbek tiliga kirib kelgan.

Fransuz tilidagi “bilet” (billet) soʻzi, arabcha “bilet” (بليط) dan kelib chiqqan va fransuz tili orqali oʻzbek tiliga kirgan. Bu soʻz oʻzbek tilida transport va xizmatlar bilan bogʻliq boʻlib, ayniqsa, temir yoʻl va avtobus chiptalari bilan bogʻliq atama sifatida ishlatiladi. Fransuz tilining rus tili orqali oʻzbek tiliga kirishi nafaqat ilmiy va texnologik sohalarda, balki boshqa sohalarda ham oʻz aksini topgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, til aloqalarining ahamiyati shundaki, tillar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir va almashuv jarayonlari ularning rivojlanishi va boyishiga zamin yaratadi. Arab tili taʼsirining oʻzbek tili lugʻat tarkibiga qoʻshgan hissasi faqat tarixiy jarayonlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon madaniy va lingvistik jihatdan mintaqaning oʻziga xosligini ham shakllantirgan. Arabcha ildizga ega boʻlgan soʻzlarning fransuz tili orqali bilvosita oʻzlashuvi oʻzbek tilining zamonaviy lugʻat boyligini shakllantirishga katta hissa qoʻshgan. Etimologik tadqiqotlarning muhimligi esa soʻzlarning kelib chiqish manbalari va taraqqiyot bosqichlarini oʻrganish til tarixini tushunish uchun muhimdir. Til siyosatining roli oʻzlashma soʻzlarni qoʻllash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu mavzuning nazariy jihatlarini oʻrganish tilshunoslik fanining dolzarb masalalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Балли Ш. Француз стилистикаси. Сўзлашув тил ва бетакаллуф нутқ. Француз тилидан И.Мирзаев таржимаси. Тошкент, 2009. 79 б.
2. Abdullayev I. Buxoroning arabiynavis shoirlari. T.: Fan, 1965. - 185 b.4.
3. Dubois, J. (1983). *Le Dictionnaire de la langue française*. Paris: Larousse.
4. Dubois, P. (1983). *The Influence of French on the Central Asian Languages*. Paris: Librairie Orientaliste.
5. Salah, G. (2015) *Dictionnaire des mots français d'origine arabe* Paris : Points
6. Saidova, S. *Arab tilidan o‘zlashgan atamalarning lug‘aviy-ma’naviy xususiyatlari* Sam DCHTI magistranti
7. https://en.wiktionary.org/wiki/Category:Uzbek_terms_derived_from_Arabi
8. <https://www.etymonline.com>
9. Ориф, Т. (2024). *Тасаввур қилиш қийин: булар аслида арабча сўзлар* “Дарё” платформаси
10. Xoliyorov, O‘. (2017). *Hozirgi o‘zbek tili*. Ma’ruzalar matni.

REFERENCES

1. Balli, Sh. (2009). French stylistics. Conversational language and casual speech. P. 79.
2. Abdullayev, I. (1965). Arabic poets of Bukhara. T.: Fan. p. 4.
3. Dubois, J. (1983). *Le Dictionnaire de la langue française*. Paris: Larousse.
4. Dubois, P. (1983). *The Influence of French on the Languages of Central Asia*. Paris: Librairie Orientaliste.
5. Salah, G. (2015). *Dictionary of French Words of Arabic Origin*. Paris: Points.
6. Saidova, S. (2022). Lexical-semantic features of terms borrowed from the Arabic language. Scientific and practical conference on the topic “Current issues of teaching Oriental languages”, 2 (24). <https://doi.org/10.5281/zenodo.6653681>.
7. https://en.wiktionary.org/wiki/Category:Uzbek_terms_derived_from_Arabi

8. <https://www.etymonline.com>
9. Orif, T. (2024). It's hard to imagine: these are actually Arabic words."Daryo" platform. <https://daryo.uz/2023/08/26/tasavvur-qilish-qiyin-bular-aslida-arabcha-sozlar>.
10. Kholiyorov, O'. (2017). Modern Uzbek language. Lecture texts.

UDK: 340.132.642

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA QO‘SHMA SO‘Z VA SO‘Z BIRIKMALARINING MA‘NO MUSHTARAKLASHUVI XUSUSIYATLARI⁸

Jumaniyozov Atabay

Filologiya fanlari nomzodi, professor

Urganch davlat universiteti

atabeyj@yahoo.de**Allaberganova Firuza Ibraximovna**

Tayanch doktorant

Urganch davlat universiteti

firuzaaallaberganova@gmail.com

Orcid ID: 0009-0009-6873-4733

ANNOTATSIYA

KALIT SO‘ZLAR

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tilshunosligida so‘z birikmalari va qo‘shma so‘zlarning ta‘rifi haqida yangicha fikr-mulohazalar bildirilib, ma‘no mushtaraklashuvi mohiyatiga ham falsafiy, ham lisoniy tomondan nisbat beriladi. Shuningdek, mazkur til birliklari komponentlarining sintaktik ergashish munosabatlariga atrofligicha to‘xtalinadi. O‘zbek tilidagi qo‘shma so‘zlarning ingliz tilidagi muqobil variantlari bilan qiyoslanilib va ushbu tillararo ma‘no mushtaraklashuvi nisbatini tahlil qilishga harakat qilinadi. Ulardagi ma‘no variantdoshlikning xilma-xilligini, shakl va mazmun munosabatlarini tillarning tabiatiga xos xususiyatlari rang-barangligini nazarda tutgan holda ushbu til birliklari guruhlarga ajratib tasniflaniladi. So‘z birikmalari dunyoning barcha tillarida tarixiy-tadrijiy ravishda ma‘nolarida kechgan muayyan semantik o‘zgarishlar natijasida asta-sekin qo‘shma so‘zlarga aylanishgan. So‘z birikmasi sifatida anglashilayotgan ma‘no uchinchi bir narsa va hodisani atab ham ko‘rsata boshlagan. Tarkibdagi ikki (va undan ortiq) so‘z o‘z ma‘nolarini saqlagan (ma‘no ko‘chgan hollarda to‘la o‘zgarib) holda yangi bir predmetni nomlagan. Tillar yashar ekan tilning bu fenomenal hodisasi davom etaveradi. Tilning lug‘at tarkibini yanada boyitadi va so‘z birikmalari qo‘shma so‘zga aylanib barqarorlashadi. Binobarin, tildagi bunday voqealiklar tillar taraqqiyoti va rivojining an‘anasiga aylangan va til ifodasi oshishining ichki imkoniyatlaridan biridir.

Ildiz, element, leksema, til birligi, so‘z birikmasi, qo‘shma so‘z, ta‘rif, tasnif.

Received: December 10, 2024

Accepted: January 18, 2024

Available online: May 2, 2025

⁸ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Jumaniyozov A., Allaberganova F.I. O‘zbek va ingliz tillarida qo‘shma so‘z va so‘z birikmalarining ma‘no mushtaraklashuvi xususiyatlari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 100-116.

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОГО СБЛИЖЕНИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ И СЛОВСОЧЕТАНИЙ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Атабай Жуманиязов

кандидат филологических наук, профессор
Ургенчский государственный университет

atabeyj@yahoo.de

Аллаберганова Фируза

докторант

Ургенчский государственный университет

firuzaaallaberganova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6873-4733>

АННОТАЦИЯ

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В данной статье приводятся новые взгляды на определение словосочетаний и сложных слов в узбекской и английской лингвистике, анализируется сущность смысловой общности как с философской, так и с лингвистической точки зрения, а также подробно рассматриваются синтаксические отношения компонентов этих языковых единиц. В работе предпринята попытка сопоставить узбекские сложные слова с аналогами в английском языке и проанализировать соотношение этих межъязыковых смысловых общностей. Данные языковые единицы были классифицированы на группы на основе разнообразия семантических вариаций и особенностей, присущих характеру отношений формы и содержания в каждом из двух языков. Во всех языках мира словосочетания постепенно превращались в составные слова в результате определенных семантических изменений их значений. Значение, передаваемое словосочетанием, стало связываться с третьим предметом или явлением и указывать на них. Два (и более) слов в составе словосочетания, сохраняя свои значения (которые могли полностью измениться в случае переноса значения) стали называть новый предмет. Этот феномен наблюдается в течение всей жизни языка, что ведет к еще большему обогащению его словарного запаса. Сами же словосочетания становятся составными словами и стабилизируются. Следовательно, подобное явление в языке стало неотъемлемой частью его развития и совершенствования, выступая в качестве одного из внутренних резервов, создающих возможности для выражения новых значений.

Корень, элемент, лексема, лингвистическая единица, словосочетание, сложные слова, определение, классификация.

FEATURES OF SEMANTIC CONVERGENCE IN COMPOUND WORDS AND WORD COMBINATIONS IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Atabay Jumaniyazov

Candidate of Philological Sciences, Professor

Urgench State University

atabeyj@yahoo.de

Allaberganova Firuza Ibraximovna

Doctoral Student

Urgench State University

firuzaaallaberganova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6873-4733>

ABSTRACT

KEY WORDS

This article presents new perspectives on the definition of phrases and compound words in Uzbek and English linguistics, analyzes the essence of semantic commonality from both philosophical and linguistic perspectives, and it is mentioned that the syntactic relationships of the components of these language units are present. An attempt has been made to compare Uzbek compound words with alternative English variants and to analyze the ratio of these interlingual semantic commonalities. Taking into account the diversity of semantic variations in them, the diversity of characteristics inherent in the nature of the languages of form and content relations, these linguistic units were divided into groups. In all languages of the world, word combinations have gradually changed into compound words due to certain semantic changes in their meaning. The meaning, understood as a word combination, began to be called and indicated by a third thing and phenomenon. Two (and more) words in the composition named a new object while preserving their meanings (which changed completely in cases of meaning transfer). As long as languages live, this phenomenal event of language continues. It further enriches the vocabulary of the language, and the combination of words becomes compound words and stabilizes. Hence, these linguistic phenomena have become a customary practice in the evolution and advancement of languages, and serve as an inherent means of enhancing the potency of language expression.

Root, element,
lexeme, linguistic unit,
word combination,
compounds, definition,
classification.

KIRISH

Ma'lumki, muloqot zamini uchun zarur bo'lgan barcha til birliklari ichida *so'z birikmalari* va *qo'shma so'zlar* o'ziga yarasha muhim rol o'ynaydi. Ular dunyoning deyarli barcha tillariga xos, soni va hajmi jihatdan flektiv (ingliz) tillarida ko'p, agglyutativ (o'zbek) tillarda kam uchraydi. Bu ikki hodisani mazkur tillaro o'rganilishiga to'xtalinadigan bo'linsa, ularni tabiatan va mohiyatan anglash, tildagi o'rnini tushunish, ba'zan esa ularga ta'rif berishda ham hanuz turlicha (Vinokur G.O., 1939, 5) fikr - mulohazalar mavjud. Sharhlardagi anglashilmovchiliklarni milliy tilimizda oydinlashtiradigan bo'lsak, kamchilik bir tomondan qo'shma so'z va so'z birikmalari o'rtasidagi farqni aniq belgilab olinmaganligida sezilsa, ikkinchi tomondan mazkur masalaga har bir tilshunos ixtisosligiga (fonetist, grammatist, leksikolog) qarab, o'z nuqtayi nazardan turib, muammoga shaxsan (spesifik) yondashib fikr - mulohaza bildirib kelinyapti. Chunonchi, bir tilshunos nazdimizdagi til birliklarini aniqlovchi aniqlanmish, yana bittasi komponentlarning o'zaro tobe hokimligi nuqtayi nazaridan tahlil qilsa, uchinchi ularni bosh va ergash bo'laklarga bo'lib, to'rtinchisi esa o'z navbatida ularning qo'shib yoki ajratib yozilish hollarini inobatda tutadi.

ASOSIY QISM

O'zbek tilshunosligida so'z birikmalari bo'yicha qilingan talqinlarni tilshunos T.Xo'jayev astoydil o'rgangan. U mashhur rus (Axmanova O.S., Barxudarov S.G., Berezin F.M., Baskakov I.A., Lopatina L.E) va o'zbek (Abdurahmonov G., Mamajonov S., Rustamov A., Rofiyev A., Shodmonqulova D., Azizov O., Aliyev A., Ikramova F., Irisqulov M., Maxmudov N., Nurmonova A.) olimlarining fikr - mulohazalariga tayanib, diqqatga sazovor xulosalar qilgan, faqat so'z birikmasini atashda e'tirozliroq fikr bildirgan. U aytadi, "so'z birikmasi nazarda tutilgan sintaktik birlik ma'nosi va mohiyati jihatidan yoyiq tushuncha ifodasi ekan, endi uni shu asosda "so'z birikmasi" emas, balki "yoyiq tushuncha ifodasi" deb atashni lozim topdik" (Xo'jayev T., 2005). Nazarimizda so'z birikmalari nomini o'zgartirish uchun tavsiya qilinayotgan bu atama ham e'tirozlidir. Zero atamalar (terminlar) muayyan qo'llanilish chegarasi bilan boshqa nomlanishlardan farq qiladi. Ularning

qoʻllanilish oʻrni va haddi bor. “Yoyiq tushuncha ifodasi” atamasi esa bir qarashdayoq qiziquvchini bepoyonlikka eltadi, fikr chegarasini bildirmaydi. Boz ustiga “yoyiq” va ”tushuncha” soʻzlari orqali bildirilayotgan maʼlumotlar ham mavhumdir. Shu maʼnoda soʻz birikmalari va qoʻshma soʻzlar borasida ingliz va oʻzbek tillarida bildirilayotgan nazariy fikr - mulohazalar oʻzlarining nomlanishi va mohiyatlari jihatidan hanuzgacha baxsli boʻlib kelmoqda. Qoʻshma soʻzlarning imlosi (qoʻshib va ajratib yozish) boʻyicha ingliz va oʻzbek tillarida bir xil bildirilib kelinayotgan oʻta loqayd (qoʻshma soʻzlar ham qoʻshib ham ajratib yoziladi) fikr esa, nafaqat yozilish qoidalariga putur yetkazadi, balki muloqotda fikr almashinuvida ham muayyan anglashilmovchiliklar keltirib chiqaradi. Bu borada biz shaxsiy (ijobiy va eʼtirozli) fikrlarimizni mazkur muammoni oʻrganish jarayonida nashr qildirgan ilmiy maqolalar va magistrlik dissertatsiyalarimizda eʼlon qilganmiz. (Jumaniyazov A., Allaberganova F., 2023)

Asosiy eʼtibor mazkur ikki til hodisasida ishtirok etuvchi soʻzlarning (komponentlarning) maʼnolari mushtaraklashuviga qaratilgan. Binobarin, soʻzlar bir-biri bilan oʻzaro maʼno munosabatga kirar ekan, ular orqali bildirilib kelayotgan maʼlumot (axborot) oʻzaro aloqador boʻladi, oʻzaro daxldor va biri - ikkinchisiz nazddagi xabarni bildirir olmaydi.

Mazkur maqolamizning ingliz tilshunosligida soʻz birikmalari va qoʻshma soʻzlarning taʼrifi haqida yangicha fikr-mulohazalar bildirilib, maʼno mushtaraklashuvi mohiyatiga ham falsafiy, ham lisoniy tomondan nisbat berilib hamda mazkur til birliklari komponentlarining sintaktik ergashish munosabatlari keng oʻrganilib kelinyapti. Mazkur til birliklarining tarkibiy (yonma-yon, ketma-ket, izma-iz), tartibiy (bosh va ergash), sintaktik munosabatdagi oʻrni (tobe, hokim) aksariyat tilshunoslar tomonidan tarixan O.Jespersion, R.Lees, J.Levi, M.Ryder, H.Marchand, V.Adams, I.V.Arnold, P.H.Metthews, S.Greenbaum, S.Ulman, R.S.Ginzburg, L.Bauer, G.Kanon, E.Benvenist, A.Bodle, I.Plug, S.Scalise va I.Vogel va boshqalar oʻrganganlar. Shu maʼnoda soʻz birikmalarining grammatik kategoriyalariga qiziqish 17-asrdan boshlab kuzatilgan. Masalan ingliz olimi B. Jonson oʻzining “Grammatika” asarida “soʻz birikmasi” atamasini ishlatmasdan,

soʻz birikmasi doirasida oʻziga xos grammatik munosabatlar paydo boʻladi deb taxmin qilgan (Johnson B., 2020, 41-47). Bir asr oʻtgach, J. Braytlend soʻz birikmalarini oʻrganar ekan, grammatik munosabatlarda soʻzlar orasida sintaktik bogʻlanish boʻlishi kerak deb taʼkidlaydi (Johnson B., 2020, 41-47). Ingliz tilshunosligida koʻpgina tadqiqotchilarning qoʻshma soʻzlarga bergan taʼrif va tavsiflari asl qoʻshma soʻzning lisoniy mohiyatini anglash va tushunishda maʼlum kamchiliklar ostida tadqiq qilinganligini bildiradi. Mashhur ingliz olimi Laurie Bauer qoʻshma soʻzlar ikki yoki undan ortiq *element*larning qoʻshilishidan yasalgan leksik birlik, ularning har biri boshqa kontekstlarda mustaqil leksema sifatida kelishi mumkin, va ushbu til birligi baʼzi fonologik yoki grammatik shakllarda namoyon boʻladi deb hisoblaydi (Laurie Bauer., 2001, 695). Heidi Harley qoʻshma soʻzlar - ikki yoki undan ortiq *ildiz*ning qoʻshilishidan yasalgan birlik, deb qaragan. Rochelle Lieber qoʻshma soʻz komponentlari yaxlit birlashgan ikkita *oʻzak*dan iborat boʻlib, ushbu qoʻshma soʻzning morfosintaktik xususiyati bosh soʻzga bevosita aloqadordir, deb taʼriflaydi (Rochelle Lieber. 2004, 47). H.Marchand qoʻshma soʻzlar sintaktik shakllanish asosida *lisoniy birlik*larning aniqlovchi+aniqlanmish munosabati asosida birikishi orqali hosil boʻladi deb hisoblaydi. Uning fikricha, ikki yoki undan ortiq *soʻz*ning morfologik birikmasini qoʻshma soʻz deb atash mumkin. Taniqli tilshunos Sergio Scalise qoʻshma soʻzlar maʼlum bir *morfologik komponent*da morfologik qoidalar asosida hosil boʻladi, deb taʼriflaydi (Sergio Scalise and Irene Vogel., 2010, 4). Geert Booij qoʻshma soʻzlarning belgilovchi xususiyati shundaki, u *leksema*larning birlashuvidan iborat kattaroq soʻzlardir. Oddiy holatlarda, qoʻshma soʻz - bu ikki soʻzning birikuvidan iborat soʻzlar, bu holatda qoʻshma soʻzdagi bir soʻz ikkinchisining maʼnosini oʻzgartiradi, deya taʼrif bergan (Geert Booij., 2005, 75).

Yuqorida keltirilgan mazkur til birliklariga berilgan taʼriflarga asosan qoʻshma soʻzlarda qaysi komponent asosiy ekanligi haqida yakdil xulosaga kelinmagan, chunki turli mualliflar *oʻzak*, *ildiz*, *leksema*, *element* va *soʻz* kabi turli til birliklarni taklif qilishadi. Bundan tashqari, "oʻzak" turli tillarda turlicha tushuniladi (masalan, ingliz tilida oʻzaklar odatda mustaqil shakl boʻlsa, yunon tilida

ular bogʻlangan shakllardir). Bundan tashqari, baʼzi tillarda soʻzlar odatda monomorfemik, boshqalarida esa ikki-yoki pluramorfemik boʻlishi mumkin.

Ingliz tilida qoʻshma soʻzlarni guruhlariga boʻlib oʻrganish xususiyatlarni britaniyalik olim Laurence James Bauer, Antonietta Bisetto va Sergio Scaliselar taʼlimotlariga asosan tasniflashni lozim topdik. Tilshunos James Bauer qoʻshma soʻzlar komponentlari oʻrtasida turli semantik va sintaktik munosabatlarni tahlil qila turib, ularni quyidagi toʻrtta guruhga boʻladi (Bauer Laurie., 2004, 1-14):

1. Endosentrik qoʻshma otlar. Bunday qoʻshma soʻzlar oʻzaro maʼno munosabatiga kirishganda, ularning ikkinchi komponenti hokim (aniqlanmish), birinchi komponenti esa tobelik (aniqlovchi) vazifasini bajaradi. Masalan: *beehive* – *asalari uyasi*, *armchair* – *kreslo*.

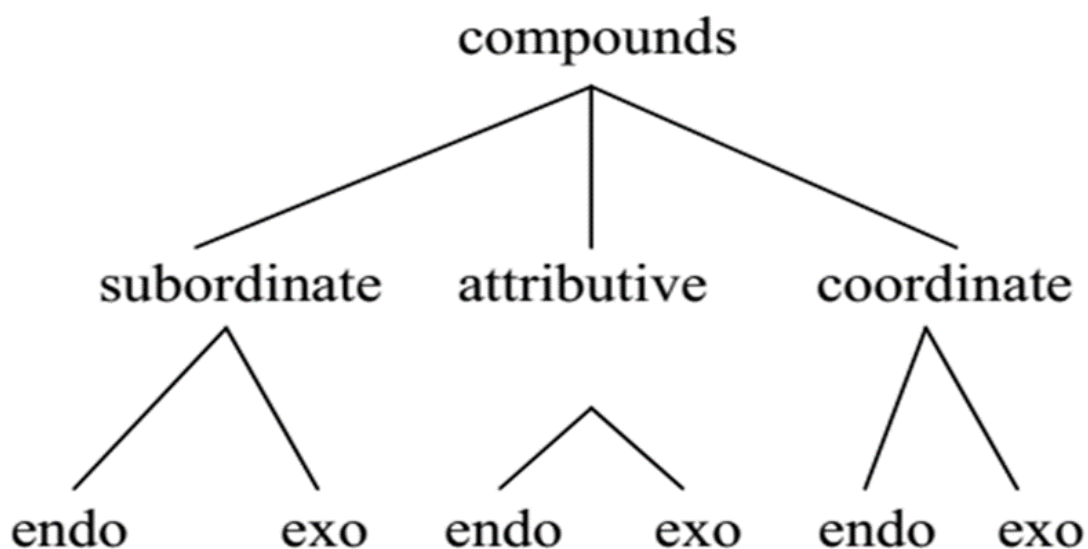
2. Ekzosentrik qoʻshma otlar (yoki ular uchun sanskritcha “bahuvrihi” atamasi ishlatiladi). Bunday qoʻshma otlar maʼno munosabatida hokimlik va tobelik aniq ifodalanmaydi, komponentlar metaforik yoki metonimik xususiyat kasb etadi va koʻchma maʼnoda qoʻllaniladi. Masalan: *skinheads* – *taqirboshlar*.

3. Qoʻshma soʻzning tarkibiy qismlari gap maʼnosini beradi. Masalan: *maidservant* – *xizmatkor ayol*, *choʻri*.

4. Ayrim qoʻshma soʻzlarda tarkibiy komponentlararo grammatik yoki semantik jihatdan oʻzaro daxldorlik yoʻq. Bunday qoʻshma otlar qoʻshma soʻz yoki sanskritcha “dvandva” termini ostida oʻrganiladi. Masalan: *poet-translator* – *shoir tarjimon*.

Navbatdagi tilshunoslar Antonietta Bisetto va Sergio Scaliselar qoʻshma soʻzlarning juda ham sodda taʼrifga asoslangan yangi klassifikatsiyasini taklif qilishgan. Ularning nazarida qoʻshma soʻzlarning eng ahamiyatga molik jihati shundaki, uning ikkala tarkibiy qismi ham oʻzaro grammatik aloqaga kirishadi, ammo bu munosabat bir qaraganda yaqqol sezilmaydi. Misol uchun, “apron string” boʻladimi yoki “string of the apron” boʻladimi? Soʻz tarkibi almashuvi hisobga olinmasa, berilayotgan maʼlumot deyarli bir xil. Ular bu kriteriyaga asoslangan holda qoʻshma soʻzlarning kutilmagan va muayyan maʼnoda turgʻun klassifikatsiyasini taklif qilishadi. Qoʻshma soʻzlar tarkibiy qismlari bir-birlari

bilan asosan grammatik munosabatga kirishadi va ular shaklan sintaktik qurilma ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Bunda qismlari bir-biriga tobe munosabatda bo‘lgan, o‘zaro bir-biri bilan teng bo‘lgan va biri ikkinchisini aniqlab kelgan qo‘shma so‘zlar tushuniladi. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, ular qo‘shma so‘zlar klassifikatsiyasining quyidagi ko‘rinishini tavsiya qilishadi (Antonietta Bisetto and Sergio Scalise., 2005, 1-14):

Subordinate – qismlari tobe-hokim munosabatda bo‘lgan; *attributive* – aniqlovchili; *coordinate* – teng munosabatda bo‘lgan qo‘shma so‘zlar.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, tobe-hokimlik munosabati qo‘shma so‘z tarkibida asosiy qism bo‘lmagan taqdirda ham qo‘llaniladi. Aniqlovchili qo‘shma so‘zlar sifat va ot so‘z turkumidagi so‘zlardan tuzilgan bo‘lishi ham mumkin. Masalan, “*blue cheese*”. Ba’zan asosdagi metaforik ma’noni bildirish uchun sifat o‘rnida ot ham qo‘llaniladi, jumladan, “*snail mail, swordfish*” kabi. Agar qo‘shma so‘zlarning tarkibida aniqlovchi bo‘lsa, ular tobe-hokimlik munosabatiga kirishadi va “subordinate” qo‘shma so‘zlar turiga mansub bo‘ladi, ya’ni ular biri ikkinchisiga tobe bo‘lib keladi. Masalan, “*taxi driver*” qo‘shma so‘zini oladigan bo‘lsak, bunda “*taxi*” so‘zi mazkur qo‘shma so‘z tarkibidagi otlashgan fe’lning aniqlovchisi

hisoblanadi. Biz shunga o'xshagan holatni "*apron string*" (etakning bog'ichi) misolida ham kuzatishimiz mumkin bo'ladi. Biz bu qo'shma so'zni turlicha talqin qilishimiz mumkin: "*string of an apron*" – etakning bog'ichi, "*string on an apron*" – etakning ustidagi bog'ichi, "*string in an apron*" – etakning ichidagi bog'ichi va h.k. Shunday bo'lsa ham, ikkala tarkibiy qism o'rtasidagi munosabatni aniqlovchi so'z muayyan ma'noda to'ldirib keladi, biroq *etak bog'ichining* xususiyati va bajarib kelayotgan vazifasi hamda qo'llanilish o'rnini muloqot ishtirokchilari idrokiga havola qilinadi. Bu holatda esa "bog'ich ishlatilgan etak" suhbat ishtirokchilariga avvaldan ma'lum, tanish, hech bo'lmaganda, ishora qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Endi teng bog'langan qo'shma so'zlarga to'xtaladigan bo'lsak, Antonietta Bisetto va Sergio Scaliselarning fikricha, ularga ko'pincha "and" (ya'ni "va") bog'lovchisi yordamida bog'langan qo'shma so'zlar kiradi. Bunday so'zlarning yasalishi qadimgi roman va german tillariga borib taqaladi. Semantik nuqtayi nazardan olib qaraydigan bo'lsak, mazkur qo'shma so'zlarga ikki asosga ega so'zlar "poet painter" (shoir rassom) sifatida qaraladi. Bu guruhlariga mansub bo'lgan qo'shma so'zlarga ingliz tilida bir paytning o'zida ham endosentrik, ham ekzosentrik leksemalar sifatida qaraladi. Yuqorida zikr qilingan fikrlarni quyidagi oltita guruhga bo'lingan holda o'rganish mumkin. Biroq quyida keltirilgan misollar orasida qo'shma so'zlarning hamma turlari mavjud emas (masalan, attributiv endosentrik qo'shma so'zlar ustunida asosiy qismga ega bo'lmagan so'z yo'q). Keyingi misollar quyidagicha ko'rinish kasb etadi. Misol uchun, "*love story*" va "*loudmouth*" misollarini taqqoslaydigan bo'lsak, ularning ikkalasi ham biri ikkinchisiga tobe munosabatda deb to'liq ayta olmaymiz, chunki "*love story*" so'zi "sevgi tarixi" degani bo'lib, unda *love* so'zi *story* so'ziga tobe, ammo "*loudmouth*" misolida garchi "*mouth*" so'zi asos bo'lsa ham, ularning orasida qisman tobelik bor va bu so'z uchinchi bir yangi ma'noni bildiradi: uning ostida "katta ketib gapiradigan odam, maqtanchoq kishi" tushuniladi.

Endi o'zbek tilida uchrovchi "oq" komponentli qo'shma so'zlarning ingliz tilidagi muqobil variantlari bilan qiyoslaymiz va ushbu tillararo ma'no

mushtaraklashuvi nisbatini tahlil qilishga harakat qilamiz. Ulardagi ma'no variantdoshlikning xilma-xilligini, shakl va mazmun munosabatlarining tillarning tabiatiga xos xususiyatlari rang-barangligini nazarda tutgan holda ularni quyidagi guruhlarga ajratib tasniflash mumkin:

1-guruh; Har ikkala tilda ham oq komponenti mavjud: *Oqsaroy - The White House*. Ko'rinib turibdiki mazkur til birliklari har ikkala tilda ham "oq" komponenti uchrayapti va ular ikkala mamlakatda ham uchinchi bir narsa-hodisani nomlaydi, "qarorgoh" ma'nosida qo'llaniladi. Ma'no mushtaraklashuvi bilvosita. Atoqli ot (joy nomlari) bo'lishgani sabab ingliz va o'zbek imlo qoidalariga asosan bosh harf bilan yozilgan. Jonli tildan misollar keltiramiz.

Ingliz tili: *"The White House, is the official residence and workplace of the President of the United States."*

O'zbek tili: *"Oqsaroy-Toshkentdagi zamonaviy me'moriy inshoot; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorgohi."*

2-guruh; o'zbek tilida qo'shma so'zdagi "oq" komponenti, ingliz tilida boshqa so'z bilan almashadi. Bunga *oqsoqol, oqsoch*: qo'shma so'zlarini kiritish mumkin. Ma'lumki, *oqsoqol* birikmasidagi *oq* o'zbek tilida *yoshi ulug', hayot tarjibasiga ega, donishmand kishi* ma'nosida qo'llaniladi, bevosita mushtaraklashuv bilvositalashadi, uchinchi bir kimsa nomlaniladi. Ingliz tilida mazkur so'zga aytilish va yozilish jihatdan muqobil birikma (*white man*) yo'q, u beradigan ma'noni va tushunchani anglash uchun mutlaqo boshqa so'zlar orqali ifodalangan birikma (*wise old man*) variantini nomlashimiz mumkin. Ko'rinib turibdiki bu yerda "oq" / "white" komponenti qo'llanilmayapti, bu so'z o'rnida *dono* (*wise*) va *yoshi ulug'* (*old*) so'zlari ishlatilishini ko'rish mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, *oqsoqol* so'zining o'zbek tilida mansab (*Mahallani obod etish, tinchlik xotirjamlikni ta'minlash, katta-kichik tadbirlarga bosh-qosh bo'lish mahalla oqsoqolining zimmasida*) va uyushma (*Hay'at a'zolari yigirma kun qishloq oqsoqolligida turib, tekshuruv o'tkazdilar.*) ma'nosi ham mavjud. Bundan tashqari kundalik hayotimizda *oqsoqollar uyushmasi raisiga* jumhuriyatimizning ayrim hududlarida "bosh oqsoqol" deb ham aytiladi. Ingliz tilida esa milliy

tilimizga xos yuqorida nomlangan soʻz birikmalariga variantdoshlik qila oladigan muqobil til birliklari yoʻq.

3-guruh; Bu guruhga oʻzbek tilidagi maʼnolari bevosita mushtaraklashgan *oqqush, oqkaptar, oqilon, oqayiq, oqquyruq, oqqovun, oqurugʻ, oqgurvak, oqmayiz* va bilvosita mushtaraklashgan *oqsuyak va oqkoʻngil* soʻzlarini kiritish mumkin. Bu qoʻshma soʻzlarning ingliz tilidagi variantlarini tahlil qilish jarayonida shunga guvoh boʻldikki, yuqoridagi har ikkala guruhdan farqli oʻlaroq ular tarkibida na “oq”/”white” komponentini va na bu soʻz oʻrnini bosadigan boshqa biron til birligini uchratmadik. Darhaqiqat, *oqqush* qoʻshma soʻzi oʻrniga sodda soʻz- *swan* ishlatiladi, *oqsuyak* qoʻshma soʻzining tarjimada muqobili sifatida esa *aristocrat* qoʻshma soʻzi qoʻllaniladi. Koʻrinib turibdiki, *oqqush* qoʻshma soʻzi ostida oʻzbek xalqi *qushning oq turi, oqsuyak* til birligi ostida esa *aslzoda (oqsuyak)* insonlarni nazarda tutadi. Oqkoʻngil soʻzida ham xuddi shu holatni kuzatishimiz mumkin. Oʻzbek tilidagi oqkoʻngil qoʻshma soʻzi ostida *inson shaxsi* nazarda tutilib, bunda *mehribon, sofdil, koʻnglida gina saqlamaydigan inson* tushuniladi. Ingliz tilida xuddi shu maʼnoni beruvchi muqobil variant sifatida *compassionate* soʻzidan foydalaniladi. Oʻzbek tilida oqkoʻngil soʻzi ostida bir (ayrim) insonga xoslik tushunilsa, ingliz tilidagi *compassionate* til birligida oqkoʻngillik ikkinchi (yoki koʻplagan) insonlarga nazdda turgan shaxs tomonidan izhor qilinayotganligiga ishora sifatida anglashiladi.\

4-guruh; Bu guruhga oʻzbek tilida “oq” komponent bilan uchraydigan ayrim qoʻshma soʻzlarni kiritdikki, ularda “oq” soʻzi koʻchma maʼno kashf qilib, mazkur komponent ishtirokida nomlanilayotgan shaxslarga

a) *duoi-xayr* – “Mezbon mehmonni uyiga kuzatayotib unga oqyoʻl tiladi”. Mazkur gapning mazmunidan anglashilayaptiki, mezbon mehmonning yoʻlini behavotir, bexatar kechishini, oʻzini esa omon-eson manzilga yetib borishini tilayapti. Ingliz tilida variantdor soʻz topilmadi.

b) *duoibad*- “Ota oʻgʻlining ketma-ket nojoʻya harakatlaridan gʻazablanib, uni oqqadar qildi”. Gapdan anglashilayaptiki, yomon qilmishlari, bilib turib qilgan gunoh ishlari oqibatida muayyan farzand muayyan ota tomonidan

la'natlangan va o'z tug'ilib o'sgan uyidan manguga quvilgan. Bir qo'shma so'z bilan otaning farzandiga yomonlik istab qilgan xudo oldidagi iltijosi tushunilyapti. Mazkur birikmaga muqobil variant ingliz tilida topilmadi.

c) *oqqon, oqkasal* - "Oqqon bemorligini oqkasal bilan 'yo'q". Misoldan ko'rinib turibdiki, yuqoridagi tashxisni qo'yayotgan tabib nutqida evfimistik vositalardan foydalanib, bemorlar qo'rquvni ovutib, kasallik daxshatni yupantirib gapirayapti. Zero "oqqon" so'zi saraton, "oqkasal" iborasi esa pes-moxov kabi jirkanch kasallikni yumshoq, odatiy so'zlar bilan nomlayapti.

d) *oqsut, oqquloq* - bu ikkala qo'shma so'zning "oqsut" shaklida ma'noning yanada ijobiylashgani (Oqsut berib tarbiyalagan onamga raxmat!)ni ko'ramiz. "Oqsut" qo'shma so'zi orqali poklik va farzand uchun muqaddas ozuqa inobatda turibdi. Endi "oqquloq" qo'shma so'zi salbiy ma'noga ega bo'lib, u orqali xalqimizni rus bosqinchilarga nafrati ifodalanadi. Bu so'z salbiy ma'noga ega bo'lib, mahalliy xalq tomonidan ruslarga berilgan masxaromuz laqabdir. Ular yerli xalq orasida so'zlashuv tilida nafratomuz ravishda hanuzgacha "Ivan" yoki "oqquloq" deb nomlaniladi.

e) *Oqsil, oqlik* kabi qo'shma so'zlar borki, ularning salbiy yoki ijobiy (sema, konnotativlik) ma'nolari ular qo'llanilayotgan muhit, marosim yoki mavzulariga bog'liq. Chunonchi, "oqlik" til birligi to'y-marosimlarida yangi, toza, ochiq rangli kiyim, "*Mana bu xamir uchidan patir, hojim: oqlik, quda bo'lmoqchimiz*" ma'nosini beradi va o'likni ko'mish marosimlarida esa bu so'z ostida "*kafan*" anglashiladi: "*Marhum uchun oqlikni bilgan kishi odam yirtsin*". Oqlikni ro'zg'or hayotida sutdan qatiq qilish, sutni uyitish uchun *tomizlik* ma'nolari ham bor: "Sut bormi?- Bor, lekin pishirib, oqlik solib qo'ygan edim.

Oqsil qo'shma so'zi esa salomatlik mavzusi haqida gap getsa, hayvon va o'simliklar organizmining eng muhim tarkibiy qismi, tarkibida azot bo'lgan muhim murakkab moddani bildiradi. Masalan, "*Oqsil hujayralar tuzilishi uchun muhim moddadir*" yoki "*Ayol tuxumni chaqdi. Yutoqib oqsilni so'rdi*" Gap salomatlik haqida ketsa, bu so'z salbiy ma'noga ega bo'lib, chorva mollari va cho'chqalarda bo'ladigan shiddatli o'tadigan yuqimli kasallikni bildiradi: "Sog'in sigirlarning

anchasi oqsil kasaliga chalindi”. Analog misollar va ularning taqlidiy qo‘llanilishi bizga ingliz tilida uchramadi.

XULOSA

Maqolamiz nihoyasida shu narsani ta’kidlashni istar edikki, so‘z birikmalari dunyoning barcha tillarida tarixiy-tadrijiy ravishda ma’nolarida kechgan muayyan semantik o‘zgarishlar natijasida asta-sekin qo‘shma so‘zlarga aylanishgan. So‘z birikmasi sifatida anglashilayotgan ma’no uchinchi bir narsa va hodisani atab hamda ko‘rsata boshlagan. Tarkibdagi ikki (va undan ortiq) so‘z o‘z ma’nolarini saqlagan (ma’no ko‘chgan hollarda to‘la o‘zgarib) holda yangi bir predmetni nomlashgan. Tillar yashar ekan tilning bu fenomenal hodisasi bardavom davom etaveradi. Tilning lug‘at tarkibini yanada boyitadi va so‘z birikmalari qo‘shma so‘zga aylanib barqarorlashadi. Binobarin, tildagi bunday voqeliklar tillar taraqqiyoti va rivojining an’anasiga aylangan va til qudrati ifodasi oshishining ichki imkoniyatlaridan biridir. Ushbu fikr-mulohazalar ostida, tabiiyki, imloning (til birliklarining yozilishi) ayniqsa yozma nutqda juda muhim rolining tushunilishi inobatda turadi. Zero, xatoli imlo (tovushlarning harfiy ko‘chirilishi, so‘zlarning yozilishi, tinish belgilar) fikrni chalg‘itadi, noto‘g‘ri xulosaga olib keladi va hukm nohaq chiqadi. Shu ma’noda tilga qiziquvchilar va tilshunoslar(ikkala til egalari)ga tavsiyamiz borki, u ham bo‘lsa “Qo‘shma so‘zlar doimo qo‘shib yozilsin. Qo‘shma so‘z nomi ostida faqat qo‘shma so‘zlar tushunilsin. Mabodo, so‘zlar ajratib yozilgan holda uchrasa, ular so‘z birikmalari qatoriga kirgizilsin va shunga asosan ma’nan tushunilsin hamda morfologik, sintaktik, semantik tahlil qilinsin”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Винокур Г.О. Некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии/Труды МИФЫ.Т.В.1939.-С.5.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 2004 - S.11-12.
3. Xo‘jayev T. So‘z birikmasi talqiniga qisqacha sharh. Xorijiy filologiya. til • adabiyot • ta’lim ilmiy–uslubiy jurnal 3/16/2005.

4. Doniyorov R. O‘zbek tili texnik terminologiyasining ayrim masalalari.- Toshkent, 1977. B. 18-21.
5. Мадалиев. Б. Сложные слова в современном узбекском языке: Автореферат дис. ... канд. филол. наук / Акад. наук Узбек. А. С. Пушкина. - Ташкент, 1956. - 15 с.
6. Raxmatullayev Sh., Hojiyev A. Qo‘shma so‘zlarning imlo qoidalari va lug‘ati.- Toshkent, 1961.
7. Hojiyev A. O‘zbek tilida qo‘shma, juft va takroriy so‘zlar.-Toshkent, 1963.
8. Madaliyev B. Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma so‘zlar. - Toshkent, 1966.
9. Mamatov N. O‘zbek tilida qo‘shma so‘zlar. - Toshkent, 1982.
10. G‘ulomov A. O‘zbek tilida so‘z yasash yo‘llari haqida//A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot instituti asarlari. Birinchi kitob. - Toshkent, 1949.
11. Jumaniyazov A, Povonova N, Allaberganova F, Urantayeva N. O‘zbek tilida qo‘shma so‘zlar yozilishi yoxud imlosi haqida. O‘zbekistonda ilm - fan va ta’lim. 2-son 24 aprel 2020.
12. Jumaniyazov A, Povonova N, Allaberganova F. Qo‘shma so‘zlar imlosi. Ta’lim tizimida chet tillarni o‘rganishning zamonaviy muammolari va istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 5-6 mart.2020.
13. Jumaniyazov A., Allaberganova F. So‘z birikmalarining qo‘shma so‘zlarga aylanish tendensiyalari. Ilm sarchashmalari. Ilmiy nazariy, metodik jurnal. 12/2/2023.
14. Johnson B. The English Grammar. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=-9FIAAAAcAAJ&hl=ru&pg=GBS.PA31>. 15.01.2020. 41-47 p.
15. J. Brightland Grammar of the English tongue. URL: <https://archive.org/details/grammarofenglish00brig/page/n3/mode/2up>. 15.01.2020. 131-150 p.
15. Laurie B. Compounding. In Haspelmath, Martin et al. (eds.): Language universals and language typology. Berlin/New York: De Gruyter. 2001. P. 695.

16. Sergio S., Irene V. Cross-Disciplinary Issues in Compounding. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV, Current Issues in Linguistic Theory, ISSN 0304-0763; V. 311. 2010. P.4.
17. Booij G. The grammar of words. Oxford University Press Inc. New York. 2005. P. 75.
18. Laurie B. English Exocentric & Endocentric Compound. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – Pp.1-14.
19. Anarbayev O.R, Husainov E.Y, Ashurova Sh.A, Satvaldiyeva S.D, Ibragimov H.I. Linguistic features of compound words in English and Uzbek languages. – European Journal of Molecular and Clinic Medicine Volume 7, Issue 2, 2020. – P. 4.
20. Antonietta B., Sergio S. The classification of compounds. – *Lingue E Linguaggio*, 2005. – Pp.1-14.

REFERENCES

1. Vinokur G.O. Some word formation phenomena in Russian technical terminology/Trudi 1939.-P.5
2. Ahmanova O.S. Dictionary of linguistic terms. Moscow, 2004 - P.11-12.
3. Khodjaev T. A brief overview of the interpretation of the word combination. Foreign language, literature, educational, scientific and methodological journal, 3/16/2005.
4. Doniyorov R. Some issues of technical terminology of the Uzbek language.- Tashkent, 1977. P. 18-21
5. Madaliyev B. Compound words in the modern Uzbek language: Abstract of the dissertation of Candidate of Philological Sciences / Academician of Sciences Uzbek. A. S. Pushkin. - Tashkent, 1956. - 15 p.
6. Rakhmatullaev Sh., Khojiev A. Orthographic rules and dictionary of compound words.-Tashkent, 1961.
7. Khojiev A. Compound, paired and repetitive words in the Uzbek language. Tashkent, 1966
8. Madaliev B. Compound words in the modern Uzbek language. - Tashkent, 1966.

9. Mamatov N. Compound words in the Uzbek language. - Tashkent, 1982.
10. Gulyamov A. On the Ways of Word Formation in the Uzbek Language // Works of the A.S. Pushkin Institute of Language and Literature. Book One. - Tashkent, 1949.
11. Jumaniyazov A, Povonova N, Allaberganova F, Urantaeva N. On the writing or orthography of compound words in the Uzbek language. Science and education in Uzbekistan. No. 2 April 24, 2020.
12. Jumaniyazov A, Povonova N, Allaberganova F. Orthography of compound words. Modern problems and prospects for foreign language learning in the education system. International scientific and practical conference. March 5-6, 2020.
13. Jumaniyazov A., Allaberganova F. Trends in the changing of word combination into compound words. Scientific sources. Scientific-theoretical, methodological journal. February 12, 2023
14. Johnson B. The English Grammar. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=-9FIAAAACAAJ&hl=ru&pg=GBS.PA31>. 15.01.2020. 41-47 p.
15. J. Brightland Grammar of the English tongue. URL: <https://archive.org/details/grammarofenglish00brig/page/n3/mode/2up>. 15.01.2020. 131-150 p.
15. Laurie B. Compounding. In Haspelmath, Martin et al. (eds.): Language universals and language typology. Berlin/New York: De Gruyter. 2001. P. 695.
16. Sergio S., Irene V. Cross-Disciplinary Issues in Compounding. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV, Current Issues in Linguistic Theory, ISSN 0304-0763; V. 311. 2010. P.4.
17. Booij G. The grammar of words. Oxford University Press Inc. New York. 2005. P. 75.
18. Bauer L. English Exocentric & Endocentric Compound. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – Pp.1-14.

19. Anarbayev O.R, Husainov E.Y, Ashurova Sh.A, Satvaldiyeva S.D, Ibragimov H.I. Linguistic features of compound words in English and Uzbek languages. – European journal of Molecular and Clinic Medicine Volume 7, Issue 2, 2020. – P. 4.
20. Antonietta B., Sergio S. The classification of compounds. – Lingue E Linguaggio, 2005. – Pp.1-14.

UDK: 340.132.642

INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDAGI BADIY ASARLARDA “G‘AZAB” KONTSEPTINI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI.⁹

Turgunov Dilshodbek Bahodirovich

Ingliz tili o‘qitishning integrallashgan kursi
kafedrası o‘qituvchisi,
Andijon davlat chet tillar instituti, O‘zbekiston

turgunov_77@mail.ru

Orcid ID: [0009-0001-7162-967X](https://orcid.org/0009-0001-7162-967X)

+998932519487.

ANNOTATSIYA

Maqolada ingliz va o‘zbek tilidagi badiiy matnlarda “g‘azab” kontseptini metaforik tarzda ifodalovchi sintaktik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari va ularda milliy mentalitet va lingvokognitiv jihatlarining aks ettirilishi qiyosiy tarzda tahlil qilinadi. Chunonchi badiiy matnlarda kishilarning xis tuyg‘ularini kengroq va jonli aks ettirish maqsadida to‘g‘ridan-to‘g‘ri leksik birliklar emas, balki tasviriylikka boy kognitiv-konseptual asosli metaforik birliklar qo‘llaniladi. Ammo bu birliklar turli tillarda turlicha ifoda xususiyatlariga ega bo‘lishi kuzatiladi. Shunga ko‘ra ushbu maqolada ingliz va o‘zbek adabiyotida “g‘azab” kontseptini aks ettiruvchi leksik-sintaktik vositalarni semantik-konseptual jihatdan o‘zaro qiyoslaymiz. Bu birliklar mazmunidagi milliy ifodalarning tarjima masalalari atroflicha tadqiq qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida emotsional kontsept belgilangan bo‘lib, ularni nutqda voqelantiruvchi birlik sifatida kulturema va madaniy sema ajratib olingan. Badiiy diskurslarda illokutiv va implisit intensiyalarni to‘g‘ri anglashda aynan mana shu madaniy semalarning ustivor ekanligi isbotlab beriladi. Bu ayniqsa badiiy asarning tillararo tarjimasida muhim jihat hisoblanib, madaniy semalarni boshqa tildagi mos muqobil variantlariga almashtirish eng samarili yo‘l ekanligi ko‘rsatiladi. Shunga ko‘ra tadqiqot mazmunida qiyosiy, transformatsion va segregetsiyalash metodlari muhim o‘rin egallab, emotsional kontseptlarning tasviriy ifodalaridagi presedent va metoforik jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

KALIT SO‘ZLAR

Emotsional kontsept, leksik-semantik maydon, olam manzarasining milliy aks ettirilishi, ifodalilik, frazeologik birlik, allomor xususiyatlar, til unikalialari, presedent.

Received: December 29, 2024

Accepted: January 18, 2024

Available online: May 2, 2025

⁹ For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Turgunov D. Ingliz va o‘zbek tilidagi badiiy asarlarda “g‘azab” kontseptini ifodalovchi til birliklarining lingvokulturologik tahlili. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 117-126.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ КОНЦЕПТ “ГНЕВ” В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Тургунов Дилшодбек Бахадирович

преподаватель

кафедра интегрированного курса

английского языка

Андижанский государственный институт

иностранных языков, Узбекистан

turgunov_77@mail.ru

Orcid ID: [0009-0001-7162-967X](https://orcid.org/0009-0001-7162-967X)

+998932519487.

АННОТАЦИЯ

В статье в сравнительном аспекте рассматриваются лексико-семантические особенности синтаксических единиц, метафорически выражающих концепт «гнев» в английских и узбекских художественных текстах, а также отражение в их содержании национального менталитета и лингвокогнитивных особенностей. В таких художественных текстах с целью более широкой и правдивой передачи человеческих эмоций используются не прямые их обозначения, а насыщенные образностью познавательного-понятийного метафорического лексического единицы. Однако подобные единицы в разных языках имеют разные особенности выражения. Поэтому в данной статье мы сравниваем лексико-синтаксические средства, отражающие концепт «гнев» в английской и узбекской литературе, с семантико-понятийной точки зрения и подробно исследуем вопросы перевода лингвистических единиц с национально-культурным компонентом. Объектом изучения в нашем исследовании является эмоциональный концепт, а культуру и культурная сема рассматриваются как единицы, реализующие его в речи. Доказано, что именно культурологические семы являются ключевыми для правильного понимания иллокутивных и имплицитных интенций в художественных дискурсах. Это особенно важно при межкультурном переводе художественного произведения, при осуществлении которого наиболее эффективным способом является замена культурной семы подходящим альтернативным вариантом другого языка. Соответственно, в исследовании важная роль отводится сравнительному, трансформационному и сегрегационному методам, которые позволяют определить прецедентные и метафорические особенности образного выражения эмоциональных концептов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Эмоциональный концепт, лексико-семантическое поле, отражение национальных особенностей в картине мира, значение, фразеологическая единица, алломорфные особенности, языковые уникалии, прецедентность.

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF LANGUAGE UNITS EXPRESSING THE CONCEPT OF “ANGER” IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY WORKS

Turgunov Dilshodbek Bakhodirovich,

The chair integrated course of teaching

English, teacher.

Andizhan State Institute of Foreign

Languages, Uzbekistan.

turgunov_77@mail.ru

[Orcid ID: 0009-0001-7162-967X](https://orcid.org/0009-0001-7162-967X)

+998932519487.

ABSTRACT

The article deals with the analysis of metaphorical and syntactic phraseological devices that express the concept of “anger” in fictional discourse in different languages and focus their linguacultural, ethical and national perspectives. Basing on unique national features of depicting the “anger” concept, the translation problems are thoroughly investigated. In such literary texts, not direct lexical units are used, but cognitive and conceptual metaphorical units rich in imagery designed to reflect human emotions more broadly and vividly. But it has been noticed that these units have different features of expression in different languages. Accordingly, in this article, we compare lexical and syntactic means that reflect the concept of “anger” in English and Uzbek literature from a semantic and conceptual point of view. The issues of translating linguistic units with national and cultural expressions are studied in detail. In our studies, the emotional concept was defined as the object of study, and cultures and national seme were identified as units that implement it in speech.

It has been shown that these cultural themes are the priority in correct understanding of illocutionary and implicit intentions in artistic discourses. This is particularly important in the interlingual translation of an art work, and it has been shown that the most effective way is to replace a cultural seme with suitable alternatives in another language. Accordingly, the comparative, transformative, and segregation methods occupy an important place in the content of the study and allow us to determine the precedent and metaphorical features of figurative expressions of emotional concepts.

KEY WORDS

Emotional concept, lexical-semantic field, national interpretation of the world, expressiveness, phraseological unit, allomorph features, language unique, allusion.

KIRISH

Badiiy matnlar millatning ma'naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi meros ko'rinishida shu xalq tomonidan yaratilgan o'ziga xos milliy-etnik, madaniy, kognitiv-kontseptual va lingvomadaniy tushunchalarni ham ifoda qiladi. Bu borada tilning kognitiv sathi alohida o'rin egallab, aksariyat hollarda kontseptlarning faqatgina bir tilga tegishli bo'lgan jihatlaridan iborat bo'lish barobarida, nisbiy unikalialarni tashkil qiladi. Har bir kontsept o'z ifoda ko'lamida kengayib, alohida til hodisasi sifatida frazeologiyada ham o'z aksini topishi lozim bo'ladi. "G'azab" kontsepti ham alohida kontsept bo'lib, o'z ifoda vositalar qatorida frazeologik birliklarni ham aks ettiradi.

ASOSIY QISM

Turli tizimdagi tillardagi emotsional kontseptlarni ifodalovchi vositalar tahlili bevosita qiyosiy tahlil metodlari orqali amalga oshirildi. Ular mazmunidagi lingvokulturologik xususiyatlarni aniqlash tagmimik va komponentlarga ajratish usullari orqali aniqlanib tadqiqotning sifatiy jihatlarini belgilab berdi. To'plangan materiallarning o'zaro qiyoslanishi va qo'llanilish statistikasi esa izlanishning miqdoriy malumotlar bazasiga asos bo'ldi.

Tahlillar davomida to'plangan ma'lumotlarning qiyosiy o'ganilishi badiiy diskurslarda emotsional kontseptlarni aks ettirish jarayonida foydalanilgan leksik, frazeologik yoki metaforik ifodalar bu kontseptlarni ifodalovchi o'ziga xos milliy, madaniy va kulturologik xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Materiallar tahlili o'z navbatida ingliz va o'zbek tillarida "g'azab" kontseptini ifodalovchi vositalar struktural-semantik xususiyatlariga ko'ra o'xshash jihatlarini namoyon etish barobarida statistik yoki miqdoriy jihatdan farqlanishi aniqlandi. Jumladan o'zbek tilidagi lug'atlarda "g'azab" kontseptiga tegishli 17 ta frazeologik birlik aniqlagan bo'lsak, ingliz tilida bu miqdor 40 dan oshiq ekanligini kuzatdik. Bu jihat "g'azab" kontsepti ifodalarining qo'llanilish chastotasiga ham ta'zir qilib, ingliz tilida ko'proq ma'lumotlar topilishiga sharoit yaratdi. Aksariyat hollarda bunday ifoda vositalari barcha tillarga xos universal jihatga ega bo'ladilar. Biroq ayrim hollarda kontsept ifodasi faqatgina shu tilga xos bo'lgan semantik va kognitiv asossiatsiyalarni hosil qilib bir til doirasida yuzaga keluvchi unikalialardan iborat bo'ladi. Bu o'z navbatida tillararo tarjimalarda ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

"G'azab" kontseptining turli tillarda frazeologik ifodalari struktural-semantik jihatlarini va lingvokulturologik xususiyatlariga ko'ra bir-birlaridan farq qilsada, kontseptni obrazli tasvirlash va kontseptual ifodasiga ko'ra allomorf xususiyatlarni namoyon qiladi (Turgunov, 2023, 631). Jumladan o'zbek tilidagi "*jahlini chiqarmoq, zahrini sochmoq, aqlini yo'qotmoq*" kabi birliklar frazeologiyaga oid bo'lib, kontekstlarda asliy emas, majoziy ifodalilik asosida qo'llaniladi. Bu jihat ingliz tilidagi ham aynan bir xil bo'lib, faqat statistik yoki miqdoriy jihatdan farqlanadilar. O'zbek tilidagi lug'atlarda "g'azab" kontseptiga tegishli 17 ta frazeologik birlik

aniqlagan bo'lsak, ingliz tilida bu miqdor 40 dan oshiq ekanligini kuzatdik. Bu borada ingliz tilidagi bog'lama fe'llar yordamida hosil qilingan birliklar asosiy rol o'ynashini aniqladik. Masalan ingliz tilidagi "*get, go, to be, grow*" kabi fe'llar bu borada nihoyatda samarali ekanligi kuzatildi. Shunga ko'ra badiiy matnlarda bu kontseptni "*go*" komponentli birikmalar orqali ifodalanishi keng tarqalgan bo'lib, "*goes ballistic, go off the deep end, go bersek, go spare, go through the roof*" singari birikmalar barchasining semantikasida "*g'azab*" kontsepti o'z aksini topadi. a) *What's she going off the deep end for now?* (Hornby, 1994, P-37) - Qizni nimadan **jahli chiqayapti?** "My parents will **go postal** when they see the state of the house!" – uyning ahvolini ko'rib ota-onamning **fig'oni falakka chiqib ketdi**. b) *When Angela found out that her husband had spent the weekend with her best friend in a Brighton hotel she went off the deep end* (Green G., 1972, P-41) — Anjela o'z erining dam olish kunlarini eng yaqin dugonasi bilan Braytonda o'tkazganini bilgach, **jahldan quturib ketdi va mehmonxonada qattiq to'polon ko'tardi**. c) *"Lea's dad would go spare if he knew how much she spent in London!" He'll go spare if he knows?* (Hornby, 1994, 44) — Lidning otasi qizining Londonda qancha pul sarflagani bilsa, **naqd aqldan ozadi**.

Emotsional kontseptlarning nutq jarayonida tasviriy ifodaliligini aniq ko'rsatish va belgilash maqsadlarida inson hayotiy tajribasi va kechinmalariga asoslangan turli o'xshatishlar va qiyoslashlar orqali, boshqacha qilib aytgandi metaforik ko'chimlar yordamida ifodalash barcha tillarga xos universal hodisa hisoblanadi (Shahovskiy V.I., 2008, 126). Biroq bu tasviriy metaforalar turli lingvomadaniy jamoalarda turlicha semantik-kontseptual ifodalarga asoslanib, o'z navbatida shu emotsional kontsept bilan aloqador milliy ifodali komponentlardan tashkil topadi. Jumladan turli tillardagi "*g'azab*" kontseptini ifodalovchi metaforalar bir-birlaridan tashkiliy komponentlariga ko'ra farqlanishlari kuzatiladi. Xususan o'zbek va ingliz tillarida bu differentsiya aniqroq sezilsada ayrim ifodalar o'zaro o'xshash jihatlarni ham aks ettiradi (Myagkova E.Yu., 2000, 164). Bu borada ingliz va o'zbek tillarida "*g'azab*" kontsepti ifodasida "*olov*" va "*issiqlik/qaynash*" bilan bog'liq ifodalar deyarli o'xshash bo'lib, tadqiqotlarimiz davomida 67% hollarda aynan mana shu aloqadorlik asosida qurilgan metaforalardan foydalanilishi aniqlandi. Bunday ifodalar qatoriga ingliz tilidagi "*hot-blooded, burst a blood, blood boil, hot under the collar, to be fuming*" kabi birikmalar kiritilib, ularning tarkibi aksariyat hollarda "*olov*" tushunchasini asosiga quriladi (Larina T.B. 2004, 56). Xuddi shunday holatni mos ravishda o'zbek tilidagi "*portlab ketmoq, og'zidan olov purkamoq, qoni qaynab ketmoq, yonib ketmoq, tutab ketmoq*" kabi frazeologizmlar mazmunida ham kuzatamiz. Bu jihatda ikkila tildf ham uzviy o'xshashlik kuzatiladi. a) *His neighbors remembered him as a hot-blooded teenager, a self-styled ladies' man.* (J. Galsworthy, 'Beyond', 1962, part II, ch. II) – Atrofdai qo'shnilari uni onasining erkatoysi bo'lgan **jizzaki** yigitcha sifatida bilishar edi. b) *When he asked his boss for more wages, the man almost burst a blood vessel* (Galsworthy J., 1962,

37) — *Boylan maoshini ozroq ko'tarish haqida gap ochganida, boshlig'ini qoni qaynab ketdi.* v) *Before you **burst a blood vessel** it is worth noting why I'm doing it* (Sherwood R. E., 1973, 128) — *Darrov **lovullab ketmang**, hozir nega bunday qilayotganimni tushuntirib beraman.*

Ushbu misollardagi “a hot-blooded, burst a blood vessel” kabi birikmalar ko‘p hollarda frazeologik birikma sifatida talqin qilinib, ularning barchasi “qaynoq harorat” kontsepti asosida shakllangan. Mos ravishda o‘zbek tilida ham bunday aloqadorlik aniq sezilib turadi.

Ayrim kontekstlarda “issiqlik” tushunchasi konnotatsiyalari “sabab va oqibat” mutanosibligining o‘zgargan shakllari asosida aks ettiriladi. IOqoridagi misollardagi birikmalar sabab orqali ifodalansa, boshqa birikmalarda harorat oqibati tasviri misolida aks ettiriladi (Vejbitskaya A., 1999, 291). Jumladan ingliz tilidagi “a short fuse (oson erimoq), let off steam (bug‘i chiqmoq/tutab ketmoq), burst out, explode (portlamoq)” kabi birikmalari semantikasidagi “g‘azab” kontseptual ifodasi ham aynan issiqlik oqibatidagi hodisalar yordamida amalga oshirilgan. Masalan, a) *The press is also now on to the fact that Muskie can **have a short fuse**, and they poke and prod to see if he will **explode**.* (‘The Atlantic’, DNE) — *Gazetchilar ham senator Edvard Maskining **salga jahli chiqib tutoqib ketadigan** xarakteridan xabardor bo‘lganligidan unga tinimsiz **g‘ashiga tegadigan** savollar berishar edi.* b) *I went jogging to **let off some steam**.* (Sherwood R. E., 1973, 133) — *Sal **jahlimni bosish** uchun **yoqurishni boshladim**.*

Ammo ayrim hollarda turli tillar o‘rtasida “g‘azab” kontseptining frazeologizmlar va metaforik ifodalarida tillardagi lingvokul’turologik faktorlar asosida shakllangan farqli jihatlar ham kuzatiladi. Bu ayniqsa bu kontseptning ranglar ifodasi yordamida aks ettirishda ayniqsa yaqqol seziladi. Masalan ingliz tilida “g‘azab”ning yuz ifodasi va uning natijasidagi psixofiziologik o‘zgarishlar tasvirida “qizil” rang ustivor bo‘lib, buning uchun “red, flush, scarlet” kabi ranglar “rattle, bang, spash” kabi somatik ifodalar keng qo‘llaniladi. Biroq o‘zbek lingvomadaniyatida “g‘azab” ifodasi “ko‘karib ketmoq, oqarib ketmoq” kabi ranglar fiziologik jarayonlarda esa ingliz tiliga tamoman teskari holda “**duduqlanmoq, o‘zini/gapi yo‘qotib qo‘ymoq, esankirab qolmoq**” kabi birikmalar qo‘llaniladi (Turgunov D.B., 2024, 43). Bular esa o‘z navbatida tillar o‘rtasidagi allomorf xususiyatlarni ko‘rsatadi. *And then I don't know what happened. I was beside myself, I **saw red**, I seized the revolver and I fired.* (Maugham W. S., 1984, 96) — *Keyin nima bo‘lganini eslolmayman, shu qadar **aqlimni yo‘qotib qo‘yibman-ki, to‘pponchani oliboq otib yoribman**.*

Biroq ayrim hollarda ingliz tilidagi ham “ko‘k/moviy” rangni “blue in the face” birikmasida bo‘lganidek “g‘azab” ifodasi sifatida qo‘llangan holatlari ham kuzatilsada, ular epizodik xarakter kasb etadi va boshqa tillardan o‘zlashtirilgan lisoniy hodisa sifatida tahlil qilinadi. *He felt a rage until he **was blue in the face** — Uning shu qadar g‘azabi qaynadi-ki, **iozlari qahrdan ko‘karib ketdi**.*

“G‘azab” kontsepti metaforik ifodalardan tashqari sof frazeologik birikmalar bilan ham aks ettirilishi ko‘p kuzatiladi. Bu holda frazeologizm mazmunidagi “g‘azab” ifodasining etimologiyasini aniqlab bo‘lmasada, frazeologik lug‘atlar tarkibiga kiritilgan ma’nosi asosida undagi qahr semantikasini anglay olamiz. Bunday frazeologik ifodalar tillardagi izomorfik belgi hisoblanib, bir lingvomadaniy jamoa orasidagina ma’lum bo‘ladi. Ingliz tilida “g‘azab” kontseptini aks ettiruvchi frazeologizmlar qatorida *ran amuck; have a cow; let rip; have/ throw a fit; throw one’s toys out of the pram; a bunch of fives; at sixes and sevens; bandy words; to go berserk; a dust-up* kabi frazeologizmlar aynan shu kontseptni ifoda qiladilar. Bular orasidan “bandy words; bunch of fives” kabi frazeologizmlarning tarkibidagi komponentlari semantikasidan ulardagi “g‘azab” kontseptini anglash mumkin bo‘lsa, boshqa hollarda buning imkoni bo‘lmaydi (Gridin V.N., 1983, 117). A) *One night at a resort called Cedar Point, he got into a fight and ran amuck like a wild thing.* (Anderson Sh., 1962, 23) — *Bir kuni tunda Sider-Poynt Ed degan kurort shaharchada u juda quturib ketdi, zanjirini uzib olgan it kabi ko‘ziga ko‘ringan kishini talay boshladi.* Misoldagi *run amuck*- nazoratni yo‘qotmoq” birikmasining qo‘shimcha allokutiv ifodasi o‘zbek tilida mavjud bo‘lgan “talamoq” orqali berilishi metaforik obyekt bo‘lgan “it(uy hayvoni)”ning faoliyati bilan bog‘liq “quturmoq” bilan o‘zaro almashtirilgan. Bu o‘z navbatida kontekstning emotsional ifodasini ham aniq saqlab qolish imkonini bergan. O‘zbek tilida bu konsept ba’zi kontekstlarda xuddi ingliz tilida bo‘lgani kabi “qutuqmoq”ga yaqin semalar bilan ham qo‘llanilishi kuzatiladi. Masalan quyidagi musollarda ayni shu holat kuzatiladi. *Osoning bu qilig‘ini ko‘rgan Bayqaro tamoman o‘zini yoqotib battar tutoqib ketdi.* (Murod Muhammad Do‘st, 1998, 17) B) *He ended up with a bunch of fives in the gut — Hammasi uning qorniga tushgan musht bilan yakun topdi.* C) *I am not going to bandy words with you, sir... I merely tell you that if you interfere with my wife, I’ll... I’ll break your neck.* (Cronin A. J., 1967, 36) — *Siz bilan pachakilashib o‘tirmayman, bitta gapiraman. Agar yana xotinimni g‘ashiga tegadigan bo‘lsangiz, jiqingizni uzib olaman.* D) *She’ll throw a fit when she knows — Ketrin bilib qolsa naqd joni halqumiga keladi.* E) *When I told her how much I had paid for my new suit she went completely berserk. — Men unga yangi kostyum uchun qancha to‘laganimni aytganimda xoinim g‘azab bilan menga tashlanib qoldi.*

Misollardagi ayrim frazeologizmlarning shakllanishi o‘zlashmalar hisoblanib, aksariyat hollarda pretsedent hodisalar vositasida kontseptual ifodalari paydo bo‘ladi. Jumladan “to go berserk” birikmasi qadimgi skandinav xalqlarining qahramoni nomidan shakllangan bo‘lib, uning “qalqonsiz, ayiq terisini yopingan holda g‘azab bilan ayovsiz jangga kirishi”ga pretsedent qilinadi. Bu kabi xususiyatlar esa o‘zbek tilida deyarli kuzatilmaydi (Turgunov D.B., 2023, 200).

XULOSA

Tahlillardan ko‘rinib turibdi-ki, badiiy asarlarda “g‘azab” kontsepti alohida kontsept sifatida universal kontsept bo‘lib, ham verbal, ham noverbal shaklda turli sathlardagi ifoda vositalariga egadir. Uning verbal ifodalanishi faqat leksik vositalar bilan amalga oshirilib, barcha tillarda deyarli allomorf hisoblanadi va “g‘azab” kontseptini leksik semalaridan iborat bo‘ladi. Biroq noverbal ifodalari tillardagi lingvomadaniy, lingvokognitiv xususiyatlaridan kelib chiqib tillar o‘rtasida farqlanishi kuzatiladi. Bu ayniqsa metaforik va frazeologik birliklar misolida yaqqol seziladi. Shu sababli ingliz tilidagi badiiy diskurslarda aks ettirilgan “g‘azab” semantikasini ifodalovchi birliklar tarjimasida o‘zbek tilidagi mos noverbal va somatik birliklar orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi deb hisoblaymiz. Vohalanki ularni leksi ma’nolari orqali ifodalanishi ular qo‘llanilgan kontekstlardagi illokutiv va implisit ifodalarning noto‘g‘ri anglashilishiga sabab bo‘ladi va teskari javob reaksiyasini yuzaga keltiribgina qolmay, kontekst vaziyatini ham noaniq bo‘lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Текст. / А. Вежбицкая.—М.: Яз. Рус. культуры, 1999. 776 с.
2. Гридин В. Н. Семантика эмоционально-экспрессивных средств в языке Текст. / В. Н. Гридин // Психологические проблемы семантики. М., 1983.- С. 109-228.
3. Красных В. В., А. И. Изотов, В. Г. Кульпина. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Ред. колл.: В. В. Красных, А. И. Изотов, В. Г. Кульпина. – М.: МАКС Пресс, 2009. – Вып. 37. – 100 с. ISBN 978-5-317-02897-8
4. Ларина Т. В. Выражение эмоций в английской и русской коммуникативных культурах Текст. / Т. В. Ларина // Язык и эмоции: личностные смыслы и доминанты в речевой деятельности: сб. науч. тр. -Волгоград: ЦОП «Центр», 2004 248 с.
5. Мягкова Е. Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова Текст. / Е.Ю. Мягкова. Курск, 2000.-254 с.

6. Тургунов Д.Б. Влияние телевидения в формирование концепта «гнева». *IMRAS*, 7(12), Индонезия, 41–45. Retrieved from <https://journal.imras.org/index.php/sps/article/view/1932>
7. Тургунов Д.Б. Особенности концепта «гнева» в английском и узбекском языке. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*(2993-2769), 1(9), США, 198–201. Retrieved from <http://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/1411>
8. Тургунов Дилшодбек. (2023). Сопоставительный анализ средств обозначающих концепта «гнев». *Innovations in Technology and Science Education*, 2(16), 625–640. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/2154>
9. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: моногр. М.: Гнозис, 2008.

REFERENCES

1. Vejbitskaya A. (1999). Semantic universals and description of languages. Moscow. Yaz. Rus. Kultury, 776 p.
2. Gridin V.N. (1983) Semantics of emotional-expressive devices in language. //in Psychological problems of semantics. Moscow. Pp. 109-228.
3. Krasnih V.V., Izotov A.I., Kulpina V.G. (2009). Language, cognition, communication. Moscow. MAKS Press, Vip. 37. 100 p.
4. Larina T.V. (2004) Expressing emotions in English and Russian communication culture.//in Language and Emotions. Volgograd. TSOP “Tsentr”. 248 p.
5. Myagkova E.Yu. (2000) Emotional-sensitive components of word meaning. – Kursk. 254 p.
6. Turgunov D.B. (2024). THE AFFECT OF TV IN THE FORMATION OF THE “ANGER” CONCEPT. *IMRAS*, 7(12), 41–45. Retrieved from <https://journal.imras.org/index.php/sps/article/view/1932>
7. Turgunov D. (2023). Comparative analysis of devices expressing the “anger” concept. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(16), 625–640. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/2154>

8. Turgunov D. B. (2023). Features of the concept of "Anger" in English and Uzbek Languages. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 198–201. Retrieved from <http://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/1411>
9. Shakhovsky V.I. (2008) Linguistic theory of emotions: monograph. Moscow. Gnosis.

UDK: 811.111:811.512.133+81'38

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA DIPLOMATIK YOZISHMALARNING TURLARI VA VAZIFALARI¹⁰

Rashidova Nargiza Normurod qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti

Katta o'qituvchisi

nargizarashid374@gmail.com

+998933332856

Orcid ID:0000-0003-0036-080X

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada diplomatiya sohasida qo'llaniladigan yozishma va hujjat turlari, ularning bir-biridan farqlari hamda vazifalari haqida so'z yuritiladi. Shu bilan bir qatorda diplomatik yozishmalarning o'ziga xos uslubi va strukturasi, ularning kichik guruhlariga bo'linish omillari haqida turli fikr va qarashlar aks ettirilgan. Maqolada diplomatiya sohasida yuritiladigan turli yozishma va hujjat turlarini yirik hamda kichik guruhlariga bo'lishdagi turli olim hamda mutaxassislarning fikrlari jamlangan. Shu bilan bir qatorda, hujjat turidan kelib chiqib, ularning funksiyalari haqida ham nazariy qarashlar keltirilgan. Diplomatik hujjatlarning amalda bajaradigan funksiyalarini hisobga olib, undagi lingvistik xususiyatlar ham o'zgarishini kuzatish mumkin. Ushbu maqolada diplomatik yozishmalarning leksik-semantik, funksional-uslubiy tomonlariga ham e'tibor qaratilgan. Har qanday diplomatik yozishma o'ta muhim informatsion hujjat bo'lishi bilan birga, o'zining maxsus strukturaviy tuzilishiga ham ega. Aynan shu tufayli ham, diplomatik hujjatlarni guruhlariga bo'lib o'rganishni maqsadga muvofiq deb bildik hamda bu borada o'zimizning fikr va qarashlarimizni ushbu maqolamizda aks ettirdik.

KALIT SO'ZLAR

Diplomatik yozishma va hujjatlar, nota, memorandum, xalqaro-huquqiy hujjatlar, kompozitsion struktura.

Received: March 5, 2024**Accepted:** March 18, 2024**Available online:** May 2, 2025

¹⁰ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Rashidova N. Ingliz va o'zbek tillarida diplomatik yozishmalarning turlari va vazifalari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 127-142.

ВИДЫ И ФУНКЦИИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Рашидова Наргиза Нормурод кизи

Старший преподаватель

Самаркандский институт иностранных языков

Email: nargizarashid374@gamil.com

ORCID ID:0000-0003-0036-080X

Tel: +998933332856

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена видам корреспонденции и документов, используемых в сфере дипломатии, их функциям и особенностям. В статье обобщены мнения различных ученых и специалистов относительно разделения многообразных видов дипломатической корреспонденции и документов на большие и малые группы. Также в статье представлены теоретические взгляды на функции документов в зависимости от их типа. Лингвистические особенности дипломатических документов могут варьироваться в зависимости от их конкретных целей и функций, поскольку они призваны обеспечить эффективную коммуникацию и передачу важной информации между различными странами и правительствами. В данной работе также уделяется внимание лексико-семантическим, функциональным и методологическим аспектам дипломатической переписки. Любая дипломатическая корреспонденция, будучи важнейшим информационным документом, имеет свою специфическую структуру. По этой причине мы сочли целесообразным изучать дипломатические документы, распределив их по группам, и в данной статье мы изложили наши взгляды и соображения по этому вопросу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Дипломатическая переписка и документы, нота, меморандум, международно-правовые документы, композиционная структура.

TYPES AND FUNCTIONS OF DIPLOMATIC CORRESPONDENCE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Rashidova Nargiza Normurod kizi

Samarkand state institute of foreign languages

Senior teacher

nargizarashid374@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-0036-080X

+998933332856

ABSTRACT

This article deals with the types of correspondence and documents used in the sphere of diplomacy, their differences and functions. The article collects the opinions of various scholars and specialists on the classification of different types of correspondence and documents conducted in the field of diplomacy into large and small groups. Depending on the type of document, theoretical views on its functions are presented at the same time. The linguistic features of diplomatic documents may vary depending on their specific functions and purposes, as they are tailored to effectively communicate and convey important information between different countries and governments. This article also pays attention to lexico-semantic, functional and methodological aspects of diplomatic correspondence. Any diplomatic correspondence, along with being the most important information document, has its specific structure. For this reason, we considered it appropriate to study diplomatic documents in groups, and in this article we have reflected our thoughts and views on this issue.

KEY WORDS

Diplomatic
correspondence and
documents, note,
memorandum,
international legal
documents, composite
structure.

KIRISH

Diplomatiya sohasining eng asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu diplomatik hujjatlarni yurgizish hisoblanib, davlatning tashqi siyosiy faoliyatini olib borishda ularning oʻrni va vazifasi alohidadir. Diplomatik yozishma va hujjatlar oʻz maqsad va vazifasiga koʻra bir necha guruhlariga boʻlib oʻrganiladi. Bunda diplomatik hujjatlarning oʻziga xos diskursiv, leksik-semantik, sintaktik va pragmatik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda oʻrganiladi. Diplomatik hujjatlarning ushbu sanab oʻtilgan xususiyatlari tilshunoslik sohasida chuqur oʻrganib chiqilmagan va aynan shu sababdan ushbu ilmiy ishimizda biz diplomatik matnlarning bir turi sifatida olingan ayrim diplomatik hujjatlar hamda ogʻzaki muzokaralar maʼruza matnlarini, xalqaro tashkilotlar rasmiy saytlaridan olingan resurslarni tahlil qilishni maqsad qilib oldik.

Maʼlumki, har bir diplomatik soha vakilining ishi hujjatlarni oʻqib oʻrganish, ularni tayyorlash va rasmiylashtirish bilan chambarchas bogʻliqdir. Tayyorlanadigan diplomatik hujjatlar oʻz davlati yoki boshqa bir davlat hukumati va uning vakillari uchun moʻljallangan boʻladi. Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib, diplomatik hujjatlarni ichki va tashqi guruhlariga boʻlishni joiz deb hisoblaymiz.

ASOSIY QISM

Oʻzbek diplomati J.Sh.Safarov diplomatik hujjatlarni ularning mohiyati, shakli va maqsadiga koʻra ikki asosiy toifaga boʻlgan: yozishmalar (rasmiy va yarim rasmiy) va xalqaro bitimlar. Uning fikricha, xalqaro bitimlarning asosiy maqsadi shartnoma taraflarining umumiy xohish-irodasini ifodalashdir va u ogʻzaki yoki yozma shaklda ifodalanishi mumkin. Biroq, zamonaviy xalqaro huquq amaliyoti (BMT Ustavi, 102-modda) keyinchalik ogʻzaki shartnomalarini yozma ravishda rasmiylashtirishni talab etadi. Shu bilan birga, diplomatik munosabatlar amaliyotida hujjatlarning matnini tashqi koʻrinishiga alohida eʼtibor beriladi. Diplomatik hujjatlarning alohida janrlarini va janr guruhlarini ajratish uchun asos sifatida qabul qilinadigan tamoyillarning aniqligi va bir xil emasligi ushbu hujjatlarning maqomini aniqlash va ularni tasniflash vazifasini qiyinlashtiradi. Ushbu masalani hal qilish diplomatik amaliyot jarayonlarini optimallashtirishga katta hissa qoʻshadi. Masalan,

“Diplomatik lug‘at”lar va boshqa manbalarda xalqaro bitimlarning quyidagi turlari ko‘rsatilgan: shartnoma, kelishuv, pakt, traktat, konvensiya, deklaratsiya, kommunique, protokol, ustav, xartiya, modus vivendi (vaqtinchalik kelishuv), ish bitimi, nota, kompromis, reglament, konkordat va boshqa ko‘plab turlari. Bu nomlar ma’lum darajada xalqaro aloqa kontekstini o‘z ichiga olgan holda muzokaralar ishtirokchilarining maqomi va rolini hisobga oladi. J.Sh.Safarov o‘z ilmiy ishida ushbu yuqorida nomlari keltirib o‘tilgan xalqaro bitim turlari bo‘yicha alohida ta’rif ham berib o‘tadi. Unga ko‘ra, pakt - eng muhim siyosiy masalalar bo‘yicha ko‘p tomonlama shartnoma, konvensiya - iqtisodiy, texnik, yuridik, gumanitar xususiyatga ega bo‘lgan maxsus xalqaro muammolar bo‘yicha bitim, kommunique - muzokaralar natijalari to‘g‘risidagi bayonot, nota - mansabdor shaxslardan (ko‘pincha tashqi ishlar vaziridan) kelib chiqadigan bayonot, reglament- xalqaro konvensiyalarga qo‘shimcha bitimlar va hokazo. Ba’zan hujjatning tuzilgan turi mahalliy xususiyatga ega bo‘lishi mumkin: konkordat - katolik cherkovi rahbari va davlat rahbarlari o‘rtasidagi shartnoma, konstitutsiya (constitution) va xartiya (charter) ko‘proq maxsus xalqaro tashkilotlarda ishlatiladi. Ko‘rsatib o‘tilgan farqlar, shubhasiz, diplomatik matnlarning alohida janrlari kompozitsion tuzilmasida o‘z aksini topadi. (Сафаров Ж.И., 64-65, 2000)

J.Sh.Safarovning diplomatik hujjatlarni nafaqat xalqaro standartlarga mos ravishda, balki mahalliy dunyoqarash va muhitni ham inobatga olgan holda turlarga ajratib chiqishi tahsinga sazovordir. Chunki ba’zi hollarda aynan mahalliy xususiyatlardan kelib chiqib diplomatik hujjatlarning ichki tuzilishi va mazmunini yaratish ustida ish olib boriladi. Ammo, ayni vaqtda shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, Popov va Safarov taqdim etgan diplomatik hujjatlarning yuqorida keltirib o‘tilgan tipologiyasi yetarli darajada to‘liq emas deb o‘ylaymiz. Keyinchalik E.N.Muratov ham bu borada o‘zining klassifikatsiyasini taqdim etgan bo‘lsa-da, uning ishi boshqa olimlarnikidan katta farq qilmaydi.

Diplomatik hujjatlar tipologiyasi haqida so‘z borar ekan, I.I.Borisenko va L.I.Evtushenkolar tomonidan yaratilgan “Английский язык в международных документах (право, торговля, дипломатия)” ya’ni, (“Xalqaro hujjatlarda ingliz tili

(huquq, savdo-sotiq, diplomatiya)”) nomli darslikda diplomatik hujjatlarning oltita turi keltirib o‘tilgan. Ushbu darslik asosan olti bo‘limdan tashkil topgan bo‘lib, har bir bob hujjat nomi bilan atalgan. birinchi bo‘lim “Shartnomalar va boshqa xalqaro bitimlar” deb nomlanadi va o‘z navbatida shartnomalar, konvensiyalar, bitimlar, deklaratsiyalar va protokollar kabi hujjat turlarini o‘z ichiga oladi. Ikkinchi bo‘limda “BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning konstitutsiyaviy hujjatlari” haqida va ularning tarkibiy qismi bo‘lmish BMT Xartiyasi (Ustav), xalqaro sud ustavi, BMTning ixtisoslashtirilgan muassasalarining konstitutsiyalari kabilar haqida ma’lumotlar berib o‘tilgan. Darslikning uchinchi bo‘limi “Bir tomonlama huquqiy hujjatlar”ga bag‘ishlangan bo‘lib, bu bo‘lim ratifikatsiya, shartnomaga qo‘shilish, ratifikatsiyaga ilova qilingan eslatma, shartnomani bekor qilish (denonsatsiya) kabi kichik guruhlardan tarkib topgan. To‘rtinchi bo‘limda BMT Bosh Assambleyasining va boshqa xalqaro tashkilotlarning rezolyutsiyalari va hisobotlari ya’ni, qarorlar (qarorlar, tavsiyalar, ko‘rsatmalar), tartib-qoidalar, (qisqa) hisobotlar o‘z aksini topilgan. Keyingi beshinchi bo‘lim “Yakuniy hujjatlar” haqida bo‘lib, bunda hujjatlar o‘z navbatida ikkita kichikroq qismlarga ajratiladi; a) hukumatlararo tashriflar va muzokaralarning yakuniy hujjatlari. Bularga kommunique, (qo‘shma) bayonotlar, deklaratsiyalar, o‘zaro anglashuv memorandumlari (kelishilgan fikrlar memorandumi) kabilar kiradi; b) xalqaro konferensiyalarning yakuniy hujjatlari: yakuniy aktlar, deklaratsiyalar. Eng so‘nggi oltinchi bo‘lim “Diplomatik xatlar” deb atalib, bu bo‘lim o‘z ichiga; a) BMT yozishmalari: - rasmiy xatlar; - norasmiy xatlar; - og‘zaki notalar; - esdalik xatlari / memorandumlar; b) davlatlararo diplomatik hujjatlar; v) boshqa diplomatik hujjatlar; - agregmanlar; - konsullik patenti; - eksekvatura; - guvohnomalar (ishonchnomalar, sharhlar); - vakolatlar kabilarni qamrab olgan. (Борисенко И.И., Евтушенко Л. И., 3-374, 2003).

Ko‘rinib turibdiki, I.I.Borisenko va L.I.Evtushenkolar taqdim etgan diplomatik hujjatlarning ushbu klassifikatsiyasi umumiylikdan aniqlikka qaratilgan bo‘lib, nafaqat yirik xalqaro bitimlarni, balki kichik turdagi vakolatga ega hujjatlarni ham o‘z ichiga oladi. Diplomatik yozma hujjatlarning bu usulda guruh va kichik

guruhlarga bo'linishi diplomatik yozma matnlarni lingvistik tomondan chuqurroq o'rganishga zamin yaratadi.

Diplomatik hujjatlar va yozishmalarning yana bir o'ziga xos tipologiyasini rus tadqiqotchisi A.S.Kojeteva o'z ilmiy qarashlarida keltirib o'tgan. Uning diplomatik diskursni lingvoprogramatik tomondan tahlil qilishga qaratilgan ilmiy dissertatsiyasida mavjud matnlar tipologiyasini o'rganadi hamda ushbu jarayonda diplomatik nutq ishtirokchilari omilining muhimligini ta'kidlab o'tib quyidagi tasnifni keltiradi:

Ichki idoralararo hujjatlar. Adresant va qabul adresat bir bo'limning vakillari hisoblanadi. Masalan, Tashqi ishlar vazirligidagi ichki eslatmalar yoki xizmat xatlari.

Tashqi idoralararo hujjatlar. Adresant va adresat - bir davlat doirasida diplomatiya institutining turli idoralari vakillari. Masalan, mamlakatning xorijdagi vakolatxonasi tomonidan mamlakatning Tashqi ishlar vazirligiga taqdim etiladigan hisobotlar.

Davlatlararo hujjatlar. Adresant va adresat - turli davlatlarning vakillari. Bu diplomatik hujjatlarning eng katta toifasi bo'lib, turli xalqaro bitimlar, konvensiyalar, konstitutsiyaviy hujjatlar va hokazolarni o'z ichiga oladi.

Diplomatik yozishmalar - bu davlat tashqi siyosati va diplomatik faoliyatining asosiy shakllaridan biri bo'lgan, davlatlar o'rtasidagi munosabatlar amalga oshiriladigan diplomatik xarakterdagi turli turdagi rasmiy yozishmalar va hujjatlar majmui. (Кожетева А.С., 74, 2012)

A.S.Kojetevaning qarashlarini boshqa bir ozarbayjonlik olim, V.B.Jafarov, o'zining “Дипломатическая переписка” (Diplomatik yozishmalar) nomli o'quv qo'llanmasida bayon etgan. U o'z kitobida diplomatik hujjatlar va ularning turlari haqida batafsil ma'lumot berib, ularni asosan uchta guruhga bo'lib o'rganadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan diplomatik hujjatlar klassifikatsiyasi nutq ishtirokchilari faktorini hisobga olgan holdagina tuzib chiqilgan bo'lib, u diplomatik xarakterga ega hujjatlarning faqatgina kommunikativ xususiyatlarini ochib berishga yo'naltirilgan hamda ularning turlari haqida to'liq tushuncha bermaydi. Ushbu

tipologik ro'yxatdan anglashilgan xulosa shuki, har qanday diplomatik yozishma va boshqa hujjatlar o'z turidan kelib chiqqan holda, davlat rahbari, mamlakat ichkarisi yoki tashqarisida faoliyat yuritayotgan diplomatik vakolatxona vakillari, diplomatlar va boshqa jamoa tashkilotlar rahbarlari va vakolatga ega a'zolari tomonidan amalga oshiriladi.

Diplomatik hujjatlar va yozishmalarni to'g'ri tuzib chiqish, ularni xatolardan holi tarzda tayyorlash diplomatik faoliyatning ajralmas qismidir, zero bu hujjat va yozishmalar mamlakatning siyosiy salohiyatini va obro'sini mamlakat tashqarisida yaqqol ko'rsatib turadi. Diplomatik lingvistika sohasining mutaxassisi hisoblangan S.P. Kushneruk ta'kidlaganidek, "Hujjat - bu aniqlanishi mumkin bo'lgan tafsilotlar bilan moddiy tashuvchida qayd etilgan (hujjatlashtirilgan) ma'lumot". (Кущнерук С.П., 29, 2008)

Ko'rib turganimizdek, har qanday diplomatik yozishma o'ta muhim informatsion hujjat bo'lishi bilan birga, o'zining maxsus strukturaviy tuzilishiga ham ega. Odatda, har qanday hujjatning matni ma'lum qolipdagi strukturagagina xos bo'ladi.

Diplomatik hujjatlarga xos bo'lgan umumiy kompozitsion konstruksiya Dj.Vud hamda J.Serre tomonidan XX asrning 2-yarmida ishlab chiqilgan bo'lib, bunda ikki olim diplomatik yozishmalarning quyidagi strukturasi taqdim etishgan:

1. Murojaat (ingl. Salutation; fr. appel) - murojaat adresatning rasmiy unvonini ko'rsatadi, masalan, Ser, Hurmatli elchi janoblari va boshqalar.
2. Adres-titul (ingl. title of address; fr. traitemeni) - adresatning olingan unvoni, masalan, Oliy hazratlari, Monsenyor va boshqalar.
3. Kompliment (ingl. complimentary close; fr. courtoisie) - xushmuomalalik ifodasi bo'lib, xat shu bilan tugallanadi. Ushbu iboralar yozishmaning xususiyatiga qarab farqlanadi.
4. Imzo (ingl. signature; fr. signature) - imzo ushbu hujjatni tasdiqlaydi. Imzo qo'yishga vakolatli bo'lgan shaxsning familiyasi odatda hujjatning oxirida ko'rsatiladi.

5. Sana (ingl. date; fr. date) - sanada xat yozilgan oy, yil va joy ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Bu ma'lumotlar hech qachon qisqartirilgan shaklda yozilmaydi.
6. Manzil (ingl. address; fr. reclame, adresse) – to'liq familiyasi, unvoni va manzili (reclame) hujjatning birinchi sahifasining yuqori yoki pastki qismiga uning xususiyatiga qarab qo'yiladi va konvertida (adresse) ko'rsatiladi. (Буд Дж., 239, 1974)

Diplomatik matn va hujjatlarning alohida janrlarga bo'lib o'rganadigan bo'lsak, avvalo ularning umumiy xususiyatiga ham e'tibor qaratishimiz lozim. Misol uchun, kelishuv, pakt, traktat, konvensiya, deklaratsiya, protokol, ustav, kommunique, xartiya, vaqtinchalik kelishuv, nota, reglament, kabi so'zlarni oladigan bo'lsak, ularning barchasi ma'lum bir darajada xalqaro muloqotni aks ettirishini ko'rish mumkin bo'lib, bunda muloqot qatnashchilarining o'rni va mavqei e'tiborga olinadi.

Bu borada J.Sh.Safarovning fikricha, , har qanday diplomatik shartnoma yoki boshqa turdagi diplomatik hujjat uch qismga bo'linishi ham ta'kidlab o'tilgan bo'lib, ulardan birinchisi muqaddima qismi bo'lib, u kelishuvning asosiy maqsadlarini qisqacha bayon qiladi, ikkinchisi kelishuv qismi hisoblanib, u kelishuv matnining asosiy qismini tashkil qiladi va unda tomonlar o'z zimmasiga olgan majburiyatlarni sanab o'tiladi. Uchinchi, ya'ni yakuniy qismida ushbu kelishuvni tuzish va amalga oshirishning huquqiy jihatlari qayd etiladi. Albatta, bu shartnoma tuzishning "namunaviy sxemasi" deb yuritiladi. Ushbu sxema bunday bitimlarni qabul qilishning aniq shartlariga, ularning kelishuv matnining tarkibiy belgilariga bog'liq holda o'zgartirilishi va to'ldirilishi mumkin. (Сафаров Ж.Ш., 65, 2000)

Ushbu yuqorida taqdim etilgan struktura umumiy kompozitsiya bo'lib, diplomatik hujjatlarning janriga qarab o'zgarishi mumkin. Ya'ni, ba'zi yozishmalarda rubrikalar soni ortishi, yoki, aksincha, qisqarishi mumkin.

Diplomatik hujjatlarning klassifikatsiyasi bo'yicha ozarbayjonlik olim V.B. Jafarov o'zining "Дипломатическая переписка" (Diplomatik yozishmalar) nomli

o'quv qo'llanmasida ham ma'lumotlar keltirib o'tilgan. U diplomatik hujjatlarni quyidagi 3 ta asosiy guruhga ajratadi:

1. Ichki idoraviy hujjatlar (elchixona hisobotlari, ichki tartib hujjatlari)
2. Diplomati hujjatlar (notalar, memorandumlar, esdalik xatlari)
3. Xalqaro-huquqiy hujjatlar

Shu bilan bir qatorda kitob muallifi siyosiy xat turi va xat-xabar haqida ham tushunchalar berib o'tgan. U ushbu xat turlariga quyidagicha ta'rif beradi: "Ushbu hujjatlar ham hisobot xususiyatiga ega bo'lib, ular yillik hisobotlardan hech qanday farq qilmaydi. Ular tashrif buyurgan davlatdagi alohida muhim siyosiy voqealar bo'yicha tuziladi. Shu bilan birga, elchixona jarayonlar va voqealar, ularning rivojlanish xususiyati to'g'risida markaziy organlarga ma'lumot berishga harakat qiladi. Ko'rib turganingizdek, siyosiy xatlar kerak bo'lganda, istalgan vaqtda yozilishi mumkin. Diplomati vakolatxonalar va muassasalarning kundalik faoliyati o'z davlatiga uzoq va yaqin meridianlarda ikki tomonlama munosabatlarga taalluqli barcha ma'lumotlarni yillik hisobotni kutmasdan o'z vaqtida ma'lum qilishdan iborat. Siyosiy xatlar 4-5 va 7-8 sahifadan kam bo'lmasligi kerak.

Xat-xabarlar esa o'z xususiyatiga ko'ra siyosiy xatlarga o'xshash hujjat hisoblanadi. Ular tezkor xabarlarni ham o'z ichiga oladi. Davlat arboblari va mansabdor shaxslarning ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlarning turli jihatlari bo'yicha nutqlarining ayrim qismlari bunday xatlarni yozish uchun sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, gazeta materiallari ham. Elchixona ma'lumot manbasining ishonchliligini sinchiklab tekshiradi. Davlat aniq qadamlar qo'ysa, boshqa tomon bu ma'lumotni inkor etishi yoki bu davlatning tashqi siyosatini aks ettirmasligini aytib o'tishi mumkin.

Diplomati pochta esa tashqi ishlar idorasi va boshqa tashqi aloqalar markaziy organlari tomonidan o'zlarining chet eldagi vakolatxonalari: elchixonalar, missiyalar, xalqaro tashkilotlardagi vakolatxonalar, konsullik muassasalari va hokazolar bilan aloqa qilishning alohida turidir. Diplomati pochtdan deyarli barcha davlatlar foydalanadi va u shifrlil yozishmalar bilan bir qatorda ularning xorijiy vakolatxonalari bilan aloqa qilishning eng keng tarqalgan usuli hisoblanadi.

Ammo diplomatik pochta tushunchasiga nafaqat yozma xat-xabarlar, balki fotosuratlar va videomateriallar, ofis uskunalari, ichki aloqa vositalari, tele va radio apparatlari, kompyuterlar, printerlar va boshqalar kiradi”. (Джафаров В.Б., 2010, 47-57)

Diplomatik sohada yuqorida keltirib o‘tilgan hujjat turlari elchixonalar ichki faoliyatida alohida o‘rin tutadi hamda ular bilan ishlashda har tomonlama ehtiyotkorlikni talab etadi. Diplomatik hujjatlarni tegishli bo‘lmagan shaxslar tomonidan ochish, ularni tegishli joylarga yetkazishga to‘sqinlik qilish 1961-yilda qabul qilingan Vena konvensiyasiga mutlaqo zid hisoblanadi.

Hozirgi kungacha ko‘plab manbalarni kuzatib, shu narsaga guvoh bo‘ldikki, diplomatik hujjatlarni asosan 5 ta guruhga bo‘linadi. Bular asosan:

1. Shaxsiy notalar
2. Verbal notalar
3. Esdalik yozuvlar (eslatma)
4. Memorandumlar
5. Yarim rasmiy xarakterdagi shaxsiy xatlar

Bizning fikrimizcha, diplomatik xarakterdagi hujjatlarning bunday guruhlanishi hozirgi davr talabiga javob bermaydi hamda bu ro‘yxat boshqa turdagi diplomatik hujjat turlari bilan to‘ldirilishi lozim. Zamonaviy hayotimizda turli davlatlararo muloqotning jadal rivojlanishi ushbu yuqorida keltirilgan ro‘yxatni boyitishga keng imkon yaratadi. Bunday hujjatlar qatoriga yuqorida izohi keltirilgan siyosiy va diplomatik xatlar bilan birgalikda kommunike, arizalar, telegrammalar ham kiritilishi maqsadga muvofiq bo‘lardi. Ko‘plab ro‘yxatga kirishga ulgurmagan hujjat turlari xalqaro aloqalarni o‘rnatish va rivojlanishida ma’lum funksiyalarni bajaradi.

Ushbu beshta guruhga mansub bo‘lgan diplomatik hujjatlarning har biri haqida ozarbayjonlik olim V.B.Jafarov bilan bir qatorda rus tadqiqotchisi X.Trabelsi ham diplomatik diskursga bag‘ishlangan maqolasida ham yoritgan. Maqola muallifi diplomatik hujjatlarni ichki va tashqi guruhlariga bo‘ladi. Uning fikricha, davlatlarning diplomatik hujjatlarining katta qismini ichki idoraviy

xususiyatga ega hujjatlar tashkil etadi. Boshqa toifadagi hujjatlar esa davlatlar o'rtasida yozma rasmiy aloqalarni amalga oshiradigan va ularning muayyan masalaga bo'lgan nuqtayi nazarini ifodalaydigan hujjatlardir. Ushbu hujjatlar "diplomatik tilda" yoziladi. Bu tilda rasmiy diplomatik aloqalar va xalqaro shartnomalar tuziladi.

Diplomatik til deganda esa umum qabul qilingan atamalar, iboralar va klishelarni o'z ichiga oladigan leksika tushuniladi. Trabelsi diplomatik yozishlar hujjatlari orasidan memorandum, eslatma, shaxsiy nota, verbal nota kabi janrlarni ajratib ko'rsatadi. Uning ta'biricha, shaxsiy nota bu mazmuni jiddiy va tezroq ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan hujjat turi hisoblanib, bunday hujjatlar murojaat bilan boshlanadi va hurmatni ifodalovchi maxsus iboralar bilan tugallanib, davlat gerbi tasvirlangan hamda "Tashqi ishlar vazirligi" yoki "Elchixona" gerbi ostida imzo qo'yilgan maxsus blankada birinchi shaxsda tuzilgan bo'ladi. Undagi murojaat ham qo'lda yoziladi. Odatda elchi boshqa elchilarga ishonch yorlig'ini topshirish to'g'risida yoki tashrif buyurgan mamlakat poytaxtiga kelganligi to'g'risida shaxsiy nota orqali xabar beradi. Verbal nota haqida so'z yuritar ekan, maqola muallifi unga so'z shaklida, so'ng esa yozma ravishda qilingan bayonotga tenglashtiriladigan, imzosi bo'lmagan diplomatik nota turi sifatida ta'rif beradi. Verbal nota - bu rasmiy shaxs tomonidan imzolanmagan, laktik gerbli muhr bilan tasdiqlangan, nota blankasida uchinchi shaxsda yozilgan hujjat. Verbal nota agremanga oid so'rovdan tortib protest bildirishgacha bo'lgan keng qamrovli masalalarni o'z ichiga oladi. Ikkala turdagi notalarda ham ularni birlashtiradigan asosan, rasmiy murojaat, maqto'v ma'nodagi muayyan yozuv qoidalari mavjud. Keyingi o'rinda memorandumga izoh keltirilib, u mustaqil yoki notaga ilova bo'lishi mumkin bo'lgan hujjat bo'lib, unda notada bayon etilgan fikrlar mazmuni rivojlantiriladi va asoslanadi. Memorandumning o'ziga xos xususiyati shundaki, u masalaning huquqiy va haqiqiy tomonlarini va uning ayrim jihatlarini batafsil bayon qiladi. Memorandumning notadan farqi shundaki, unda iltifot mazmuniga ega bo'lgan kirish va yakunlovchi formulalar ishlatilmaydi. Bundan tashqari, ma'lum shaxs yoki vakilning imzosi ham qo'yilmaydi. Ushbu maqolada yana bir diplomatik

yozishmalar janri sifatida eslatmalar haqida gapirilib, eslatma bu suhbat davomida soʻralgan yoki aytilgan narsalarning muhimligini taʼkidlash, suhbatni yoki ogʻzaki bayonotni notoʻgʻri talqin qilish ehtimoli borligini ogohlantirish uchun moʻljallangan yozishma janridir. Verbal yoki shaxsiy notadan farqli oʻlaroq, esdalik xat muhr bilan tasdiqlanmaydi va tartib raqamiga ega boʻlmaydi. U faqat joʻnatish sanasi va joyi koʻrsatilishi bilan cheklanadi. Eslatma xatlarda yozuv matni shaxssiz shaklda tuziladi. (Трабелси Х., 2012, 151-155)

V.B.Jafarov va X.Trabelsidan farqli oʻlaroq yana bir rus olimi G.D.Udalix diplomatik yozishmalar va ularning turlariga bagʻishlangan maqolasida diplomatik xatlarning kelib chiqish tarixi toʻgʻrisida soʻz yuritib, asosan XI- XIX asrlar oraligʻida rus davlatchiligida yozishmalar olib borish tartibi, xatlarda davlat arboblari nisbatan ishlatilgan murojaat turlari, iltifot maʼnosidagi soʻz va iboralar va ularning davr oʻtishi bilan oʻzgaruvchanlikka uchrash holatlari va ularning yuzaga kelish sabablariga oʻz eʼtiborini qaratgan.

Udalixning fikricha, *xabarnomalarda* xalqaro ahamiyatga ega boʻlgan tadbirlarning mavjudligi yoki oʻtkazilishi toʻgʻrisidagi maʼlumotlar, xalqaro huquqning biron bir masalasi boʻyicha kelishuvga erishilganligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlar hamda boshqa davlatning yoki davlatning xalqaro voqeaga nisbatan siyosiy yoki xalqaro-huquqiy harakatiga boʻlgan nuqtayi nazari toʻgʻrisidagi maʼlumotlar oʻz aksini topadi. Shu bilan bir qatorda, *maslahat xatlarida* xalqaro huquqning biron bir masalasini hal qilish boʻyicha takliflar mavjud boʻlsa, *ogohlantirish xatlarida* ushbu yoki bu davlatga qarshi qaratilgan biron bir harakat tufayli u yoki bu davlat uchun mumkin boʻlgan qadamlar yoki salbiy oqibatlar toʻgʻrisida bayonotlar keltirib oʻtilgan boʻladi. (Удалых Г. Д., 2007, 7-13)

Yuqorida keltirib oʻtilgan fikr va izohlardan kelib chiqib, diplomatik hujjat janrlari faqatgina beshta guruhdan iborat emasligiga amin boʻldik. Diplomatik sohaning jadal surʼatlarda rivojlanishi diplomatik yozishma turlarining yanada kengayishini talab darajasiga olib chiqmoqda.

D.R.Vud va J.Sh.Serrelar taʼkidlaganlaridek, xalqaro diplomatiya amaliyoti rivojlanishi XX asrning 50- yillari oʻrtalarida diplomatik hujjatlarning yangi turlari

paydo bo'lishiga (hukumat, davlat rahbarlarining bayonoti) yoki an'anaviy shakllarning, masalan, verbal notalarining o'zgarishiga olib keldi. Masalan, bir nechta davlatlar yoki elchixonalar nomidan jamoaviy verbal notalar yuboriladi yoki bir nechta davlatlar o'rtasida kelishilgan nuqtayi nazar har qanday davlatga taqdim etilganda yoki taklif qilingan chora-tadbirlarni qabul qilish to'g'risida xabar berilganda, ushbu davlatlarning barchasiga bir xil verbal notalar yuboriladi. (Буд Д.Р., 90, 1974)

XULOSA

Ushbu mulohazalardan kelib chiqib yangi turdagi hujjatlarni tuzish qattiq rasmiy doira ichida cheklanib qolmaganligini xulosa qilishimiz mumkin. Lekin shu bilan birga, ularga nisbatan ma'lum janr va kompozitsion talablar qo'yiladi. Bunday turdagi hujjatlarga hukumat va davlat rahbarlarining bayonotlari, davlatlar parlamentiga murojaatlar, qo'shma bayonotlar, davlat rahbarlarining tashkilot va gazetalar vakillarining murojaatlari va savollariga javoblari, matbuot uchun bayonotlar, telegrammalar, shaxsiy maktublar kiradi. Diplomatik yozishma olib borishda yuborilgan diplomatik hujjatning janridan kelib chiqib, ushbu holat uchun mos keladigan hujjat turidan foydalaniladi.

O'zbek tilidagi diplomatik hujjat va yozishmalarni o'rgangan olimlardan yana biri bu X.Muxitdinova, A.Abdullaeva bo'lib, ular o'z kitobida rus va o'zbek tillaridagi diplomatik hujjatlar turlarini leksik-semantik, funksional-uslubiy tomondan o'rganishgan. (Мухитдинова Х., Абдуллаева А., 23, 1997)

Diplomatik iboralarini yozma hujjat va matnlarda to'g'ri qo'llash va ularni mazmunini tushunish diplomatik vakillardan chuqur bilim va mahoratni talab qiladi. Hozirgi davrda diplomatik professionallikning yetarli darajada emasligi diplomatik hujjat tuzishda jiddiy to'sqin bo'lmoqda. Aynan shu sababdan, diplomatik matnlarning strukturasi va iboralarini chuqur tadqiq qilish ushbu muammoni ma'lum darajada hal qilishga olib keladi deb ishonamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Вуд Д.Р., Серре Ж.-Ш. Дипломатический церемониал и протокол. Принципы, процедура и практика. М., 1974. С. 90
2. Борисенко И.И., Евтушенко Л.И. Английский язык в международных документах (право, торговля, дипломатия) [Текст]: Учеб. пособие. / И.И.Борисенко, И.И. Евтушенко. - Л.- К.: 000 «ИП Логос», 2003.– 8-374 с. - Англ. - 3-е издание, переработанное и дополненное.
3. Вуд Дж. Дипломатический церимониал и протокол. Принципы, процедура и практика [Текст] / Дж. Вуд, Ж. Серре; Перевод: Клюкина Ю.П., Пастоева В.В., Фомина Г.И. - М.: Прогресс, 1974. С. 239
4. Джафаров В.Б. Дипломатическая переписка. Учебное пособие. — Баку: Бакинский Государственный Университет, 2010. С. 47-57
5. Кожетева А.С. Лингвопрагматические характеристики дипломатического дискурса (на материале вербальных нот), Дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук.-Москва: 2012.-С.74
6. Кушнерук С.П. Документная лингвистика: учеб. пособие [Текст] / СП. Кушнерук. - 2е изд., испр. и перераб. - М.: Флинта: Наука, 2008. С.29
7. Мухитдинова Х, Абдуллаева А. “Расмий услубнинг дипломатик ёзишмалари тури” – Тошкент,1997. – Б.23
8. Сафаров Ж.Ш. Структура дипломатического дискурса и его лексико-фразеологический состав (на материале английского языка). Дис....кан. филол.наук. - Самарканд: 2000. С 64-65
9. Трабелси Х. Дипломатическая переписка и ее характеристики. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (8), 2012, С.151-155
10. Удаых Г. Д (2007). Дипломатическое письмо и его разновидности. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание, (6), С.7-13

REFERENCES

1. Vud D.R., Serre J.-Sh. *Diplomaticheskiy seremonial i protokol. Prinsipi, prosedura i praktika*. M., 1974. S. 90
2. Borisenko I.I., Evtushenko L.I. (2003) *Angliyskiy yazik v mejdunarodnix dokumentax* (pravo, trgovlya, diplomatiya) [Tekst]: Ucheb. posobie. / I.I.Borisenko, I.I. Evtushenko. - L.- K.: 000 «IP Logos», 2003.– 8-374 ps. - Angl. - 3-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe.
3. Djafarov V.B. (2010) *Diplomaticheskaya perepiska*. Uchebnoe posobie. — Baku: Bakinskiy Gosudarstvenniy Universitet, 2010. PS. 47-57
4. Kojeteva A.S. (2012) *Lingvopragmaticheskie xarakteristiki diplomaticheskogo diskursa* (na materiale verbalnix not), Diss. Phdna soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskix nauk. Moscow: -Moskva: 2012.-PS.74
5. Kushneruk S.P. (2008) *Dokumentnaya lingvistika: ucheb. posobie* [Tekst] / SP. Kushneruk. - 2e izd., ispr. i pererab. - Moscow.: Flinta: Nauka, 2008. PS.29
6. Muhitdinova X., Abdullaeva A. (1997) “*Types of diplomatic correspondence in official style.*” – Tashkent.,1997. – P.23
7. Safarov J.Sh. (2000) *Struktura diplomaticheskogo diskursa i ego leksiko-frazeologicheskiiy sostav* (na materiale angliyskogo yazika). Dis....kan. filol.nauk. - Samarkand: 2000. P.S 64-65
8. Trabelsi X. (2012) *Diplomaticheskaya perepiska i ee xarakteristiki*. Aktualnie problemi gumanitarnix i estestvennix nauk, (8), 2012, PS.151-155
9. Udaliy G. D (2007). *Diplomaticheskoe pismo i ego raznovidnosti*. Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Yazikoznanie, (6), PS.7-13
- 10.Vud Dj. (1974) *Diplomaticheskiy serimonial i protokol. Prinsipi, prosedura i praktika*. [Tekst] / Dj. Vud, J. Serre; Perevod: Klyukina Yu.P., Pastoeva V.V., Fomina G.I. - Moscow.: Progress, 1974. PS. 239

UDC (UO'K, YDK) 821512

AMBIGUITY AND CLASSIFICATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF BAHUVRIHIS IN ENGLISH AND UZBEK¹¹

Rakhimova Shodiya Shukhrat qizi

English teacher

Ranch Technology university

Urgench, Khorezm.

e-mail: r.shodiyy@gmail.com

Orcid ID: [0000000315290162](https://orcid.org/0000000315290162)

mob: +998957550518

ABSTRACT

This article examines bahuvrihis, a specific type of attribute compound word, in English and Uzbek and examines their formation, semantics and classification through a comparative lens. Based on cognitive linguistics and construction grammar, the study examines how these compounds are constructed, focusing on their figurative and metonymic meanings, and the inherent ambiguities in distinguishing them from other word combinations, especially in Uzbek. A central argument is the lack of clear and consistent criteria for bahuvrihi classification in Uzbek lexicography, exemplified by the inconsistent treatment of forms like “og‘iroyoq” (heavy foot/pregnant) in the “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”. This article analyzes diverse perspectives on compound word formation in both languages, highlighting the descriptive function of bahuvrihis in characterizing human attributes, appearance, and personality, often with cultural or social connotations. In addition, the article takes into account orthographic and phonetic variations in the treatment of compound words between the two languages. By exploring the etymology and unique characteristics of bahuvrihis, this study contributes to a more nuanced understanding of Uzbek lexicology and underscores the need for further research using corpus analysis and psycholinguistic methods to establish more precise definitions and classification rules for Uzbek compound words, an area that requires further development compared to its English counterpart. Numerous examples from both languages illustrate the analysis.

KEY WORDS

Attributive
compound words,
bahuvrihi (exocentric
compound), compound
words, word formation,
metonymy, figurative
language, comparative
linguistics.

Received: February 7,
2025

Accepted: March 1,
2024

Available online: May 2,
2025

¹¹ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Rakhimova Sh. Ambiguity and classification: A comparative analysis of bahuvrihis in English and Uzbek. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 143-161

IKKI MA'NOLILIK VA TASNIFLASH: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BAHUVRIHI BIRIKMALARINING QIYOSIY TAHLILI

Rahimova Shodiya Shuxrat qizi

Ingliz tili o'qituvchisi

Ranch Texnologiya universiteti

Urganch, Xorazm

e-mail: r.shodiy@gmail.com

moʻb: +998957550518

[Orcid ID: 0000000315290162](https://orcid.org/0000000315290162)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bahuvrihilarni, aniqlovchi birikma soʻzlarning oʻziga xos turini, ingliz va oʻzbek tillarida ularning shakllanishi, semantikasi va tasnifini qiyosiy nuqtayi nazardan oʻrganiladi. Kognitiv lingvistika va konstruksiya grammatikasi asosidagi tadqiqot ushbu birikmalarining qanday tuzilishini, ularning majoziy va metonimik maʼnolariga, shuningdek, ularni boshqa soʻz birikmalaridan, ayniqsa oʻzbek tilida ajratishdagi noaniqliklarni oʻrganadi. Asosiy muammo shundaki, oʻzbek leksikografiyasida bahuvrihi tasnifi uchun aniq va izchil mezonlar yetishmaydi, bunga “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da “ogʻiroyoq” (“ogʻir oyoq”/“homilador”) shakllarining nomutanosib tarzda koʻrib chiqilishi misol boʻla oladi. Ushbu maqolada har ikki tilda birikma soʻzlar yasash boʻyicha turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilinadi shuningdek, bahuvrihilarning inson sifatleri, tashqi koʻrinishi va shaxsiyatini, koʻpincha madaniy yoki ijtimoiy maʼnolari bilan tavsiflashdagi deskriptiv funksiyasini taʼkidlaydi. Bundan tashqari, maqola har ikki tilda birikma soʻzlarning qoʻllanilishidagi orfografik va fonetik oʻzgarishlarni koʻrib chiqadi. Bahuvrihilarning etimologiyasi va oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganish orqali, ushbu tadqiqot oʻzbek leksikologiyasini yanada nozik tushunishga hissa qoʻshadi, oʻzbek birikma soʻzlari uchun aniqroq taʼriflar va tasniflash qoidalarini yaratish uchun korpus tahlili va psixolingvistik metodlardan foydalangan holda qoʻshimcha tadqiqotlar zarurligini taʼkidlaydi, bu soha ingliz tilidagi birikma soʻzlarni oʻrganishga nisbatan kamroq rivojlangan. Har ikki tildan koʻplab misollar orqali tahliliy xulosalar koʻrsatiladi.

KALIT SOʻZLAR

Sifatlovchi

qoʻshma soʻzlar, bahuvrihi (ekzozentrik qoʻshma soʻz), qoʻshma soʻzlar, soʻz yasash, metonimiya, majoziy til, qiyosiy tilshunoslik.

ДВУСМЫСЛЕННОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ БАХУВРИХИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Рахимова Шодия Шухрат кизи

Преподаватель английского языка

Ургенчский технологический университет

Ургенч, Хорезм.

e-mail: r.shodiyy@gmail.com

моб: +998957550518

[Orcid ID: 0000000315290162](https://orcid.org/0000000315290162)

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются бахуврихи (особый тип атрибутивных сложных слов) в английском и узбекском языках, в сравнительном аспекте рассматриваются их образование, семантика и классификация. Опираясь на когнитивную лингвистику и конструкционную грамматику, в ходе исследования было изучено, как строятся эти сложные слова, рассмотрены их образные и метонимические значения, а также вопрос об отсутствии единого подхода к их разграничению от других словосочетаний, особенно в узбекском языке. Главная причина заключается в неразработанности в узбекской лексикографии четких и последовательных критериев для классификации бахуврихи, что иллюстрируется непоследовательным рассмотрением таких форм, как 'og'igoyoq' ('тяжелоголая'/'беременная') в «Толковом словаре узбекского языка». В данной статье анализируются различные точки зрения на образование сложных слов в обоих сравниваемых языках, подчеркивается описательная функция бахуврихи в характеристике человеческих качеств, внешности и личности, часто с культурными или социальными коннотациями. Кроме того, в статье рассматриваются орфографические и фонетические вариации в употреблении сложных слов в обоих языках. Изучая этимологию и уникальные характеристики бахуврихи, данное исследование вносит вклад в более глубокое понимание нюансов узбекской лексикологии и подчеркивает необходимость дальнейших исследований с использованием корпусного анализа и психолингвистических методов для выработки более точных определений, и принципов классификации узбекских сложных слов – области, требующей дальнейшего развития по сравнению с их английскими аналогами. Проведенный анализ иллюстрируют многочисленные примеры из обоих языков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Атрибутивные сложные слова, бахуврихи (экзоцентрические сложные слова), сложные слова, словообразование, метонимия, образный язык, сопоставительное языкознание.

INTRODUCTION

The study of bahuvrihis is significant because it reveals the complex processes of word formation and semantic change and reveals how languages create new meanings through the interaction of existing lexical elements. Understanding these processes contributes to a deeper understanding of language structure and development. Compound words, formed by the combination of two or more lexical elements, are a ubiquitous feature of languages around the world and play a crucial role in expanding vocabulary and expressing complex concepts. These formations present fascinating challenges for linguistic analysis, particularly in classification, semantic interpretation, and differentiation from other multi-word units. This article focuses on a specific type of compound word known as the “bahuvrihi” (also referred to as an exocentric compound), which exhibits unique semantic properties. A figurative or metonymic meaning characterizes Bahuvrihis, which is not directly predictable from the literal meanings of their constituent parts. Instead, the compound refers to something distinct, often a person characterized by a feature implied by the components. For instance, the English example “egghead” signifies a clever person, not someone with an egg-shaped head. This characteristic shift in meaning makes bahuvrihis a particularly interesting area of study. This article undertakes a comparative investigation of bahuvrihis in English and Uzbek, two languages with distinct typological profiles and historical influences. While both languages employ bahuvrihi-like constructions, their frequency, formation patterns, and semantic nuances may differ significantly. This comparative lens enables us to explore the cross-linguistic variations in the way this specific type of compound works and sheds light on the underlying cognitive processes involved in the construction of meaning. In addition, the article examines the challenges of classifying bahuvrihis, especially in Uzbek, where the distinction between compound words and word combinations can be ambiguous. Drawing on the work of prominent linguists, including both Russian and Uzbek scholars, we will examine the different theoretical perspectives on compound word formation and analyze how these perspectives apply to the specific case of bahuvrihis. A key aim is to address

the inconsistencies and lack of clear criteria in the classification of Uzbek compound words, contributing to a more nuanced understanding of Uzbek lexicology.

Through a detailed analysis of examples from both English and Uzbek, this study seeks to illuminate the semantic intricacies of bahuvrihis, highlight the challenges in their classification, and ultimately contribute to a more refined theoretical framework for understanding compound word formation across languages. Compound words are formed in various ways in every language and studied in different ways. This idea can be proven by analyzing materials from Uzbek, Russian, German, and English languages. “In both Uzbek and English, compound words, one of which is determinative compound words, and on the basis of which our subject of research, “bahuvrihis”, are considered, have their own specific characteristics of study.” (Rakhimova Sh.Sh., 2020, 7.) It is worth noting that linguists who studied these two languages - English and Uzbek - thoroughly dealt with “bahuvrihis”, analyzed the topic to the best of their. Of course, it is natural that there may be certain similarities and differences in the interpretation of the topic. Before moving on to the analysis of opinions, comments and conclusions expressed by them regarding “bahuvrihis”, we will dwell in more detail on the interpretation of compound words in these languages, in particular the determinative forms of compound words and their significance in the language.

LITERATURE REVIEW

The study of compound words, including the specific category of bahuvrihis, has a rich history in linguistics, drawing on contributions from both Russian and Uzbek scholarship. Early work, like K.A. Levkovskaya’s emphasis on the interplay of syntax and lexicon in compounding, laid the theoretical groundwork for later investigations. (Levkovskaya, 1954, p. 18) This syntactic-lexical approach is echoed in B. Madaliyev’s classification of Uzbek compound words, which includes formations arising from the combination of words without suffixes. His work is crucial for understanding Uzbek compounding, particularly his focus on the evolution of word combinations into compound words through semantic and

structural shifts, and his criteria for defining compound words as combinations of roots expressing a unified concept. (Madaliyev B., 1958, 7.) However, the application of these criteria, as evidenced by inconsistencies in the “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (Explanatory Dictionary of the Uzbek Language), reveals a persistent ambiguity in distinguishing compound words from word combinations, particularly when considering bahuvrihis. These exocentric compounds, with their figurative meanings, present a unique challenge. While the scientist touches on their formation, later research has explored their attributive function and metonymic nature, emphasizing the disconnect between the literal meanings of components and the overall figurative meaning. Our focus on the descriptive role of bahuvrihis in characterizing people is particularly relevant to this study. While the literature acknowledges bahuvrihis in both English and Uzbek, a dedicated cross-linguistic analysis is often lacking. This article aims to address this gap by comparing and contrasting bahuvrihi formation, semantics, and usage in English and Uzbek, building upon existing theoretical frameworks, and addressing unresolved issues of classification and semantic interpretation in Uzbek lexicology.

METHODOLOGY

This study uses a comparative, descriptive approach to analyze bahuvrihi compound words in English and Uzbek. The research draws on existing linguistic literature, including the works of Madaliyev and Hojiyev and others, which provide theoretical frameworks for understanding compound word formation and the specific characteristics of bahuvrihis. (Hojiyev A., Abdurahmonov G‘.A., Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh.) Data for the analysis were collected from several sources. Uzbek examples were primarily drawn from the “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (Explanatory Dictionary of the Uzbek Language) supplemented by examples from linguistic works and common usage. English examples were selected from standard English dictionaries (The Oxford Advanced Learner’s Dictionary 7th edition., Cambridge Advanced Learner’s Dictionary., Michael Rundell. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners of American English.) and recognized

linguistic resources, including examples discussed in the literature. (Sidney Greenbaum., Sweet H., Bauer Laurie.) The analysis proceeded in two stages. First, the formation and semantic properties of bahuvrihis in each language were examined individually, focusing on their structure, metonymic meanings, and usage patterns. Second, a comparative analysis was conducted to identify similarities and differences in the ways bahuvrihis are formed and used in English and Uzbek. Special attention was paid to the challenges of classifying bahuvrihis and distinguishing them from other word combinations, particularly in Uzbek, where inconsistencies in existing classifications were noted. The analysis also considered orthographic and phonetic criteria, where relevant, comparing how these factors influence the recognition and interpretation of compound words in the two languages. The findings of this analysis are then discussed in relation to broader theoretical questions about compound word formation and cross-linguistic variation in semantic change. It is known that words are combined and form phrases as a result of words interacting with each other based on certain grammatical and semantic rules. Such phrases, in the process of the development and evolution of languages, with the passage of certain periods, can become a single syntactic unit in phonetic, grammatical, and semantic terms, or compound words can be formed. Indeed, in all languages of the world, including English and Uzbek, word formation by a purely syntactic method has not been observed. This idea was emphasized in due time by the Russian scientist K.A. Levkovskaya, who stated, “The phenomenon of compound word formation by a purely syntactic method (чисто синтаксическое словообразование) is impossible in language!” (Levkovskaya K.A., 1954, 18.) The Uzbek linguist B. Madaliyev shows that compound words in our national language are formed in 3 different ways:

1. Compound words formed by the syntactic-lexical method.
2. Compound words formed by the syntactic-morphological method.
3. Compound words formed by the morphological method. (Madaliyev B., 1958, 8)

According to the scholar's explanation, word combinations formed with the help of the syntactic-lexical method, without using any word-forming suffixes, at a

certain stage of the language's development, the connections between them weaken or become more concise. As a result, the components of word combinations combine in one semantic center, forming a grammatically and phonetically unified whole. At the end of this process, new compound words appear, for example, *dalamudir* and *oshpichoq*. Likewise, specific compound words, such as bahuvrihis, for example, *chalasavod* or *kaltafahm*, are shown by the scholar as compound words formed by the syntactic-lexical method.

The scholar envisions two main processes in creating compound words of this type: firstly, word combinations that arise from the interaction of more than one word based on certain grammatical rules. This process is mainly considered syntactic. Secondly, with a change in the meaning of these word combinations, they become a new compound word, considered a lexical process. The emergence of new meanings and structures through these processes contributes to the enrichment of the language. Combining these two moments, he approves that it is appropriate to call this type of compound word formation syntactic-lexical.

The assessment of whether words borrowed from other languages into the Uzbek language are compound or simple words by Uzbek linguists is also different. Our linguists emphasize that if each component of the borrowed word serves as an independent root in the Uzbek language, such borrowings (such as *xushxabar*, *kamdiydor*, *dilorom*) (O'zbek tilining izohli lug'ati., 2006, 1-5-jildlar) can be considered compound words.

"If one of the components does not appear as an independent root in the Uzbek language, such borrowings (like *kamnamo*, *dilnavoz*) cannot be included in the category of compound words. B. Madaliyev provides a more precise explanation in this regard: "Words are considered compound words when they are formed from the combination of two or more words (roots) and express a unified concept - meaning." (Madaliyev B., 1958, 16.) He emphasizes that compound words can also be formed through certain affixes: "Some compound words are also formed with elements such as *-aro*, *-simon*, *-parvar*, *-furush*, *-do 'z*, *-xo 'r*." It is noted in the above works that if compound words formed with these elements take on a figurative (metonymic)

meaning and refer to a person, their transformation into bahuvrihis remains beyond consideration.”

In this regard, the ideas of Russian linguists N. M. Shansky, V. R. Grigoryev, K. A. Levkovskaya, A. S. Akhmanova, A. I. Smirnitsky, V. I. Alatilyev, and also Uzbek linguists B. Madaliyev, N. Mamatov, Sh. Rahmatullayev, A. Gulomov, A. Khodjiyev, regarding compound words, their origin, the morphological, syntactic, and lexical relations between their components, and their distinction from word combinations, are noteworthy.

The works of these scientists are remarkable in that the idea of one continues and complements the other, explaining the essence of the issue more clearly. For example, although B. Madaliyev does not give a precise definition of word combinations, he gives a concise and clear explanation of compound words. However, interference occurred in the classification of compound words, in the process of dividing them into groups for study. The morphological (form), syntactic (meaning combination), and semantic (meaning expression) aspects of compound words are given together (combined), and the difference between them is unclear. In our opinion, it would be more appropriate to study compound words morphologically and semantically-syntactically. From a morphological point of view, it is necessary to study which parts of speech the components of a compound word belong to, and from a semantic-syntactic point of view, their mutual semantic connection should be studied. For example, morphologically *belbogʻ* - waist (noun) + tie (noun); *oqsoch* (servant) - white (adjective) + hair (noun), *uchburchak* – (rectangular) three (number) + corner (noun). From a semantic-syntactic point of view, in determinative compound words *bel* - determiner (subordinate), *bogʻ* - determined (dominant); *oq* - determiner (subordinate), *soch* - determined (dominant); in copulative compound words *soddashayton*, *achchiqchuchuk* - in these examples there is no determiner-determined relationship, subordinate-dominant relationship, each component fully preserves its meaning synthetically-semantically. “Our views on the classification of compound words in the Uzbek language have not yet fully reached the scientific community; they are new. We have

also not encountered cases where clear rules are provided regarding the distinction between word combinations and compound words in our language. Until now, some linguistic units are sometimes interpreted and written as compound words and sometimes as word combinations. For example, in the “Explanatory Dictionary of the Uzbek Language,” the linguistic unit *’og’iroyoq* (heavy-footed/pregnant) is written separately as *’og’ir oyoq* (heavy foot) (O‘zbek tilining izohli lug‘ati., 2006, 1-5 jildlar) and given as a word combination, and on the same page, it is explained as a compound word in the sense of *’og’iroyoq*, that is, pregnant, and it is commented that “the second compound word variant is more correct and acceptable on the same page.” In both cases, it is unclear why these linguistic units are written separately and why they are written together, or whether there is a change or difference in meaning when they are written together or separately.” (Rahimova Sh. Sh., 2018, 56.)

DISCUSSION

The comparative analysis of English and Uzbek bahuvrihis reveals distinct patterns and challenges in their formation, semantics, and classification.

Formation: English bahuvrihis frequently combine nouns and adjectives (e.g. *egghead*, *loudmouth*), often implying personality traits or physical characteristics. Uzbek bahuvrihis, while also utilizing noun-adjective combinations (e.g., *qirqoyoq* - centipede), demonstrate a wider range of structural patterns, sometimes incorporating other parts of speech. This suggests potential typological differences in compounding strategies between the two languages.

Semantics: Both English and Uzbek bahuvrihis exhibit a characteristic metonymic shift, where the figurative meaning is not directly derivable from the literal components. For instance, an *egghead* signifies intelligence, not an egg-shaped head. Similarly, *qirqoyoq* (centipede) literally means ‘forty legs’ but refers to an insect. However, the specific semantic domains covered by bahuvrihis may differ, reflecting cultural and conceptual variations. Further analysis of a larger corpus would be needed to fully explore these nuances.

Classification: A key finding of this study is the ambiguity surrounding the classification of Uzbek bahuvrihis. The “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” inconsistently treats certain forms, sometimes listing them as compound words (written together) and other times as word combinations (written separately), even when referring to the same concept. A prime example is *og‘iroyoq*, which can be interpreted as either ‘heavy foot’ (word combination) or ‘pregnant’ (compound word/bahuvrihi). This inconsistency highlights the need for clearer classification criteria in Uzbek lexicography. In contrast, English bahuvrihi classification is generally more straightforward, although borderline cases may exist.

Orthographic and Phonetic Considerations: Do the compound words have different accepted spellings (e.g. solid, hyphenated, or separate)? This variation can affect how readily a compound word is recognized as a single unit versus a phrase. For example, “blackboard” (solid), “black-board” (hyphenated), and “black board” (separate) can all represent the same concept, but the different spellings might influence how a reader perceives them. I examined whether such variations exist and if they correlate with any semantic or grammatical differences. While not a primary focus, orthographic differences were observed. English bahuvrihis display variations in spelling (e.g. solid, hyphenated, or separate), while Uzbek bahuvrihis generally follow more consistent orthographic rules. Phonetic differences, particularly regarding stress placement, also distinguish the two languages, with English typically stressing the first component and Uzbek the last.

In our opinion, such issues under consideration in linguistics should be studied more deeply by the scientific community, and more extensive explanations should be given regarding these problems. In Western European languages, the characteristics of dividing compound words into various categories according to their semantic content can also be observed in Uzbek. For example, compound words like *‘temirqoziq’* (iron peg) or *‘yog‘ochqoziq’* (wooden peg) are two-components. The first defining component specifies that the second component – *‘qoziq’* (peg) – is made of iron or wood, so they can be considered characteristic of attributive compound words. There is no basis whatsoever to object to this.

Likewise, when we analyze the compound word '*temir-beton*' (reinforced concrete), we can see that it does not fall into the category of copulative compound words, because both components retain their meaning, and together they express one concept - information about a certain material. It is impossible to ask what kind of iron or concrete these components are, because they provide a single concept, that is, information that describes a specific thing. Therefore, when studying compound words, it is necessary to analyze their structure and semantic essence more deeply.

As we mentioned above, compound words in English are studied in 4 groups from a semantic-syntactic point of view. Below, we will analyze English compound words based on their internal features.

Phonetic Criterion. English compound words differ from Uzbek compound words in terms of word stress. The biggest difference is that the main stress in English is the first component of the compound word, while in Uzbek, the main stress is the last syllable of the second component of the compound word. Usually, compound words in both English and Uzbek take two stresses – main and secondary stress: *blackboard* – black (main stress), board (secondary stress), *dumbhead* – dumb (main stress), head (secondary stress); in Uzbek, the opposite is true: *qoradoska* – qora (secondary stress), doska (main stress), *ochkoʻz* – och (secondary stress), koʻz (main stress), and so on. However, the English scholar G. Marchand states that a compound word in English can take a single main stress (*home-made*, *moth-eaten*, *spell-bound*, *frostbitten*, *homespun*, *heartfelt*, *heartbroken*) (The Oxford Advanced Learner's Dictionary 7th edition, 2005, 1230.) or, in some cases, two main stresses (*home-bred*, *custom-built*, *government-owned*, *factory-packed*), giving the above examples.

Orthographic Criterion. The spelling (orthography) of compound words in English is even more confusing than in Uzbek. While compound words in Uzbek are written in two ways: either separately or together, in English, they have three ways of being written, that is, they are written separately, with a hyphen, or together.

1. Compound words written separately: toy store, diving board;
2. Compound words written with a hyphen: air-brake, she-pony;

3. Compound words written together: mushroom, pickpocket, egghead. (Rahimova Sh. Sh., 2018, 45.)

The same can be said about compound nouns formed from nouns in English: Compound nouns written together are formed from two short-syllable nouns and are considered compound nouns used in English for a long time. Examples include: *housewife, lawsuit, wallpaper, basketball*. (The Oxford Advanced Learner's Dictionary 7th edition, 2005, 1025.) The features of writing compound nouns together in English also have certain norms. For example, when the verb "to break through" becomes a noun, it is written together: a breakthrough. If compound words appear in a sentence in a predicative (predicate) or attributive (adjective) function, they are written together or with a hyphen. Among English linguists, like Uzbek scholars, there are opinions that compound words should be written together. For example, "Compound adjectives, like compound nouns, may be solid or hyphenated or separate words understood as one. The passage of compound adjectives from separate-word to solid-word form occurs slowly but surely as the given word unit establishes itself more firmly. Farsighted was once far-sighted. In time, boy crazy likely will be boycrazy". (Foulke A., 1964, 62.)

Compound nouns written with a hyphen. In this case, compound nouns consisting of two or more words are separated by a hyphen. They may include affixes, articles, prepositions, and conjunctions: *house-builder, single-mindedness, rent-a-cop, mother-of-pearl*, etc. (Marchand Hans., 1969, 186-189.)

Compound nouns written separately. They are usually longer words, for example *distance learning, lawn tennis, player piano*, etc.

Morphological Criterion. This criterion is characterized by the connection of compound words without any suffixes. In this respect, such compound words are similar to compound words in Uzbek. The external features of compound words in German are also noted in three ways: a) the compatibility of the components; b) the sequence of the components; d) the syntactic relations between the components. The compatibility or sequence of words is based on the specific norms of the English language. Certain types of compound words can change the order of their

components. This applies only to parts of speech where the second component is an adjective or adverb. For example, oil-rich, man-made. Some compound words are distinguished from word combinations by the absence of auxiliary elements in their composition: *good-for-nothing*, *pie-in-the-sky*. (The Oxford Advanced Learner's Dictionary 7th edition, 2005, 1250.)

It is known that in English compound words, the thing or phenomenon being understood, although slightly related to the meaning of the word, is not organically related to the meanings expressed by those words. For example, the English compound word “**egghead**,” mentioned above, does not mean “egg-shaped head”, but rather refers to “*a very intelligent and clever person*.” In this case, if we turn to the Uzbek language, we can also find many such examples in our native language. As proof of our opinion, we will explain the word *xumkalla* (literally: jug-head). Under this example, we understand not “a person whose head resembles a jug,” but rather “a person with a low mind, *scatterbrained*, *blockhead*,” that is, “a person who is rather stupid.” Or the word *qovoqbosh* (literally: pumpkin-head) is not found in the explanatory dictionary, but it is widely used in our spoken language, and mainly, it refers to “*a person whose brain does not work*.” In Uzbek, just like in English, the composition method forms compound nouns:” *toshko ‘mir* (coal), *tuyaqush* (ostrich), *karnaygul* (trumpet flower), *oybolta* (crescent axe), *sadarayhon* (basil), *ko ‘kqarg ‘a* (blue crow), *qoraqurt* (black worm), *mingoyoq* (centipede), and others (Jumaniyozov A.J., Allaberganova F., Toshnazarova D.O., Polvanova N., 2023, 2.) The English language is the same in this regard, but they can be further complicated. For example, if we add the word ‘writer’ to the word ‘science fiction,’ a complex compound word is formed.

Now, if we turn to the main subject of our research, the term “bahuvrihi” and the essence of its use in the language, this term originates from the ancient Sanskrit language, and in old Hindi meant “much rice” or “rice field”. Bahuvrihis are morphologically compound words.

Indians divide compound words into “4 main grammatical groups (**tatpurusha**, **bahuvrihi**, **dvandva**, **avyayibhava**)”. (Barrow T., 1976, 208.) As can

be seen from the classification, bahuvrihi occupies a leading position among compound words. “In European linguistics, especially in English and German linguistics, bahuvrihis are considered a type of determinative (attributive) compound words, and they denote compound words related to the human appearance, the naming of his person.” (Bukovskaya M. I., 2016, 2.) It is known that determinative compound words consist of two components, one of which defines and explains the specific characteristics of the other. Taking into account that the above-mentioned rule is not absolute, “the components of a compound word (determiner and determined) can change their places according to the meaning and essence of their use, that is, they can appear as *nozikbel* - *belinozik* (slender-waisted).” (Rahimova Sh. Sh., 2017, 30.) The difference between bahuvrihi and other compound words is that the naming is directed at people, and the meaning of the person expressed through it takes on a figurative - metaphoric-metonymic character, that is, under these compound words, most often, a specific aspect, feature, or distinguishing characteristic of a living person (human) is noted. The shift in meaning can also be expressed through synecdoches (expressing the whole through a part). The naming is concrete, and the meaning given through the name is figurative: *olako* ‘z (literally: motley-eyed) - the motley color of a person’s eyes is concrete, a clearly visible thing, that is, the white part of the eye is more, the iris is somewhat raised - large, big eyes, but the understanding of a certain person through these eyes (the whole person through a part) leads to a shift in meaning. “*Qirg’iyburun*” (a person whose nose resembles a hawk’s, is named through the nose), *shalpangquloq* (named a whole person with the word ear because of the ear’s larger size than normal), *chalishoyoq* (his owner is named through his crooked legs), and others. In all the above examples, attention is drawn to a part of a person’s body, that is, a whole is expressed through a part (synecdoche).” (Rahimova Sh. Sh., 2017, 30.)

Based on the shift in meaning (metonymy), it is not the specific lexical meanings of the compound word components understood, but rather their figurative meaning. For example, under the bahuvrihi “**xumkalla**” (literally: jug-head), “*a stupid person*” is understood. Although “xum” (jug) and “kalla” (head), the jug

being a container, and the head being a body part, come to mind figuratively, their dictionary meanings cannot be the basis for this compound word. In this sense, in communication, bahuvrihis are widely used to describe a **person's characteristic traits** (*toshbag'ir* - hard-hearted, *ochko'z* - greedy, *shirinsuxan* - sweet-spoken), **appearance** (*olako'z* - motley-eyed, *kaltasoch* - short-haired), **inner feelings** (*alamzada* - grief-stricken, *jabrdiida* - oppressed), **clothing** (*kaltayubka* - short skirt, *uzunko'ylak* - long dress), **body parts** (*soch* - hair, *ko'z* - eye, *quloq* - ear, *oyoq* - leg, *qo'l* - hand, etc., *jigargo'sha* - darling, *yolg'izqo'l* - one-handed), **habits** (*ishbuzar* - troublemaker, *ikkiyuzlamachi* - hypocrite),” (O‘zbek tilining izohli lug‘ati., 2006, 1-5-jildlar) *worldview, character, mood, attitude towards others (a person's behavior, character in life, in the family, at the place of study or work, on the street, in public places), in general, to describe a person's characteristic abilities*. Likewise, a bahuvrihi differs from other compound words in that the thing, phenomenon, and person being understood through it, although slightly (partially) related to the meaning of the word components that formed the bahuvrihi, does not have a close connection with the meanings expressed by these words, because the bahuvrihi “**ochko'z**” (greedy) does not have a direct connection with hunger or eyes, but the connection is considered indirect. Indeed, hunger means that a person's stomach has a strong need for food products. However, a greedy person's stomach may be full. In this sense, this word, in most cases, refers to “*a person who cannot get enough of eating, who cannot control his desires, who is corrupt or obsessed with something and shows excessive greed.*”

As an analogous example, the meanings expressed by the “**kaltadum**” (literally: short-tailed) linguistic unit - bahuvrihi - are also distinguished by their uniqueness. This compound word, in its direct meaning, refers to “a short-tailed animal” (short-tailed donkey, short-tailed dog), while in a figurative sense, it means “a European-style woman wearing short clothes. For example, *U shahardan kelgan kaltadum, domlani boshini aylantirib, unga tegib oldi.* (Sh. Rizo, *Qor yog'di – izlar bosildi.*) (The short-tailed woman who came from the city teased the mullah and made fun of him.)” (Rahimova Sh. Sh., 2017, 35.) If we explain the examples given

above based on the rules we recommend regarding determinative compound words, if a short-tailed donkey or dog is understood under this linguistic unit, it is more appropriate to write it separately (*kaltadum it - short-tailed dog, kaltadum eshak - short-tailed donkey*), that is, as a word combination, and not together. Because if it is written together, it expresses a figurative meaning, naming a third thing-phenomenon (not a dog, but a woman). The original meaning of the word “bo‘tako‘z” is “an annual weed belonging to the Compositae family, with purple or bluish flowers - bo‘tagul.” **As a bahuvrihi, it** means *“beautiful, bright eyes resembling the eyes of a camel calf and a person (woman) with such eyes”*: “O‘lan aytib o‘tirgan bo‘tako‘zim, Bari qizdan yaxshisan yolg‘iz o‘zing. (“Oq olma, qizil olma” folk song). Here, the girl’s eyes are compared to the eyes of a camel calf, and on this basis, the meaning is transferred and a bahuvrihi is formed.” (O‘zbek tilining izohli lug‘ati., 2006, 1-5-jildlar)

CONCLUSION

This study compared bahuvrihis (a type of compound word with a figurative meaning) in English and Uzbek, looking at how they are formed, what they mean, and how we classify them. We found both similarities and differences. Both languages use bahuvrihis to describe people figuratively, but the specific types of descriptions and how often they are used vary. A major problem we discovered is that it is often unclear whether a word combination in Uzbek is actually a single compound word or just two separate words used together. The main Uzbek dictionary sometimes treats the same word combination in different ways, which makes things confusing. This problem is less common in English. We also looked at how these compound words are written and pronounced. English has more variation in how bahuvrihis are written (sometimes together, sometimes with a hyphen, sometimes separate), while Uzbek is more consistent. The languages also pronounce the words differently, especially where the emphasis falls. These differences in writing and pronunciation can affect how we understand the words.

In short, our research shows how Bahuvrihis work in both English and Uzbek, but also reveals a big gap in how we understand and describe compound words in

Uzbek. Because it is hard to tell which word combinations in Uzbek are true compound words, we need more research and better rules for classifying them. This will not only improve our understanding of Uzbek, but also help us understand how compound words work in general across different languages. Future studies could look at more examples, explore how culture influences the meaning of these words, and create clear rules for classifying Uzbek compound words. This would significantly improve our understanding of this interesting part of language.

REFERENCES

1. Abdurahmonov, G'.A. (1957). *Uzbek language grammar*. (Vol. 1). Toshkent: Fan. 365p.
2. Barrow, T. (1976). *Sanskrit*. Moscow: Progress. 600p.
3. Bauer, L. (2004). *English Exocentric & Endocentric Compound*. Cambridge: Cambridge University Press. 345p.
4. Bukovskaya, M.I. (2016). *Specifics of the Bahuvrihi compound nouns naming a person in the English and German languages*. Modern European Research. 456p.
5. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. (2008). Cambridge: Cambridge University Press. Third edition. 1550p.
6. *Collins English Dictionary*. (2014). Collins UK. Second edition. 1260p.
7. Foulke, A. (1964). *English for everyone*. New York. 369p.
8. Greenbaum, S. (1991). *An Introduction to English Grammar*. Harlow: Longman. 465p.
9. Hojiyev, A. (1963). *Compound, paired and repetitive words in the Uzbek language*. Toshkent. 378p.
10. Jumaniozov, A.J., Allaberganova, F., Toshnazarova, D.O., & Polvanova, N. (2023). *The Peculiarities of Meaning Commonality of Compound Words and Word Combinations in the Uzbek and English Languages*. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. 7p. Vol8.
11. Levkovskaya, K.A. (1954). *Word formation*. Moscow: Moscow University Press. 630p.

12. Madaliyev, B. (1958). *Compound words in the modern Uzbek language*. Kokand State Pedagogical Institute. 370p.
13. Marchand, H. (1969). *The Categories and Types of Present-Day English Word Formation*. Munich: Beck. 685p.
14. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. (2006). Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". 1-5 jildlar.
15. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. Longman. 536p.
16. Rahimova, Sh. Sh. (2017). *Comparative study of bahuvrihi in English and Uzbek languages*. Urganch. Mater's dissertation. Urgench State university. 120p.
17. Rahimova, Sh. Sh. (2018). *Attributive compound words or bahuvrihis in the Uzbek language*. Toshkent. A manual. 192p.
18. Rundell, M. (2003). *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners of American English*. UK: Foreign Language Teaching and Research Press. New edition. 1700p.
19. Sweet, H. (1974). *A new English Grammar, Logical and Historical*. Oxford. 450p.
20. *The Oxford Advanced Learner's Dictionary* (7th ed.). (2005). Oxford: Oxford University Press. 2500p.

UO'K (UDC, УДК): 811.11-112

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI SIMVOLLARNING SOTSIOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI ¹²

Xakimova Surayyo Iskandarovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
Toshkent, O'zbekiston

Email: surayyokhakimova@gmail.com

[Orcid ID: 0000-0002-6183-6878](https://orcid.org/0000-0002-6183-6878)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada simvollarning sotsiopragmatik jihatlarini, ya'ni simvollarning ijtimoiy kontekstda qanday ma'no kasb etishi va amaliy maqsadlarda qanday qo'llanilishini tadqiq qilinadi. Sotsiopragmatika – til va kommunikatsiyaning ijtimoiy va madaniy omillar bilan bog'liqligini o'rganuvchi fan sifatida simvollarning kommunikativ vazifalarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Tadqiqotda simvollarning semantik, pragmatik va ijtimoiy xususiyatlari orqali ularning kommunikativ maqsadlari va madaniy-ijtimoiy ta'siri ham tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot "Ingliz va o'zbek tillaridagi ramziy so'zlarning sotsiopragmatik va lingvakulturologik xususiyatlari" mavzusidagi dissertatsiyamizda amalga oshirilgan nazariy va amaliy materiallar asosida shakllantirildi. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi fitosimvollar, xususan, eman, chinor, lola, shamrok kabi o'simliklar yordamida ularning ma'nolarining o'zgaruvchanligi, kontekstga bog'liqligi va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi o'xshashliklari va farqlari kabi masalalar muhokama qilinadi. Bundan tashqari, tadqiqot fitosimvollarining madaniy va tarixiy qanday shakllanishi hamda ularning ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ham ochib beradi. Tadqiqot natijalari jarayonini samarali tashkillashtirish va simvolik ma'nolarni tushunishning madaniy-tarixiy ahamiyatini muhimligini ko'rsatish maqsadida sotsiopragmatik, lingvakulturologik, etimologik va chog'ishtirma tahlil usullaridan foydalanilgan.

KALIT SO'ZLAR

Sotsiopragmatika, simvol, madaniyat, ijtimoiy rol, eman daraxti, chinor daraxti, lola, uch barg (shamrock)

Received: March 3, 2025
Accepted: March 30, 2025
Available online: May 2, 2025

¹² **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Xakimova S. Ingliz va o'zbek tillaridagi simvollarning sotsiopragmatik xususiyatlari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 162-176.

СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СИМВОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Хакимова Сурайё Искандаровна

Базовый докторант

Ташкентский государственный
университет узбекского языка и
литературы имени Алишера Навои

Ташкент, Узбекистан

Email: surayyokhakimova@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6183-6878

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена исследованию социопрагматических аспектов символики, то есть анализу факторов, способствующих приобретению символами значения в социальном контексте, а также их использования для достижения практических целей. Социопрагматика как наука, изучающая связь языка и коммуникации с социальными и культурными факторами, позволяет глубже понять коммуникативные функции символов. В исследовании также анализируются коммуникативные цели и культурно-социальное влияние символов через их семантические, прагматические и социальные характеристики. Данное исследование было проведено на основе теоретических положений и практических выводов, полученных в ходе работы над диссертацией на тему «Социопрагматические и лингвокультурологические особенности символов в английском и узбекском языках». В ходе исследования обсуждаются такие вопросы, как вариативность значений символов и их контекстная обусловленность, а также сходства и различия в использовании фитосимволов (в частности, таких растений, как дуб, клен, тюльпан, трилистник) различными социальными группами носителей английского и узбекского языков. В статье также показано, как фитосимволы формируются под влиянием культурных и исторических обстоятельств, а также обоснована их социальная значимость. В целях эффективной организации процесса получения результатов исследования и демонстрации значимости культурно-исторических факторов для понимания символических значений были использованы методы социопрагматического, лингвокультурологического, этимологического и сравнительного анализа.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Социопрагматика, символ, фитосимвол, культура, социальная роль, дуб, клен, тюльпан, трилистник.

SOCIOPRAGMATIC FEATURES OF SYMBOLS IN ENGLISH AND UZBEK

Khakimova Surayyo Iskandarovna

Doctoral candidate at Alisher Navoi Tashkent State
University of Uzbek Language and Literature
Tashkent, Uzbekistan

Email: surayyokhakimova@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6183-6878

ABSTRACT

This study examines the socio-pragmatic aspects of symbols and analyzes how symbols gain meaning in a social context and are used for practical purposes. Sociopragmatics is a science that examines the relationship between language and communication with social and cultural factors and enables a deeper understanding of the communicative functions of symbols. The study also analyzes their communication goals and cultural and social influence through the semantic, pragmatic and social characteristics of symbols. This study based on the theoretical and practical materials of our dissertation on the topic “Sociopragmatic and linguacultural characteristics of symbolic words in English and Uzbek.” The study discusses topics such as the variability of their meanings, contextual dependence, and similarities and differences between social groups using phytosymbols in English and Uzbek, in particular plants such as oak, maple, tulip, shamrock. In addition, the study also shows how phytosymbols are formed culturally and historically, as well as their social significance. Methods of sociopragmatic, linguacultural, etymological and comparative analysis are used to effectively organize the process of research and demonstrate the importance of the cultural and historical significance of understanding symbolic meanings.

KEY WORDS

Sociopragmatics,
symbol, phytosymbol,
culture, social role, oak,
maple, tulip, shamrock

KIRISH

Keyingi yillarda tilshunos olimlar e'tiborini o'ziga ko'proq jalb qilayotgan tilshunoslik sohasi – sotsiopragmatika. Mazkur atamani 1983-yilda J.Lich fanga olib kirgan. Sotsiopragmatikaning o'rganish predmeti – pragmatika va sotsiolingvistika nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Boshqacha aytganda, sotsiopragmatika bu pragmatik tadqiqotlar doirasida sotsiolingvistik yondashuvni qo'llash demakdir.

Ma'lumki, tilshunoslikning pragmatika tarmog'i tilning funksional tomonini tadqiq qiladi, ya'ni kommunikatsiya jarayonidagi tilni o'rganadi. Shunga mos ravishda, pragmatikaning predmeti - kommunikatsiya quyidagi komponentlardan: 1) adresant (subyekt, muallif, jo'natuvchi, gapiruvchi; 2) adresat (obyekt, resipient, tinglovchi, qabul qiluvchi, o'quvchi); kommunikatsiya vaziyati; 4) kommunikatsiya tilidan tashkil topgan. Sotsiolingvistikada esa "tilning ijtimoiy kontekstdagi" roli muhim, ya'ni sotsiolingvistika "til va jamiyat" bilan xarakterlanadi. Bu esa tadqiqot predmetimiz – simvollarni til va jamiyat nuqtayi nazaridan ham tadqiq etish lozimligini ko'rsatadi. Chunki simvol madaniyatda ma'lum bir sotsial funktsiyani bajarishi hamda bir tilda yoki jamiyatda ifodalangan simvol ikkinchi tilda ifodalanmasligi yoki ekvivalentiga ega bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, simvollar nutqda ifodalayotgan ma'no va vazifasiga ko'ra ham turli xil bo'ladi. Ushbu xilma-xillik nutq egalarining jamiyatdagi ijtimoiy roli va madaniy qarashlari orqali yuzaga keladi hamda ular o'rtasida axborot almashuvini murakkablashtirishiga olib keladi. Mazkur tafovutlar turli tizimli tillardagi simvollarni tahlil qilish orqali kamaytiriladi, bu esa simvollarning sotsiopragmatik tadqiqi ahamiyatli ekanligini belgilaydi.

Bugungi kunga qadar simvol va unga oid muammolarning o'rganilishi keng tarmoqli ekanligini tadqiqotlar ko'rsatadi. Jumladan, R.Barthes, U.Eko, V.Turner, W.Nothing, T. Sebeok, Yoshio Sezai, Xiuhuang He, A.Vetrov, Yu.Stepanov, A.Losev, V.Propp, A.Potebnya, N.D.Artyunova, Y.M. Lotman, V.A.Maslova, S.Jumayeva, N. Djusupov, H. O'tanova, Z.Mamadaileva, Sh.Atayev, M.Ro'ziyeva, N.Sabirova, A.Bazarbayeva, Sh.G.Turdimov hamda D.Bahromovalar tadqiqotlarida semiotika va uning predmeti (belgi va simvol) yuzasidan falsafiy, antropolog, psixolog, lingvistik, lingvakulturologik, adabiyotshunoslik va folklorga oid sohalar bilan

aloqadorlikda nazariy va amaliy izlanishlar olib borilgan. Bunga asosiy sabab simvolning ishlatilish va talqin qilish ko‘lami kengligidandir. Xususan, simvollar 1)so‘zlashuv tilidagi so‘zlarni yaratish va ulardan foydalanishda; 2)ma’lumotni yozishning yozma shakllari, alifbolar, iyeroglif tizimlari, grammatikalarda; 3) ononomika (joylar, joylar nomlari, geografik obyektlar, ismlar); 4) din va san’atning majoziy ramzlari(me’morchilik, hunarmandchilik va b.); 5) bayram va boshqa marosimlar; 6) harbiy-siyosiy marosim, geraldika; 7) turli xil vizual va ovozli signallar; 8) xulq-atvor, odob-axloq, xushmuomalalikni ifodalovchi xatti-harakat; 10) ramziy imo-ishoralar, yuz ifodalari, 10) marosim harakatlari va raqslar; 11) kiyim, soch turmagi kabilar, 12) zargarlik buyumlari, qurollar, uy-ro‘zg‘or buyumlari; 13) dizayn; 14) ijtimoiy obro‘–e’tibor namunalari;15) milliy qadriyat tasvirlari va identifikatsiya; 16) gender jozibadorligini tasvirlari va shu kabilarda qo‘llaniladi (Ya.A. Flier, 2015, 51-57). Bu esa simvolning sotsiopragmatik tadqiqini talab qiladi.

Sotsiopragmatik tahlilda muloqot ishtirokchilar “adresant/muallif va adresat/o‘quvchi”, birinchi navbatda, ijtimoiy xususiyatiga ko‘ra o‘rganiladi. Bunda muloqot ishtirokchilarining yoshi, jinsi va albatta, “ijtimoiy roli” muhim ahamiyat kasb etadi (Киньябузова Л.А., 2010, 274-283). Jamiyatda yashaydigan va turli guruhlarga mansub bo‘lgan har bir individ jamiyatda bir qancha ijtimoiy o‘ringa ega bo‘ladi. Mazkur o‘rinlarning har biri muayyan qoidalar va vazifalar bilan bog‘liq bo‘lib, u “ijtimoiy maqom yoki rol” deb nomlanadi. Ijtimoiy maqomlarning har biriga insonning o‘zi erishadi. Bunday maqomlarga orttirilgan maqomlar sanaladi(Usmanova Sh. va b., 2014, 84) . Olima L. Raupova kommunikativ aloqaga kirishayotgan nutq ishtirokchilarining o‘ziga xos jihatlarini ajratishda uning ijtimoiy mavqeyi muhim sanalishini, kommunikativ aloqa jarayonida jamiyat a’zolarining lisoniy shaxs sifatida voqelanishi badiiy asarda dialogik nutqda yorqinroq namoyon bo‘lishini qayd etgan(Raupova L.,2020). Demak, so‘ngi yillarda tilshunoslikda amalga oshirilayotgan tadqiqotlar aynan nutq ishtirokchilari o‘rtasidagi muloqotda ularning ijtimoiy mavqeyi, roli, yoshi va jinsi kabi sotsiopragmatik xususiyatlariga asoslanadi. Bu esa tadqiqot predmetimiz simvollarning sotsiopragmatik tahlilda

yosh, gender, ijtimoiy maqom va milliy xususiyatlari, umuman olganda ijtimoiy muhitning ta'sirini natijasida dinamikligini ko'rsatadi.

Tadqiqotda simvollarning sotsiopragmatik xususiyatlarini aniqlashda dissertatsiyamizda keltirilgan ingliz va o'zbek tillaridagi o'simlik dunyosi(fitosimvol) bilan bog'liq simvollar asos qilib olindi.

ASOSIY QISM

Simvol – ma'lum bir xalqning kelib chiqishi, turmush tarzi, urf-odat va an'analari to'g'risida ma'lumot beruvchi vosita sifatida qaralgan. Xususan, etnograf V.Terner rang simvolikasini turli xalqlar madaniyatida o'rganib, simvollarning madaniyatlararo farqli va o'xshashliklarni aniqlashga yordam bergan. Simvollarning mifologiyada tadqiqi etilishi yuzasidan A.F.Losev hamda F.Shellingning tadqiqotlari ahamiyatga molikdir. Tadqiqotchilar mifologik obrazlar haqida fikr yuritir ekan, ularning ko'pchiligi(xudolar, ma'budlar) simvolik ahamiyatga egaligini ta'kidlashadi, chunki o'sha davrda yashagan odamlar ularga sig'inishgan va ularni o'z siymolariga aylantirishgan(Maslova V., 2001). G. Dudaning ta'biricha: “simvol – denotativ va konnotativ ma'noni yaratadigan ideal dunyo va materialistik dunyodagi elementlarning aspektlarini o'xshatishdir”, R.Zafiuning talqiniga ko'ra, “simvol – o'z ahamiyatiga ega bo'lgan aniq bir tasvirdir, uning abstrakt ma'nosi faqat ma'lum bir vaziyatda aniqlanadi”. E.Negriki esa “simvollar matnning asosiy g'oyasini uzatishda adresantga ko'maklashuvchi vositachi so'zlardir.” Fransuz tilshunosi E.Benvenist simvol – til va tafakkurni birlashtiruvchi vositaligi va ramziylashtirish inson qobiliyatining asosi ekanligini izohlaydi. [Pederson, 2015]. Ko'rinadiki, simvol – o'xshatish asosiga quriladigan, adresantga fikrni izohlashda yordamchi hamda ma'lum bir vaziyatdagina uning ma'nosini idrok qilish mumkin bo'lgan madaniyat tashuvchisi demakdir.

Simvolning asosiy vazifalari – informatsiya va kommunikatsiya. Inson kommunikatsiyada turli xil verbal va noverbal simvollar orqali axborot uzatadi, ushbu axborot nutq egasining millati, ijtimoiy kelib chiqishi, jinsi, mavqeyi, umuman olganda, jamiyatdagi ijtimoiy roldan darak beradi. Masalan, ingliz tilda “*shamrock*” o'simligi botanik ma'nosiga ko'ra, “*a plant that has three round leaves*

on each stem” – uch aylana shaklli yashil bargdan iborat o‘simlik sifatida lug‘aviy ma’noga ega. Lekin mazkur o‘simlik – Irlandiya ramzi. Mazkur o‘simlikning Irlandiyaning ramziga aylanishi uning tarixi va madaniyati bilan bog‘liq. Afsonalarga ko‘ra, Avliyo Patrick (St.Patrick) Irlandiyaga Xristian dinini yoyilishida homiylik qiladi hamda dinni tushuntirishda mazkur o‘simlikdan foydalangan. Unga ko‘ra, o‘simlikdagi 3 ta barg – Father, Son, Holy Spirit – ga ishora qiladi. Shu sababli ham Irlandiya Avliyo Patrick (St.Patrick)ni xristian dinining rahnamosi sifatida ulug‘lab, uning sharafiga 17-martni bayram qilishadi. Mazkur diniy bayramda Irlandiya aholisi “shamrock” tasviri tushirilgan yashil rangli liboslar kiyishadi. Shu tariqa, “shamrock” –uch bargli yashil o‘simlik Irlandiyaning milliy ramziga aylanadi. Bundan tashqari, mazkur o‘simlikning to‘rt bargli turi ham mavjud bo‘lib, u omad ramzini ifodalaydi. Bunda 4 ta bargning o‘z ramziy ma’nolari mavjud – “ishonch, umid, sevgi va omad” – kabi mavhum tushunchalarga ishora qiladi. Jumladan, *“May your thoughts be as glad as the shamrocks. May your heart be as light as a song. May each day bring you bright, happy hours. That stay with you all the year long.”* (Agar insonni yaxshi niyatda bo‘lsa, xotirjam bo‘lsa, har bir kuni baxtli va quvonchli bo‘ladi)– ushbu Irlandiya naqlida inson o‘y-xayollarining “shamrock” o‘simligiga qiyoslanadi. Demak, “shamrock” nafaqat o‘simlik, balki Irlandiya milliy ramzi hamda omad simvolik ma’nolariga ega bo‘lib, mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayoti, dini, adabiyoti, arxitektura, marosimlarida uchraydi.

O‘zbek xalqida lola/tulipning milliy gul sifatida qadrlanadi. Lola/tulip – qadimdan xalqimiz urf-odat va an’analarida, hunarmandchilik, san’at va adabiyot hamda folklorda keng foydalanilgan. Shunga ko‘ra, ushbu gul – o‘zbek milliy identifikatsiyasiga ishora qiluvchi floragrafik simvol. O‘zbek tilining izohli lug‘atida 1) “loladoshlar oilasiga mansub, yirik, chiroyli gulli ko‘p yillik o‘simlik” va 2) “qizil, qirmizi” rangni tasvirlashda ko‘chma ma’noda ishlatiluvchi leksema deb ta’riflanadi. Masalan, *Ochilmoq istarkan lola dudoqlar, Javdirab ko‘zlaring nechun o‘ynoqlar. (Uyg‘un); Lola kabi yuzim qizil , ichim g‘am(Hamid Olimjon, Muqanna);* - mazkur satrlarda “lola” leksemasi orqali inson labining, yuzining qizilligini ifodalamoqda. O‘zbek milliy kashtachiligida, ayniqsa, Samarqand

kashtachiligini lola gulli naqshlarsiz tasavvur qilish qiyin. Mazkur soʻzanalar oʻziga xos lokal semantik maʼnolarga ega. Jumladan, soʻzanalar kelin-kuyov xonasi-chimildiqqa yaxshi niyatlar bilan osib qoʻyiladi. Bundan koʻzlangan maqsad – yangi oilaning hayoti gullarga toʻlib, baxtli-farovon umr kechirishi nazarda tutiladi (Ashirov, 2020). Bundan tashqari, ushbu oʻsimlik Oʻzbekiston hududida antroponim va toponimlar tarzida ham keng tarqalgan. Xususan, oʻzbek qizlari ismlari orasida Lola, Gullola, Shalola, Lolajon, Lolaoy, Lolagul, Lolaniso, Lolaqiz ismlari, asosan, qizning lola gulidek nafosatli, chiroyli, koʻrkam, goʻzal boʻlishi yoki bahor faslida, ayniqsa lolalar ochilgan vaqtda tugʻilganligiga ishora qiladi. Demak, lola oʻzbek xalqi madaniyatida ayniqsa, oʻzbek amaliy sanʼati va marosimiy hayotida takrorlanmas oʻziga xos oʻrniga ega boʻlgan gul turidir.

Yuqoridagi maʼlumotlarga tayangan holda simvol sotsiopragmatikada ham muhim ahamiyat kasb etishini, adresantning milliy-madaniyligi, ijtimoiy roli haqida tinglovchi (adresat)ga yordam beradi.

Simvolning kommunikatsiydagi asosiy ijtimoiy funksiyasi insonlar oʻrtasida maʼlumot almashtirish va ushbu maʼlumotni ixcham shaklda uzatishdan iborat. Masalan, oʻzbek xalq maqolida “*Chiroying borida chinoringni top*” – “chinor” leksemasi “umr yoʻldosh”ga ishora qiluvchi simvol sanalib, metafora yordamida obrazli ifodalanmoqda. Bunda “OʻSIMLIK – INSON” konsepti asosida nutq qisqa, emotsional taʼsirga ega. Chunki oʻzbek xalqida turmush oʻrtoq –*yelkadosh*, *suyanchiq*, *kuch-gʻayrat*, *mustahkamlik* kabi xususiyatlar bilan xarakterlanadi. Mazkur xususiyatlar bir leksema – “chinor” oʻsimligi yordamida tinglovchiga ixcham, sodda yetkazilmoqda va axborotning hissiy boʻyoqdorligini ifodalagan. Bundan tashqari, ushbu leksema gender xususiyatlarini ham namoyon etmoqda. Yaʼni nutqning adresati boʻy yetgan, turmush yoshidagi qiz ekanligi aniq. Demak, “chinor” fitonimi oʻzbek xalqida erkak jinsiga ishora qiluvchi fitosimvol. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida chinor – “*poʻsti koʻkish, panjasiman shapaloq bargli, uzoq umrli, sersoya katta daraxt*” sifatida ifodalanadi. Shu sababdan *chinordek baquvvat*, *chinordek chidamli*, *chinor kelbat*, *chinor qomat* kabi iboralar oʻzbek xalqida erkak

kishini kuch-qudrati, bilaklarining kuchga to‘laligini ko‘rsatishda mazkur daraxtning sifatlari insonga ko‘chiriladi.

Ingliz tilida ham insonning kuch-g‘ayratini ko‘rsatish uchun obrazli tarzda *strong as oak, sturdy as oak* (emandek kuchli) kabi iboralarga duch kelamiz. Bunda “oak” – daraxt turi sanalib, ingliz madaniyatida chidamliligi, kattaligi, ko‘p yilligi bilan ajralib turadi. Shu sababdan Angliya qurilish sanoatida, ayniqsa, kemalar qurilishida oak/eman daraxtining o‘rni beqiyos xom-ashyo materiali. Jumladan, quyidagi satrlar buni isbotlaydi:

Heart of oak are our ships,

Hearts of oak are our men,

We always are ready, steady boys, steady,

To charge and conquer again and again

Shoir David Garrick qalamiga mansub ushbu misralar XVIII asrda Britaniya armiyasining madhiyasi bo‘lgan. Mazkur satrlarda oak/eman daraxti kemanding asosiy xom-ashyo manbayi sifatida “*heart of oak*” iborasi bilan ifodalangan. Inglizlar daraxtning qattiq, zich, ya’ni markaziy qismini – *heartwood of oak* – deb tasvirlashgan. Keyinchalik bu ibora ko‘chma ma’noda qo‘llanila boshlaydi. Ya’ni insonning kuch-qudrat, shijoatini mazkur daraxt yordamida ifodalaydi. Yuqoridagi satrlarda “*heart of oak*” nafaqat o‘z ma’nosida, balki ko‘chma ma’noda dengiz jangchilarining kuch, shijoat va matonatiga ham ishora qilmoqda. Anglanadiki, bir ma’no ikki tilda “daraxt” tushunchasi orqali amalga oshirilmoqda. Lekin ikki madaniyatning mintaqaviy, geografik joylashuvi turli xilligi tufayli daraxt turlarida farqlangan. Bu esa har bir simvolning nafaqat kommunikatsiyada nutqning ixcham va bo‘yoqdorligi, balki madaniyat bilan aloqadorligining yaqqol ifodasidir.

Simvol doimo kontekst bilan aloqador. Bunda ma’lum bir ma’noga ega bo‘lgan simvol ijtimoiy-madaniy kontekstda o‘ziga xos mazmun-mohiyat kasb etishi ham mumkin. Masalan, “*a reed before the wind lives on, while mighty oaks do fall*”- *those who remain flexible and adaptable will be able to survive change, hardship, or adversity more easily than those who try to challenge or stand against it* – mazkur iborada oak/eman daraxtining kuch-qudrati, mag‘rurligi uning uchun

ziyon keltirishi mumkinligi ta'kidlanadi. Ushbu iboraning kelib chiqishi Ezop masallariga borib tarqaladi. Jumladan, *"The oak tree and the reeds"* masalida "oak/eman" daraxtining kuch-qudrati ifodalansa-da, u mag'rur, kekkaygan kishilarga ramziy ishora qiladi. Masalan, masalada – *When the wind blew, the great Oak stood proudly upright with its hundred arms uplifted to the sky.* – mazkur qatorlar oak/eman daraxtining kuch-qudrati, shamol esishiga qaramasdan mag'rur, tik ekanligi bayon etgan. Bu esa ushbu daraxtning tabiiy ofatlarga bardoshli ekanligi, kuchli daraxt ekanligining ramziy belgisi bo'lsa-da, lekin "oak/eman" daraxtining o'ta mag'rur, egilmas ekanligi bilan salbiy konotatsiyani vujudga keltrigan. Xususan, *"You have reason to complain," said the Oak. "The slightest breeze that ruffles the surface of the water makes you bow your heads, while I, the mighty Oak, stand upright and firm before the howling tempest."* – mazkur satrlar orqali Oak/eman daraxti har qanday vaziyatda ham kuchli va mag'rur bo'lishi bilan masaldagi ikkinchi obraz – *reeds/qamishlarni* kichik bir tabiiy ofat – shabada – egiltirib hamda sindirishi mumkinligini ta'kidlab kekkayadi. Ammo masal yakunida – kuchli, mag'rur oak/eman daraxti bo'ronga qarshi kurashib, o'zini mag'rur, tik tutadi, natijada, afsuski, u sinadi. Qamishlar esa egilib, bukilib o'z hayotini saqlab qoladi. Ezop bu masal orqali oak/eman daraxtidek mag'rur va qaysar bo'lib singanda ko'ra, qamishdek egiluvchan bo'lib hamma sharoitda muvaffiqiyatga erishish lozimligiga ishora qilmoqda(*Better to yield when it is folly to resist, than to resist stubbornly and be destroyed*). Oak/eman daraxti mag'rurligi, qattiqligi bilan ham muvaffaqqiyatsizlikka uchradi, sindi. Ko'rinadiki, oak/eman daraxtining ramziy ma'nosi bu yerda kontekstga aloqador bo'lib, salbiy ma'noni ifodalagan. O'zbek tilida "chinor" daraxti ingliz tilidagi Oak/eman daraxti bilan yonma-yon qiyoslanganda yozuvchi O'tkir Hoshimov ham *chinorning buyukligi uning uning bahobatli bo'lishi yoki uzoq umr ko'rishida emas, balki, chinor... qanday shamol esishidan qat'iy nazar qilt etmay mag'rur turgani uchun buyuk ekanligini* (Dunyoning ishlari asaridan) ta'kidlab, uning mustahkamlilik xususiyatiga ahamiyat qaratgan. Anglandiki, chinor daraxti oak/eman daraxtidan farqli ularoq, shamolda uning mag'rur turishi uning ijobiy xislati – mustahkamligiga ishora qilgan. Bundan

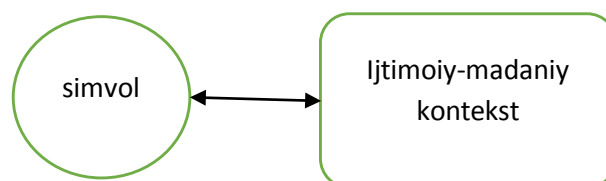
ko‘rinadiki, kontekstda simvollar ma‘nosi o‘zgarishi – uning dinamikligini ko‘rsatadi. “Oak/eman va chinor” – daraxt nomi ostida birlashgan, lug‘aviy ma‘nosi bir-birga yaqin leksemalardir. Lekin ularni ijtimoiy-madaniy muhit turli ramziy ma‘noda qo‘llanilishiga sabab bo‘ladi (Shakl 1).

Nutqda simvolik tildan foydalanish P.Grice nazaryasini to‘liq oqlamasligi mumkin. P.Grice kommunikatsiya maqsadiga erishishda 4 ta asosiy tamoyillarni qayd etgan. Ularni quyidagicha izohlaydi: 1) *maxim of quality* – nutqning to‘g‘ri va aniq bo‘lishi; 2) *maxim of quantity* – nutq ko‘p ham kam ham bo‘lmasligi; 3) *maxim of relation* – axborotning aloqador va tegishli bo‘lishi; 4) *maxim of manner* – qochiriq tildan foydalanmaslik va faktga asosan gapirish (H.P.Grice, 1989). Tadqiqot predmetimiz simvollar mazkur tamoyillardan ikkinchi va to‘rtinchini butunlay inkor qiladi. Chunki simvol – ma‘lum bir murakkab tushunchani sodda, qisqa ifodalash usuli hamda nutqda u qochiriq til sanalib, tinglovchini chalg‘itadi, Bu esa nutq jarayonida tushunmovchiliklarga olib keladi. Jumladan, gul simvolikasi ayol kishiga xos nafislik, go‘zallik kabi xususiyatlarni obrazli shakllantirishda nutqda keng foydalaniladi. Chunki gul va ayol – tabiatning mazkur ikki in‘omi go‘zallikni o‘zida mujassam etgan. Shu sababdan, gullar – feminizm ramzi. Journalist Terri Guillements gullarni ta’riflar ekan: *A flower’s appeal is in its contradictions — so delicate in form yet strong in fragrance, so small in size yet big in beauty, so short in life yet long on effect* – ularni nozik, lekin o‘tkir iforli; kichik, lekin chiroyli; umri qisqa, ammo ta’siri abadiy. Demak, gullardagi mazkur sifatlar –noziklik, go‘zallik, latofat, ifor, hayot kabilar ayol jinsida ham mavjud. Masalan,

Gul yuzung erur **lola**, vale, lolai xudro‘y,

Tor og‘zing erur **g‘uncha**, vale, g‘unchai xandon. (Bobur)

Izoh: Ushbu baytda Zahiriddin Muhammad Bobur yorning husnini gul, lola, g‘uncha leksemalari orqali ifodalab, uning qiymatini oshirgan.

Lekin tahlillar natijasida ba'zi gullar erkak jinsini ham tasvirlashda ishlatilganligi aniqlandi. Masalan, lavanda o'simligi – gulsimon o'simlik sanaladi. Mazkur gul bugungi kunda ingliz tilida sleng tarzida ishlatilib, erkak jinsiga ishora qiladi. Ingliz tilidagi izohli lug'atda (CALD), ***Lavender boy** - a feminine or girly gay man* – ayolsifat erkaklarni tasvirlash uchun lavanda guli simvol sifatida olingan. Bunda simvol chalg'ituvchi xususiyatga ega, chunki u erkak jinsiga ishora qilgan. Demak, simvol nafaqat chalg'ituvchi xususiyatga egaligi bilan muloqot jarayonida tafovutga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda simvollar inson hayotini barcha sohasida keng foydalaniladi. Y. S. Lobanova simvollar “inson faoliyatining turli jihatlarini aks ettirish orqali tilning kommunikativ salohiyatini kengaytirishi”ni ta'kidlaydi (Lobanov, 2011, 53-56). Haqiqatan, simvol jamiyatda mavjud. Uning kengayishi va yo'q bo'lishi ham jamiyatdagi vaziyatga bog'liq. Jumladan, hozirgi paytda simvollar, ayniqsa, marketing (brend, reclama) sohalarida keng foydalanilmoqda, Bundan ko'zlangan maqsad iste'molchilarga ta'sir o'tqazish va mahsulotni sotib olishga undash. Ko'rinadiki, jamiyatda simvollarning ishlatilish ko'lami kengayib boriveradi.

XULOSA

Keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, simvol turli madaniyat va kontekstlarda har xil semantik ma'nolarga egaligi bilan xarakterlanadi. Ba'zida bir tushunchaning turli simvollar bilan ifodalanishi muloqot jarayonida murakkablik tug'dirasa, ba'zida simvollar chalg'ituvchi xususiyatga egaligi bilan ifodalanadi. Shu sababdan ularni idrok etishda sotsiopragmatik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Simvollarning sotsiopragmatik tadqiqi ularning nafaqat semantik, balki ijtimoiy va madaniy kontekstlardagi ma'nolarini tushunishga yordam beradi. Jumladan, tahlilga olingan ingliz va o'zbek tillaridagi fitosimvollar, birinchidan, madaniyat va tarix ma'lumotlarini o'zida mujassam etsa, ikkinchidan, simvol muloqot jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki simvol orqali madaniy o'ziga xoslik ifodalanib qolmasdan, adresantga ma'lumotni qisqa, lo'nda uzatishga ham yordamchi vazifasini ham o'taydi. Shunday vaziyatda Sotsiopragmatik tahlil simvollarning turli madaniyat va kontekstlarda idrok etish

imkonini beradi. Bu esa tadqiqotning tilshunoslik, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya sohalarida hali chuqur tadqiq etilishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ashirov A. (2020). Tulip In The Culture Of Uzbek People. *American Journal of Social Science and Education Innovations*, Vol.-II, Issue IV, 6-16. <http://usajournalshub.com/index.php/tajssei/> ISSN (e): 2689-100X
2. Flier A. Ya. (2015). Culture as a Social Regulatory Program: The Stage of Formation. *The Culture of Culture Journal*. <http://cult-cult.ru/culture-as-a-social-regulatory-program-the-stage-of-formation>
3. Grice, H. P. (1989). Logic and conversation. Reprinted in *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Киньябузова Л.А. (2010). Предмет изучения социопрагматики. *Наука и современность*. – Moskva. 2010. – С. 279-284
5. Лобанова Я.С. (2011) Проблема символа в философской герменевтике П. Рикера. *Вестник ТГУ*. 2011. № 1. С. 53–56.
6. Маслова В. А.(2001). Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений. — М.: Академия. — 208 с. ISBN 5-7695-0745-4
7. Pedersen E.G. (2015). Semantics of the Symbol: Main Theories About the Symbol and the Themes of Symbols in Alexandru Macedonski's Poetry. *Social and Behavioral Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro>
8. Raupova L.R., Kholmurodova M.I.(2020). Dialogical discourse as an environment in which a predicative unit is implemented. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*.83(2) <http://T-Science.org>
9. Qayumov A. (2008) Zahiriddin Muhammad Bobur. —Toshkent: Fan. —52b.
10. Usmanova Sh., Bekmuxamedova N., Iskandarova G. (2014). *Sotsiolingvistika*. — Toshkent: Universitet, — 84 b.
11. O'tkir Hoshimov. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. www.ziyouz.com.
12. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 Tom. (2020). — Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti.
13. Aesop's fables. <file:///D:/PhD/Aesops%20fables.pdf>

14. <https://www.britannica.com/dictionary>
15. <https://dictionary.cambridge.org/>
16. <https://www.thefreedictionary.com/>
17. <https://allpoetry.com/Hearts-Of-Oak>
18. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-xalq-ogzaki-ijodi/uzbek-xalq-maqollari>

REFERENCES

1. Ashirov A. (2020). Tulip In The Culture Of Uzbek People. *American Journal of Social Science and Education Innovations*, Vol.-II, Issue IV, 6-16. <http://usajournalshub.com/index.php/tajssei/> ISSN (e): 2689-100X
2. Flier A. Ya. (2015). Culture as a Social Regulatory Program: The Stage of Formation. *The Culture of Culture Journal*. <http://cult-cult.ru/culture-as-a-social-regulatory-program-the-stage-of-formation>
3. Grice, H. P. (1989). Logic and conversation. Reprinted in *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Киньябузова Л.А. (2010). Предмет изучения социопрагматики. *Наука и современность*. Moskva. P. 279-284
5. Лобанова Я.С. (2011) Проблема символа в философской герменевтике П. Рикера. *Вестник ТГУ*. 2011. № 1. P. 53–56.
6. Маслова В. А. (2001). Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений. Moscow. Академия. 208 p.
7. Pedersen E.G. (2015). Semantics of the Symbol: Main Theories About the Symbol and the Themes of Symbols in Alexandru Macedonski's Poetry. *Social and Behavioral Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro>
8. Raupova L.R., Kholmurodova M.I. (2020). Dialogical discourse as an environment in which a polypredictive unit is implemented. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*.83(2) <http://T-Science.org>
9. Qayumov A. (2008) Zahiriddin Muhammad Bobur. Toshkent. Fan. 52 p.

10. Usmanova Sh., Bekmuxamedova N., Iskandarova G. (2014). Sotsiolingvistika. – Toshkent: Universitet. 84 b.
11. O‘tkir Hoshimov. Daftari hoshiyasidagi bitiklar. www.ziyouz.com.
12. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 Tom. (2020). Toshkent. Davlat ilmiy nashriyoti.
13. Aesop’s fables. <file:///D:/PhD/Aesops%20fables.pdf>
14. <https://www.britannica.com/dictionary>
15. <https://dictionary.cambridge.org/>
16. <https://www.thefreedictionary.com/>
17. <https://allpoetry.com/Hearts-Of-Oak>
<https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-xalq-ogzaki-ijodi/uzbek-xalq-maqollari>

UDK: 811.512.133'37+811.112.2'37

O'ZBEK VA NEMIS TILLARIDA SO'Z VA TUSHUNCHA MA'NOSINING QIYOSIY TADQIQI¹³

Jumaniyazov Atabay

filologiya fanlari nomzodi, professor,
Urganch davlat universiteti.

atabeyj@yahoo.de

Yusubova Chamangul Mamutjonovna

tayanch doktorant,

Urganch davlat universiteti

chamangul.yusupova.1989@mail.ru

Orcid ID: [0000-0002-4952-6156](https://orcid.org/0000-0002-4952-6156)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'zbek va nemis tillarida so'z ma'nosi va tushuncha borasida to'xtalangan. So'zning moddiy jihatdan tovush va harflardan iboratligi, yozma konkret shaklga ega ekanligi va ma'naviy jihatdan tushuncha, ma'no, mazmun va zamir bilan bog'liqligi, ma'nolarining o'zgarishi kabi juda ko'p murakkab xususiyatlarni kashf va kasb etishi, so'zning ilmiy tahliliga qiziquvchilarning til sohasi bo'yicha ixtisosligiga qarab turli tomondan tahlil qilinilishiga olib keldi va kelmoqda. Maqola davomida so'z ma'nosi va tushuncha borasida o'zbek va nemis tilshunoslarining fikrlari keltirilgan, tahlil qilingan. "ma'no" va "tushuncha" bir-biri bilan uzviy bog'liq hodisalar bo'lib, ikkalasi ham muayyan so'z orqali berilayotgan xabar yoki ma'lumotni bildiradi. So'z orqali berilgan ma'lumot ya'ni so'zning ma'nosi to'liq tushuniladi. "Ma'no" orqali anglashayotgan xabarni aniq va xususiyliigi, "tushuncha" orqali esa ma'lumotni noaniq va umumiyliigi bilan ajralib turadi. "Tushuncha" so'z yoxud so'z orqali nomlangan narsa va hodisa haqida to'la bilimga ega emaslik, yoki umumiy (aniq va konkret bo'lmagan) tasavvur mushohadasini bildiradi.

KALIT SO'ZLAR

So'z, ma'no, tushuncha, ishora, obektiv borliqdagi narsa va hodisalar, axborot, umumiylik, tasavvur, zamir, shaxs nomlari

Received: January 11, 2024

Accepted: March 16, 2024

Available online: May 2, 2025

¹³ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Jumaniyazov A., Yusubova Ch. O'zbek va nemis tillarida so'z va tushuncha ma'nosining qiyosiy tadqiqi. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 177-194.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА И ПОНЯТИЯ В УЗБЕКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Джуманиязов Атабай

Кандидат филологических наук, профессор
Ургенчский государственный университет.

atabeyj@yahoo.de

Юсубова Чамангул Мамутжоновна

Базовый докторант
Ургенчский государственный университет

chamangul.yusupova.1989@mail.ru

Orcid ID: [0000-0002-4952-6156](https://orcid.org/0000-0002-4952-6156)

АННОТАЦИЯ

В данной статье на материале узбекского и немецкого языков рассматриваются значение слова и понятие. Тот факт, что слово обладает множеством сложных свойств, таких как материальное воплощение в звуках и буквах, наличие конкретной письменной формы, духовная связь с понятием, значением, содержанием и подтекстом, а также изменчивость значений, уже привел и продолжает приводить к тому, что научный анализ слова в языкознании проводится с разных сторон в зависимости от специализации исследователей. В статье представлены и проанализированы взгляды узбекских и немецких лингвистов на значение слова и понятие. «Значение» и «понятие», будучи неразрывно связанными друг с другом явлениями, выступают как сообщение или информация, передаваемые определенным словом. Информация, передаваемая через слово, то есть значение слова, полностью понимается. Сообщение, воспринимаемое через «значение», характеризуется точностью и конкретностью, а через «понятие» - неопределенностью и обобщенностью. «Понятие» подразумевает отсутствие полного знания о слове или обозначаемом им предмете или явлении, или же общее (неточное и неконкретное) представление о них.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Слово, значение, понятие, знак, объекты и явления объективной реальности, информация, обобщённость, представление, подтекст, имена собственные.

A COMPARATIVE STUDY OF WORD MEANINGS AND CONCEPTS IN THE UZBEK AND GERMAN LANGUAGES

Jumaniyazov Atabay

candidate of philological sciences, professor,
Urgench State University.

atabeyj@yahoo.de

Yusubova Chamangul Mamutjonovna

PhD student,

Urgench State University

chamangul.yusupova.1989@mail.ru

Orcid ID: [000-0002-4952-6156](https://orcid.org/000-0002-4952-6156)

ABSTRACT

This article explores the meaning and concept of words in Uzbek and German languages. The complex properties of words have led to their analysis from various perspectives in linguistics. Throughout the article, the views of Uzbek and German linguists on word meaning and concept are presented and analyzed. “Meaning” and “concept” are closely related phenomena, both expressing the message or information conveyed through a specific word. Information conveyed through words, that is, the meaning of the word, is fully understood. When it comes to communication, the information conveyed through “meaning” is often known for its precise and well-defined nature, while “concept” tends to be more vague and general, leaving room for interpretation and ambiguity. “Concept” refers to a lack of complete knowledge of a word or a word-named object or phenomenon, or a general (non-specific and abstract) perception or contemplation.

KEY WORDS

Word, meaning, concept, pointing, things and incidents in objective world, information, generality, imagination, core, personal names

KIRISH

Tilning eng muhim birliklaridan biri soʻz, uning tabiati va mohiyati haqida, har bir soʻzning oʻz shakli va maʼnosi boʻlishi borasida, shakl oʻz koʻrinishini iloji boricha saqlab, ammo uning maʼnolari uzluksiz oʻzgarib turishi mumkinligi mavzusida dunyo tilshunosligida koʻp va xoʻp soʻzlar aytilgan. Soʻz tabiatan serqirra til birligi-ki, unga “uch-toʻrt ogʻiz soʻz va uch-toʻrt ogʻiz jumla bilan ham toʻla taʼrif berib boʻlmaydi” (Хожиев А., 1981, 6). Undan tashqari, soʻzning moddiy jihatdan tovush va harflardan iboratligi, yozma konkret shaklga ega ekanligi va maʼnaviy jihatdan tushuncha, maʼno, mazmun va zamir bilan bogʻliqligi, maʼnolarining oʻzgarishi kabi juda koʻp murakkab xususiyatlarni kashf va kasb etishi, soʻzning ilmiy tahliliga qiziquvchilarning til sohasi boʻyicha ixtisosligiga qarab turli tomondan tahlil qilinishiga olib keldi va kelmoqda. Ilmiy izlanishlar oʻz ijobiy samarasini berish bilan bir qatorda, muayyan salbiy, haligacha toʻlaqonli yechilmagan, ayrim hollarda eʼtiroz uygʻotuvchi xususiyatlarga ega tahlil natijalari bilan xarakterlanadi. Shu maʼnoda mazkur maqolamizda inobatga olinayotgan masala, xususan soʻzlarning maʼno va tushuncha masalalariga toʻxtalamiz va bu borada aytilgan ijobiy va salbiy fikrlarga baholi qudrat shaxsiy mulohazalarimizni bildiramiz. Avvalo, soʻzning maʼnaviy tomonlari bilan yaqin bogʻliq boʻlgan “soʻz va tushuncha”, “soʻz va maʼno” mavzulariga toʻxtalamiz. Nainki, biz qiyoslab oʻrganayotgan nemis va oʻzbek tillarida “maʼno va tushuncha” hodisalariga har xil yondashilgan, farqlariga eʼtibor kam berilgan, maʼnodosh soʻzlar sifatida qaralgan yoki aralashtirib oʻrganilgan.

Dastavval mazkur masalaga oʻzbek tilshunoslarining munosabatlarini koʻrsatib oʻtamiz. Bilamizki, oʻzbek tilshunosligida soʻzlarning maʼnosi va soʻzlar orqali nomlanilayotgan narsa va hodisalar haqidagi tushuncha mavzusida koʻp ilmiy ishlar qilingan va qilinib kelayapti. Oʻzlarining ayniqsa semasiologik, onomasiologik muammolariga bagʻishlangan ilmiy ishlarida tilshunoslarimiz bu masalani baholi qudrat tahlil qildilar. Tilshunoslik, leksikologiya, stilistika, semasiologiya fanlari boʻyicha yozilgan darsliklarda esa bu temalarga alohida boblar ham ajratilgan. (Содиқов А., Абдуазизов А., Ирисқулов М., 1981; Ирисқулов

M., 1992; Ҳожиёв А., Аҳмедов А., 1981; Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ., 1983; Миртожиев М.М., 2010; Миртожиев М.М., 2008; Миртожиев М.М., 1984; Миртожиев М.М., 2000). Mazkur olimlarning ishlari va nashr qilingan darsliklar bilan tanishar ekanmiz, bizda eng katta qiziqishni M.М. Mirtojievning ishlari uygʻotdi (Миртожиев М.М., 2000). Bu olim oʻz tadqiqotlari (doktorlik ishi, darsliklari, oʻquv qoʻllanmalari va koʻplab ilmiy maqolalari) da milliy tilshunosligimizning “maʼno va tushuncha” bobiga izchil yondashadi, masalani keng tahlil qiladi, nisbatan eng ilgʻor va shu bilan bir qatorda shaxsiy(bahsli) fikrlar aytadi. Jumladan, “maʼno va tushuncha” oʻrtalaridagi oʻxshashlikni: “narsa, belgi, harakat va holatning ongdagi aksi, anglanishi tushuncha boʻlib, tushuncha esa soʻzga berilar ekan, u maʼno hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Maʼlumki, soʻz maʼnosi asosida asosan tushuncha yotadi. Soʻz maʼnosini oʻlchash uchun tushuncha mezon hisoblanadi. Biroq, tushuncha bilan til farqli hisoblangan maʼnoni teng qilib ham boʻlmaydi” deydi-yu, ular oʻrtasidagi tafovutni quyidagicha 6 guruhga boʻlib sharhlaydi (Миртожиев М.М., 2000).

1. Obyektiv borliqdagi mavjud narsa yoki voqelikmi, belgimi, harakat yoki holatmi, ulardan birining ongdagi inʼikosi, tushunchadir. Shu tushunchaning soʻzdagi ifodasi, bu – maʼno. Lekin maʼno bu bilan chegaralanib qolmaydi. Soʻz maʼnosida yana ongning oʻsha denotatga boʻlgan subyektiv munosabati ham boʻlishi kuzatiladi. Masalan, *yuz* soʻzi kishi boshining ogʻiz va burunning ikki tomonidagi yumshoq qismini bildiradi. Bu oʻrinda tushuncha bilan maʼno teng. *Bashara* soʻzi ham oʻsha tushunchani bildiruvchi maʼnoga ega. Ammo bu maʼnoda oʻz denotatiga nisbatan salbiy munosabat ham oʻz ifodasini topgan. Tushunchada bu boʻlishi mumkin emas.

Tushuncha va maʼno borasidagi mazkur izohlar tahsinga loyiq. Zero, bir qarashda olim fikrlariga falsafiy jihatdan eʼtiroz yoʻq. Biroq, sharhlarga chuqurroq nazar tashlansa, aytilgan teran fikrlarni sayqallash zarurati borday tuyuladi. Birinchi gapdagi, *ulardan birining ongdagi inʼikosi, tushunchadir* degan fikrda “*ulardan birining*” iborasini olib tashlansa va *kishi ongidagi nisbiy inʼikosi*,

tushunchadir deb, “*kishi*” va “*nisbiy*” soʻzlari qoʻshib taʼriflansa fikr teranroq chiqadi. Binobarin, voqelik, belgi, harakat yoki holatlar obyektiv borliqning alohida koʻrinishlari boʻlib, ulardan *birini* ajratib taʼkidlash kishi fikrini chalkashtiradi. Keyinchalik, *ong* bor narsa, u kishilarga Ilohdan tugʻma beriladi va nisbiy boʻladi, birovda koʻp, birovda oz. Bu kishilik jamiyatiga xos narsa va uni falsafa oʻrganadi. Navbatdagi: *Shu tushunchaning soʻzdagi ifodasi, bu maʼno*, taʼrifida ikki xil yondashuv falsafa (*tushuncha*) va soʻz (*til birligi*) aralashtirilgan, chegara farqlanmagan. Toʻgʻri, soʻz va maʼnoni falsafa ham tilshunoslik ham oʻrganadi. Lekin, soʻz va maʼno nima ekanligi ongimiz(falsafa)da gavdalansa, tilda ularning tilshunoslik nuqtayi nazardan muayyan taʼriflari bor. Shu nuqtayi nazardan, tushunchaning soʻzdagi ifodasi bu maʼnodir deyish bilan aytilmoqchi fikr teran chiqmaydi. “Maʼno” boʻlishi uchun, tushuncha soʻzda ifodalanishi kerak degan xulosa chiqishi tabiiy. Darvoqe, tushuncha verbal soʻz (til) orqali yoki noverbal imo-ishora (mimika-jest) yordamida ifodalanadimi yoki yoʻqmi, baribir tushuncha tushunchaligicha qoladi. Tushuncha orqali bildirilayotgan narsa esa u boshqa mavzu. U tushunchani ifodalayotgan soʻz va uning isteʼmoldagi konkret maʼnosiga bogʻliq. Bundan tashqari, mushohada kengroq qilinsa, tushunchaning maʼno anglatmasligi, balki maʼno muayyan tushunchalarning shakllanishiga asos boʻlishi namoyon boʻladi.

Olimning oʻz fikrlarini quvvatlash uchun keltirgan misollari ham muvaffaqiyatli chiqqan deb boʻlmaydi. *Yuz* va *bashara* soʻzlari orqali tashilayotgan maʼlumotni toʻgʻri tushunishda maʼno va tushuncha (ikkisi ikki xil narsa)ni teng koʻrish yoki bu soʻzlarning salbiy va ijobiy xususiyat(maʼno)- larini tushunchaga bogʻlab farqlash, masala mohiyatini anglashni yengillashtirmaydi. Binobarin, *yuz*, *bashara* va ularga sinonim chehra, oraz, ruxsor, aft, turq kabi soʻzlar orqali ham *kishi boshining ogʻiz va burunning ikki tomonidagi yumshoq qismi* maʼnosidagi tushunchaga ega boʻlishi mumkin. Biroq bu narsalarni tilning leksikologiya (soʻz va uning maʼnolarini oʻrganish) sathi emas, balki ikkinchi bir sath stilistika (soʻz maʼnolarini saylab, ulardan toʻgʻri foydalanish uslubi) oʻrganadi. Aytmoqchimizki, maʼno va tushunchani teng qoʻyish (dunyoda teng narsa yoʻq), turli sathlar nuqtayi

nazaridan o'xshash va farqli hamda bog'liq tomonlarini baravariga o'rganish ularning tadqiqida murakkablik tug'diradi. Nainki, tushuncha ong (aql, miya, qalb) bilan, ma'no esa bevosita so'z bilan bog'liq. So'z orqali berilgan ma'lumot ya'ni so'zning ma'nosi to'liq tushuniladi yoki inson ongiga qarab nisbiy tushunchalar hosil bo'ladi. Lo'nda qilib aytganda, ma'nodan tushunchalar yaraladi, tushunchadan ma'no emas.

2. Tushuncha hamma millat va hamma joyda ham bir xil baynalmilal holatda kuzatiladi. So'z ma'nosi esa milliy xarakterda bo'ladi. Masalan, свежий so'zi rus tilida har narsaning yangi holatini bildiradi: свежий хлеб, свежая вода, свежая тетрадь kabi. Ammo o'zbek tilida shu bir so'z ayni bir ma'nosi bilan issiq non, muzday suv, yangi daftar kabi tarjima qilinadi. Albatta, bu milliy sharoitdan, denotatga milliy qarashdan kelib chiqib nomlash orqali yuzaga kelgan.

M.M.Mirtojiyev "tushuncha"ning ikkinchi xususiyatini izohlashda, uning millatga, millatlar yashaydigan hudud(joy)larga bog'liq bo'lmasligini ta'kidlaydi va to'g'ri qiladi. Zero, ong-tushunish qobiliyati tug'ma beriladi va u orqali na irq, na millat, na jins, na shaxs va gado, na boy va kambag'al farqlanadi. Ong -tushunish qobiliyati faqat birovda kuchli yoki birovda kuchsiz bo'lishi mumkin. Shu ma'noda tilshunos olim M.M. Mirtojiyev mutlaq haqdir. Biroq, uning *so'z ma'nosi esa milliy xarakterda bo'ladi* degan fikrini nisbiy tushunmoqlik kerak. Zero, dunyo tilshunosligida so'zning aslida to'rt ma'no xususiyati borligi ta'kidlaniladi: u narsalarni nomlaydi(ataydi), narsalarni ko'rsatadi, u o'zi orqali nomlangan(atalgan) narsa yoki hodisalar borasida ma'lumot beradi va o'zi nomlagan (atagan) narsa yoki hodisalarning nomini ichki, tashqi va mantiqiy o'xshashliklar asosida ikkinchi bir narsa va hodisaga ko'chirishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi tavsifda so'zda milliy ma'no bo'lishi mumkinligi qayd qilinmagan.

Olimning so'zda milliy ma'no bo'ladi ta'kidi, bizning fikrimizcha dunyo tamaddunida millatlarning paydo bo'lishi (XVIII asr Yevropada, ijtimoiy munosabatlarning feodalizm shaklidan kapitalizm shakliga o'tish jarayoni) natijasida xalqlarning bir-biridan farqlarini ulug'lab yoki kamsitib ko'rsatish siyosiy jihatdan zarur topilib, milliy ong, milliy tushuncha, milliy til, milliy ovqat,

milliy kiyim, milliy turmush, milliy hayot hatto fan sohalari ham milliy matematika, milliy fizika, milliy tarix deb nomlana boshlanganligi va bu nomlanishlarga dunyo xalqlarining aksariyat qismi xayrixoh (hech qanday e'tirozsiz) qarab kelayotganligi bilan bog'liq bo'lsa kerak. Masalaga mantiqan yondashgan, ong (dunyoni tushunish qobiliyati) ning, so'z (nom) ning – ta'limi asmoning tug'ma berilishiga iymon keltirgan holda hamda biz tahlil qilayotgan mavzu nuqtayi nazaridan aytish mumkinki, “tushuncha” va “so'z ma'nolari” milliylikni kasb yoki kashf etadi deyilishi e'tirozlidir.

Odamlar tananing shakli, qiyofasi, rangi, bo'y-basti, sog'-kasalligi, farishtali-farishtasizligi, ruhining esa baland-tushkunligi, kuchli-ojizligi bilan farqlanadi. Avvalo, odam (xalq) lar o'rtasida millat ayirib, ularni millatlarga bo'lib, so'ngra esa ular tanasini, milliy shaklga, milliy qiyofaga, milliy rangga, milliy bo'y-bastga, milliy sog' yoki kasalga, milliy farishtali yoki farishtasizlikka, ruhining esa milliy balandga, milliy tushkunga, milliy kuchliga, milliy ojizga sifatlab talqin qilish muloqotda mantiqsizlik keltirib chiqaradi. Fikrimizni muloqotda hali shakllanmagan (ulgurmagan) milliy anatomiya, milliy biologiya, milliy geografiya, milliy suv, milliy havo, milliy tuproq so'z birikmalarini yo'qligi bilan quvvatlash mumkin. Agar bir kun kelib, ular ham millat uchun umumxarakterga ega bo'lib, hozirgi kundagi milliy ong, milliy tushuncha, milliy ma'no, milliy fan, milliy hasad, milliy baxillik, milliy bag'rikenglik birikmalari kabi iste'molda foydalana boshlansa Alloh Taolaning odamlarga bergan benazir inoyati unutilib, millatni esa buyuklagan, Kabir (Akbar) darajasiga ko'targan bo'lamiz.

Endi olimning shaxsiy fikrini dalillash bobida keltirgan *свежий хлеб, свежая вода, свежая тетрадь* so'z birikmalarini o'zbek tiliga *issiq non, muzday suv, yangi daftar* deb tarjima qilinishi yoki tushunilishiga kelsak, unga milliy masala deb qaralishi ham e'tirozli. Zero, tarjimaga millatning aloqasi yo'q. Agar millatga aloqasi bor deb tushunilganda ham, u bevosita millatning o'ziga emas, o'sha millat sohibining ongi, tushunchasi, bilimi-tajribasi va eng asosiysi rus tili lug'at tarkibiga qarashli “свежий” leksemasining ma'nolarini aniq bilishiga bog'liq. Ma'lumki, mazkur leksema polisem bo'lib, uning “Большой русско -

узбекский словарь” lugʻatida quyidagi 11 maʼnosi izohlanilgan: “1. yangi, urinmagan, buzilmagan, aynimagan; 2. yangi chiqqan, endigina uzilgan, terilgan; barra; yangi; 3. yangi, tutilmagan, kiyilmagan, toza; 4. yangi, toza, sof, musaffo; sogʻlom, bahridilni ochadigan; 5. koʻchma: yangi, hali hormagan, charchamagan, kuch-quvvat toʻplagan, bardam; 6. sovuq, salqin; 7. kuchli (shamol, toʻlqin haqida); 8. sogʻlom, hormagan, tetik, baquvvat; soʻlmagan, toza; 9. yangi, tiniq, yorqin, oʻngmagan, yaxshi saqlangan; 10. jarangli, jarangdor, tiniq; 11. yangi, shu bugungi, eng soʻnggi, yaqinda paydo boʻlgan (Большой русско узбекский словарь, 1984); Izohlardan koʻrinib turibdiki, “свежий” leksemasining tarjimasining aniq tushunilishi uchun oʻzi aniqlab kelayotgan narsa va hodisa(aniqlanmish)lar bilan bogʻliq holda oʻzbek tilida kashf etgan maʼno muqobillarini anglash, bilish, tajribada koʻrgan boʻlish zarur. Faqat, shundagina rus tilida aytilgan narsani oʻzbek tilida ham ayta olamiz-tarjima qilamiz. Shu maʼnoda “свежий хлеб” birikmasini (tandirdan, pechkadan) yangi chiqqan, yangi uzilgan non,” “свежая вода” soʻz birikmasini toza suv, свежая тетрадьni esa tutilmagan daftar deb tarjima qilinsa, ruslar aytmoqchi boʻlgan xabarni oʻzbek tilida ham aytgan boʻlamiz.

Koʻrinib turibdiki, millatlararo bir-birovini tushunish, ularning qaysi millat sohibi ekanligiga qarab emas, ularning tillarini boyligi, ijtimoiy turmushga oid narsa va hodisalarning oʻz tillarida aniq ifodalay olish ongi, bilimi va hayotiy tajribasiga bogʻliq. Bu boradagi mulohazalarimizni nihoyasida yana shuni taʼkidlashni istardikki, inson hayotini taʼminlovchi bu ikki narsa(non va suv) xalqlararo (millatlararo emas), muayyan geografik muhitlarga nisbatan shaklan(koʻrinish), mazmunan(tarkibi) va isteʼmolda foydalanish jihatdan farq qiladi. Qarang! (Jumaniyazov A., Jumaniyazova D., Yusubova Ch., 2024, 130).

3. Tushuncha, kishilik olami obyektiv olamni chuqurroq oʻrgana borgan sari, differentsiatsiya qilib, alohida qismlari alohida tushuncha huquqini ola boradi. Avvalgi tushunchani ifodalagan soʻz maʼnosi esa kengligicha qolaveradi. Keyingi tor tushunchani ifodalash uchun soʻz maʼnosini toraytiruvchi birikma tuziladi. Masalan, yuqori isitma beruvchi, terlatadigan, yuqumli qon kasalligini *terlama* deyiladi. Uning maʼnosi shu tushunchani bildiradi. Tibbiyotdagi bilim taraqqiyoti

terida, ichakda o'tadigan toshma holatidagi tipini va ularga yondosh tipini aniqladi, ya'ni tushunchada differentsiatsiya sodir bo'ldi – tor tushunchalar yuzaga keldi. Ularni tilda ifodalash uchun *terlama* termini oldiga aniqlovchi orttirib, ma'no toraytirib ifodalanadigan bo'ldi: *tepkili terlama, ich terlama, yondosh terlama* kabi.

So'z ma'nosi va tushuncha o'rtasidagi tafovutni farqlashda bildirilgan uchinchi fikr ham umuman olganda teran chiqmagan. Chunonchi, kishilik olami obyektiv olamni chuqurroq o'rgana borgan sari, tushunchada differentsiatsiya sodir bo'ladi, tushunchaning alohida qismlari alohida tushuncha huquqini oladi, degan fikr muayyan e'tiroz uyg'otadi. Nainki, "tushuncha" mantiqan narsa va hodisa haqida umumiy ma'lumot, tasavvur, o'y-fikrlarni bildiradi, lekin qandaydir bir alohida qismlarga bo'linmaydi. "Tushuncha" alohida inson miyasi, qalbida shakllanuvchi ruhiy hodisa sifatida yaxlit narsa u differentsiatsiya qilinmaydi, qilmoqchi bo'lsangiz mantiqsiz chiqadi. Faqat uning ta'rifini "tushuncha" bu obektiv borliqdagi narsa va hodisalar haqida insonda paydo bo'lgan umumiy (konkret bo'lmagan) ma'lumot, yoki shu narsalar haqidagi tasavvur yo bo'lmasa narsa haqida hayolan o'ylash, muayyan fikrga kelish kabi "differentsiatsiya" lashgan izohlarini keltirish mumkin. Mazkur fikrimizni M.M.Mirtojiyev keltirgan misollar bilan tahlil qilishga harakat qilamiz. Olim "*terlama*" tushunchasini *yuqori isitma beruvchi, terlatadigan, yuqumli qon kasalligi* deb aniq va sodda izohlagan. Biroq, bu kasallikning yuzaga kelishi, turlicha kechishi, inson tanasi ichi(ichak)da va tashqarisi(teri)da aks etadigan toshma ko'rinishlari "terlama" tushunchasi bilan emas, "terlama" kasalligi bilan bog'liq. Zero, "tushuncha"ni alohida qismlarga bo'lmaymiz, balki "kasallik"ni alohida tur(qism)larga ajratamiz. "Tushuncha" ongimiz, "kasallik" esa tanamiz bilan bog'liq. "Tushuncha" mavhum narsa, "tana kasalligi" konkret narsa. Ularni "differentsiatsiya" sini almashtirib, biriga xos narsani ikkinchisining ostida tushunish mantiqan (falsafiy jihatdan) noto'g'ri yondashuvni bildiradi.

4. Tushuncha hamma vaqt umumlashgan xarakterda bo'ladi. Ma'no esa ayrim hollarda xususiy ifodaga ega ekanligi kuzatiladi. Masalan, atoqli otlar maxsus kishi yoki nimagadir xususiy holda beriladi. Ikkinchi tomondan qaralganda

esa, nimagadir shartli holda belgilangan atama – ramz deyish ham mumkin. Shuning uchun atoqli otlar haqida izoh ham berib bo‘lmaydi va uni tarjima qilish ham mumkin emas. Uning ayni xususiyatlaridan kelib chiqib ayrim tilshunoslar so‘z qatoriga qo‘shmaydilar, yo‘l harakati uchun qo‘yilgan belgilarga o‘xshatadilar. Har qanday holda ham u nutq tovushida qayd etiladi va xususan nimanidir bildiradi. Ya’ni u ma’nosida tushuncha bo‘lmagan so‘zdir.

Ma’no va tushuncha tavofutlari borasida aytilgan yuqoridagi tavsifdan-tushuncha umumiy bo‘ladi, ma’no xususiy ifodaga ega, atoqli otlar ramziy qo‘yiladi degan konkret xulosalar kelib chiqsa, masala mohiyati to‘g‘ri anglashilgan bo‘ladi, sharx uchun ham ayni muddaodir. Lekin, ma’no ayrim hollarda xususiy ifodaga ega deyilishi, qolgan hollarda ma’noni umumiy bo‘ladi degan “tushuncha”ni taqozo qilishi tabiiy. Bu esa fikrni chalg‘itadi. Zero, ma’no tarqatgan xabar aniq yoki mavhum bo‘lishi mumkin, lekin umumiy bo‘lmaydi, umumiylik olim ta’kidlaganidek tushunchaga xos xususiyat. Umumiylik va xususiylikni farqlashda atoqli otlardan misol keltirish ham, bizning fikrimizcha muvaffaqiyatli chiqmagan.

Undan tashqari, *atoqli otlarning maxsus kishi yoki nimagadir xususiy holda berilishi* sharxi ham teran aytilmagan. Atoqli otlar, aslida, shaxs nomlari bo‘lib, u kishilarga (chaqaloq paytida) ramziy beriladi. Ayrim chaqaloq(kishi)ga nomlarning maxsus qo‘yilishi bu boshqa masala. Ya’ni chala tug‘ilgan bolani mukammal kishi bo‘lishini istab “Komil”, “Komila” atalishi, kasal dunyoga kelgan chaqaloqqa sog‘ayib ketishini xohlab “Salim”, “Salima” nomining berilishi va hokazo istaklarning nomda-atoqli otda aks etishi maxsus bo‘ladi, nom va shaxsning o‘zaro *xossatanligi* ifodalanib turadi.

Bundan tashqari olimning *atoqli otlar haqida izoh ham berib bo‘lmaydi va uni tarjima qilish ham mumkin emas, uni ayrim tilshunoslar so‘z qatoriga qo‘shmaydilar, yo‘l harakati uchun qo‘yilgan belgilarga o‘xshatadilar, xususan nimanidir bildiradi, ya’ni u ma’nosida tushuncha bo‘lmagan so‘zdir* degan mulohazalari tilshunosligimizda bahstlab fikrlardir. Darvoqe, atoqli otlar haqida izoh berish, ularni tarjima qilish muloqot vaziyati, muhiti va nom sohiblari istagiga

qarab, ayrim paytlarda zaruriyat bo'lib qoladi. Bu ijtimoiy turmush tajribasida boshdan kechirilgan narsa. Uning til norma va kodifikatsiya me'yorlariga to'g'ri yoki noto'g'ri kelishi, obektiv masalaga subektiv qarashlarning ham, ma'no va tushuncha tavofutini aniqlashda daxldorligi yo'q. Atoqli otlar so'z qatoriga qo'shilmaydi, ular ma'nosida tushuncha bo'lmagan so'zlar deb ta'kidlanilishining sababi bizga noma'lum. Biz ularni ta'kid ma'nosida tasavvur qilishga ham ojizmiz. Chunki, bizning nazdimizda so'z har qanday narsa va hodisaning nomi va har qanday so'z(nom)ning o'z ma'nosi bor. Ular (so'z, nom, atoqli ot) kishi ongi (miyasi, qalbi, ko'ngli)da doimo muayyan bir tushunchani albatta hosil qiladilar.

5. Aytilganiday, so'z ma'nosida tushuncha ifodalanmasligi, o'rnida ko'rsatish, ishora ifodalanishi ham kuzatiladi. Masalan, olmoshlar ma'nosi shunday ifodaga ega. Olmoshlarning hammasi ham birday tushunchadan xoli ma'noga ega deb bo'lmaydi. Ayniqsa, belgilash va gumon olmoshlari ma'nosida nihoyatda mavhum bo'lsa ham, tushuncha bor. Lekin kishilik, o'zlik, ko'rsatish ma'nolari asosan ishora va ko'rsatishga tayanadi.

M.M.Mirtojiyevning tahlil qilinayotgan mavzu yechimi bo'yicha, beshinchi tavsiyasi ham, fikrimizcha, teran chiqmagan. Olim bu safar ma'no va tushuncha farqlarini olmosh so'z turkumlari misolida ko'rsatishga harakat qiladi. Agar biz olim fikrlarini to'g'ri tushungan bo'lsak, u ta'kidlaydiki, *ayrim olmoshlar(gumon, belgilash) ma'nosida mavhum bo'lsada tushuncha bor, biroq kishilik, o'zlik, ko'rsatish olmoshlarning ma'nolari asosan ishora va ko'rsatishga tayanadi-lekin tushuncha yo'q!?!?* Mazkur ta'kid yana muayyan e'tirozlarni taqozo qiladi. Binobarin, olmoshlarning barcha turlari so'z turkumi sifatida o'z ma'nolariga ega. Ular ot yoki otlashgan so'z turkumlarining o'rnini bosa oladi, birining o'rniga ikkinchisini muloqotdagi o'rniga qarab almashtirib qo'llash mumkin. Tildagi bu fenomenal hodisa (bir so'z turkumi o'rnida ikkinchisini qo'llash va muloqotda ko'zlangan maqsadni to'g'ri ifodalay olish) ning nomlanishi ham ismiga jismiga monandir. Jumladan, olmosh roman-german tillarining barchasida "pronomen" (*ot uchun, ot o'rniga*), fors tilida "zamid" ko'pligi "zamoyir" (*almashtirish*), ruschada "местоимение" (*nomlar o'rnida qo'llaniladi*) ma'nolariga ega. Ya'ni u shunday

soʻz turkumi-ki, nom bilan bogʻliq barcha soʻz turkumi (bu rus tili grammatikasida aniq koʻrinadi: имя существительное, имя прилагательное, имя числительное qabilida rus morfologiyasida qoʻllaniladi)ning muqobili boʻlib kelishi mumkin. Har bir soʻz oʻz maʼnosiga ega boʻlgani kabi, tabiiy ravishda soʻz turkumlarining ham maʼnosi boʻladi, shu zaylda olmosh va uning barcha turlarini ham.

Olimning navbatdagi *ishora bor, tushuncha yoʻq* fikri ham chalkash. Zero, tushuncha boʻlmasa, ishora nimaga asoslanadi. Fikrimizcha, har qanday ishora ostida muayyan tushuncha va maʼno yotadi. Va shu maʼno yoki tushuncha qilinayotgan ishoraga asos boʻladi. Ishoralarning hayotda intuitiv(*beixtiyor*) kechish holatlari ham kuzatiladi. Lekin buning bizning mavzumizga aloqasi yoʻq. Uning bilan ilmiy shugʻullanish psixologiya va psixolinguistikaning vazifasi.

6. Soʻz maʼnosida tushuncha ifodalanmay, his yoki hayajon ifodalanishi mumkin. Masalan, undov soʻzlar maʼnosi shu xususiyatiga ega. *Oh* degan undov soʻz ogʻriq hissi maʼnosini ham, zavqlanish hayajoni maʼnosini ham, taʼmdan lazzat his qilganlik maʼnosini ham beradi. Biroq bular tushuncha emas.

Mazkur mulohaza boʻyicha olim taʼkidlayotgan fikr ham muayyan bahs talab qiladi. Aslida bu fikrni oʻz vaqtida taniqli tilshunos M. Irisqulov ham taʼkidlagan edi. U aytgan ediki, iqtibosni (Ирискулов М., 1992, 98; Содиқов А., Абдуазизов А., Ирискулов М., 1981, 94-95) aynan keltiramiz. “Maʼlumki, soʻzning moddiy qobigʻi (tomoni) tushunchaning ishorasi deb qaraladi. Bu oʻrinda soʻzning maʼnosini ham tushunchaning ishorasi deb boʻladimi? Yoʻq, albatta, chunki soʻzning maʼnosi soʻz va predmetning birgalikda aks etishidir: *soʻzning maʼnosi tushunchani ifodalamaydi*, balki tushunchaning tashkil topishida va rivojlanishida asos sifatida vositachi xizmatini oʻtaydi.” Olimning yuqoridagi mulohazasida *soʻzning maʼnosi tushunchani ifodalamaydi* degan fikr, bizningcha, majhul darajada ifodalanib, *soʻzning maʼnosida tushuncha ifodalanadi* degan maʼqul. Zero, olim yuqoridagi (inkor)fikrni... (maʼno) tushunchaning tashkil topishida va rivojlanishida asos sifatida vositachi xizmatini oʻtaydi degan xulosasi bilan bizning fikrimiz oʻz-oʻzidan maʼqullangan boʻladi. M.M.Mirtojiev oʻzi (shu jumladan M. Irisqulov)ning fikrini quvvatlash maqsadida xis-hayajon soʻzlarini

misol qilib keltiradi va ta'kidlaydiki, xis-hayajon ifodalovchi, (*aynan undov*) so'zlar go'yo tushuncha ifodalamaydilar. Aytadiki, "oh" undov so'zining muloqotda anglashilishiga qarab: og'riq xissi, hayajon, ta'mdan lazzat his qilganlikni ifodalashi mumkinligiga ishora qilinadi. Bu to'g'ri. "Oh" hayajon so'zi orqali nafaqat insonning yuqoridagi uch vaziyati, balki undan ham ko'p hissiy holatlarni tushunish mumkin. Jumladan izohli lug'atimiz "oh"ning 1. Quvonch, zavq, qoyil qolish kabi his-tuyg'ularini ifodalaydi. 2. Sog'inish, intizorlik kabi ma'nolarni ifodalaydi. 3. Achinish, dard-alam, hasrat tuyg'usini ifodalaydi. 4. Og'riq, dard tuyg'usini ifodalaydi. 5. ot vazifasida. Dod-fig'on, nola, afg'on, zorlanish ma'nolari qayd qilingan. (Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 3-жилд, 194) Nemis tilida uning ikki ma'nosi- hayrat, quvonch va biror narsa - hodisaning tasodifan anglashilishi- esga kelishi qayd qilinadi (DUDEN Deutsches Universalwörterbuch, 2006, 114). Demak, ular ostida tushuncha borligi ta'kidlaniladi. Qizig'i shundaki, mazkur tilda bizdagi "oh" his-xayajon(uning nemis tilida "ah" imlo va talaffuzi bor) so'zining otlashgan (das Ah) shakli ham so'zlashuv tilida keng qo'llaniladi. "Oh" so'zi bobida keltirilgan va uning nemis tili bilan qiyoslashlardan maqsadimiz shuki, nafaqat bu his-xayajon so'zi balki boshqalari ham muayyan ma'no va tushunchalarga ega. Ularni ma'nosi bor, tushunchasi yo'q yoki tushunchasi bor, ma'nosi yo'q deb baholash mantiqqa to'g'ri kelmaydi.

Endi "ma'no"(die Bedeutung) va "tushuncha"(der Begriff) masalalarining nemis tilida o'rganilishiga kelsak, ularning bu boradagi fikrlari aksariyat jihatdan o'zbek tilshunoslarnikiga o'xshasa ham, ayrimlarida muayyan farqlar bor. Jumladan: a) so'z ma'nosi bu uning qo'llanilish(tushunilish) qoidasidir. Bu ta'rif bilan aytilmoqchiki, muayyan so'z ma'nosi muayyan qoidaga asosan tushunilishi kerak, ya'ni har bir so'zning qo'llanilish qoidasi bor; b) so'z ma'nosi bu so'z ta'sirida paydo bo'ladigan (assotsiativ) tasavvurlar. Ta'kidlanilmoqchiki, muayyan so'zni eshitgan har bir suhbatdosh u orqali ishora qilinayotgan narsa va hodisalarning ko'z oldiga keltiradi; c) so'z ma'nosi bu so'z ko'rsatgan tushuncha. Aytilmoqchiki, so'z tushuncha hosil qiladi; e) so'z bu so'z orqali paydo bo'lgan

konsept. Uqtirilyaptiki, soʻz orqali muayyan fikrlar, qarashlar, gʻoyalar shakllanadi (Rudi Keller, 1996, 47-48).

Nemis tilshunoslari talqinida maʼno bu tilning semantik sathida markaziy (asosiy) tushuncha boʻlib, u nazariy jihatdan turli xil sharxlaniladi va turfa joyda undan foydalaniladi (Hadumod Bußmann, 2002, 116-117). Maʼnoga turfa variantli sharxlarning berilishining oʻziga yarasha sabablari bor: Birinchi sabablardan biri shuki, maʼnoni nafaqat semasio-logiya predmeti sifatida, balki u bilan falsafa, psixologiya(ruxshunoslik), sotsio-logiya(jamiyatshunoslik), semiotika(belgilar nazariyasi, noverbal tilshunoslik), xuquqshunoslik, xudojoʻylik fanlari ham shugʻullanadi va oʻrganadi. Ikkinchi sabab, nemis tilshunosligida “maʼno” (die Bedeutung) atamasiga variantdosh ingliz tilidan kirib kelgan *content, meaning, reference, intension, extension* va fransuz tilidagi *signification, designation* kabi terminlar borki, ularning tub maʼnolaridagi oʻxshashlik va farqlar vaziyatga qarab “maʼno”(die Bedeutung) tushunchasi bilan mushtaraklashadilar va daxldorlik darajasiga ishora qiladilar. Yoxud tillararo farq va oʻxshashlik “maʼno” ning maʼnosiga(die Bedeutung von Bedeutung yoki the meaning of meaning) assotsiativ bogʻlab tushunadilar. “Maʼno”ning bir tilda aytilgan taʼrifiga ikkinchi va uchinchi tilda aytilgan taʼriflar ruhan qoʻshilib yoki bogʻlanib turadi va mavzu tahlilida muayyan maʼnoda dastak(yordamchi) boʻlishadi. Germanistikada “maʼno” tushunchasi xususan soʻz va iboralarga xos deb oʻrganiladi. U orqali anglashiladigan *hayot maʼnosi, turmush maʼnosi, vaqt maʼnosi, sevgi maʼnosi* kabi “koʻchma” tushunchalarga umumiylik nuqtai nazardan qaraladi. Jumladan, nemis tilshunosi E. Lang “til vositalari (soʻz va iboralar) oʻzlaridan tashqaridagi narsa va hodisalar haqida maʼno tashuvchilardir” deydi (Lang E., 1983, 65-144).

Nemis tilshunoslaridan M. Bierwisch (Bierwisch M., 1979, 119-148), E. Coseriu (Coseriu E., 1987, 23), J. Lyons (Lyons J., 1991, 1-24), A. Stechow (Stechow A., 1991, 90-148), D. Wunderlich (Wunderlich D., 1991, 32-52)larning maʼno va tushuncha bobidagi ishlari bilan tanishar ekanmiz, ularning “maʼno”ni 4 nuqtai nazardan oʻrganilishini tavsiya qiladilar: a) maʼnoning sistem xarakteriligi; b) tushuncha hosil qilishiga qarab (mental xarakter); c) narsa va hodisaga ishora

qilishligi; d) interaktiv xususiyat(ifoda, maqsad va ta'sir)lari asosida tahlil qilinishini maqsadga muvofiq deb biladilar.

XULOSA

Ma'no va tushuncha biror narsa va hodisani anglashda bir-biri bilan uzviy bog'liq falsafiy hodisalardir. Ma'no biron narsa va hodisa haqida xabar, ma'lumot bersa, tushuncha berilayotgan xabar yoki ma'lumotni anglash darajasidir. Berilayotgan xabar yoki ma'lumot aniq, to'laqonli anglashilmasa yoki umumiy tasavvur qilinsa "tushuncha" bo'ladi. "Tushuncha" so'zi ma'nosini ramziy ravishda, ham falsafa ham tilshunoslik nuqtai nazardan yondashib, quyidagicha tahlil qilish mumkin. Avvalo, mazkur so'z tahliliga morfologik jihatdan yondashamiz va uni "tush"(tushmoq fe'lining o'zagi), "un"(o'zlik yuklamasi), "cha"(kichraytirish) morfemalariga bo'lamiz. Endi mazkur morfemalar ma'nolariga falsafiy (ong va tafakkur) tavsif beramiz. "Tush"- tushmoq fe'lining o'zagi sifatida narsa va hodisalarning biron joyga tushushini bildirgani bois, uni ramziy ravishda "qalb(miya)ga tushish" ma'nosida qabul qilamiz va *narsa va hodisa haqidagi xabar qalb(miya)ga tushadi*, degan xulosaga kelamiz. "Un"-o'zlik yukamasini ham o'z ma'nosida tushunamiz va *o'zingning qalbi(miya)ngga tushir*, degan mushohadaga kelamiz. "Cha" qo'shimchasini ham o'z (kichik, kichraygan) ma'nosida qabul qilamiz va berilgan xabar miqdori kichik ekan, degan fikrni anglaymiz. Shundan umumiy xulosa kelib chiqadiki, "tushuncha" *deganda har kimning o'z qalbi(miyasi)ga tushgan kichraygan, to'laqonli qabul qilinmagan muayyan xabar yoki ma'lumot* anglashiladi. Bu esa muayyan ma'noda "tushuncha" so'ziga berilgan ensiklopedik ma'lumotlarga to'g'ri keladi. Faqat, lug'atlarda "umumiy" (aniq bo'lmagan) sifatlovchisini qo'shib mushohada qilmoq kerak.

Maqolaga xulosa qilib, shuni aytish mumkinki, "ma'no" va "tushuncha" bir-biri bilan uzviy bog'liq hodisalar bo'lib, ikkalasi ham muayyan so'z orqali berilayotgan xabar yoki ma'lumotni bildiradi. O'zaro farqi esa, "ma'no" orqali anglashayotgan xabarni aniq va xususiyligi, "tushuncha" orqali esa ma'lumotni noaniq va umumiyligi bilan ajralib turadi. "Tushuncha" so'z yoxud so'z orqali nomlangan narsa va hodisa haqida to'la bilimga ega emaslik, yoki umumiy (aniq

va konkret bo‘lmagan) tasavvur mushohadasini bildiradi. Shu asnoda, kishi ongida hosil bo‘lgan “tushuncha”ni so‘z “ma’no”si orqali anglashilgan aniq(konkret) ma’lumot borasida muayyan fikrga kelish daraja-miqdori desa bo‘ladi. Yana lo‘ndaroq aytganda, ma’no(so‘z) tushuncha uyg‘otadi, tushuncha nazddagi narsa va hodisa haqida bo‘ladi. Ma’no(so‘z) ham, tushuncha ham narsa va hodisaning zamiri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. DUDEN Deutsches Universalwörterbuch / Projektleitung Ralf Osterwinter. – Mannheim: Brockhaus AG, 2007. –2016 S.
2. Hadumod Bußmann. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2002. –783 S.
3. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. –Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 224 б.
4. Iskos A., Lenkova A. Deutsche Lexikologie. – Ленинград: Просвещение, 1970. - 294 S.
5. Mirtojiev M.M. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. – Тошкент, 2000. –79 б.
6. Mirtojiev M.M. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2010. –284 б.
7. Mirtojiev M.M. Семасиологияси. –Тошкент, 2008. –99 б.
8. Mirtojiev M.M. Ўзбек тилида полисемия. –Тошкент: Фан, 1984. – 139 б.
9. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. –Moskau:Verlag Hochschule, 1975. – 314 S.
- 10.Содиқов А., Абдуазизов А., Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1981. – 224 б.
- 11.Ҳожиёв А., Аҳмедов А. Ўзбек тили лексикологияси. –Тошкент:Фан, 1981. – 312 б.
- 12.Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5-жилдли / Mas’ul muharrir A. Madvaliyev.– Тошкент: O‘zbekiston nashriyoti, 2020.

REFERENCES

1. Responsible editor Ralf Osterwinter. (2007) *DUDEN Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim. Brockhaus AG. 2016 p.
2. Hadumod Bußmann. (2002) *Lexicon of Linguistics*. Alfred Kröner Publishing House Stuttgart. 783 p.
3. Irisqulov M. (1992) *Introduction to Linguistics*. Tashkent. O‘qituvchi. 224 p.
4. Iskos A., Lenkova A. (1970) *German Lexicology*. Leningrad. Prosveshchenie. 294 p.
5. Mirtojiyev M.M. (2000) *Lexicology and Lexicography of the Uzbek Language*. Tashkent. 79 p.
6. Mirtojiyev M.M. (2010) *Semasiology of the Uzbek Language*. Tashkent. Mumtoz So‘z. 284 p.
7. Mirtojiyev M.M. (2008) *Semasiology*. Tashkent. 99 p.
8. Mirtojiyev M.M. (1984) *Polysemy in the Uzbek Language*. Tashkent. Fan. 139 p.
9. Riesel E., Schendels E. (1975) *German Stylistics*. Moscow. Higher School Publishing House. 314 p.
10. Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M. (1981) *Introduction to Linguistics*. Tashkent. O‘qituvchi. 224 p.
11. Hojiev A., Ahmedov A. (1981) *Lexicology of the Uzbek Language*. Tashkent. Fan. 312 p.
12. Responsible editor A. Madvaliyev. (2020) *Explanatory Dictionary of the Uzbek Language*. 5 Volumes. Tashkent. Usbekistan.

UO'K(UDC, УДК): 81-26

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA (BIRDAN BESHGACHA BO'LGAN) NUMERATIVLI FRAZELOGIZMLARNING MILLIY- ETNIK XUSUSIYATLARI¹⁴

Jurayev Ziyodbek Nurmamatovich

Andijan davlat chet tillari instituti dotsenti

Andijan, Uzbekistan

e-mail: boss.ziedbek@mail.ru

tel.: +998934402328

ORCID: 0009-0005-4924-5011

ANNOTATSIYA

Dunyo tillarida shunday numerativlar mavjudki, ular frazeologik birliklar tarkibida o'ziga xos milliy, ijtimoiy-madaniy hamda kommunikativ-pragmatik ma'no tashiydi. Shuning uchun ham ularni turli lisoniy va nutqiy vaziyat va kontekstlarda qiyosiy tadqiq etish bugungi kun antroposentrik tilshunoslikning dolzarb, kam o'rganilgan masalalaridan biridir. Aynan tilda, uning leksik va frazeologik fondida sotsiumlarning ichki va tashqi olam haqidagi tassavurlari, obrazlari, ularning interpretatsiyasi, ularga aks berilgan baho va munosabatlar millatning milliy xarakteri, mentaliteti aks etadi. Shuni ta'kidlash joizki, turli millat vakillari, hattoki turli ijtimoiy qatlamga mansub etnik guruhlar olam va uning qismlarini turlicha idrok etadilar, turlicha izohlaydilar va baholaydilar. Bu esa til va nutq birliklarida, jumladan, numerativli frazeologizmlar, maqol va matallar yordamida obyektivlashadi. Lisoniy ifoda vositalarining zotiy va zoxiriy mundarijasida kuzatiladigan tillararo farqli jihatlarini aniqlash, bunga sabab bo'luvchi lisoniy va nolisoniy omillarni ko'rsatib berish madaniyatlararo va tillararo interferentsiya holatlariga yo'l qo'ymaslik borasida foydali nazariy va asliy bilimlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Shu jihatdan ushbu maqolada numerativli frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganish maqsad qilib qo'yilgan.

KALIT SO'ZLAR

Numerativli frazeologik birliklar, antroposentrik tilshunoslik, sotsiumlarning, milliy xarakter, mentalitet, etnik guruh, lingvomadaniyat, numeratsiya, etnolingvistika, majoziy va intellektual til, gipoteza, urf-odat va an'analar, ruhiy qarashlar, madaniyat.

Received: March 5, 2025

Accepted: March 19, 2025

Available online: May 2, 2025

¹⁴ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Jurayev Z. Ingliz va o'zbek tillarida (birdan beshgacha bo'lgan) numerativli frazeologizmlarning milliy-etnik xususiyatlari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 195-209.

НАЦИОНАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НУМЕРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (С ЧИСЛИТЕЛЬНЫМИ ОТ ОДНОГО ДО ПЯТИ) В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Жураев Зиёдбек Нурмаматович

Доцент

Андижанский государственный

институт иностранных языков,

Андижан, Узбекистан

Email: boss.ziedbek@mail.ru

телефон: +998934402328

АННОТАЦИЯ

В языках мира существуют такие нумеративы, которые в составе фразеологизмов передают определенное национальное, социокультурное и коммуникативно-прагматическое значение. Поэтому их сравнительное изучение в различных языковых и речевых ситуациях и контекстах является сегодня одной из актуальных и малоизученных проблем антропоцентрической лингвистики. Именно в языке, в его лексико-фразеологическом фонде фиксируются представления общества о внутреннем и внешнем мире, их образы, интерпретация, отраженные в них оценки и установки, национальный характер и менталитет. Следует отметить, что представители разных национальностей и даже этнических групп, принадлежащих к разным социальным слоям, по-разному воспринимают, интерпретируют и оценивают мир и его части. Это объективируется в языковых и речевых единицах, в том числе нумеративных фразеологизмах, пословицах и поговорках. Выявление межъязыковых различий, наблюдаемых во внутреннем и внешнем содержании языковых средств выражения, а также установление языковых и неязыковых факторов, их обуславливающих, дает возможность получить полезные теоретические и практические знания для предотвращения межкультурной и межъязыковой интерференции. В связи с этим в данной статье ставится задача изучения лингвокультурологических особенностей нумеративных фразеологических единиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Нумеративные фразеологизмы, антропоцентрическая лингвистика, общество, национальный характер, менталитет, этническая группа, языковая культура, нумерация, этнолингвистика, образный и интеллектуальный язык, гипотеза, обычаи и традиции, духовные воззрения, культура.

NATIONAL-ETHNIC CHARACTERISTICS OF PHRASEOLOGISMS WITH NUMERALS (FROM ONE TO FIVE) IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Ziyodbek Nurmamatovich Juraev

Associate professor of
Andijan State Institute of
Foreign Languages,
Andijan, Uzbekistan

e-mail: boss.ziedbek@mail.ru

tel.: +998934402328

ABSTRACT

There exist phraseological units in various languages that contain numerical elements and convey distinct national, socio-cultural, and communicative-pragmatic significance. Therefore, their comparative study in various linguistic and speech situations and contexts is one of the current, little-studied questions of anthropocentric linguistics today. It is in the language, in its lexical and phraseological fund that the ideas, images of the inner and outer world of society, their interpretation, the assessments and attitudes reflected in them, the national character and mentality of the nation are reflected. It is worth noting that representatives of different nationalities and even ethnic groups from different social strata perceive, interpret and evaluate the world and its parts differently. This is objectified in language and speech units, including phraseological units with number components, proverbs and sayings. The identification of interlinguistic differences in the intrinsic and extrinsic content of linguistic expressions, along with an analysis of the linguistic and non-linguistic factors that contribute to these differences, presents an opportunity to acquire valuable theoretical and practical insights in order to mitigate intercultural and interlingual interference. The purpose of this article is to examine the linguocultural characteristics of phraseological units containing numerical elements.

KEY WORDS

phraseological
units with numerals,
anthropocentric
linguistics, societies,
national character,
mentality, ethnic group,
linguistic culture,
numeration,
ethnolinguistics, figurative
and intellectual language,
hypothesis, customs and
traditions, spiritual views,
culture.

KIRISH

Bugungi kun lingvistikasida numeratsiya faqat grammatik kategoriya emas, balki dunyo tasvirining lisoniy, lingvomadaniy hamda etnolingvistik komponenti sifatida ko‘rilmoqda. Raqamlar ramziyligini o‘rganish koinotni qamrab oluvchi majoziy va intellektual tilning xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu jarayon raqamlar koinotni, insonni va tasvir tizimini raqamli kod elementi sifatida belgilash usuli bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga, numeratsiyalar inson tafakkurining muhim konseptual tizimini va madaniyatning axloqiy jihatdan o‘zgarmas xususiyatini tashkil etuvchi omil sifatida qoraladi. (Фаттах Мохаммед Абу эль-Иля. 2018. 168).

Frazeologiyaning har bir komponenti bizga millat haqida gipotezani shakllantirishga yordam beradi. Bu iboralar qaysi xalqda qo‘llanishiga qarab, o‘sha xalqning geografik o‘rni, iqlimi, diniy tasavvuri, urf-odat va an‘analari, ruhiy qarashlari, turmush tarzi, o‘ziga xos dunyoqarashi va umuman, madaniyatiga bog‘liq bo‘lgan tushunchalar hisoblanadi.

Milliy-madaniy ko‘rsatkich sifatida talqin etilayotgan numeratsiyalar har bir xalqning ma‘naviy tafakkuri, dunyoqarashi, milliy mentalitetini ifodalovchi o‘ziga xos lingvomadaniy belgilardir. Vaqtlar o‘tgan sari raqamlar milliy-madaniy kod darajasiga ko‘tarilib, muayyan xalqning marosimlari, urf-odatlari va hayot tarzini ifodalovchi ko‘rsatkichlar qatoridan joy oldi-ki, hatto ularning xususiyatlari va inson hayotidagi o‘rni masalalarini o‘rganuvchi maxsus fan – numerologiya fani paydo bo‘ldi. Insonlar raqamlarga ilohiy “libos” kiydirdilar, natijada turli millatlarda raqamlar bilan bog‘liq o‘ziga xos qarashlar maydonga keldi. Ularning ba‘zilari xosiyatli, ba‘zilari xosiyatsiz tus oldi. (Jalolova M. 2016. 2).

Shu o‘rinda ingliz va o‘zbek tillarida birdan o‘ngacha bo‘lgan numerativli frazeologizmlarning milliy-etnik xususiyatlari birma-bir tahlil qilishga harakat qilamiz.

Numeratsiyalar ingliz va o‘zbeklarning urf odatlari va madaniyatiga juda keng ta’sir qilib ko‘plab frazeologik birliklarni tashkil topishida muhim komponent sifatida ishtirok etadi va quyidagi misollarda *bir* sonining birlik, yakdillik ma’nosini o‘zida aks ettiruvchi misollarni ko‘rib chiqamiz: *be one flash (eng)- bir tan bir jon*

bo'lmoq (uz); as one man (eng); one and all (eng) - birdamlik bilan, yakdil (uz); bir yoqadan bosh chiqarmoq, bir ovozdan. Masalan: To'rtovlon bitta bo'lsa to'lmaganni to'ldirar, oltovlon ola bo'lsa og'zidagini oldirar. (Кунин А. В. 1984. 942).

ASOSIY QISM

Yuqoridagi ma'nosiga qarama-qarshi tarzda *bir* soni yakkalik, yolg'izlik, kuchsizligini anglatish uchun ishlatilishi mumkin: *yolg'iz otning dong'i chiqmas; one swallow does not make a summer (eng) – bir qaldirg'och bilan yoz kelmaydi.*

“*Bir*” numeratsiyasi ingliz va o'zbek madaniyatida noaniqlikni ifodalash vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin va “*bir*” sonining bu ma'nosi ko'pincha ertaklarda qo'llaniladi: *once upon a time (eng) - bir bor ekanda, bir yo'q ekan (uz).* (Тахо-Годи А.А. 1980. 16 – 57). Shu o'rinda, xalqimizning quyidagi numerativli maqollarini misol qilib oldik: “*Bir qo'l tiqqa ikki tarvuz sig'mas*”, “*Bir boshini ikkita qilmoq*”.

1. “*Bir boshini ikkita qilmoq*” iborasidagi “*bir*” leksemasi boshqa raqamning madaniy kodi bilan almashtirilgan, “*ikki*” ma'noni kuchaytirib, “*yolg'iz bo'lish mumkin emas*”, “*yolg'iz hech narsani eplay olmaslik*” degan ma'noni beradi. *Bir xil, o'xshash.* Ingliz tilida bu, birinchi navbatda, salbiy istehzoli ma'noli frazeologik birikmalardir: “*One and the same*” — *bir xil, o'xshash, birga-bir.* O'zbek tilida bir-biriga har jihatdan o'xshash kishilar haqida gap ketganda “*zuvalasi bir joydan olingan*” iborasi qo'llaniladi. Masalan: *Sizga gapirib, ovozdan ajrash hech narsa emas. Botirov bilan sizning zuvalangiz bir joydan olinganga o'xshaydi.*

2. “*Bir tan bir jon bo'lmoq*” iborasi hamda “*bir tan bo'lmoq*” iboralari doimo ijobiy ma'noda ishlatilsa, “*bari bir go'r*”, “*hammasi bir go'r*” iboralari faqat salbiy o'ttenkaga ega iboralardir. “*Tuproq'i bir joydan olingan*” iborasi diniy taxminga asoslanib, “*Alloh hammani loydan yaratgan*” degan fikrga dalil sifatida ishlatiladi.

3. *Ommaviylik, umumiylik, yakdillik.* Bu turkumga misol qilib ifodalovchi iboralarni keltirish mumkin. Ingliz tilida: “*One and all*” — *hamma, barcha odamlar, “everyone is like one person” (hamma bir kishi kabi), be one flash - bir tan bir jon bo'lmoq, as one man; one and all - birdamlik bilan, yakdil; bir yoqadan bosh chiqarmoq, bir ovozdan.* O'zbek tilida: “*hammani birdek ko'rish*” iborasi ijobiy

ma'noga asoslanadi, chunki Islom dinida hammani teng ko'rish tushunchasi hadislarda ham targ'ib qilingan.

4. *Bir marta, intensiv ravishda.* Bu ma'nodagi frazeologik birikmalar o'zbek va ingliz lingvistikasida o'xshash ma'no va belgilarda mujassamlashgan. *"In one breath"* – *"bir nafasda"*, *"with one word"* – *"bir so'z bilan"*, *"sit around one table"* – *"bir stol atrofida o'tirish"*.

Faqatgina o'zbek lisoniy madaniyatiga xos bo'lgan *"bir jag'ga bir botmon"* frazeologik birikmasi boshqa xalqlarga mansub bo'lmagan farazni beradi: "Ilgari har bir oila butun qishki rizqini kuzda olib qo'yardi. Keyin har bir jag', ya'ni oiladagi har bir jon uchun (yangi tug'ilgan chaqaloq ham bu hisob-kitobga kiritilgan), bitta botmon (botmon - 898,5 g ga teng og'irlik o'lchovidir) bug'doy, yarmi guruch, guruch miqdorining yarmi, pyuresi yarmi va hokazolar g'amini yer edi, shuning uchun oziq-ovqat butun qish uchun yetarli edi.

O'zbek tilida bir tiyin ham yo'q (so'mning yuzdan biriga teng pul, shuningdek, bunday qiymatga ega bo'lgan kichik chaqa) etnomadaniy voqelik – *"penny, cent"* – *"chaka"*, *"tiyin"* milliy valyutalarini frazeologik birikmalarda uchratish mumkin: Mirshodi aka haqqiga bir tiyin ham ololmagach, shumshayib qishlog'iga qaytdi. *"Bir quloqdan kirib boshqasidan chiqmoq"* – *"in one ear and out the other"* frazeologizmlari *"birdan ikkinchisiga"* munosabati bilan birlik bo'lib, har ikki tilda ham bir xil ma'noni bildiradi.

Umuman olganda, o'zbek tilidagi *bir* leksema juda faol bo'lib, ularning izohi Sh. Rahmatullaevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati"da, M. Abdurahimovning "Qisqacha o'zbekcha-ruscha frazeologik lug'ati"da, Mahmud Sattorning "O'zbekcha nutqi qiziq" kitobida, Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedovlarning "Ma'nolar" kitoblarida taqdim etilib, misollar bilan boyitilgan. Yuqoridagi kitoblarni tahlil qilgan holda, *"bir"* raqami bilan ifodalaniladigan frazeologik birliklarni misol tariqasida keltirib o'tmoqchimiz: *bir boshga* – *bir o'lim*, *bir bulduriq uch qo'raga tatiydi*, *bir jag'ga bir botmon*, *bir tulki yetti borini etaklaydi*, *bir anor ming bemorga davo*, *bir balosi bo'lmasa*, *shudgorda quyruq na qiladi*, *bir yomonning bir yaxshiligi ham bor*, *bir odam o'moch bilan*,

yettovlon cho'mich bilan, bir onadan alvon xil bola tug'iladi, bir ochlikning bir to'qligi bor, bir savatga – bir tepki, bir tayoq yuz boshni yoradi, bir ezma topadi – bir vaqt, bir qo'y ketidan ming qo'y to'yadi (Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. 2001. 36-42). Ko'rinib turibdiki, o'zbek tilidagi *bir* leksemasi nutqda juda faol bo'lib, frazeologik birliklardagi bu komponent turli semantik sifatlarga ega.

Ikki sonining madaniy belgisi juftlik, ikkilik, qarama-qarshilik ma'noni anglatadi. *Ikki* sonini ziddiyatlar soni deb ham atashadi. Bu insonning dunyoni kategoriyalashda binarlik tamoyilidan keng foydalanishi bilan bog'liq, ya'ni inson zamon, makon, tabiat, astral hodisalar, madaniy qadriyatlar, his-tuyg'ularni qarama-qarshiliklar sifatida idrok etadi. Butun dunyo *ikki* qarama-qarshi qutbga bo'lingan deb bilingan, ya'ni *past-baland, yorug'lik va zulmat, osmon va yer, tirik va jonsiz, erkak va ayol*.

Ikki numeratsiyasi hodisalarni, bir-biriga qarama-qarshi tasvirlashda ishlatilishiga misol sifatida islomiy ta'limotda mavjud bo'lgan *ikki* farishta haqidagi rivoyatni keltirish mumkin. *Ikki* dunyoning mavjudligini, ya'ni dunyo va oxiratni bildirish uchun ham *ikki* sonidan foydalaniladi: *ikkala dunyoda ham-ikki dunyoda ham; ikki dunyo rohatini ko'r; ikki dunyoda aziz bo'l*.

Ikki numeratsiyasining qarama-qarshilikni ifodalovchi ma'nolarini quyidagi misollar yordamida ham ko'rishimiz mumkin: *two of a trade never (or seldom) agree (eng) — ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas (uz); when two Sundays come in one week(eng) — hech qachon, qizil qor yoqqanda; if you run after two hares, you will catch neither(eng) — ikki kemani boshini ushlagan g'arq bo'ladi (uz); two-faced (eng) - ikki yuzlamachi (uz)*. Ingliz va o'zbek tillarida *ikki* numeratsiyasi, shuningdek, juftlik ma'nosini bildirish uchun ham qo'llaniladi: *double harness (eng) — turmush qurmoq, nikohlanmoq (o'zb. tarjima)*. Bu yerda "*harness*" otlarga taqiladigan egar-jabduq bo'lib, ikkita ot aravaga qo'shilganda "*double harness*", ya'ni juft egar jabduq-bilan qo'shilgan bo'lib bu so'z keyinchalik inglizlarda ikkita insonning turmush qurishi, nikohdan o'tishi ma'nosini anglatuvchi frazeologik birlikka aylangan. Bu frazeologik birlikning o'zbek tilidagi ekvivalenti *er-xotin qo'sh ho'kiz (uz); bir boshini ikkita qilmoq – iboralaridir*.

Quyidagi *ikki* raqami va uning sinonimlari ishlatilgan misollarda ham ushbu sonning juftlikni anglatuvchi ma'nosi ifodalangan: *play double (eng), see double (eng) a doubleedged (or two-edged) sword (eng); a twice-told tale (eng); it takes two to make a quarrel (eng)* -qars *ikki qo'ldan chiqadi(uz)*. (Тахо-Годи А.А. 1980. 421).

Uch numeratsiyasi — boshlanish, davom etish va nihoya yoki yakunga ega bo'lgan ma'lum bir ketma-ketlikning to'liqligi va ma'lum bir kichik davr yoki jarayonning tugash ma'nosini anglatish uchun, ya'ni tugallanganlik kabi ma'nolarga ega. Inson hayotining hal qiluvchi vaziyatlarida, shuningdek, har qanday harakatni muvaffaqiyatli bajarish uchun uch marta takrorlashga misollar mavjud. Masalan, o'zbeklarda turmushga chiqayotgan qizdan rozilik so'ralganda uch marta so'ralishi, inglizlarda cherkovga chaqirilayotgan kelin-kuyovlarning ismlari uch marta yangrashiga bunga misol bo'ladi. O'zbek tilidagi "*uchdan keyin puch*" iborasidan ham uch sonining tugallanganlikni anglatuvchi ma'nosini ko'rishimiz mumkin; *three cheers (for) (eng) — kimningdir sharafiga uch marta salomatlik tilash yoki xursandchilikni bildirganda* ishlatiladi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, o'zbek va rus milliy ertaklarida juda ko'p uchraydigan "*uch og'a-ini botirlar*", "*tri bogatirya*", "*tri porosyonka*" qahramonlari ham milliy etnik xususiyatida namoyon bo'ladi.

Uch numeratsiyasini muqaddasligi yoki butunlikni ifodalishiga sabab uning ma'nosiga borib taqaladi. Ya'ni *ikki* soni keltirib chiqaradigan qarama-qarshilik va binar ma'nolar ziddiyatining yechimi sifatida kelishidir. *Uch* numeratsiyasining *tugallanganlik, yetarlilik* ma'nosini quyidagi misollarda ham ko'rishimiz mumkin: *when three know it, all know it (eng)-uch kishi bilgan narsa sir emas (uz); the best fish hid when they are three days old (eng)-mehmonning izzati uch kun(uz)*. (Тахо-Годи А.А. 1980. 632).

Dunyo xalqlari mikrofonni sozlaganda ham *tugaganlik, yetarlilik* ma'nosida *uchgacha* sanaydi. Xristianlik dinida uch soni muqaddas ahamiyatga ega bo'lib ko'plab asosiy marosim, muhim mifologik belgilarini aniqlashda faol qatnashadi. Buni xristianlarning muqaddas kitobi bo'lgan "Injil"da ko'plab uchratish mumkin:

Ibrohim alayhissalomning oldiga o'g'lining yaqinda tug'ilishi haqidagi xabar bilan uchta farishta keladi. Bu "Eski Ahd Uchligi" deb ataladi. Yana bir misolda uchta donishmand chaqaloq Isoga uchta sovg'a olib kelishi. Xristianlarda bo'lgani kabi islom dinida ham uch numeratsiyasining muqaddasligini musulmonlarning dafn va xotirlash marosimlarida ishlatiluvchi iboralarda ko'rishimiz mumkin. Biror kishi vafot etganidan keyin uchinchi kuni o'zbeklar xotirlash marosimini o'tkazishadi: uchini o'tkazish; uchni o'qitish (Qur'on tilovat qilinadi) va dafn va xotirlash marosimidagi uchinchi kun ma'nosini belgilab, vaqtning muqaddas chegarasini ko'rsatadi.

Ko'pincha mifologiyada "uch" numeratsiyasi mukammal tasvir sifatida keladi. Bu, hatto, "ideal tuzilgan" raqam, ya'ni boshi, o'rtasi va oxiri bo'lgan raqam deb hisoblangan. (Топоров В.Н., 1980, 68). Ushbu raqam muqaddas raqamlardan biri hisoblanadi va ilohiy ichimliklar qo'shilishini anglatadi. Ilgari bu raqam ma'budaning uch xil tasvirini ifodalagan. Bu ma'buda bir vaqtning o'zida qiz, ayol va kampir qiyofasida paydo bo'lgan. Xristian dinida uch raqami *Muqaddas Uch Birlikning* ramzi bo'lgan. U hayotning butun qiyofasini, shu jumladan tug'ilish, hayot va o'limni ifodalaydi. Bundan tashqari, u erkak ibtidosining ramzi hisoblanadi. Bu muqaddas raqamga ishonish tufayli ko'plab ibodatlar va afsunlar uch marta takrorlanadi.

Ingliz lingvomadaniyatida bu numeratsiya biron bir o'ziga xos ma'noni anglatmasa-da, bir vaqtning o'zida ham ijobiy ham salbiy ma'nolarda ishlatiladi: *three cheers for* (sog'lik uchun qani oldik(ijobiy)), *(oyoqda tura olmaydigan (salbiy)) three sheets to (or in) the wind*, *two's company, three's a crowd* – (ikkita kalla kalla, uchtasi mahalla (ham ijobiy, ham salbiy)), *bad things come in threes* – (yomonlik qo'sha-qo'sha keladi).

O'zbek tilida "uch" komponentli frazeologizmlar so'zlashuv nutqida ko'proq uchraydi: "men birovni uch pulga olmayman, birov meni bir pulga olmaydi", "uch oylik – ko'kcha boylik", "uch pulim - kuch pulim, bir faqir - jonim faqir" (Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш., 2001, 352); "uch pul", "uch pul bo'lmoq", "uch pul qilmoq", "uch-to'rt og'iz" (Рахматуллаев Ш., 1978, 242).

Tilimizda “to‘rt” raqami ishtirok etgan ibora va tushunchalar juda ko‘p. Masalan, “*boshing oqqan tomonga ketaver*” degan ma’noda “to‘rt tomoning qibla” iborasi qo‘llaniladi. Birovni kutib besaranjom bo‘lgan odamni “*ko‘zi to‘rt bo‘ldi*” deb tariflaydilar. Bu iborada “to‘rt tomonga qaramoq”, “bezovtalanmoq”, “besaranjom bo‘lmoq” ma’nolari yashiringani sir emas. Shuningdek, jonli so‘zlashuvda “to‘rt yoniga qaramoq”, “to‘rt muchang sog‘ bo‘lsin”, “to‘rt ko‘z tugal ko‘rishmoq” kabi birikmalar ham qo‘llaniladi. Hatto sezgir itlarga ham “To‘rtko‘z” deb ism qo‘yiladi. Aslida esa, to‘rt raqamida hech qanday g‘ayritabiiy sir mavjud emas, u biz amalda qo‘llaydigan sanoq tizimidagi oddiy raqamlardan biridir. Xalq og‘zaki ijodida, jonli so‘zlashuvda bu raqam bilan bog‘liq ibora va birikmalar ko‘p bo‘lgani sababli qadim zamonlarda yashagan bobolarimiz to‘rt raqamiga alohida “mehr qo‘yishgan”.

To‘rt raqamiga alohida e’tiqod qo‘yish an’anasi xalqimiz turmushiga chuqur singib ketgan. Adabiyot tarixida shoirlar to‘rt devonni birlashtirib “*Chor devon*” tuzishgani ham ma’lum. Hatto, o‘rta asrlar tabobatida ham to‘rt raqami alohida mavqega ega bo‘lgan. Qadimgi Hind tabiblari odam tanasi yer, suv, havo, olov kabi to‘rt unsurdan iborat deb bilishgan. To‘rt unsur nazariyasiga asoslangan Ibn Sino esa inson tanasida aylanib yuruvchi to‘rt suyuqlik - qon, safro, shilliq va qora o‘t mavjudligi xususidagi ilmiy kashfiyotni yaratib, tibbiyot taraqqiyotini butunlay yangi o‘zanga burib, uning kelgusi istiqbolini belgilab bergan. Ibn Sino odam tanasidagi suyuqliklarning munosabatiga ko‘ra, inson organizmida bir-biriga o‘zaro ta’sir etuvchi to‘rt kuch, ya’ni mijoz mavjudligini ham aniqlagan. Sharq tabobatida mashhur bo‘lgan issiqlik, sovuqlik, quruqlik va namlik mijozlari haqidagi qarashlar ana shu ilmiy qarash asosida yuzaga kelgan.

Og‘irini yengil qilib bergan kishini yaxshiligi evaziga keksalar “to‘rt muchang sog‘ bo‘lsin” deb alqaydilar. An’anaviy tasavvurlarga ko‘ra “to‘rt mucha” odam tanasining a’zolaridir. “To‘rt muchang sog‘ bo‘lsin” deganda kishi tanasining eng zaruriy qismlari – qo‘l, oyoq, ko‘z va quloq omon bo‘lishiga istak bildiriladi. Aslida, bu a’zolar o‘rniga istagan boshqa a’zolari ham qo‘llayverish mumkin. Bu o‘rinda ham “to‘rt mucha” atamasi an’anaviy tarzda qo‘llanaveradi.

Quyidagi misollarda *“to ‘rt”* numeratsiyasi ingliz tilida ham, o‘zbek tilida ham bir semantika doirasida qo‘llanishi mumkinligini kuzatishimiz mumkin: *“to ‘rt devor ichida o‘tirish”* frazeologiyasi *“to sit (to stay) within these four walls – hech kim bilan aloqasi yo‘q, yolg‘iz, “on all four sides, scatter to the (four) winds” – to ‘rt tarafga ham borishi mumkin, o‘z ma‘nosida o‘zbekcha o‘xshashi “to ‘rt tomon(i) qibla”* – bu frazeologiyada faqat *“qibla”* lingvomadaniy atamasi bo‘lib; qibla - musulmonlar namoz o‘qiyotganda yuz tutadigan yo‘nalish, Makka shahri joylashgan taraf milliylik ifodasini ko‘rsatadi.

“Hit on all (four, six, etc.) cylinders” = “Be on all (four, six, etc.) cylinders” = “Run on all (four, six, etc.) cylinders” frazeologizmi *“bor kuchi bilan ishlash, bor kuchi bilan mehnat qilmoq”* ma‘nosini ifodalasa, o‘zbek tilidagi *“to‘rt og‘iz”, “to‘rt enlik”* frazeologizmlari *“juda oz”* degan ma‘noni bildiradi. Masalan: *Pahlavon traktorchini ishini navbatchiga topshirgach, qadrdon do‘sti Bekbo‘ta bilan to‘rt og‘iz askiya qilib, hol-ahvol so‘rashmoq uchun kelardi.*

Demak, bu to‘rt tarafga o‘tish emas, balki norozilik ustun kelganda oxirgi chora qo‘llaniladigan holatdir. Umuman olganda, *to ‘rt* raqamining semantik tarkibiy qismlariga asoslangan iboralar hayotning barcha jihatlariga taalluqlidir va ular bizning hayot kabi qadimiy ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida *“besh kunlik dunyo”, “besh kunlik davron”, “ajalidan besh kun oldin o‘lmoq”, “besh kunligi bormi, yo‘qmi”, “oyning o‘n beshi qorong‘i, o‘n beshi yorug‘”, “besh qo‘l barobar emas”, “besh tashla”* kabi ibora va aytimlar ko‘plab uchraydi. *“Juda yaxshi bilmoq”* ma‘nosida *“besh qo‘lday bilmoq”* jumlasini qo‘llaniladi.

Do‘stlar hol-ahvol so‘rashganda *“ishlar qalay”* degan savolga *“ishlar besh”* deb javob beriladi. Bunday numerativli frazeologik birliklar tarkibidagi *besh* raqamining ma‘noviy xususiyatlari sanoq usullarining kelib chiqishi bilan aloqador bo‘lib, qadimgi tasavvurlarga borib taqaladi.

“Besh kunlik dunyo” iborasi qadimgi sanoq tizimi an‘analari ta‘sirida shakllangan kun hisobi bilan bog‘liq. Dostonlarimizdagi *“besh kunlik dunyo”, “ajalidan besh kun oldin o‘lmoq”* kabi iboralarning asosi besh kunlik vaqt hisobi

an'anasiga borib taqaladi.

“Fifth wheel (in a cart)” – (beshinchi g'ildirak) frazeologizmi “*biror bir ishda ortiqcha odam*”ga nisbatan ishlatiladi. Ingliz tilidagi “in five minutes” iborasining analogi o'zbek tilida mavjud emas, “yaqinda qandaydir lavozim egasi bo'ladi” mazmunidagi bu ibora ingliz xalqi so'zlashuv nutqida ko'p uchraydi. Bu raqam (2+3) ayol va erkaklarning dastlabki birlashmasining ramzi hisoblanadi. Bu erkak va ayolning birlashishi ya'ni nikoh deganidir. Qadimgi olimlarning fikriga ko'ra, bu raqam 4 asosiy element va kvintessensiyaning kombinatsiyasi edi.

O'zbek tilida “*besht*” soniga bog'liq quyidagi frazeologizmlar qo'llanadi: “*besht barmog'ini og'ziga tiqmoq*”, “*besht panjasini og'ziga tiqmoq*”, “*besht qo'lini og'ziga tiqmoq*”, “*tilini besht qarich qilmoq*”, “*besht barmoqning birini tishlasang, bari og'rir*”, “*besht qo'l og'izga sig'mas*”.

Ingliz tilida *give me five* (*besht tashlang*), *juda mamnun holatini ko'rsatish uchun ishlatiladi*), *a bunch of fives* (*qattiq musht, zarba*). Bu “*besht*” bilan bog'liq bo'lgan numerativli ibora norasmiy ishlatilib, ijobiy ma'noni bildiradi. Bundan tashqari, “*besht*” raqami tez-tez murojaat qilish uchun ishlatiladi. Vaqtni ifodalashda ham “*besht*” raqamidan keyin foydalaniladi (masalan, *a five - minute break* (*besht daqiqalik tanaffus*)ning qisqa shakli, ya'ni dam olish uchun qisqa tanaffus qilishni anglatadi), *besht barmog'ini og'ziga tiqmoq - hovliqib, lozim bo'lganidan ko'ra ortiqroq narsani ro'yobga chiqarish uchun intilmoq, nafsga berilmoq*. “*Know how many beans make five*” = “*besht-oltita narsadan xabardor bo'lmoq, besht-olti narsa bilmoq*”.

XULOSA

Guvohi bo'lganimizdek, o'zbek tili va madaniyatiga doir numerativli frazeologik birliklar hayotning turli jabhalariga doir bo'lib, ularda majoziy ma'no hukmronlik qiladi. Shuningdek, frazeologik birliklar ma'nosiga ko'ra ijobiy va salbiy turlarga bo'lishni o'rinli hisobladik. Tahlili keltirilgan o'zbek tilidagi numerativli frazeologik birliklar orasida halol, harom, omoch singari lingvomadaniy tushunchalar uchradi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi tahlili keltirilgan numerativli frazeologik birliklar

madaniy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi numerativli frazeologik birliklarning shakl va ma'no jihatdan o'xshash va farqli jihatlari mavjud. Ularda har ikkala tilning milliy-madaniy xususiyatlari o'z aksini topgan. Tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, numeratsiyalar orqali anglatilgan chuqur ma'noli frazeologik birliklar har ikkala tilda ham yetarlicha uchraydi va ular madaniyatni aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, raqamlarning o'zida g'ayrioddiy sehrni yashirishi haqidagi qarashlar, ularning turli xalqlar hayoti, adabiyoti, og'zaki ijod namunalari va madaniyatida tutgan o'zni hamda muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar paydo bo'la boshladi. O'zida ramziylikni ifodalovchi ba'zi numeratsiyalarning maxsus guruhini qiyosiy o'rganish ularning shakllanish tarixini va ma'lum bir lingvomadaniyat vakillari dunyoqarashining rivojlanishi, voqelikni idrok etish xususiyatlarini, madaniy qadriyatlarini o'rganish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдурахимов М. Қисқача ўзбекча-русча фразеологик луғат. —Тошкент: Ўқитувчи, 1980. — б. 43.
2. Вовк. О.В. Энциклопедия знаков и символов. —Москва: Вече, 2006. — с. 39.
3. Кунин А. В.Англо-русский фразеологический словарь. — М.: Русский язык, 1984. — с. 942.
4. Муратова Р.Т. Число тугыс 'девять' в башкирской языковой картине мира // Подвижники сибирской филологии: В.А.Аврорин, Е.И.Убрятова, В.М.Наделяев. — Новосибирск, 2007. - С.166-169;
5. Муратова Р.Т. Символика числа тугыс 'девять' в башкирском языке // Феномен Евразийства в материальной и духовной культуре, этнологии и антропологии башкирского народа. - Уфа, 2009. — С.214-216.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик луғати. —Тошкент: Ўқитувчи, 1978. — б. 85-86, 242
7. Содиқова М. Краткий узбекско-русский фразеологический словарь. — Т.: СЭ, 1989. — с. 182-184.

8. Тахо-Годи А.А. Термин «символ» в древнегреческой литературе // Образ и слово. Вопросы классической филологии, – Вып. VII. — М.: Изд-во Московского университета, 1980. — с. 16 – 57
9. Фаттах Мохаммед Абу эль-Иля. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов с числовым компонентом в русском и арабском языках // Политическая лингвистика. 2018.-№1(67). – с. 168.
- 10.Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар махзани. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2001. – б. 352.
- 11.Jalolova M.Voris yoshlar jurnali. 2016 yil, 4-son. – b 2.
- 12.Kalsum Madkan. Dalaljat Al-Adad fi al- Kuran al-Karim (Semantika chisla v Svyashchenom Korane) //Al – Asar: zhurn.-Alzhir. 2012. №14, iyun. – s. 113.

REFERENCES

1. Abdurahimov M. (1980) *Brief Uzbek-Russian phraseological dictionary*. Tashkent. Teacher. P. 43.
2. Vovk. O.V. (2006) *Encyclopedia of signs and symbols*. Moscow. Veche. P. 39.
3. Kunin A. V. (1984) *Anglo-Russian phraseological dictionary*. Moscow. Russian language. P. 942.
4. Muratova R.T. (2007) *Chislo tugys 'devyat' v Bashkir language picture mira*. Podvizhniki sibirskoi filologii: P.166-169;
5. Muratova R.T. (2009) *Symbolism means 'devyat' in the Bashkir language*. Phenomenon of Eurasia in material and spiritual culture, ethnology and anthropology of the Bashkir nation. Ufa. P.214-216.
6. Rahmatullaev Sh. (1978) *An explanatory phraseological dictionary of the Uzbek language*. Tashkent. Teacher. P. 85-86, 242
7. Sodikova M. (1989) *Kratkiy Uzbek-Russian phraseological dictionary*. Tashkent. P. 182-184.
8. Tahoe-Godi A.A. (1980) *The term “symbol” in ancient Greek literature*. *Obraz i slovo. Voprosy classical philology*. Vyp. VII. — Moscow. Moscow University Press. P. 16-57

9. Fattah Mohammed Abu el-Ilya. (2018) *Lingvokulturologicheskyy analysis of phraseology with mathematical components in Russian and Arabic language*. Politicheskaya lingvistika. 1(67). P. 168.
10. Shomaksudov Sh., Shorahmedov Sh. (2001) *A storehouse of meanings*. Tashkent. National Encyclopedia of Uzbekistan. P. 352.
11. Kalsum Madkan. (2012) *Dalaljat Al-Adad fi al- Qur'an al-Karim (Semantika chisla v Svyashchennom Korane)*. Al - Asar: zhurn. Alzhir. No.14, June. P. 113.
12. Nurmamatovich, J. Z. (2024). *Semantic features of the phraseological units with numerative components "three" in english and uzbek*. *Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar*, 1(1), 402-404.
13. Nurmamatovich, J. Z. (2024). Different meanings of the phraseological units with numerative component "one" in english and uzbek. *Образование и наука в xxi веке*, (48-3).

TARJIMASHUNOSLIK

UO'K(UDC, УДК): 81-26

**ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANI
INGLIZCHA TARJIMALARIDA REALIYALARNING IFODALANISHI¹⁵**

Tursunov Elmurod Umrzoqovich

O‘zbekiston davlat jahon tillari Universiteti

Ingliz tili nazariy aspektlari №1

kafedrası katta o‘qituvchisi

Toshkent, O‘zbekiston

E-mail: tursunovelmurod03@gmail.com

Orcid ID 0009-0008-3379-6443

Tel.: +998(93) 5539681

ANNOTATSIYA

Maqolada muayyan millat va xalq turmush tarzi, ijtimoiy sharoitlari va madaniyatiga xos ekvivalentsiz leksika, ya’ni realiyalarning ilmiy ta’rifi, ularni tasniflash muammolari, mazkur sohada tadqiqot olib borgan olimlar va mutaxassislar fikr-mulohazalari, ularni inglizchaga o‘g‘irishda yuzaga keladigan murakkabliklar hamda bu murakkabliklarni bartaraf etish usullari misollar yordamida ochiqqlangan. Tadqiqot obyekti qilib, o‘zbek romannavisligi gultojisi sanalmish A. Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani tanlab olingan bo‘lib, unda istifoda etilgan muqobilsiz leksikalar, ya’ni realiyalar ilmiy ta’riflangan, tasniflangan hamda qiyoslash, aralash va korrelatsion tadqiqot usullari yordamida misollar asosida ingliz tiliga tarjima qilish bo‘yicha ilmiy-nazariy xulosa va takliflar ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada xorijiy va mamlakatimizda sohada izlanish olib borgan olimlar va mutaxassislarning ilmiy yondashuvlari va qarashlari tahlilga tortilgan. Buning natijasi o‘laroq, muallifning badiiy tarjimada qo‘llanilgan turli realiyalarni inglizchaga o‘g‘irish bo‘yicha ilmiy-nazariy takliflari keltirilgan hamda ekvivalentsiz leksikani tarjima matnida aks ettirishda ekvivalentlik va adekvatlikka erishish usullari ochiqqlangan. Asarning I. Tuxtasinov, O. Mo‘minov, A. Hamidovlar, K. Ermakova hamda M. Rizlar tomonidan ingliz tiliga amalga oshirilgan tarjimalari badiiy-uslubiy jihatdan tahlil qilinadi, badiiy tarjimada muqobilsiz leksikani bejirim va to‘laqonli ifodalash tamoyillari lingvistik va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan tekshirilib, tarjima variantlari qiyoslanadi va muallif tomonidan muqobil tarjima variant taklif etiladi.

KALIT SO‘ZLAR

Realiya,
muqobilsiz leksika,
ekvivalentsiz leksika,
badiiy tarjima,
etnomadaniy
leksikalar,ekzotik
leksikalar, lokalizmlar.

Received: March 10, 2025

Accepted: March 28, 2025

Available online: May 2, 2025

¹⁵ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Tursunov E. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani inglizcha tarjimalarida realiyalarning ifodalanishi.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 210-223.

THE REPRESENTATION OF REALITIES IN THE ENGLISH TRANSLATIONS OF ABDULLA KADYRI'S NOVEL "PAST DAYS"

Tursunov Elmurod Umrzakovich

Senior Lecturer, Department of
Theoretical Aspects of English № 1
Uzbek State University of World Languages
Tashkent, Uzbekistan

E-mail: tursunovelmurod03@gmail.com

Orcid ID 0009-0008-3379-6443

Tel.: +998 (93) 5539681

ABSTRACT

The non-equivalent lexical units, that is, the scientific definition of realias, the problems of their classification, the opinions of scientists and specialists who have conducted research in this field, the difficulties that arise when translating them into English, and the methods of overcoming these difficulties, using examples, have been clarified in the article. The novel "Bygone Days" by A. Kadiri has been chosen as the object of the research, which is considered the crown of Uzbek romanticism, where the non-equivalent lexical units were used. These lexical units were scientifically described, classified, and scientific and theoretical conclusions and proposals for translating them into English were presented based on examples using comparative, mixed and correlational research methods. The scientific approaches and views of foreign and domestic scientists and specialists who conducted research in this field have also been analyzed. As a result, the author's scientific and theoretical proposals for translating various realities used in literary translation into English were presented, and methods for achieving equivalence and adequacy in reflecting non-equivalent lexicons in the translation text were revealed. The translations of the work into English by I. Tukhtasinov, O. Muminov, A. Khamidov, K. Ermakova, and M. Reese are analysed from an artistic and stylistic perspective. The principles of expressive and full expression of the lexicon without alternatives in literary translation are examined from a linguistic and translation studies perspective, translation options are compared, and the author offers alternative translation variants.

KEY WORDS

Realia, non-equivalent lexical units, literary translation, ethnocultural lexical units, exotic lexical units, localisms.

ПЕРЕДАЧА РЕАЛИЙ В АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДАХ РОМАНА АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «МИНУВШИЕ ДНИ»

Турсунов Элмурод Умрзакович

старший преподаватель

кафедра теоретических аспектов английского языка №1

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

E-mail: tursunovelmurod03@gmail.com

Orcid ID 0009-0008-3379-6443

Тел.: +998 (93) 5539681

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается безэквивалентная лексика, т.е. лексические единицы, называющие предметы и явления, специфичные для образа жизни, социальных условий и культуры конкретной нации и народа, исследуется проблема научного определения реалий и их классификации, анализируются мнения ученых и специалистов, проводивших исследования в этой области, выявляются сложности, возникающие при переводе реалий на английский язык, а также на основе примеров демонстрируются способы преодоления этих сложностей. Объектом исследования был избран роман А. Кадыри «Минувшие дни», считающийся шедевром узбекской романистики. Используемая в нем безэквивалентная лексика, то есть реалии, была научно определена и классифицирована, после чего были сделаны научно-теоретические выводы и сформулированы предложения по ее переводу на английский язык с использованием сравнительных, смешанных и корреляционных методов исследования, сопровождающиеся примерами. Также в статье анализируются научные подходы и взгляды зарубежных и отечественных ученых и специалистов, проводивших исследования в данной области. В результате этого приводятся научно-теоретические предложения автора по переводу различных реалий, используемых в художественном тексте, на английский язык, а также раскрываются способы достижения эквивалентности и адекватности в представлении безэквивалентной лексики оригинального текста в переводе. С художественно-стилистической точки зрения анализируются переводы романа на английский язык, выполненные И. Тухтасиновым, О. Муминовым, А. Хамидовым, К. Ермаковой и М. Ризом, с точки зрения языкознания и переводоведения рассматриваются принципы выразительной и полной передачи безэквивалентной лексики в художественном переводе, сравниваются варианты перевода, а также предлагается альтернативный вариант перевода.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Реалии,
безэквивалентная
лексика,
художественный
перевод,
этнокультурные
лексики, экзотические
лексики, локализмы.

KIRISH

Tilshunoslikning psixolingvistika, matn tilshunosligi, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik va shu kabi qator yangi yoʻnalish va sohalari tilning turli jihatlarini chuqur tahlil etish, tildagi mavjud lisoniy va gʻayrilisoniy xususiyatlarni oʻrganish, xalqlarning turmush tarzi, milliy oʻziga xosligi, anʻana va qadriyatlarini tilda namoyon boʻlishi kabi masalalar bilan muntazam shugʻullanib kelmoqda. Dunyo hamjamiyatida mazkur masalalarga yoʻnaltirilgan tadqiqotlar koʻlami ham tobora kengaymoqda. Oʻz navbatida, keyingi yillarda tilshunoslik hamda boshqa turdosh sohalarda olib borilgan tadqiqotlar natijalari va qoʻlga kiritilgan yutuqlardan tarjimashunoslikdagi mavjud muammo va kamchiliklarni tizimli bartaraf etishda, sohaning nazariy va amaliy muammolarini izchil yoritishda, soha boʻyicha yetuk mutaxassislarni tayyorlashda samarali foydalanib kelinmoqda. Lingvokulturologiyaning tayanch tushunchalaridan hisoblangan realiyalar (milliy xoslangan soʻzlar) ham tarjimashunoslikning keng tadqiq qilingan hodisalaridan hisoblanib, asosan muqobilsiz leksika tushunchasi kesimida oʻrganiladi.

Maqolada A. Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romani inglizcha tarjimalarida realiyalarning ifoda qilinishiga bagʻishlangan. Romanda qoʻllanilgan realiyalar va ularning inglizcha tarjimalarida aks etishi, tarjimada qay darajada oʻz muqobili topgani hamda ularni inglizchaga oʻgirishda qay tamoyilga koʻra ish tutish lozimligi xususida soʻz yuritishdan avval realiya terminining kelib chiqishi, ularni tasniflashga doir maʼlumotlar va turli olimlar tomonidan realiya termini borasida bildirilgan qarashlari ilgari surilgan. Realialarni oʻgirishda tarjimondan oʻgirilayotgan asarda nazarda tutilgan davr ruhiyati, milliy-madaniy qadriyatlari va muayyan millat turmush tarziga xos ijtimoiy-maʼnaviy tushunchalarni puxta oʻrganish talab etiladi. Zero, “muayyan davr yoki adabiy muhit namoyandasi boʻlmish biror yozuvchining asarini tarjimon oʻzi xohlaganicha, oʻz uslubiga “boʻysundirgan” holda, oʻz izniga solib oʻgiraverish mumkin emas. Shuning uchun ham har bir tarjimon oʻz eʼtiqodi, uslubi, oʻz idealiga yaqin adibning asarini tarjima qilgandagina muvaffaqiyat qozona oladi.” (Salomov G., 1983, 134.)

METODLAR

Realiya atamasi oʻrta asr lotin tilidagi **realia** sifatining (*aniq, moddiy* maʼnosida) koʻplik shaklidan (**realia**) olingan boʻlib, muayyan xalq madaniyatiga oid soʻz va iboralarni anglatadi. Tilshunoslikda *realiya* atamasi oʻtgan asrning 50-yillari boshlarida “milliy oʻziga xoslikni ifodalovchi, konkret va moddiy unsurlarni tashuvchi birliklar” sifatida tarjima muammolari bilan bogʻliq holda qoʻllanila boshlangan. Bolgariyalik olimlar S. Vlastov va S. Florin tomonidan amalga oshirilgan izlanishlarda *realiya* termini va unga sinonim tarzda **muqobilsiz leksika, ekzotik leksikalar, lokalizmlar, kundalik soʻzlar, ajnabiy soʻzlar, etnomadaniy leksikalar, etnoleksemalar** kabi atamalarni uchratish mumkin. (Vlastov S., Florin S., 1980, 37-45.) Mazkur atamalar muayyan millatning turmush tarzi va madaniyati, tarixiy davri va ijtimoiy tuzumi, davlatchiligi va milliy-madaniy obyektlari va tushunchalarini ifoda qiluvchi va ularni boshqa xalqlardan ajratib koʻrsatuvchi leksik birliklardir.

NATIJALAR

L.S. Barxudarovning taʼkidlashicha, “realiyalarga muayyan xalqqa mansub turli moddiy va maʼnaviy boyliklarni anglatuvchi soʻzlar hisoblanib, ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- 1) **milliy taomlarning nomlanishi** (rus tilida, *щи, борщ, рассольник, квас, калач*; inglizchada, *muffin, haggis, toffee, butter-scotch, sundae* va boshqalar);
- 2) **milliy kiyim-kechaklar** (russ tilida, *сарафан, душегрейка, кокошник, лапти* va shu kabilar);
- 3) **xalq ogʻzaki ijodi namunalari** (ruscha *частушки*; ingliz tilida, *limericks*);
- 4) **milliy raqs turlari** (rus tilida, *трепак, гонак*; ingliz tilida, *pop-goes-the-weasel*);
- 5) **muayyan mamlakatga xos siyosiy institutlar va ijtimoiy hodisalarni bildiruvchi soʻzlar va turgʻun birikmalar** (masalan, ruschada *агитпункт, красный угол, ударник, дружинник, трудовая вахта*; inglizchada *primaries, caucus, lobbyist* va h.k.);
- 6) **savdo-sotiq va jamoat muassasalari nomlari** (rus tilida, *дом культуры, паркультуры и отдыха*; ingliz tilida, *drugstore, grill-room, drive-in* va shu

kabilar) kiradi.” (Barxudarov L.S., 1975, 94.)

A. A. Reformatskiyga ko‘ra, realiyalarni quyidagi turlarga ajratish mumkin: 1) atoqli otlar, 2) pul birliklari, 3) kishilarga beriladigan lavozim va unvonni bildiruvchi so‘zlar, 4) kiyim-kechak va bezak buyumlari, 5) taom va ichimlik nomlari, 6) ismlar orqali murojaat qilish va titullar. (Reformatskiy A.A., 1996, 139.) Realialarni tasniflashda Sergey Vlastov va Sider Florinlar ularni bir necha turlarga ajratib, har bir turni yana kichik qismlarga bo‘lib, tadqiq etadilar. Realialarni guruhlashda aynan bu tartibda guruhlanishi o‘zining batafsil yoritilgani bilan ajralib turadi. (Vlastov S., Florin S., 1980, 37-45.)

S. Vlastov va S. Florinlarning “Непереводимоевпереводе” kitobida realialar quyidagi to‘rtta asosiy guruhga ajratilib, har bir guruh yana kichik qismlarga bo‘linadi:

- 1) Predmetiga ko‘ra guruhlanishi;
- 2) Joylashuvga ko‘ra guruhlanishi;
- 3) Vaqtga (zamonga) ko‘ra guruhlanishi;
- 4) Tarjimasiga ko‘ra guruhlanishi.

Tadqiqotimizda A. Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida qo‘llanilgan realialarni Sergey Vlastov va Sider Florinlarning tasniflash usuliga tayangan holda guruhlarga ajratib tadqiq etishga qaror qildik.

1. Geografik realialar

1.1. Muassasa, bino-inshootlar va joy nomlari bilan bog‘liq realialar: **saroy, hujra, tancha, o‘rda, choyxona, shiypon, ling** (ravoq), **bo‘zaxona**;

2. Etnografik realialar:

2.1. Milliy taomlar: **varaqi, holva, nisholda, palov, mayiz** (uzumdan qilingan may) va h.k;

2.2. Kiyim-kechaklar: uy-ro‘zg‘or anjomlari, idish-tovoqlar va jihozlar: **kiygiz, bo‘z ko‘rpa, adras, atlas, qalapoy afzali, miqroz, so‘xta, bo‘ryo, guppi, dakana, paranji, sandal, choydosh, po‘stin, chakmon, kamzul, qiyiq, alacha salla, popoq, chilim, movut, takya** (yostiq), **chilim, suvqovoq, nosqovoq, xurjin, sufa** (“supa” so‘zining qadimiy shakli), **oxir, lagan** va shu kabilar;

2.3. Qadimiy transport vositalari: **arava**;

2.4. Mehnat qurollarini ifoda qiluvchi realiyalar: **tanda, arqoq, go'la**;

2.5. Musiqa, kuy va raqs turlari: **yor-yor, Ifor (kuy nomi), "Yig'larman" (kuy nomi), savt, "Navo"**;

2.6. Musiqa asboblari: **dutor, tanbur, g'ijjak, rubob, nay, childirma**;

2.7. Urf-odat va an'analar: **qizlar bazmi, isiriq solmoq, charlar**,

2.8. Mifologiyaga oid so'zlar: **"Alif Laylo", pari**;

3. Etnik realiyalar:

3.1. Muayyan urug', qabila, elat yoki millatning nomlari: **qora chopon, qipchoq, qalmoq**;

3.2. Laqab yoki taxalluslar: **xotinboz, qovoq devona, Xudoybachcha, Nor kalla, beshbosh, kalvak, xalfa**;

3.3. Insonlarni o'zlari istiqomat qilib turgan joy nomlari bilan atalishi: **toshkandlik, marg'ilonlik, qo'qonlik, andijonlik**;

3.4. Salbiy ekpressiv semaga ega, haqoratni ifodalovchi realiyalar: **olabo'ji, xo'vari, avliya (avliyo), devona, juvonmarg, ermakchi, xumsa, da'yus, xalva, kofir**;

3.5. Qadimiy turkiy so'zlar: **siporish, qora chopon, axtaxona, jonso'z, irin, g'italanmoq, muzaxona, taxmon, toqcha, tavanxona, donxona, duvur (g'ala-g'ovur suhbat), chimildiq, rasvo, yag'mo (talon-taroj), banaji, chingilin (bejirim), nazr, yori (ko'mak), yoziq (amal, ish), yasov (qator), tuyg'un (sezgir), bog'iy (isyonchi), qoyil (iqror), qabziyat (dilgirlik), xasm (raqib), chip (g'o, to'siq), tovrannoq (tirishmoq), mahal (joy), ashaddu, avqot, yitmoq (yo'q bo'lmoq), yog'iy (yov), to'ng'moq (muzlamoq), yang'iramoq (yangramoq), sokit (osuda), jonib (taraf), saloti xamsa (besh vaqt nazom), hadaf (nishon), qasd, sa'y (harakat), to'rba (to'rva), andi, o'kcha (xayol), yorlaqamoq (afv etmoq), moshinavori (beixtiyor), tomoq (ovqat), tegi-taxti, biylik (hukmronlik), pul berish (oshkor qilmoq), gila (gina), qo'toslamq (jilvalanmoq)**;

3.6. Arab tilidan o'zlashgan so'zlar: **muvofiguttab, valine'mat, hayya alalfalah, kofir, shahid, istibdod, mansha', zarxarid, tavba, tarahhum, kiroyi, harorati g'ariza, sohira, musaxxar, mustabid, huvalboriy, hifz, subhi shom, aladdavom**,

rajo, tamanno, sa'id, ba'd, musharraf, mustahiq, yamin, azl, talaf, addoi, inshaolloh, shariat, afifa, karima (saxovatli), mujassamai iffat, ra'yi, mone', amsoli, alhamdulillah, padari arus, ta'addi (adovat), masohat (yuza, maydon), xatti mustaqim (to'g'ri chiziq), tag'ofil (bilib bilmaslikka solmoq), firqa (guruh), muazzab (azobdaman), husni va qubhi (ijobiy va salbiy tomonlari), varta (girdob), xon olud (qonga belangan), besar (aqlsiz), astag'firulloh, sunnati nabiyuna (payg'ambarning yo'l-yo'rig'i), istig'no (kibrilanish), iqdom (qadam bosish), kufroni ne'mat (ko'rnamaklik), rioya (andisha), mutalli' (ogoh), e'timod (ishonch), ululamir (katta amir), majhula (noma'lum), xos (amaldorlar), alohozalqiyos, raoyo, muholasa (kelishuv), hoziq (biluvchi), mutaasir (ta'sirlangan), vus'at (kenglik), murur, masbur, vas'iya, madhur, mashvarat, arkonidavlat, muloqot, tavajjuh, minba'd, mutaraddud (ikkilanmoq), si'oyat (chaqimchiliq), binoan anayhi (shunga binoan), musohala (beparvo), mujib (sabab), itob (ta'na), ifo etmoq (ado etmoq), savob, iltifot, xasm, navozish (marhamat), mahram, tavajjuh (g'amxo'rlik), minba'd (bundan so'ng), mutaraddud (ikkilanmoq), binoan alayhi (shunga binoan), sui zan (taxmin), qoni' (qanotlangan), osiy (gunohkor), ajz (ojiza), hannos (makkora), muakkil (farishta), botil bo'lmoq (buzilmoq), indallo (rost), mavzun (benuqson), mufsid (buzuqi), huzn (mung, xafa), alva'ddayn (va'dasiz bo'lmayin), ma'zur (uzrli), savq (tomon), sa'ida (baxtiyor), manhus (yomon, baxtsiz), fahsh (yomon, qabih), mug'oyir (qarama-qarshi), g'ayri mashru' (shariatga qarshi), isror (qattiq kirishish), matluqa (taloq qilingan), mahv (yo'q qilmoq), hafif (mayin), ihtizozot (titrash), tajammul (kerakli narsalar), habis (qabix), tahammul (chidam),

3.7. Fors-tojik tilidan kirib kelgan realiyalar: *chorxari, rupoh, bod fursat, kimxob, kungura, shikast-rext (zarar), parvardigor, xun, baxshish, navozish, padari arus (qaynota), humoyun, tullob, hadoyo, talx, altof, riqqat, obidiyda, aduv, badkirdor, zafaryob, xotiri otir, azimai qaviya, ofiyat, farmonbardor, sarfarozi, boz, suizan (taxmin), istishmom, boz, gumashta, sebi zanaxdon (baqbaqa), bint (qiz), zavj (kuyov), amloki ro'zg'or (ro'zg'orda ishlatiladigan narsalar), rind (nozik), xo'rak*

(ovqat), **bofanda** (to 'quvchi), **dushvor**, **sarvatdor** (davlatmand), **zoni va zoniya** (buzuq er, buzuq xotin), **rustamnamo** (donolik), **simkor** (ish haqi);

4. Umum-siyosiy realiyalar:

4.1. Aholi punktlarini anglatuvchi realiyalar: **Kirovchi**, **Samarqand darvoza**, **Oq tepa**, **Kamolon**, **Chaqar**, **Ko'kcha**, **Bo'z suv**, **Qashqar**, **Qorasaroy**, **Taxtapul**, **Labzax**, **Chig'atoy**, **Sag'bon**, **Eski Jo'va**, **Zanjirlik**, **Xadra**, **Qorategin**, **Chuqur**;

O'zbek romannavisligining gultojisi hisoblanmish "O'tkan kunlar" romani dunyoning ko'pgina tillariga o'girilgan. 2017-yil I. M. Tuxtasinov, O. M. Mo'minov, A. A. Hamidovlar tomonidan, va nihoyat, Islom Karimov fondi buyurtmasiga asosan taniqli ingliz tarjimoni Kerol Ermakova tomonidan "Days Gone By" nomi bilan [Fransiyaning](#) "Nouveau Monde Editions" nashriyotida hamda amerikalik tadqiqotchi va tarjimon Mark Edvard Riz tomonidan 2019-yil "Bygone Days" sarlavhasi ostida ingliz tiliga tarjima qilingan. Romanni har uchala tarjima variantlarida milliy xos so'zlarni (realiyalar)ning qay daraja aks ettirilganligini ko'rish alohida qiziqish va maroq bag'ishlaydi. Tarjimashunoslikka oid maxsus adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekvivalentsiz leksikalar, xususan, realialarni boshqa tillarga tarjima qilishda qator tarjima usullariga tayaniladi. Sh. Sirojiddinov va G. Odilovalarning ta'kidlashlaricha, ekvivalentsiz leksikani tarjima qilishda 4 tabdil usullaridan foydalaniladi. (Sirojiddinov Sh, Odilova G., 2011, 69-73) Ular:

- 1) **Transliteratsiya usuli;**
- 2) **Kalkalash usuli;**
- 3) **Izohli tarjima usuli;**
- 4) **Yaqinlashtirilgan tarjima qilish usuli.**

Romanning II bo'lim, 1-fasli "Ota-ona orzusi" deb nomlanib, mazkur fasl asarning asosiy qahramonlaridan sanalgan O'zbek oyimning ichki dunyosini yorqin tasviri bilan boshlanadi. Tahlillarimizda "O'tkan kunlar" romanining 2004 yilgi "Sharq" nashriyoti tomonidan chop etilgan nusxasidan foydalanildi.

Asliyat matni:

*"Ul o'z uyida o'lturg'anida ham ustidagi **atlas ko'ylak** bilan **adras mursakni**, **oq shohi dakana** bilan **kahrabo tasbihni** qo'ymay, qish kunlari tanchada*

paryostiqa suyalib, yoz kunlari **ayvonning to‘riga** yoslanib, Hasanaling xotuni bo‘lgan Oybodoqqa, cho‘ri qiz, Hanifaga xamirni achitmaslikni, palovni qirmoch oldirmaslikni tanbixlabkina o‘lturar edi.” (Qodiriy A., 2004, 129.) Birgina shu jumlaning o‘zida **atlas ko‘ylak, adras mursak, oq soxi dakana, qahrabo tasbix, paryostiqa, ayvonning to‘ri** kabi milliy xoslangan so‘z va so‘z birikmalari bilan to‘yinganligi ko‘zga tashlanadi. Asliyat matnidan ajratib olingan ushbu ekvivalentsiz leksik birliklar va so‘z birikmalari inglizcha tarjimalarining qay birida asliyatga yaqin tarjima qilinganiga e’tibor qarataylik:

I. Tuxtasinov, O. Mo‘minov, A. Hamidovlar tarjimasi:

*Even if she was at home, she didn’t put off her **satin varicolored clothes, white silk headscarf**, keeping in hands **a turquoise abacus**. In winter time, she was lying, leaning against the **feather pillow** next to the sandal, national heating stove, in summer time, she used to sit in **the terrace**, ordering Oybodok, the wife of Hasanali and to the maid, called Hanifa, saying not to ferment dough and not to overcook pilaf and etc. (Tukhtasinov I.M., Muminov O.M., Khamidov A.A., 2017, 128-129.)*

M. Riz tarjimasi:

*When at home, she usually wore **a silk atlas shirt** under **an adras overcoat** accompanied by **a white silk turban** as worn by ladies, with **amber prayer beads** in her hands. Uzbek oyim reclined on **a fur pillow** near a sandal during the winter months. The summer months were spent under **the shade of the veranda** from where she gave directions to Oibadok, wife of Hasan Ali and the slave girl Hanifa. Uzbek Oyim was preoccupied with teaching Hanifa her household duties – such as how not to spoil the dough or burn the bottom of the plov. (Reese M., 2019. 153.)*

Kerol Ermakova talqinida:

*At home, dresses always in **a fine atlas dress, a khalat of patterned adras, and a white silk scarf**, with **amber prayer beads** in her hands, she would sit by the sandal in winter, reclining among **downy pillows**, and in summer she would settle herself on the open **veranda in the place of honour** and called either Aibadak,*

Khasanali's wife, or the servant Khanifa, to remind them not to let the dough stand too long or the pilaf burn on. (Ermakova K., 2019. 123.)

Jumladagi **atlas ko'ynak** so'z birikmasi I. Tuxtasinov, O. Mo'minov, A. Hamidovlar tomonidan *satin varicolored clothes*, ya'ni *rango-rang atlas kiyim* deb tarjima qilingan bo'lsa, M. Riz talqinida *a silk atlas* (shoyi atlas) ko'rinishida, K. Ermakova esa uni *a fine atlas dress* (yaxshigina atlas ko'ylak) shaklida o'girilgan. Fikrimizcha, ushbu birikma inglizchaga **an atlas dress** shaklida birikma tarkibidagi **atlas** leksemasi transliteratsiya qilinib, izohlab ketilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi, sababi ingliz kitobxoni uchun ushbu so'z mutlaqo notanish hisoblanadi. Demak, bunda transliteratsiya va izohli tarjima usullari qorishmasidan foydalaniladi.

Bundan tashqari, **adras mursak** so'z birikmasi ham tarjimondan ancha mahoratni talab etadigan, izohtalab birikma hisoblanib, ushbu birikma I. Tuxtasinov, O. Mo'minov, A. Hamidovlar tomonidan tarjima qilinmay ketilgan bo'lsa, M. Riz uni *an adras overcoat* (adras xalat) tarzida, K. Ermakova esa *a khalat of patterned adras* (guldor adras xalat) deb tarjima qilgan. Aslida **adrastanda** ipi tabiiy ipakdan, arqog'i qalin ipdan to'qilgan gazlama hisoblanadi. **Mursak** leksemasi (ba'zan, *munisak*, *murassa* shaklida ham uchraydi) yuqorida tarjimonlar tomonidan keltirilganidek **xalat**dan bichilishi va tikilishi jihatidan biroz farqlanadi. Shunday qilib, **adras mursak** so'z birikmasi transliteratsiya qilinib, *women's upper clothing long to the ankles with long sleeves made of adras* (a natural handmade fabric consisting half [silk](#) and half [cotton](#)) shaklida izohlab ketilishi mumkin. Jumladagi **oq shohi dakana** birikmasini Mark Riz inglizchaga *a white silk turban* (oq shoyi salla) deb o'giradi. K. Ermakova talqinida esa *a white silk scarf* (oq shoyi sharf) shaklida va nihoyat, I. Tuxtasinov, O. Mo'minov, A. Hamidovlar tomonidan *a white silk headscarf* deb o'girilgan. Eng so'nggi tarjimada (a white silk headscarf) asliyatdagi milliy xoslangan so'z birikmasi tarjima matnida o'zining leksik-semantik muvofiqligini topgan, deb hisoblaymiz. Parchadagi *kahrabo tasbih* va *paryosti*q so'z birikmalari har uchala tarjima variantlarida o'z muqobillarini topgan deb hisoblaymiz, ammo I. Tuxtasinov, O. Mo'minov, A. Hamidov tomonidan

amalgama oshirilgan tarjima variantlarida *kahrabo tasbih* birikmasi ***a turquoise abacus***, ya'ni *feruza cho't* (*feruza* toshidan qilingan *cho't*) shaklida ag'darilgan.

Va nihoyat, *ayvonning to'ri* so'z birikmasi K. Ermakova tomonidan ***on the openveranda in the place of honour*** tarzida nisbatan asliyatga yaqin tarjima qilingan. Tahlilga tortilayotgan mazkur birikmasi ***in the place of honour of the veranda*** deb o'girilganda maqsadga muvofiq bo'lar edi.

1-jadval Tadqiq etilayotgan parchaning inglizcha tarjimalarining chog'ishtirma tahlili

Asliyat matnidagi realiyalar	I. Tuxtasinov, O. Mo'minov, A. Hamidov tarjimasi	Mark Riz tarjimasi	Kerol Ermakova tarjimasi	Biz taklif etayotgan tarjima varianti
atlas ko'ylak	<i>satin varicolored clothes</i>	<i>a silk atlas</i>	<i>a fine atlas dress</i>	<i>an atlas dress</i>
adras mursak	—	<i>an adras overcoat</i>	<i>a khalat of patterned adras</i>	<i>an adras mursak</i>
oq shohi dakana	<i>white silk headscarf</i>	<i>a white silk turban</i>	<i>a white silk scarf</i>	<i>a white silk headscarf</i>
kahrabo tasbih	<i>a turquoise abacus</i>	<i>amber prayer beads</i>	<i>amber prayer beads</i>	<i>amber prayer beads</i>
paryostiq	<i>the feather pillow</i>	<i>a fur pillow</i>	<i>downy pillows</i>	<i>a fur pillow</i>
ayvonning to'ri	<i>in the terrace</i>	<i>the shade of the veranda</i>	<i>veranda in the place of honour</i>	<i>in the place of honour of the veranda</i>

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, asliyat matnida referentsial ma'nolarni ifodalashda tarjimon uchun qiyinlik tug'diradigan muammolardan biri muqobilsiz yoki ekvivalentsiz leksikalarni o'girishdan iborat. Bunday leksik birliklar yoki so'z birikmalariga tarjima matnida mos keluvchi so'z yoki so'z birikmalarining

uchramasligidadir. Muayyan xalq turmush tarzi, o'sha xalqqagina tegishli bo'lgan milliy xoslangan so'zlar (realiyalar) tarjimondan favqulodda ehtiyotkorlikni talab etadi, chunki ayni shunday milliy xususiyatli so'zlar asarning milliyligini o'zida namoyon etadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida ham qator realiyalarni uchratish mumkin. Tahlillarimizga tayanib xulosalash mumkinki, asarda boshqa turga nisbatan o'zbek adabiy tiliga arab va fors-tojik tilidan o'zlashgan hamda o'zbekzabon so'zlashuvchilar tilida faol qo'llanib kelinayotgan milliy xususiyatli so'zlarning ustunlik qilishi ko'zga tashlanadi. Bu esa o'sha davrda o'zbek adabiy tili leksikasi tuzilmasi haqida yorqin tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Realialarni boshqa tillarga o'girishda qator tabdil usullaridan keng qo'llaniladi. Bular *transliteratsiya usuli*, *kalkalash usuli*, *izohli tarjima usuli* va *yaqinlashtirilgan tarjima qilish usuli* hisoblanib, romanning K. Ermakova hamda M. Riz tomonidan amalga oshirilgan tarjimalarda, asosan, izohli tarjima usullari yetakchilik qilsa, I. Tuxtasinov, O. Mo'minov va A. Hamidovlar talqinida esa transliteratsiya usulidan ko'proq foydalanilgan. Ayrim hollarda, aslyatning sintaktik qurilishini butunlay o'zgartirishga, leksik yoki sintaktik almashtirishlarga ehtiyoj sezilganda *transformatsion* usuldan foydalanish asarda bir qadar ekvivalentlikning qaror topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Salomov G'. "Tarjima nazariyasiasoslari". – T.: "O'qituvchi"–1983.
2. Влахов С. Флорин С. "Непереводимое в переводе". "Международные отношения". – М.: – 1980.
3. Бархударов Л. С. "Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)". "Международные отношения". – М.: – 1975.
4. Реформатский А.А. "Введение в языковедение". – М.: – 1996.
5. Влахов С. Флорин С. "Непереводимое в переводе". "Международные отношения". – М.: – 1980.
6. Sirojjiddinov Sh, Odilova G. "Badiiy tarjima asoslari". – T.: "Mumtoz so'z".– 2011.

7. Qodiriy A. “O‘tkan kunlar”. – T.: “Sharq”. –2004.
8. Tukhtasinov I.M., Muminov O.M., Khamidov A.A. “The Days Gone By” by A. Kadiri. – T.: “Mashhur-press”. – 2017.
9. Reese M. “Bygone Days by Abdullah Qodiriy”. USA. Middletown, DE. – 2019.
10. Ermakova C. “Days Gone by” by A. Kadiri. – Fr.: Nouveau Monde editions. – 2019.

REFERENCES

1. Salomov G. (1983). *“Fundamentals of translation theory”*. Tashkent.
2. Vlahov S., Florine S. (1980). *“Neperevodimoe v perevode”*. Moscow.
3. Barkhudarov L. S. (1975). *Language and translation*. Moscow.
4. Reformatzky A.A. (1996). *“Vvedenie v yazykovedenie”*. Moscow.
5. Vlahov S. Florine S. (1980). *“Neperevodimoe v perevode”*. Moscow.
6. Sirojjiddinov Sh., Odilova G. (2011). *“Fundamentals of literary translation”*. Tashkent.
7. Qadiri A. (2004). *“Utkan kunlar”*. Tashkent.
8. Tukhtasinov I.M., Muminov O.M., Khamidov A.A. (2017). *“The Days Gone By” by A. Kadiri*. Tashkent.
9. Reese M. (2019). *“Bygone Days by Abdullah Qadiri”*. USA. Middletown, DE.
10. Ermakova C. (2019). *“Days Gone By by A. Kadiri”*. France. Nouveau Monde editions.

UO'K(UDC, УДК): 81-26

BADIIY OLAM MANZARASIDA INDIVIDUAL O'XSHATISHLAR TARJIMASINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI¹⁶

Sabirov Mahtumquli Ataboyevich

mustaqil izlanuvchi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: maxtunkuli@mail.ru

Orcid ID 0009-0008-5036-7093

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada badiiy olam tasvirida qo'llaniladigan individual o'xshatishlarning mazmun-mohiyati, ularni badiiy matnda qo'llashning asosiy omillari hamda individual o'xshatishlar tarjimasining lingvokulturologik xususiyatlari borasida so'z yuritiladi.

Individual o'xshatishda obyektiv voqelik va u haqidagi tushunchalar borasidagi ma'lum ma'lumotlar va g'oyalar yangi bilimlar bilan taqqoslash orqali to'ldiriladi. Obyektlarni bir-biri bilan qiyoslash hodisalarni tanib olish, yaxshiroq tushunish va aniqlashtirishga yordam beradi. Badiiy olam tasvirida qo'llangan individual o'xshatishlarni xorijiy tilga tarjima qilishda ularning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari, tarjimaning lingvokulturologik aspektlari, madaniyatni ifodalovchi til birliklarini tarjima matnida qayta ifodalash masalalariga jiddiy e'tibor qaratishimiz lozim bo'ladi. Olamning badiiy tasvirida o'xshatish mavhumlikni aniqlik bilan ifodalash orqali olamni teranroq ifodalash maqsadida ham qo'llanadi. Bunda turli ruhiy kechinmalar aniq obyekt yoki hodisalarga o'xshatiladi.

O'zbek tili badiiy olam tasvirida individual o'xshatishlar asar qahramonlarining o'y-fikrlarini, emotsional holatlarini, kayfiyatini, ruhiy holatini, tashqi qiyofasini ifodalashda keng qo'llanadi. Individual o'xshatishlar badiiy asarda qahramonning ham salbiy, ham ijobiy xislatlari, xarakterini yorqinroq ifodalashga xizmat qiladi. Ingliz badiiy olam tasvrida ham individual o'xshatishlar insonning xarakteri, tashqi ko'rinishi, undagi emotsional holatlarni yorqin va tasirli qilib ifodalashga xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR

Badiiy matn, o'xshatish, individual o'xshatish, milliy-madaniy xususiyat, asliyat matni, tarjima matni.

Received: March 18, 2025

Accepted: April 7, 2025

Available online: May 2, 2025

¹⁶ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Sabirov M. Badiiy olam manzarasida individual o'xshatishlar tarjimasining lingvomadaniy xususiyatlari.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 224-237.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF TRANSLATION OF INDIVIDUAL SIMILARITIES IN THE LANGUAGE OF THE LITERARY WORLD

Sabirov Mahtumquli Ataboyevich

Independent Researcher

Uzbek State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: maxtunkuli@mail.ru

Orcid ID 0009-0008-5036-7093

ABSTRACT

This article discusses the essence of individual similes used in the representation of the artistic world, the main factors influencing their application in artistic texts, and the linguistic and cultural aspects of the translation of individual similes. In individual similes, information and ideas about objective reality and its concepts are enhanced by comparing them with new knowledge. The comparison of objects helps to recognize, better understand and clarify phenomena. When translating individual similes used in the artistic depiction of the world into a foreign language, special attention must be paid to their unique national and cultural characteristics, the linguistic and cultural aspects of translation and the re-expression of cultural elements in the target text.

In the artistic representation of the world, similes are used to convey abstract ideas with precision, thereby providing a deeper expression of reality. In this process, different emotional states are similar to certain objects or events.

In the Uzbek language, individual similes are widely used in artistic texts to reflect the thoughts, emotional states, moods and psychological conditions of characters, as well as their external appearance. Individual similes serve to highlight both the positive and negative characteristics of a character and to make their personality more vivid. Similarly, individual similes play an important role in the vivid and effective expression of a person's character, appearance and emotional state in English artistic representations.

KEY WORDS

Artistic text, simile, individual simile, national and cultural characteristics, source text, target text.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СРАВНЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА

Сабиров Махтумкули Атабаевич

Независимый исследователь

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

E-mail: maxtumkuli@mail.ru

Orcid ID 0009-0008-5036-7093

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются сущность индивидуальных сравнений, используемых для создания художественной картины мира, основные факторы, влияющие на их применение в художественных текстах, а также лингвокультурологический аспект их перевода. В индивидуальных сравнениях знания и представления об объективной реальности и её понятиях обогащаются путём сопоставления их с новыми данными. Сравнение объектов друг с другом помогает узнавать, лучше понимать и описывать явления. При переводе индивидуальных сравнений, используемых для создания художественного образа мира, на иностранный язык необходимо уделять серьёзное внимание их уникальным национально-культурным особенностям, лингвокультурологическому аспекту перевода, а также передаче культурных элементов значения в переводном тексте.

В художественном изображении мира сравнения применяются для точного выражения абстрактных идей, что позволяет передать более глубокое понимание реальности. При этом различные эмоциональные состояния уподобляются конкретным объектам или событиям.

В узбекском языке индивидуальные сравнения широко используются в художественных текстах для передачи мыслей, эмоциональных состояний, настроения, психологического состояния персонажей, а также для создания их внешнего облика. Индивидуальные сравнения служат для яркого выражения как положительных, так и отрицательных черт характера героя. Аналогичным образом, в художественном мире, созданном при помощи средств английского языка, индивидуальные сравнения играют значительную роль в ярком и выразительном отображении характера человека, его внешности и эмоционального состояния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Художественный текст, сравнение, индивидуальное сравнение, национально-культурные особенности, оригинальный текст, переводной текст.

KIRISH

O'xshatishlar eng muhim lingvo-falsafiy kategoriyalardan biridir. Individual o'xshatish dunyoni bilish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Individual o'xshatishda obyektiv voqelik va u haqidagi tushunchalar borasidagi ma'lum ma'lumotlar va g'oyalar yangi bilimlar bilan taqqoslash orqali to'ldiriladi. Obyektlarni bir-biri bilan qiyoslash hodisalarni tanib olish, yaxshiroq tushunish va aniqlashtirishga yordam beradi. A.A.Potebnya o'xshatishni dunyoni tushunish usullaridan biri deya e'tirof etgan.

Individual o'xshatishlarni tarjima qilishning milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilish uchun ularning o'ziga xos xususiyatlari, muallifning individual o'xshatishni badiiy matnda qo'llashdan asosiy maqsadi, badiiy olam tasvirida o'xshatishlar ifodalanishining o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

V.Psyanchinning fikricha, individual o'xshatishlarining turg'un o'xshatishlardan farqli jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi: "individual o'xshatish ijodiy harakat natijasi hisoblanib, ular kontekst bilan uzviy aloqadorlik kasb etadi"(Псянчин В.И., 2003, 28). Demak, individual o'xshatish avval ijodkor tomonidan individual tarzda yaratiladi va badiiy matnda qo'llanadi.

M.Mukarramov individual o'xshatishlarga quyidagicha ta'rif beradi: "individual o'xshatishlar "yozuvchining xalq tilidan mohirona foydalanishi orqali qo'llagan o'xshatishi bo'lib, ularda emotsionallik-ekspressivlik, obrazlilik yaqqol gavdalanib turadi". (Мукаррамов М., 1976, 28). M.Yo'ldoshev o'xshatish borasida M.Mukarramovga yaqinroq ta'rifni bayon etadi: "individual o'xshatishlari yozuvchining o'z nigohi, kuzatuvchanligi, badiiy taxayyuli, analogiya quvvati asosida xalq tilidan foydalangan holda yaratgan o'xshatishlaridir. Bunday o'xshatishlarda originallik, obrazlilik va ekspressivlik hamisha yorqin ifodalangan bo'ladi" (Йўлдошев М., 2006, 46). Ushbu ikki bir-biriga yaqin xulosalarga ko'ra, individual o'xshatish har bir shaxs tomonidan olamni idrok etishni yorqinroq ifodalash va tasvirlash uchun yaratiladi va ularda obrazlilik, ifodaviylik va originallik yaqqol namoyon bo'ladi. Turg'un o'xshatishlar esa xalq tilida avlodan-

avlodga o'tib kelgan, turg'un birikma shakliga kirgan, bir necha tillarda aniq muqobili mavjud bo'ladi.

Sh.Usmonovanning individual o'xshatish borasida ta'rifi ushbu turdagi o'xshatishni qisqacha yorqin bayonini ifodalay oladi: "muallifning o'ziga xos original o'xshatishi bo'lib, u yozuvchining mahoratini belgilaydi" (Usmonova Sh., 2015, 101) Demak, individual o'xshatishlar bir obyektga yozuvchi yoki individning yoshi, jinsi, mavqei, dunyoqarashi kabi xususiyatlariga ko'ra turlicha subyekt tanlanishi mumkin. Kutilmagan malomat yoki shikoyat natijasida o'z harakatini to'xtatib qo'ygan insonga nisbatan chaqmoq urgan daraxtday, jazirama issiqda yaproqlari harakatsiz qolgan daraxtday kabi individual o'xshatishli birikmalar qo'llanishi mumkin. Bu bevosita olamning anglash va uni o'z tasavvurida qayta ifodalash natijasida turli insonlarda turlicha ifodalanishi mumkin.

Sh.Usmonova xulosasiga ko'ra, "o'xshatishlar har bir xalqning lingvoma'daniy boyligi bo'lib, ular milliy dunyoqarash, dunyodagi predmet, hodisa va harakatlarni milliy tasavvurlarga ko'ra taqqoslash, qiyoslashdir" (Usmonova SH., 2019, 102) Har bir xalq individual o'xshatishlarni o'zi yashab turgan olamdagi mavjud obyektlar, predmetlar va voqeliklarga ko'ra yaratadi. Agar arab xalqlarida chiroyli ko'zlarni bo'ta ko'zdek chiroyli deb tuyaning ko'ziga ishlatilsa, Markaziy Osiyo xalqlarida bu holatda oxuning ko'ziga o'xshatiladi. Chunki arab xalqlarida ko'plab ijobiy xususiyat va xarakterlar, asosan, tuyaning xususiyatlariga qiyos qilinadi.

Demak, badiiy olam tasvirida qo'llangan individual o'xshatishlarni xorijiy tilga tarjima qilishda ularning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari, tarjimaning lingvokulturologik aspektlari, madaniyatni ifodalovchi til birliklarini tarjima matnida qayta ifodalash masalalariga jiddiy e'tibor qaratishimiz lozim bo'ladi.

Ingliz tilidagi quyidagi matnni tarjimasi tahliliga e'tibor qaratsak: *After the funeral, my life changed. I felt as if time were suddenly precious, water going down an open drain, and I could not move quickly enough. (Mitch Albom, 1997, 6)*

Mazkur matnda individual o'xshatish "I felt as if time were suddenly precious, water going down an open drain, and I could not move quickly enough" murakkab

qo'shma gapida ifodalangan. Yozuvchi vaqtni qadrini suvning bebaholigiga o'xshatmoqda. Asar qahramonining yaqin insonining olamdan o'tishi unga bu umrning qisqaligi, uni qadriga yetishi, besamar o'tkazmasligi, suv kabi bebaho ne'mat sifatida qadrlashi lozimligi kabi o'y-xayollar o'tganligi ifodalanmoqda. Bu yozuvchining vaqtni, umrni qadri baland ekanligini vaqtga qiyoslashi individual yondashuv natijasida yuzaga kelmoqda. Tarjimon mazkur matnni ingliz tilidan quyidagicha tarjima qilgan: *Dafn marosimidan so'ng hayotim butunlay o'zgardi. Birdaniga vaqt jo'mrakdan oqib tushayotgan suv kabi bebaho ne'matga aylangan, men esa uni isrof qilmaslikka jon-jahdim bilan harakat qilishim kerakligini anglab yetgandim* (Morrining seshanba darslari, 2020, 9)

Tarjimon o'xshatishli birikmani so'zma-so'z tarjima strategiyasidan foydalanib, asliyatdagi o'xshatishli ma'noni tarjima matniga ham olib o'tgan. Biroq, matnda o'xshatishli birikmadan keyingi kelgan *"I could not move quickly enough"* (Mitch Albom, 1997, 6) jumlasini *"men esa uni isrof qilmaslikka jon-jahdim bilan harakat qilishim kerakligini anglab yetgandim"* (Morrining seshanba darslari, 2020, 9) tarzida o'zbek tilida ifodalagan. Bu esa matndagi vaqtning qiymatini, qadrini yuqoriligini yana ham ochib beruvchi ma'no yetarli darajada ifodalanmasligiga olib kelgan. Chunki matn yakunida dafn marosimidan keyin asar qahramonining vaqt borasidagi xulosasi aks etgan. Shuning uchun mazkur matnni o'xshatishni so'zma-so'z tarjima qilish strategiyasi va semantik tarjima metodidan foydalangan holda quyidagicha tarjima qilsak, asliyatdagi badiiy tasviriylilik tarjima matniga ham olib o'tilgan bo'ladi: *Dafn marosimidan so'ng hayotim o'zgardi. Vaqt jo'mrakdan oqayotgan suv kabi bebaho ne'matga aylangani, men esa o'zimni ko'p narsalarga ulgurmay qolayotgandek his qilardim.* (Morrining seshanba darslari, 2020, 9)

O'zbek tili badiiy olam tasvirida individual o'xshatishlar asar qahramonlarining o'y-fikrlarini, emotsional holatlarini, kayfiyatini, ruhiy holatini, tashqi qiyofasini ifodalashda keng qo'llanadi. Individual o'xshatishlar badiiy asarda qahramonning ham salbiy, ham ijobiy xislatlari, xarakterini yorqinroq ifodalashga xizmat qiladi.

Bular qiyqiriq solishib, tobiga kelgan choydoshdek sharaqlashib... kampir bilan o'ynasharkan, u charchab entikkanidan zo'rg'a-zo'rg'a nafas olib:

–Bas, qizi qurg'urlar... bas, deyman, bo'ldi endi... Yo'lingdan qolasan!.. — deya so'zlanardi. (Cho'lpon., 2000, 20)

Mazkur matnda “choy idishdek charaqlashib” birikmasida individual o'xshatish qo'llangan. Ushbu o'xshatishli birikmani qo'llash orqali yozuvchi qizlarning sho'x-shodon kulgilari, bir-biriga qilayotgan hazillari natijasida yuzaga kelayotgan holatni choydoshning sharaqlashiga o'xshatmoqda. Bu muallifning individual yondashuvi bo'lib, unda ijodkor olamni yanada yorqinroq ifodalash maqsadida qizlarning sho'x-shodon hayqiriqlarini ifodalash uchun har bir inson hayoti davomida ko'p bora duch keladigan vaziyatni, ya'ni maromiga yetib qaynayotgan choy idishdan chiqayotgan ovozga o'xshatmoqda. Mazkur matn ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilingan:

They screamed with the force of a whistling tea kettle. They so played with the old woman that she gasped for air from exhaustion and could barely breathe.

“Enough, you damn girls. Enough, I said, enough. You will be late!” she said. (Mitch Albom., 1997, 9)

Asliyat matnidagi “Bular qiyqiriq solishib, tobiga kelgan choy idishdek charaqlashib” individual o'xshatishli birikmasi ingliz tiliga “They screamed with the force of a whistling tea kettle” tarzida tarjima qilgan. Ingliz tilidagi ushbu ifodani o'zbek tilidagi ifodasi “Ular choy idish tovushi kuchi bilan baqirishdi”ga to'g'ri keladi. Bu yerda tarjimonning strategiya tanlash yondashuvini noto'g'ri deb baholay olmaymiz. Chunki o'xshatishning tarjima qilishning oltinchi strategiyasi o'xshatishni tushirib qoldirish, ya'ni tarjimada o'xshatishli ma'no ifodalanmagan matn yaratish strategiyasi ham mavjud. Biroq, bu yerda tarjima matnidagi holat qizlar choy idishdan chiqayotgan tovushdan foydalanib baqirish ma'nosini ifodalab kelmoqda. Ushbu mazmun go'yoki qizlar shunday tovush chiqargan yoki qaynab turgan choy idishdan tovush chiqarib baqirish ma'nosini anglatib qolmoqda. Real voqelikda esa buning iloji mavjud emas. Shuning uchun ushbu matnning o'xshatishli birikmani so'zma-so'z tarjima qilish strategiyasidan foydalangan holda quyidagicha

tarjima qilish maqsadga muvofiq: They played with old woman screaming as the voice of whistling kettle and she could barely breathe. “Enough, you damn girls. Enough, I said, enough. You will be late!” she said. Mazkur tarjima varianti asliyatga yaqinroq hisoblanib, ushbu yondashuv asliyat matnidagi olamni badiiy tasvirini aks ettirgan o‘xshatishli ifodani tarjima matniga ham olib o‘tishga yordam beradi.

Ingliz badiiy olam tasvirida ham individual o‘xshatishlar insonning xarakteri, tashqi ko‘rinishi, undagi emotsional holatlarni yorqin va ta’sirli qilib ifodalashga xizmat qiladi.

“I watched him now, his hands working gingerly, as if he was learning to use them for the first time.” (Mitch Albom. 1997, 11)

Mazkur matnda “as if he was learning to use them for the very first time (birinchi marta ulardan foydalanishni o‘rganayotgandek)” ifodasi individual o‘xshatishli birikma yordamida yaratilgan. Bunda asar qahramonining o‘ta ehtiyotkor xatti-harakatini ifodalash uchun biror narsani birinchi marta foydalanayotgan inson holatiga o‘xshatilmoqda. Mazkur matn o‘zbek tilida quyidagicha ifodalangan: *Men unga qaradim. Uning qo‘llari ulardan birinchi marta foydalanishni o‘rganayotgandek ehtiyotkorlik bilan harakatlanar edi.* Bir qarashda ifoda uchun foydalanilgan bu holat umumiylik kasb etadi. Chunki inson hayoti davomida ko‘p narsalarni birinchi marotaba foydalanadi. Unda ehtiyotkorlik talab qilinishi yoki qilinmasligi ham mumkin. Shuning uchun ushbu ifodani yanada yorqinroq ifoda etish uchun maxsus ifoda tanlash maqsadga muvofiq. Buning semantik tarjima uslubidan foydalangan holda mazkur vaziyatni to‘liqroq namoyon etadigan tasviriy ifodaga almashtirish talab etiladi. Semantik tarjima uslubida tarjima matnida xuddi shunday ma’no kasb etadigan yangi ifoda yaratish talab etiladi. Demak, mazkur matnni yuqorida e’tirof etilgan tarjima uslubidan foydalangan holda ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilish maqsadga muvofiq: *Men unga tikilib turardim. Uning qo‘llari xuddi derazaga oyna o‘rnatayotgan odamdek juda ehtiyotkorlik bilan harakatlar edi.* Mazkur tarjima variantiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, u asliyatga ma’no jihatidan yaqinroq hisoblanadi. Bunda asliyat tilidagi

o'xshatishni tarjima tilidagi turli o'xshatishlar bilan almashtirish strategiyasi samarali hisoblanadi.

Olamning badiiy tasvirida o'xshatish mavhumlikni aniqlik bilan ifodalash orqali olamni teranroq ifodalash maqsadida ham qo'llanadi. Bunda turli ruhiy kechinmalar aniq obyekt yoki hodisalarga o'xshatiladi. Bu holatni quyidagi matnda ham ko'rish mumkin: *Kamsitishlar o'sha onning o'zidayoq unutilgan, o'tgan yilgi qordek erib yo'q bo'lgan, bahordagi yomg'ir kabi asari ham qolmagan...* (Cho'lpon., 2000, 60-61). Mazkur matnda insonning salbiy xarakterini ifodalaydigan emotsional xatti-harakatlarning barham topishi tabiat hodisalarining o'tib ketishiga o'xshatilmoqda. Qorning erib bitishi, bahorgi yomg'irning tez yog'ib o'tishi tez unutilgan kamsitishlarni yorqinroq tasvirlashga xizmat qilmoqda. Mazkur matn ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilinmoqda: *He had forgotten the insults the moment they had been pronounced. They were gone forever like last year's snow; like after a spring rain there was no sign of them.* (Cho'lpon. 2019,) Asliyat matnidagi "o'tkan yilgi qordek" o'xshatishli birikmasi "like last year's snow" ko'rinishida, "bahordagi yomg'ir kabi" ifodasi esa, "like after a spring" tarzida tarjima matnida ifodalangan. Mazkur ifodani tarjimon o'xshatishni so'zma-so'z tarjima qilish strategiyasidan foydalangan holda ingliz tiliga tarjima qilgan. Bir ko'rishda asliyatdagi ma'no tarjima tilida ham to'liq namoyon bo'lgandek. Biroq, ingliz va o'zbek xalqining olamning lisoniy tasviridagi ayrim farqli jihatlar tarjimadagi bu yaqinlikka to'sqinlik qiladi. Asliyat matnidagi kamsitishlarni tez unutilishi tez erib ketgan qorga va bahorgi yomg'irga o'xshatilmoqda. Buyuk Britaniya iqlimiga e'tibor qaratsak, u yerda iqlim Markaziy Osiyoga nisbatan sovuqroq bo'lganligi uchun qor tez erib ketmaydi. Qish kunlarida Britaniya orolining ayrim hududlarida haftalab, hattoki, oylab tuman tushishi mumkin. Bu esa qorning erishini sekinlashtiradi. Shuningdek, u yerda bahorda yog'adigan yomg'ir ham Markaziy Osiyo mintaqasidan farq qiladi. Bu esa Markaziy Osiyo xalqlarining badiiy olamni tasvirlashda qo'llanadigan o'xshatish obyektlari ingliz o'quvchisi uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Shuning uchun yuqoridagi matnni ingliz tiliga o'xshatishni tarjima qilishning uchinchi va ikkinchi strategiyalarini uyg'unlashtirish

orqali quyidagicha tarjima qilish mumkin: *He had forgotten the humiliations when they have been expressed. They were gone forever like an instantly forgettable tune.* (Choʻlpon. 2019,) Bu yerda uchinchi strategiyani qoʻllashdan maqsad shuki, asliyatdagi “oʻtgan yilgi qordek erib yoʻq boʻlgan”, “bahordagi yomgʻir kabi” oʻxshatishli birikmalar maʼno jihatdan bir xil vazifani bajarganligi bois, ikkita oʻxshatishli birikmani bitta oʻxshatishli birikmaga aylantirilmoqda. Ana shu qisqartirilgan ifodani tarjima tilidagi mavjud oʻxshatishlardan foydalanish strategiyasidan foydalangan holda “like an instantly forgettable tune” ifodasi bilan almashtirilmoqda.

Ingliz tili badiiy olam tasvirida individual oʻxshatishli ifodalar insonlarning xatti-harakatlarini ham yorqinroq ifodalashga yordam beradi. Albatta, oʻxshatishli ifodalarning mazkur funksiyasi oʻzbek tilida ham mavjud. Quyidagi ingliz tilidagi badiiy matnda aynan mana shu holat ifodalangan:

In our hooded parkas, we roll like logs down the cold, wet snow, thinking the next thing to touch us will be the hard rubber of a car tire. We are yelling “AHHHHHH” and we are tingling with fear, turning over and over, the world upside down, right side up, upside down. (Mitch Albom., 1997, 29)

Mazkur matnda “roll like logs down (gʻoʻlalar kabi pastga dumalamoq)” jumlasini orqali oʻxshatishli ifoda yaratilgan. Bu yerda yozuvchining individual yondashuvi orqali qorda dumalab pastga tushayotgan bolalar dumalab ketayotgan gʻoʻlalarga oʻxshatilmoqda. Bunda jonli mavjudot jonsiz predmetlarga oʻxshatilmoqda. Ushbu matn ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilingan:

Kapyushonli kurtkamizga oʻralib, sovuq, nam qorda gʻoʻladek pastga dumalaymiz; xayolimizda esa mana-mana mashina gʻildiraklari ostida qoladigandek his qilamiz oʻzimizni. “AAAAAA” deb baqirib, qoʻrquvdan titragancha pastga dumalashda davom etamiz: dunyo chirpirak boʻlib aylanadi – tepaga, pastga, tepaga, pastga. (Choʻlpon., 2000, 60-57)

Asliyat matnidagi “roll like logs down” oʻxshatishli birikmasi oʻzbek tilida “gʻoʻladek pastga dumalaymiz” tarzida ifodalangan. Tarjimon bu yerda oʻxshatishli ifodani soʻzma-soʻz tarjima qilish strategiyasidan foydalanish orqali asliyatdagi

o'xshatishli ifodani tarjima tiliga olib o'tgan. Bu yerda bolalarning qor ustida dumalashi va uni g'o'laning dumalab pastga tushishi barcha xalqlarning olamning lisoniy tasvirida o'xshash bo'lganligi bois, so'zma-so'z tarjima strategiyasi samarali foydalanilgan. Bu yerda tarjimonning mahoratini ifodalaydigan yana bir jihat mavjudki, unda tarjimon asliyat matnida mavjud bo'lmagan o'xshatishli ifodani tarjima matnida hosil qilgan. Buni "mashina g'ildiraklari ostida qoladigandek his qilamiz" jumlasida ko'rishimiz mumkin.

O'zbek badiiy olam tasvirida individual o'xshatishli biriklamalar insonlarning tana a'zolari va ulardan hosil bo'ladigan tovushlarni yorqin ifoda etish maqsadida jonsiz predmetlarning bir-biriga yoki birini boshqasiga urishtirishi yoki tegishtirishi natijasida yuzaga kelgan tovushlarga o'xshatish ham keng tarqalgan.

Bir-ikki bayt o'tgandan keyin Zebining tiniq, g'uborsiz, jonon piyoladek jaranglab chiqadigan chiroyli va o'tkir ovozi qo'shildi. (Cho'lpon., 2000, 36) Mazkur matnda "jonon piyoladek jaranglab chiqadigan" birikmasida individual o'xshatish qo'llangan bo'lib, matn parchasida Zebining tiniq, beg'ubor va jarangdor ovozi jonon piyoladan chiqadigan ovozga o'xshatilmoqda. Odatda jonon payola yuqori sifatli chinni payola hisoblanib, jonon "hurliqo", "sevimli" ma'nolarini anglatadi. Matnda Zebining chiroyli, jarangli ovozi jonon payola ovoziga o'xshatilmoqda. Ushbu matn ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilingan: *After a couple of lines Zebi's beautiful, powerful voice joined in, ringing out like tea striking an immaculately clean cup.* (Cho'lpon., 2019, 38) Mazkur tarjimada asliyat matnidagi o'xshatishli struktura saqlanib qolingan. Biroq o'xshatishli ma'no tarjima qiliga olib o'tilmagan. Tarjima matnidagi o'xshatishli birikmaning ma'nosi "choyni bo'sh piyolaga quyishdan chiqadigan tovushga o'xshamoq" ma'nosi anglashiladi. Real voqelikda esa insonning jarangli ovozi piyolaga quyolayotgan choydan chiqadigan ovozdan ancha yiroqdir. Shuning uchun mazkur matndagi o'xshatishli ifoda ma'nosini tarjimda ham aka ettirish uchun o'xshatishni tarjima qilishning beshinchi strategiyasi, ya'ni individual o'xshatishni turg'un o'xshatishga o'zgartirib tarjima qilish strategiyasidan foydalanishni tavsiya etgan holda quyidagicha tarjima variantini havola etmoqchimiz: *After having told a couple of line poems, they heard*

Zebi's beautiful and powerful voice which was as sweet as sugar. Bunda "jonon piyoladek" individual o'xshatishli ifoda "as sweet as sugar" turg'un o'xshatishli birikma bilan almashtirildi.

Ba'zida badiiy matnda individual o'xshatishlar insonning biror bir voqelikka bo'lgan munosabati, shu munosabat yuzasidan holati kabilarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Shu choqqacha "yor-yor"ga quloq berib, indamasdan, asta-asta otini qamchilab ketayotgan aravakash bu ovoz chiqishi bilan og'ir bir "uh" tortdi, qo'lidagi qamchisi daraxtdagi kuzgi yaproq singari zo'rg'a-zo'rg'a barmoqlariga osilib qoldi...

Mazkur matnda "daraxtdagi kuzgi yaproq singari" birikmasi o'xshatishli ifoda qo'llangan bo'lib, bunday ifodani qo'llashdan maqsad, uzoq yo'l yurib zerikkan, xorigan, xatto, qamchini qattiqroq ushlashga eringan bir aravakash tasvirini yorqin ifodalash uchun qo'llangan. Bu yerda aravakashni qamchini ushlab turishi kuzgi yaproqqa o'xshatilishidan asosiy maqsad, kuzgi yaproq daraxt novdasiga boshqa fasllarga nisbatan oson, yerga tushushga moyilroq holatda bo'ladi. Kuzgi yaproqqa biror obyektning sal tegishi uning yerga tushishiga olib keladi. Aravakashni qo'lida bazo'r turgan qamchi kuzgi daraxt yaprog'i bilan badiiy tasviriylilik hosil qilmoqda. Ushbu matn ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilingan: *Having up to now listened to their song silently while urging the horse on, O'lmasjon, enamored with Zebi's voice, let out a sigh. He let the whip hang from his fingers like an autumn leaf from a tree branch.* (Cho'lpon., 2019, 33) Tarjima variantida asliyatdagi "kuzgi yaproq singari" individual o'xshatishli birikmasi "like an autumn leaf" ifodasi bilan berilgan. Tarjimon bu holatda o'xshatishni so'zma-so'z tarjima qilish strategiyasidan foydalangan. Mazkur matn ifoda tarjimasidan ushbu usuldan foydalanaganda ham asliyatdagi o'xshatishli ifoda tarjima matniga o'tgan. Chunki kuz faslidagi daraxt yaprog'i barcha mamlakat va xalqlarda bir xil ko'rinishga ega bo'ladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, individual o'xshatishlar badiiy matnda ifodalangan badiiy tasviriylilikni yorqin ifodalashda, badiiy voqelikdagi mavhumlikni aniqlik bilan tasvirlashda, asarda obyektlar, asar qahramonlarini tashqi qiyofasi va ruhiy-emotional holatini o'quvchi tasavvurida teranroq namoyon qilishda keng qo'llanadi.

Badiiy matnda qo'llangan individual o'xshatishlarni tarjima qilishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, agar o'xshatishlar o'ziga xos olamning lisoniy tasviriga, milliy-madaniy xususiyatga ega bo'lsa, asliyat va tarjima tillari sohiblarining olamni anglashdagi faqrli jihatlarga e'tibor qaratish va tarjima tilidagi muqobil ifodani topa bilish lozim. Agar individual o'xshatishlar obyekti umuinsoniy tasavvurga ega bo'lsa, ularni tarjima qilishda o'xshatishni so'zma-so'z tarjima qilish strategiyasidan foydalansa ham asliyatdagi o'xshatishli ma'no tarjima matniga ham olib o'tiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Usmonova SH. Lingvokulturologiya: Darslik. – Toshkent, 2019. – B. 102.
2. Usmonova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. –Toshkent, 2015. – B. 101.
3. Ёўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоетик таҳлили. –Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси: Фан, 2006. – Б. 46.
4. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 28.
5. Псянчин В.Ш. Художественные средства языка. Уфа: Китап, 2003.
6. Mitch Albom. Tuesdays with Morrie: an old man, a young man, and life's greatest lesson. – 1997.
7. Cho'lpon. Kecha va Kunduz.- Toshkent, 2000.- B. 60-61
8. Cho'lpon. Night and Day. – Boston, 2019.- p. 37
9. Elbom Mich. Morrining seshanba darslari. – Toshkent, 2020.- B. 24

REFERENCES

1. Usmonova, Sh. (2019). *Linguoculturology: Textbook*. Tashkent: Uzbekistan.
2. Usmonova, Sh. (2015). *Linguocultural aspects of translation*. Tashkent: Uzbekistan.
3. Yoʻldoshev, M. (2006). *Artistic text and its linguistic analysis*. Uzbekistan Academy of Sciences: Fan.
4. Mukarramov, M. (1976). *Similes in the Uzbek language*. Tashkent: Fan.
5. Psyanchin, V. Sh. (2003). *Artistic means of language*. Ufa: Kitap.
6. Mitch Albom. (1997) *Tuesdays with Morrie: an old man, a young man, and life's greatest lesson*
7. Cholpon. (2000). *Night and Day*. Tashkent.
8. Cholpon. (2019). *Night and Day*. Boston.
9. Mitch Albom. (2020) *Tuesdays with Morrie: an old man, a young man, and life's greatest lesson*.

JAHON VA O'ZBEK ADABIYOTI

UO'K(UDC, YDK): 821.21

BHAKTI ADABIYOTIDA BADIYYAT MASALALARI¹⁷*Muhibova Ulfatxon Uchqunovna*

filologiya fanlari doktori, professor

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: ulfatmuhib8@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-8674-1904

Tel: +998-94-644-30-37

ANNOTATSIYA

Hind adabiyotini davrlashirishda o'rta asrlar davri bhakti adabiyoti nomi bilan yuritiladi. Ushbu nomning kelib chiqishiga shu davrda xalq o'rtasida keng tarqalgan, xalq manfaatlari yo'lida shakllangan bhakti diniy-islohotchilik harakati va ushbu harakatning adabiyotga ta'siri natijasida vujudga kelgan mazmunan va xajman juda boy adabiy meros tushuniladi.

Ushbu maqolada bhakti adabiyotidagi badiiyat masalasiga e'tibor qaratiladi. Bunda shu davrda bhakti harakati tufayli xalq tilidan adabiy tilga aylangan braj va avadxi tillari, ularning o'z davrining yetakchi ijod tiliga aylangani va bunda bhakt shoirlarning alohida o'rni va hissasi baholab o'tiladi. Shuningdek, badiiy asarlardagi til va uslub masalasi, shu davrda keng tarqalgan she'riy va nasriy janrlar, ularning o'ziga xos jihatlari, bhakti she'riyatida qo'llanilgan she'riyat kategoriyalari, xususan, rasa, alankar va dxvani kategoriyalari bhakt shoirlar ijodi misolida ochib beriladi. Bhakti davri shoirlari ijodini o'rgangan taniqli adabiyotshunos olimlarning bhakt shoirlar va ularning asarlari haqidagi muloxazalari ham keltirib o'tiladi.

KALIT SO'ZLAR

Bhakti, krishnabhakti, islohot, faylasuf, Ram, sagun, nirgun, rambhakti, ashtachxap, braj, Krishna.

Received: March 10, 2025

Accepted: April 8, 2025

Available online: May 2, 2025

¹⁷ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Muhibova U. Bhakti adabiyotida badiiyat masalalari.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 238-250.

ARTISTIC ISSUES IN BHAKTI LITERATURE***Muhibova Ulfatkhon Uchqunovna***Doctor of Philological Sciences, Professor
Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: ulfatmuhib8@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-8674-1904

Tel.: +998-94-644-30-37

ABSTRACT

The medieval period in Indian literature is known as the Bhakti era. This term refers to a rich and voluminous literary heritage that arose due to the influence of the Bhakti religious-reform movement on literature, a movement widespread among the people at the time and formed in the interests of the people.

This article focuses on artistry in Bhakti literature. In this context, Braj and Awadhi, languages that became literary thanks to the Bhakti movement, are examined, and the special role and contribution of Bhakti poets, who became leading creative voices of their time, are evaluated. The article also discusses language and style in artistic works, widespread poetic and prose genres of that time, their unique features, as well as the categories of poetry used in Bhakti poetry, in particular rasa, alankar, and dhvani, illustrated by the works of Bhakti poets. The opinions of well-known literary scholars who have studied the works of Bhakti poets and their creations are presented.

KEY WORDS

Bhakti,
Krishnabhakti, reform,
philosopher, Ram, sagun,
nirgun, rambhakti,
ashtachhap, braj, Krishna.

ПРОБЛЕМЫ ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ В ЛИТЕРАТУРЕ БХАКТИ**Муhibова Ульфатхон Учкуневна**

доктор филологических наук, профессор

Ташкентский государственный

университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

E-mail: ulfatmuhib8@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-8674-1904

Тел: +998-94-644-30-37

АННОТАЦИЯ

Средневековый период индийской литературы известен как эпоха Бхакти. Происхождение этого названия связано с религиозно-реформистским движением Бхакти, сформировавшимся в интересах народа и широко распространенным в этот период, и богатым по содержанию и объему литературным наследием, возникшим в результате влияния этого движения на литературу.

В данной статье рассматривается вопрос художественности в литературе Бхакти. При этом характеризуются языки брадж и авадхи, которые благодаря движению бхакти в этот период превратились из народных языков в литературные, а также оценивается особая роль и вклад поэтов-бхактов, ставших ведущей творческой силой своего времени. Кроме того, на примере творчества поэтов-бхактов раскрываются вопросы языка и стиля в художественных произведениях, широко распространенные в этот период поэтические и прозаические жанры, их особенности, категории поэтики, используемые в поэзии Бхакти, в частности, раса, аланкар и дхвани, проиллюстрированные примерами из произведений поэтов-бхактов. Представлены также точки зрения известных исследователей творчества и произведений поэтов-бхактов.

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА**

Бхакти, кришнабхакти, реформатор, философ, Рам, сагун, ниргун, рамбахакти, аштачхап, брадж, Кришна.

KIRISH

Hindiston xalqlari adabiyotida bhakti adabiyoti mamlakatning har bir milliy adabiyotida mavjud. Ushbu adabiyotning kelib chiqish asoslari hind xalqining diniy-falsafiy qarashlariga asoslangan bo'lib, u jamiyatdagi mavjud hindular dinining kastachilik tizimiga qarshi va, umuman, dinning noto'g'ri targ'ib qilinishiga qarshi kurash g'oyasi bilan chiqqan harakatdir. Bu davrda din peshvolari oddiy xalqni Yaratgan bilan yaqinlashtirish o'rniga ularni oddiy ibodatxonaga kirishdan ham mahrum qilib qo'yadilar. Natijada jamiyatda tushkunlik, umidsizlik kayfiyati kuchaya boradi. Faqat Yaratgangagina ishonib, undan umid qilib yashaydigan oddiy kambag'al xalqni ularning yagona suyanchig'idan ham din peshvolari mahrum qiladilar. Buni tashqaridan kuzatgan o'rta asr hind faylasuflari jamiyatdan yo'qolib borayotgan insonparvarlikni qayta tiklash maqsadida din peshvolariga qarshi ravishda hinduizm dinini isloh qilishga kirishadilar. Natijada, xalq o'rtasida juda keng tarqalgan bhakti diniy-islohotchilik harakati vujudga keladi. Bhakti ikki g'oya asosida rivojlandi – "Yaratganga mehrli va sadoqatli bo'lish" va "Yaratgan oldida barcha tengdir". Faylasuflar o'zlarining ushbu g'oyalarini xalq ichida yurib targ'ib qila boshlaydilar. Inson, uning ma'naviyati, qalbi va g'oyalari bilan bog'liq bo'lgan adabiyot bhakti g'oyalarini targ'ib qilishda asosiy qurol sifatida xizmat qiladi. Natijada bag'riga umid va ishonch shamollari yetib kelgan xalq orasidan yetuk shoirlar yetishib chiqqan boshladi. Shu bois bhakti harakati ta'sirida vujudga kelgan kattagina adabiy meros bhakti adabiyoti nomi bilan yuritila boshlandi. Bhakti harakati avval janubda keyin shimolda shakllanib rivojlandi va Boburiylar hukmronligi davrida bhakti o'zining taraqqiyot cho'qqisiga erishdi.

ASOSIY QISM

Hindistonda o'rta asrlarda Boburiylar hukmronligi davrida rivojlangan Bhakti ta'limoti inson ongini o'zgartirish yo'lida shakllangan diniy falsafiy harakat bo'lib, ushbu ta'limot o'rta asr faylasuflari tomonidan targ'ib qilindi. Ular esa o'z g'oyalarini adabiyot vositasida amalga oshirdilar. Natijada shu davrda Bhakti g'oyalari bilan to'yingan juda katta va boy adabiy meros vujudga keldi.

Bhakti ta'limoti nafaqat inson ongini balki adabiyot mazmunini ham o'zgartirishga, adabiyotda yangi janrlar, syujetlar, motivlar va obrazlar vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Bhakti adabiyoti ikki muhim diniy g'oyani ilgari surdi "Yaratganga mehrli va sadoqatli bo'lish" hamda "Yaratgan oldida barcha tengdir". Ma'lumki, hind jamiyatida ikki mingdan ortiq yil davomida xalq e'tiqod qilib keladigan Ram va Krishna ma'budlari mavjud. Demak, o'rta asr insonining mehri va sadoqati ayni shu ma'budlarga qaratilgan. Bhakti harakati tufayli ushbu ma'budlarning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati avalgidan ancha kuchaya bordi. Bhakti targ'ibotida esa faylasuflar ushbu ikki ma'budlarning ildiziga murojaat qildilar. Bu ildiz esa jahonga tanilgan qadimiy hind eposlari Ramayana va Mahabharata eposlariga borib taqaladi. Natijada bhakti g'oyalari ta'sirida bo'lgan shu davr ijodkorlari sanskrit tilidagi Ramayana va Mahabharata eposlarining asosiy mazmunini o'zlashtirdilar. Shoirilar ulardan syujet, obraz, motiv va g'oyalarni olib ularning mazmuniga bhakti g'oyalarini singdirgan holda xalq tilida yangi-yangi asarlar yaratdilar. Shu tarzda bhakti g'oyalari adabiy jarayonga chuqur kirib borib adabiyotdagi janrlarning sayqallanishi va rivojlanishiga hamda xalq tillarining adabiy til sifatida shakllanishiga ham juda katta hissa qo'shdi.

Jumladan, mahaqavya janridagi bu eposlar asosida tamil, assam, bengal va gujarot adabiyotlarida syujeti sanskrit eposlaridan olingan *epik poema* janri vujudga kelgan. Ilk o'rta asrlarda yashagan dramaturg Kalidasaning "*Meghaduta*" ("Xabarchi bulut") asari, XII asr bengal shoiri Dxoining "*Pavapadutam*" asari, XIV asr malayalam adabiyotida muallifi noma'lum "*Uppukili sandesham*" ("Uppukili xabari") kabi asarlar epik poemalardir. Ularning barchasining syujet manbai o'sha qadimiy sanskrit eposlari bo'lgan.

Bhakti adabiy merosi o'rta asr adabiyotining erkin, asosan g'oya va fikr ifodasi uchun, bu davrda esa aynan bhakti g'oyalarini targ'ib qilish uchun qulay bo'lgan va shu davr she'riyatining asosiy janrlari hisoblangan दोहा-(doha) – ikkilik, तृपद(tripad) – uchlik, चौपद(chaopad) – to'rtlik, पंचपद(panchpad) – beshlik, सतसई(satsai) – yettilik hamda विनाई(vinai), रमैनी(rameyni) bhakti g'oyalarini

targʻib qilishga xizmat qilgan. Epik poema janrida shu davrning taniqli bxakt shoiri Tulsidas Ram maʼbudiga boʻlgan oʻzining chuqur eʼtiqodi va mehri tufayli sanskrit tilidagi Ramayana eposini xalq tili boʻlgan avadxi tilida asarga bhakti gʻoyalarini chuqur singdirgan holda uni qayta yaratgan va bugungi kunda qadimiy Ramayana emas Tulsidasning “Ramacharitamanasa” asari xalq oʻrtasida koʻproq mashhurdir. Tulsidas oʻz doxalaridan birida Ram maʼbudini madh etib shunday deydi:

राम भरोसो, राम बल, रामनाम विस्वास।

सुमीरत सुभ मंगल कुसल मानात तुलसीदास।

Ramga ishon, Ram kuch-qudrat, Ram eʼtiqod

Ramni esla tongdan asl baxt uchun sen ham Tulsidas.

Krishnaga eʼtiqod qiluvchi ijodkorlar esa maʼbud Krishnaga boʻlgan oʻz mehr va sadoqatlarini ifoda qilishda Mahabharata eposiga murojaat qilganlar va shu asosda krishnabhakti sheʼriyati oʻzining taraqqiyot choʻqqisiga erishgan. Bhakt shoirlar Mahabharata eposidagi maʼbud Krishna hayotining turli davrlarini oʻz sheʼriyatining yetakchi mavzusi qilib olgan. Jumladan, krishnabhakt Surdas oʻz ijodini bal Krishnani, yaʼni bola Krishnani kuylashga bagʻishlagan. Shoir Krishnadas esa Krishnaning Radxa bilan boʻlgan sevgi mojarolari mavzusiga bagʻishlagan. Surdasning Mahabharata voqealari bilan bogʻliq ashtapad – sakkiz misralik sheʼridan namuna:

Govardhan togʻini qoʻlda koʻtarib,

yangi anʼanani boshlagan Sensan,

Indraga saboq boʻldi bu,

dedi taʼzim ila u:

“Men nohaqlik qildim,

ey, rahmdil Oliy zot!

Senga bosh egaman,

yuragim toʻri senga!”

(Sazanova N.M., 1979, 154-156)

shoir Krishnadas Braj yeri go‘pilarining¹⁸ ma‘bud Krishnaga bo‘lgan mehrini
o‘zining doxa - ikki misralik she‘rida bayon etgan:

कमल मुख देखत कौन अघाई।

सुनहि सखि! मेरे लोचन अलि मुदित रहे अरुझाई। (Hargulal, 2001, 10)

Nilufar chehrani ko‘rib toliqar kimning ko‘zi,

Tingla, ey dugona! Ko‘zlarim xiralashsa ham ko‘rgim keladir Uni.

yoki bo‘lmasa,

री!इहि मोहन की मोहनता मोह्यौ मेरौ मानस हंसु।

कहा करौं सिर परी ठगौरी सुनत मोहन बंसु। (Hargulal, 2001, 44)

Ey, bu yoqimtoy istarasi bilan rom etdi ko‘ngillarni,

Nima qilay, lol qoldim tinglab uning nay navosini.

Shuni ta‘kidlash joizki, bhakti harakati ikki yo‘nalishda rivojlangan, sagun bhakti va nirgun bhakti. Sagun bhakti yo‘nalishi bu biron bir qiyofaga ega bo‘lgan ma‘budga e‘tiqod qilishni nazarda tutadi, bu yerda, albatta, Ram yoki Krishna ma‘budlari nazarda tutiladi. Nirgun bhakti esa inson qalbida mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan abstrkst xudoga, ya‘ni hech qanday ko‘rinish yoki qiyofaga ega bo‘lmagan, faqat his qilib anglanadigan va faqat inson qalbidagina mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan xudoga e‘tiqod qilishni nazarda tutadi. Nirgun bhakti yo‘nalishida ijod qilganlardan Kabir, Dadu Dayal, Rajjab, Malukdas kabi shoirlarni tilga olish mumkin. Kabir ko‘proq doxa - ikkilik, satsai - yetti misralik, chaupai - to‘rt misralik kabi janrlarda ijod qilgan. Uning doxalari butun Hindiston miqyosida juda mashhur, chunki u inson qalbida yashaydigan Xudoni kuylagan. U din peshvolarini Yaratgan haqidagi noto‘g‘ri qarashlarini o‘z doxalarida tanqid ostiga olgan.

Bhakti adabiy merosida ijodkorlar ushbu she‘riy janrlardan juda erkin foydalanganlar, ya‘ni she‘rda shaklga qat‘iy rioya qilish shart bo‘lmagan, she‘rda mazmun, ya‘ni bhakti g‘oyasi yetakchi ahamiyatga ega bo‘lgan. Chunki, deyarli barcha shoirlarning she‘riyatida qofiya masalasi hal qilinmagan, ular yaratgan

¹⁸Krishnaga oshiqqlarni go‘pi deb atashgan

she'rni, ya'ni doxa (ikkilik), tripad (uchlik), chaupai (to'rtlik) va satsailarni (yettilik) qofiyalangan nasr desak, haqiqatga yaqin bo'ladi.

Badiiy asarning badiiyligi, undagi til va uslub masalalari, ijodkorning iqtidori, ilhomi, zehni va dunyoqarashiga bog'liq bo'lgan holda shakllanadi. Yaratilgan asarning til xususiyatlariga qarab shoirning badiiyatdagi mahoratini anglash, baholash mumkin. Bhakti g'oyalarini targ'ib qilishda eng katta hissani "Ashtachxap" – sakkiz shoir ittifoqi shoirlari qo'shgan. Ular yaratgan she'riyat ummoni bugungi kunda o'rta asr bhakti adabiyotining eng sermazmun va eng badiiyati kuchli she'riyat hisoblanadi.

Boburiylar davri bhakti adabiyoti shu saltanat hududida yashaydigan bir qancha xalqlar tillarida, ya'ni bengal, gujarot, rajastxani, maytxili, avadxi va braj tillarida yaratilgan. Lekin, eng katta meros avadxi va braj tillarida yaratilgan.

Braj tili Boburiylar davrida mahalliy xalqning so'zlashuv tili bo'lgan, keyinchalik shu til asosida bugungi hindiy tili kelib chiqqan. Ayni bhakti harakatining targ'ibotchilari braj tilini yuksak darajada rivojlangan adabiy tilga aylantirgan. Bunda, albatta, Surdas boshchiligidagi "Ashtachxap" shoirlarining o'rni juda kattadir. Jahon miqyosida o'rganiladigan bhakti adabiyotini braj tilidagi manbalar orqali o'rganish mumkin, ayniqsa, krishnabhakti she'riyatini. Xususan, ko'pgina adabiyotshunos olimlar ham braj tilini adabiy til sifatida shakllanishida "Ashtachxap" shoirlari ijodi yetakchi ahamiyat kasb etgan, degan fikrni bildiradilar (Prabxudayal Mittal. Surdas ki varta. – Matxura. 1982. Xagulal. Krishnadas. – Dehli, 2001. Sarla Chaudxri. Nanddas. – Dehli. 2006 va boshqalar). Braj tilidagi ilk nasriy asar VII asrga tegishli bo'lgan "Chaurasi veyshnavan ki varta", ya'ni "84 vishnuit xayoti" asari ham bhakti g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. (Dvarkadas Parikh, 1979). Krishnadas ijodini o'rgangan Xargulal ham braj tilining badiiy til sifatida sayqal topishida Surdasning tutgan o'rni haqida alohida ta'kidlab, "Bhakti davrida Ashtachxapning buyuk shoiri Surdasning sermazmun she'rlari tufayli braj tili adabiy til sifatida shakllandi va shu davrning badiiy jihatdan rivojlangan tiliga aylandi" (Sazanova N.M., 1979, 39) – deb yozadi. Yoki bo'lmasa, Nanddas o'zining

“Rupmanjari” asarida Sarasvati ma’budasiga murojaat etib, undan shunday tilak so’ragan:

रसमय सुरसुति कै पग लागो। अस आक्षर दयो इही वर मानगो।

सुनदर कोमल वचन आनूठे। कहत सुनत समुझत अति मीठी।(Sarla Choudhry, 2006, 39)

mazmuni: “Men ilm ma’budasi Sarasvatiga iltijo qilib so’raymanki, u menga shunday so’z va iboralar bersinki, ular go’zal, yumshoq (ko’ngilni erituvchi) va ajoyib bo’lsin hamda so’zlaganda, tinglaganda va tushunganda juda ma’nodor va yoqimli bo’lsin”.

Nanddas asarlarining tilini o’rgangan Sarla Chaudxri turli adabiyotshunos olimlarning fikrini keltirib o’tadi, jumladan, “दिनदयाल गुप्त ने पढ़ ललित्य और भाषा मधुर्य की दृष्टि से अष्टछाप कवि नन्ददास को “प्रथम” घोषति किया।”(Sarla Choudhry, 2006, 40), ya’ni “Dindayal Gupta pandlarning go’zalligi va ma’nodorligi bo’yicha Ashtachxap shoirlari orasida Nanddasni birinchi qo’yadi”. Yoki bo’lmasa, Xazari Prasad Dvivedining aytishicha, “So’z birikmalarini ustalik bilan tanlab, she’rda shunday ma’noviy olam hosil qilinadiki, o’quvchi undan hayratda qoladi. So’zlarning ohangdorligi va ma’nodorligi bir-biri bilan qo’shilishi natijasida mazmun kuchayib boraveradi. Ashtachxap shoirlari orasida Nanddasdan boshqa so’zdagi mazmun va ohangdan ustalik bilan foydalangan biron-bir shoirmi bilmayman” (Hazari Prasad Dvivedi, 2010, 40).

Nanddas she’riyatiga so’zlarning ma’nodorligi xosdir. She’rda so’zni ma’no asosida tanlash Nanddas ijodiga mansub. Masalan, quyidagi misralarda Nanddasning so’z tanlash mahorati Go’pilar holatini aniq va ta’sirchan qilib ochib beradi:

तिनके नूपुर नाद सुने जब परम सुहाए।

तब हरि के मन नैन सिमिटि सब स्रवननि आए।

झुनक मुनक पुनि छबिलि भांति सब प्रगट भई जब।

पिय के अंग-अंग सिमिटि मिले छबिलि नैननि तब।[Sarla Choudhry, 2006. 40].

mazmuni: Uning (Krishnaning) yoqimli kuyining ovozi eshitgan goʻpilarning qalbi rohatlanadi, hatto Yaratganning oʻzi ham bundan mast boʻladi. Atrofda har narsa goʻzal koʻrinib, bir-biriga mehri oshadi.

Bu yerda 2,3,4-misralarning markaziy qismlarida *simiti*, *chxabili*, *simati chxabili* kabi soʻzlarni joylashtirish sheʻrda ohang va maʼnoni taʼminlashdagi shoirning mahoratini koʻrsatadi. Sheʻrda soʻzning ahamiyatiga alohida eʼtibor Nanddasning barcha sheʻrlarida koʻzga tashlanadi.

Lekin, bhakti sheʻriyatini kuzatganda ayrim kamchiliklar ham kuzatildi. Bunday kamchiliklar haqida hind adabiyotshunoslari ham fikr bildirib oʻtganlar¹⁹. Kamchiliklar sifatida quyidagilarni tilga olish mumkin:

Birinchidan, sheʻrlarda tinish belgilari qoʻyilmagan, jumladan, Chxitsvami sheʻrini kuzatamiz:

अरी हैं स्याम रूप लुभानी।
मार्ग जाति मिले नंद नंदन तन की दसा भुलानी।
आगे कृष्ण पाछे कृष्ण इत कृष्ण उत कृष्ण
जित देखों तित कृष्ण भई री।
(Vasant Yamdamil, 2003, 9-10)

mazmuni:

Ey Shyam, surating tortar qalblarni.

Koʻchada keta turib uchratdim Nand Nandani, boʻldi holim behol.

Oldinda Krishna, orqada Krishna, u yerda Krishna, bu yerda Krishna
qayerga qarasang, oʻsha yerda Krishna ey oʻrtoq.

Braj tilidagi ushbu sheʻrda birona tinish belgisi qoʻyilmagan, lekin oʻzbekcha tarjimada sheʻrni toʻgʻri anglash uchun tinish belgilar qoʻyib oʻtildi. Maʼlumki, tinish belgilari sheʻrni ifodali oʻqish, sheʻrning mazmunini toʻgʻri tushunish uchun zarur. Bhakti sheʻriyatida tinish belgilari qoʻyilmagan koʻpgina sheʻrlarni kuzatish mumkin.

¹⁹Nanddas ijodini oʻrgangan Sarla Chaodxri va boshqalar.

Ikkinchi kamchilik shuki, soʻzlarda imloviy xatolar oʻtib ketgan, yaʼni uzun unlilar qisqa, qisqa unlilarni uzun berilgan, oddiy *e* yoki *o* unlilari diftonglar *ey*, *ao* bilan berilgan, yoki boʻlmasa keraksiz yerlarga nuqta qoʻyilgan holatlar tez-tez uchraydi.

Bhakti adabiyotida ona tilisi braj boʻlmagan shoirlar ham ijod qilgan, jumladan, shoir Mirabai Rajastxan shtatidan Braj yurtiga kelgan va bhakti yoʻlini tanlab oʻz hayotini maʼbud Krishnani kuylashga bagʻishlagan. Shu bois uning sheʼriyatida oʻz hududi tiliga oid soʻzlar ham uchrab turadi. Yoki boʻlmasa, Krishnadas ijodidagi til masalasini oʻrgangan Xargulal bu masalaga oʻz munosabatini bildirib shunday deydi - Krishnadas sheʼriyatida tatsam (shakli va mazmuni oʻzgarmagan soʻzlar), tadbxao (shakli oʻzgarmagan, lekin mazmuni oʻzgargan), deshaj (mahalliy soʻzlar) hamda chet tilidan kirgan soʻzlar, shuningdek, qoʻshma soʻzlar ham ishlatganini aniqlagan holda Krishnadas tiliga shunday taʼrif beradi:

“कवि की भाषा ब्रज भाषा है और उसकी कविता में अभीव्यक्ति की कुशलता, धवनी की माधुरता, चमत्कृति, की प्रमुखता, चित्रोपामता, आलंकारिक सजीवता, छंद की प्रभावानवीता, तथा समन्वयात्मक प्रवृत्ति सराहनीय है।” (Hargulal, 2001, 49), yaʼni, “Shoirning tili braj tilidir, uning sheʼriyati ifodaliligi, serjiloligi, sirlilikning kuchliligi, tasvirning oʻtkirligi, bezaklarning beqiyosligi, misralarning taʼsirchanligi, shu bilan birga, soddalikning ham mavjudligi bilan ajralib turadi”.

Nanddas alankarlardan keng foydalangan, jumladan, sandeh va utpreksha alankarlaridan foydalanib, Krishnadan ayriliqdagi Radxaning holatini tasvirlagan,

जनु धन तें बिजुरी बिछुरी मानिनि-तनु काछें।

किधौं चंद्र सो कासि चंद्रिका रहि गइ पाछें।

(Sarla Choudhry, 2006, 43).

Mazmuni:

Sen eng qadrli boyligingdan ayriliqdasan.

Qani yorugʻ oying, tun oysiz boʻlsa, bosar qorongʻulik.

Hind she'riyatining qoidalari aslida sanskrit adabiyoti tarkibida shakllangan, xususan, "Ramayana" va "Mahabharata" eposlari tarkibida. She'riyat haqidagi ilk nazariy asar esa "Natyashastra" asari bo'lib, uning mazmunida sanskrit she'riyati asosida turli nazariy fikrlar jamlangan. Bu nazariy asar sanskrit she'riyatidagi yetakchi uch kategoriya – rasa (mazmun ustuvorligi), alankar (bezak, shakl ustuvorligi) va dxvanilar (ichki yashirish ma'no mavjudligi) haqida bo'lib, bu kategoriyalarning har biri alohida o'rganilib, ularning nazariy asoslari yozib qoldirilgan. Rasa, alankar va dxvani kategoriyalari qadimda ham, bugungi kunda ham hind she'riyatining asosiy kategoriyalari hisoblanadi. Bu kategoriyalarsiz mazmunli va ta'sirchan she'r yozish qiyin. Chunki, ular she'riyatning yuragi, tanasi va ichki mazmunini o'zida mujassamlantiradi. Qadimiy Hindistonda esa she'riyatga oid mazkur uch hodisa nazariy jihatdan puxta ishlab chiqilgan. Undan keyingi davrda esa "Kavyadarsha", "Alankarshastra", "Dxvanyaloka" kabi nazariy asarlar yaratilgan. She'riyatga oid bu asarlar nazariy jihatdan shunchalik mukammalki, ular hali hanuz Hindiston xalqlari she'riyatining nazariy asoslari sifatida xizmat qilib kelmoqda va ulardagi fikr va muloxazalar o'z ahamiyatini bugungi kunda ham yo'qotmagan.

XULOSA

Demak, sanskrit she'riyatida "so'z" tushunchasi juda katta ahamiyat kasb etadi va har bir kategoriyaning she'riyatdagi muvaffaqiyati shoir iqtidori bilan tanlangan "so'z" degan tushunchaga bog'liq. Milodning VII asrlarida yashagan taniqli sanskrit shoiri va "so'z" nazariyotchisi Bxaratrixarining "Vakyapadya", ya'ni "So'z haqida so'z" nomli nazariy kitobi she'riyatda va, umuman, ijodda so'zning ahamiyatining yuksakligi, har bir aniq va chuqur ma'noli fikrning asosida so'z va faqat to'g'ri tanlangan so'z yotishini nazariy jihatdan asoslab bergan.

Bhakt shoirlar o'z she'riyatida qadimiy sanskrit she'riyati kategoriyalaridan rasa va alankardan juda unumli foydalanganlar. Lekin, ta'kidlab o'tish joizki, shoirlar bu kategoriyalarni maxsus emas, aytilmoqchi bo'lingan fikrga mos va uni mag'zini ochib berishda ahamiyati zarur bo'lgan hollardagina qo'llaganlar, chunki, bhakti hodisasi, ma'lumki, mazmun va g'oya bilan bog'liq, shu bois unda shakl

emas, mazmun ustuvorligi muhim va, aynan, shu narsa she'r yaratishda ijodkor tomonidan kategoriya tanlashga asos bo'lib xizmat qilgan.

Bhakti adabiy merosi bizga shuni ko'rsatdiki, bu adabiyot, asosan, g'oya targ'iboti yo'lida shakllangan va she'riy misralar bitishda, asosan, mazmunga va milliy an'analarga e'tibor qaratgan. Milliy an'analar esa, bhakti adabiyotining qadimiy eposlar bilan bog'liqligidan kelib chiqqan holda o'z-o'zidan she'riyatga kirib kelgan.

Bhakti adabiyoti o'z mazmuni, shakli orqali ushbu she'riyat kategoriyalarini ham adabiy jarayonda faollashuviga katta hissa qo'shgan, chunki bhakt shoirlar ijodida ayni mana shu kategoriyalar juda keng qo'llanilganligini kuzatish mumkin.

Bhakti adabiyotini yaratgan shoirlar o'zlarining so'zlashuv tilida ijod qilgan va shu asosda xalq so'zlashuv tilini o'z davrining adabiy tiliga aylantirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Сазанова Н.М. Некоторые особенности поэзии бхактиXVIв. на языке брадж. – в кн.: Литературы Индии. – М.: 1979. – С. 65-72.
2. Prabxudayal Mittal. Surdas ki varta. – Matxura. 1982. Xagulal. Krishnadas. – Dehli, 2001. Sarla Chaudxri. Nanddas. – Dehli. 2006 va boshqalar
3. द्वारकादासपारीख।(Dvarkadas Parikh).चौरासींैष्णिनकींिताय।– पिना, 1979.
4. मीरा कांत। मीराबाई मुखि की सावधका। – वदल्ली, 2002.
5. िसंत यमदावमल। (Vasant Yamdamil). छीतस्वामी। बीबा प्रेस. – वदल्ली,2003. 6. सारला चौधरी। (Sarla Choudhry). नंददास । शकुण प्रींसिय । – वदल्ली,2006. 7. हरगुलाल।(Hargulal). कृष्णदास । – वदल्ली,2001.
8. हजारीप्रसाद द्वीेदी। (Hazariprasad Dvivedi). कबीर । राजकमल प्रकाश्र । – वदल्ली, 2010

TASAVVUFSHUNOS INGLIZ OLIMLARI²⁰***Xalliyeva Gulnoz Iskandarovna***

Filologiya fanlari doktori, professor
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O'zbekiston
Orcid ID: 0000-0001-5013-0792

Qo'chqoraliyeva Xosiyatxon Iqboljon qizi

1-kurs magistratura
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O'zbekiston
e-mail: Xosiyatxon2306@gmail.com
tel: +998910593430

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tasavvufni o'rgangan ingliz olimlarining ilmiy tadqiqotlari va xulosalarini tahlil qilish hamda ularning G'arb mamlakatlarida tasavvufga bo'lgan qiziqishning ortishiga ko'rsatgan ta'sirini tadqiq etilgan. Tasavvuf va tasavvuf adabiyoti asrlar davomida musulmon mamlakatlarida mavjud bo'lsa-da, o'tgan asrda G'arb olimlarining ham e'tiborini tortdi. Tasavvuf ilmiga ko'plab yevropalik va amerikalik tadqiqotchilar, ayniqsa, ingliz olimlari salmoqli hissa qo'shdilar. Ular o'zlarining bu sohadagi ilmiy maqolalari, tadqiqotlari va kitoblari orqali G'arb mamlakatlarida tasavvuf haqidagi tushunchalarni tarqatishda, tasavvufning tegishli g'oyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynadilar. Ushbu maqolada Martin Lings, Devin DeUiz va Reynolds Nikolson kabi britaniyalik olimlarning tasavvuf haqidagi qarashlari, tadqiqotlari va ilmiy xizmatlari o'rganiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi mazkur olimlarning tasavvuf sohasiga qo'shgan qimmatli hissasini atroflicha tahlil qilish va muhokama etishdan iboratdir.

KALIT SO'ZLAR

Tasavvuf, tariqat, darvish, murshid, murid, zikr, tajalli, shariat, haqiqat, ma'rifat, Yassaviya, Kubroviya, Naqshbandiya.

Received: January 11, 2024

Accepted: January 30, 2024

Available online: May 2, 2025

²⁰ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Xalliyeva G, Qo'chqoraliyeva X. Tasavvufshunos ingliz olimlari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 251-261.

АНГЛИЙСКИЕ УЧЕНЫЕ-СУФИЕВЕДЫ***Халлиева Гулноз Искандаровна***

Доктор филологических наук, профессор
Узбекский государственный
университет мировых языков
Ташкент, Узбекистан
Orcid ID: 0000-0001-5013-0792

Кучкаралиева Хосиятхон Икбалжановна

Магистрант 2-го курса
Узбекский государственный
университет мировых языков
Ташкент, Узбекистан
E-mail: Xosiyatxon2306@gmail.com
Тел.: +998910593430

АННОТАЦИЯ

Цель данной статьи – проанализировать научные исследования и открытия английских ученых, изучавших суфизм, а также их вклад в повышение интереса к суфизму в западных странах. Хотя суфизм и суфийская литература были распространены в мусульманских странах на протяжении веков, внимание западных ученых они привлекли в последние сто лет. Многие американские и европейские исследователи, особенно британские ученые, внесли значительный вклад в изучение суфизма. Их работы – академические статьи, исследования и монографии по данной теме – сыграли важную роль в распространении знаний о суфизме в западных странах и формировании непредвзятых представлений о нем. В данной статье рассматриваются идеи, исследования и творческие работы таких британских ученых, как Мартин Лингс, Девин ДеВиз и Рейнольд Николсон, посвященные суфизму. Цель статьи – глубокий анализ и обсуждение вклада данных ученых в исследование суфизма, для ее достижения используются аналитический и сравнительный методы.

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА**

Суфизм, тарикат (духовный путь), дервиш, муршид (духовный наставник), мюрид (ученик), зикр (поминание), таджалли (проявление), шариат (исламское право), хакикат (истина), ма'рифат (гнозис), ясавия, кубравия, накшбандия.

ENGLISH SCHOLARS OF SUFISM

Khaliyeva Gulnoz Iskandarovna

Doctor of philological sciences, professor
Uzbekistan State University of World Languages
Tashkent, Uzbekistan

[Orcid ID: 0000-0001-5013-0792](https://orcid.org/0000-0001-5013-0792)

Qo'chqoraliyeva Xosiyatxon Iqboljon qizi

2-year Master's degree student
Uzbekistan state world languages university
Tashkent, Uzbekistan

e-mail: Xosiyatxon2306@gmail.com

tel: +998910593430

ABSTRACT

The objective of this article is to examine the scientific research and findings of English scientists who have studied sufism, and to assess their impact on the growing interest in sufism in Western countries. Although sufism and sufi literature have been present in Muslim nations for centuries, they have also garnered the interest of Western academics in the past century. Many European and American researchers, especially British scientists, have made significant contributions to the field of sufism. Through their academic articles, research and books on this subject, they have played a crucial role in spreading the understanding of sufism in Western countries and in developing appropriate notions of sufism. This article explores the concepts, studies, and artistic contributions of British academics such as Martin Lings, Devin DeWeese, and Reynold Nicholson regarding Sufism. The aim of this presentation is to present a thorough analysis and discussion of the valuable contributions and significant research outcomes achieved by these individuals. Furthermore, in this article, the author skillfully employs both analytical and comparative methods to thoroughly analyze and evaluate the findings.

KEY WORDS

Sufism, tariqa (spiritual path), dervish, murshid (spiritual guide), murid (disciple), dhikr (remembrance), tajalli (manifestation), sharia (Islamic law), haqiqah (truth), ma'rifah (gnosis), Yasawiyya, Kubrawiyya, Naqshbandiyya.

KIRISH

Tasavvuf bu islom dinida keng tarqalgan ma'naviy-ma'rifiy yo'l bo'lib, qalbni poklash, nafsni yengish, doimiy zikr va shunga o'xshash amallar yordamida insonni ruhiy kamolotga yetkazishni maqsad qiladi. Islom dinidagi ushbu o'ziga xos yo'nalish juda uzoq qillardan beri musulmon o'lkalarida mashhur bo'lgan hamda ko'plab avliyolarni yetishtirib chiqargan va hozirgacha ham tasavvuf ba'zi silsilalari davom etib kelmoqda. Shu bilan birga tasavvuf adabiyoti ham bu o'rinda muhim ahamiyatga ega bo'lib, avliyo zotlar tomonidan yozilgan turli xildagi she'rlar, hikmatlar, masnaviylar hamda g'azallar bugungi kunda tasavvufni o'rganishning eng asosiy manbalari bo'libgina qolmay, nafsni poklab, ishq ilohiyga yetishish yo'lida muhim qo'llanma ham bo'la oladi. Bu kabi manbalarga Ahmad Yassaviyning "Devonining hikmat" to'plami, Jaloliddin Rumiy masnaviylari, Umar Xayyom, Bedil, Yunus Emro kabilarning purhikmat she'r-u ruboiylari yaqqol misol bo'la oladi. O'zining purma'noligi, ajoyib badiiy uslubi hamda tarixiy ahamiyati jihatidan ushnu turdagi adabiyotlar bugungi kunda nafaqat musulmon ahli ilmlari balki g'arb olim va tadqiqotchilarining ham diqqatini tortmoqda. Martin Lings, Devin Deweese, Reynold Nikolson, Uilyam Chittik hamda Trimingemlar shular jumlasidandir. Tasavvufshunos ingliz olimlari mavzusi hozirgi kunda dolzarb hamda yangi bo'lganligi sababli bu mavzu yuzasidan yurtimizda bir necha ilmiy ishlanishlar olib borilgan bo'lib, yana juda ham ko'plab ilmiy ishlarni amalga oshirish mumkin Ularning tasavvuf sohasida olib borgan ilmiy tadqiqotlari, chop ettirgan ilmiy maqola va kitoblari tasavvuf adabiyotini g'arb olamiga tanishtirish hamda uning asl mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyatga ega bo'lib ushbu maqolada ushbu tadqiqot ishlari bilan qisqacha tanishib, tahlil etamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqola mavzusi o'rganilish jihatidan hozirgi kunda dolzarb masalalardan hisoblanadi. Chunki islomiy tasavvufning g'arb mamlakatlarida ham o'rganilishi bu yo'nalishning dunyo bo'ylab qanchalik Kent yoyilib borayotganini ko'rsatib beradi hamda yurtimiz olimlari tomonidan ham ko'plab izlanishlar olib borishni talab etadi. Tadqiqot jarayonida ma'lumotlarni to'plash va tahlil etishda

tarixiy, tahliliy hamda qiyosiy metodlardan foydalanildi. Manbalar tarixiy jihatdan tahlil qilinib, turli olimlarning tasavvuf haqidagi fikrlari va tadqiqot yoʻnalishlari qiyosiy metod yoʻli bilan ham oʻrganilib chiqildi. Materiallar toʻplashda ilmiy maqola va kitoblar hamda turli xil internet manbalaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Soʻngi yuz yillik ichida tasavvuf va tasavvuf adabiyoti masalasida sharq olimlari bilan bir qatorda gʻarbda xususan ingliz olimlari ham koʻplab izlanishlar olib borishgan. Bulardan birinchi oʻrinda Martin Lingsning tasavvuf yoʻnalishida olib borgan izlanishlari va kitoblari diqqatga sazovordir. Uning “What is Sufism?” (Tasavvuf nima?), A Return to The Spirit (Ruhiyatga qaytish), The Eleventh Hour (oʻn birinchi soat), zamonaviy tasavvuf namoyandasi Shayx Ahmad al-Alaviy haqidagi Sufi Saint of the Twentieth century (yigirmanchi asr tasavvuf avliyosi) nomli asarlari tasavvufning mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Qolaversa Devin Devisning “Studies on Sufism in Central Asia” (Markaziy Osiyodagi tasavvuf boʻyicha tadqiqotlar) asari hamda koʻplab ilmiy maqolalari, Reynold Nicholsonning “Mystics of Islam” (Islom mutasavviflari), “The Idea of Personality in Sufism” (Tasavvufdagi oʻzlik tushunchasi), “Studies in Islam Mysticism” (Islom tasavvufshunosligi boʻyicha tadqiqotlar) nomli asarlari, J.Spenser Trimingemning “Sufi order in Islam” (Islomdagi tasavvufiy tariqatlar) hamda Uilyam Chittikning oʻnlab tasavvufiy asarlari va ilmiy maqolalari islom ruhiyati va gʻarb madaniyati oʻrtasida koʻprik vazifasini ado eta oladi.

MUHOKAMA

Martin Lings. Yuqorida aytilganidek tasavvuf va tasavvuf adabiyotini oʻrganishda ingliz yozuvchisi, islomshunos olim, faylasufi Martin Lingsning xizmati katta. U oʻzining “What is sufism?” (Tasavvuf nima?) nomli asarida tasavvufga quyidagicha taʼrif beradi va bu asari orqali tasavvufning asl mohiyatini ochib beradi: *“Sufism is nothing other than Islamic mysticism, which means that it is the central and most powerful current of that tidal wave which constitutes the Revelation of Islam; and it will be clear from what has just been said that to affirm this is in no sense a depreciation, as some appear to think. It is on the contrary an*

affirmation that Sufism is both authentic and effectual.” (M. Lings, 1975, 10) *“Tasavvuf Islomiy mistitsizmning aynan o‘zidir, ya‘ni u Islomda vahiyning markaziy va eng kuchli oqimini tashkil etadi. Yaqindagina aytilgan gaplardan shuni anglash mumkinki, bu haqiqatni tasdiqlash, ayrimlar o‘ylaganidek, tasavvufni kamsitish emas. Aksincha, bu tasavvufning ham haqiqiyligi, ham samaradorligini tasdiqlashdir.”* (muallif tarjimas) Ushbu jumalarning o‘zi ham tasavvuf tushunchasi Martin Lings asarlarida qanchalik haqqoniy ifodalanganligini isbotlaydi.

Qolaversa uning 1971-yilda chop etilgan “A Sufi Saint of the Twentieth Century” (XX asr tasavvuf avliyosi) asari tasavvuf sohasidagi eng muhim asarlaridan biri bo‘lib, jazoirlik tasavvuf allomasi Shaikh Ahmad al-Alawi hayoti, qarashlari va uning tariqat faoliyatiga bag‘ishlangan hamda tasavvufning nazariy va amaliy asoslari, uning zamonaviy jamiyatga ta‘siri hamda tasavvufda murshidning o‘rni kabi mavzularni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, Martin Lingsning Jaloliddin Rumiy ijodi faoliyati asarlari to‘g‘risida ham bir necha asarlari mavjud bo‘lib ularda tasavvuf adabiyotining jozibasi, mazmun-mohiyati va bugungi kundagi ahamiyati bayon etilgan.

Devin Devis. Markaziy Osiyodagi Islomning o‘rni, tasavvuf tariqatlari, tasavvufning islom dini tarqalishidagi o‘rni hamda uning ijtimoiy-siyosiy ahamiyatlarini o‘rgangan amerikalik olim Devin Devis hozirgi kunda Indiana universitetining Markaziy Yevroosiyo tadqiqotlari bo‘limida professor sifatida faoliyat yuritadi hamda Markaziy Osiyo islom tarixi va tasavvufshunoslik sohasida yetakchi olimlardan biri hisoblanadi. Uning tadqiqotlari islomning mintaqadagi tarixi, tasavvufning ijtimoiy va siyosiy jihatlari hamda diniy jarayonlarning mahalliy madaniyatlar bilan o‘zaro ta‘sirini chuqur anglashga yordam beradi. Uning ushbu mavzularga yo‘naltirilgan bir qator asarlari, jumladan tasavvuf haqidagi “Studies on Sufism in Central Asia” (Markaziy Osiyodagi tasavvuf bo‘yicha tadqiqotlar) asari juda ham mashhur bo‘lib, ushbu asarda Markaziy Osiyoda tasavvuf tariqatlari va adabiyotining ijtimoiy-siyosiy o‘rni hamda hagiografiya (avliyolar hayoti haqidagi yo‘nalish) kabi mavzularga qaratilgan.

Reynold Niklson. Reynold Niklson - ingliz sharqshunosi, tasavvufshunos olim, tarjimon bo‘lib islomiy tasavvufni tizimli ravishda o‘rganishga asos solgan, Qur‘on va hadis orqali tasavvufning ichki ya‘ni ezoterik mohiyatini ochib bergan yetakchi olimlardan hisoblanadi. U o‘zining bir necha tasavvuf tarixi va madaniyatiga doir asarlari bilan bir qatorda Jaloliddin Rumi, Sa‘diy Sheroziy, Farididdin Attor hamda Junaid al-Bag‘odiy asarlarini ingliz tiliga tarjima qilib, ushbu buyuk mutafakkirlarning g‘oyalarini g‘arbda ham keng yoyilishiga vositachi bo‘ldi. U Farididdin Attorning “Tazkirat ul-avliyo” asarini ingliz tilida tarjima qilgan ekan, tarjimaning so‘zboshida quyidagi fikrlarni keltiradi: - ” *Mysticism is so congenial to the Persian race, and its influence has been so great in almost every department of their life and thought, that some knowledge of the history and doctrines of the Sufis, as the Muhammadan mystics call themselves, is absolutely indispensable to the student of Persian literature. Apart from this general consideration, the inclusion of the Zadhkiratu ‘l-Awliyd in the present Series seems to be justified by the fact that it is the oldest work of the kind in Persian! and that, although deficient in dates and biographical details of any sort, it contains a large amount of material which is not to be found in the later Biographies or, so far as I know, anywhere else. Its value as a source for the history of Sufiism can hardly be overestimated.*” (R. Nicholson, 1905, 5). “Tasavvuf fors irqiga shu qadar mos keladiki, uning ta’siri ularning hayoti va tafakkurining deyarli barcha sohalarida shunchalik katta bo‘lib, o‘zlarini so‘fiylar deb atagan Muhammadiy tasavvufchilar o‘zlarining tarixi va ta’limotlari haqida ma’lum ma’lumotlarga ega bo‘lish fors adabiyotini o‘rganuvchilar uchun mutlaqo zarurdir. Bu umumiy mulohazadan tashqari, “Tazkirat ul-avliyo”ning hozirgi turkumga kiritilishi uning fors tilidagi eng qadimiy asar ekanligi bilan ham oqlangandek ko‘rinadi va har qanday turdagi sanalar va biografik ma’lumotlar kam bo‘lsa-da, u keyingi biografiyalarda yoki, men bilganimdek, boshqa joyda topilmaydigan katta hajmdagi materiallarni o‘z ichiga oladi. Uning so‘fiylik tarixi uchun manba sifatidagi qiymatini yuqori baholash mumkin .” (muallif tarjimasi)

Qolaversa, Reynold Niklson tasavvuf adabiyotini o'rganishda quyidagi o'ziga xos uslublarni ishlab chiqdi:

1. Matnshunoslik yondashuvi: Niklson tasavvufiy asarlarni o'zining asl manbalaridan, arab va fors tillaridan tahlil qilgan va ularni ingliz tiliga aniq va ilmiy tarjima qilgan.

2. Tariqiy va falsafiy tahlil: U tasavvufiy adabiyotlarni chuqur o'rganib, ularni falsafiy jihatdan izohlashga harakat qilgan.

3. Qiyosiy tadqiqot: Tasavvuf va boshqa diniy oqimlar, masalan, xristianlik va hind falsafasi o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rgangan.

Uilyam Chittik. Ingliz olimi Uilyam Chittik zamonaviy g'arb adabiyotini tasavvuf adabiyoti va falsafasini o'rganishda va unga o'ziga xos global tushuncha sifatida yondashishda muhim o'rin tutadi. U tasavvuf adabiyoti, xususan Muhyiddin ibn Arabiy, Jaloliddin Rumiy va boshqa allomalarning asarlari ustida chuqur izlanishlar olib borgan hamda ularning asarlarini ingliz tiliga tarjima qilgan. Shu jumladan uning "The Sufi Path of Knowledge" (Tasavvufning ma'rifat yo'li) asari Arabiyning tasavvufdagi nazariy va falsafiy qarashlari hamda "vahdatul vujud" (borliq birligi) falsafasini chuqur tahlil etishga yo'naltirilgan muhim manba hisoblanadi. Shuningdek, u Jaloliddin Rumiy asarlarini tarjima qilibgina qolmay, ularning falsafiy mohiyatini sharhlashga ham katta e'tibor qaratib, Rumiy asarlarining g'arbda ham keng tarqalishiga ulkan hissa qo'shgan. Uilyam Chittik tasavvufning nafaqat nazariy asoslarini balki uning ijtimoiy hayotdagi amaliy asoslarini ham keng tahlil qilgan hamda tasavvufni turli xil cheklovlardan holi global ahamiyatga ega bo'lgan umumbashariy ma'naviy harakat sifatida talqin etadi. Bundan tashqari, olimning "The Self-Disclosure of God" "Xudoning o'zini namoyon qilishi" "Imaginal Worlds" "Tasavvuriy Dunyo(lar)" yoki "Xayoliy Olamsar" "Science of the Cosmos, Science of the Soul" "Koinot Ilmi va Ruh Ilmi" kabi tasavvufiy asarlari ham mashhur. Qolaversa Uilyam Chittik tasavvuf adabiyoti yo'nalishida ko'plab ilmiy maqolalar ham chop ettirgan bo'lib "Rumi and Wahdat al-Wujud" (Rumiy va Vahdatul vujud), "The Unity of Being in Islamic Thought" (Islom ta'limotida borliq birligi) "The Role of Love in Islamic

Mysticism”(Islomiy tasavvufda ishqning o‘rni), “Ibn Arabi’s Cosmology and Sufi Practice” (Arabiy falakiyot va tasavvuf amaliyoti),”Sufism and the Quran”(Tasavvuf va Qur’on) kabi maqolalari shular jumlasidandir. Ushbu maqolalar ham boshqa ilmiy asarlari kabi tasavvuf adabiyotining mohiyati va amaliy qiymatini g‘arb madaniyatiga tanishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

J. Spenser Trimingem. Tasavvuf bo‘yicha yana bir taniqli ingliz olimi bu J.Spenser Trimingem hisoblanadi. Uning “The Sufi Orders in Islam” (Islomda tasavvuf tariqatlari) asari tasavvuf tariqatlarining kelib chiqishi, tarqalishi va ularning musulmon dunyosidagi ijtimoiy va siyosiy ta’siri haqida batafsil ma’lumot beradi. U tasavvufni ijtimoiy institut sifatida tahlil qilgan va tariqatlarning musulmon madaniyatidagi rolini yoritib bergan. Shuningdek u tasavvufni o‘rganishda o‘ziga xos yondashuvlarni ishlab chiqqan bo‘lib ,ular quyidagilarni tashkil etadi:

Tarixiy yondashuv: Trimingem tasavvufning kelib chiqishini Qur’on va hadisga asoslangan holatda hamda avvalgi musulmonlar tajribasidan kelib chiqqan holda tahlil etadi.

Geografik yondashuv. U o‘z kitobida turli joylardagi musulmon o‘lkalarida tarqatgan tariqatlar va ularning tafovut va o‘xshashliklarini yoritib beradi.

Ijtimoiy yondashuv. Trimingem tasavvufning musulmon jamiyatidagi o‘rni hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatiga alohida urg‘u bergan.

Uning tasavvuf haqidagi o‘ziga xos fikrlarini ushbu jumladan ham anglash mumkin : *“I define the word *şüfi* in wide terms by applying it to anyone who believes that it is possible to have direct experience of God and who is prepared to go out of his way to put himself in a state whereby he may be enabled to do this. Many will not be happy about this definition, but I find it the only possible way to embrace all the varieties of people involved in the orders.”* (J.C.Trimingham, 1971,8)” *“Men “sufiy” so ‘zini keng ma’noda ta’riflab, uni Xudoni bevosita his etish mumkinligiga ishongan va buni amalga oshirish imkoniyatini yaratish uchun o‘zini shunday holatga keltirishga tayyor bo‘lgan har qanday kishiga nisbatan qo‘llayman. Ko‘pchilik bu ta’rifdan mamnun bo‘lmasligi mumkin, lekin men buni buyruqlar*

(tariqatlar) bilan shug‘ullanuvchi barcha turdagi odamlarga mos keladigan yagona usul deb hisoblayman.”

XULOSA

Xulosa qiladigan bo‘lsak, bugungi kunda tasavvuf adabiyoti mavzusi ingliz tadqiqotchilari orasida keng tarqalgan dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi va bu yo‘nalishda faoliyat olib borayotgan olimlarning yuzlab asar va ilmiy maqolalarini topish mumkin. Ushbu maqolada tasavvuf adabiyoti bilan shug‘ullangan bir necha olimlar va ularning tadqiqot natijalari ko‘rib chiqildi va tahlil etildi. Ushbu olimlarning tasavvuf adabiyotini o‘rganishda xizmatlari va o‘rni beqiyos bo‘lib, ular tasavvuf adabiyoti namunalarining g‘arb ommasida keng yoyilishiga vositachi bo‘lmoqda. Shuningdek, ular ilmiy asarlari va maqolalari tasavvuf falsafasi va g‘arb madaniyati o‘rtasida mustahkam ko‘prik vazifasini o‘tay oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, ushbu mavzuda yana ko‘plab ilmiy ishlar qilish mumkin, yuqorida keltirilgan barcha olimlarning ishlari alohida chuqur o‘rganilib chiqilishi va ayniqsa Martin Lingsning tasavvuf yo‘nalishidagi faoliyati masalasida ko‘plab izlanishlar olib borilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Chittick, W. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabi’s Metaphysics of Imagination. - Albany: State University of New York Press, 1989. - 326 p.
2. Chittick, W. Dina Loe: Islamic Literature and the Path. - New Haven: Yale University Press, 2013. 180p.
3. Chittick, W. The Perfect Man as the Prototype of the Self in the Sufism of Jami. - Tehran: J. Story, 2013. 157 p.
4. Chittick, W. The Imprint of the Bezels of the Wisdom. - Tehran: Sophia Perennis, 1975 and 1976. 43 p.
5. Dewese, D. Studies on sufism in Central Asia. - Farnham, Surrey: Ashgate, 2012. 354 p.
6. Lings, M. What is sufism? - Pakistan: Suhail Academy, 1975. - 135 p.

7. Lings, M. The Sufi Saint of Twentieth Century. - Pakistan: Suhail Academy, 1981. - 242 p
8. Nicholson, R. A. The mystics of Islam. - London: G. Bell and Sons LTD, 1914. - 178 p.
9. Nicholson, R. A. Studies in Islamic Mysticism. - Cambridge: The University Press, 1921. - 282 p.
10. Nicholson, R. A. Faridu'ddin 'Attar's -Tadhkiratu 'L-Awliya. - London: Great Russell, 1905. - 450 p.
10. Trimingham, J. S. Sufi orders in Islam. - Oxford: Clarendon Press, 1971. - 336 p.

REFERENCES

1. Chittick, W. (1989). *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*. Albany. State University of New York Press, 326 p.
2. Chittick, W. (2013). *Diaine Loue: Islamic Literature and the Path*. New Haven. Yale University Press, 180p.
3. Chittick, W. (2013). *The Perfect Man as the Prototype of the Self in the Sufism of Jami*. Tehran. J. Story, 157 p.
4. Chittick, W. (2012). *The Imprint of the Bezels of the Wisdom*. - Tehran: Sophia Perennis, 1975 and 1976. 43 p.
5. Dewese, D. *Studies on sufism in Central Asia*. - Farnham, Surrey: Ashgate, 354 p.
5. Lings, M. (1975). *What is sufism?* - Pakistan: Suhail Academy, - 135 p.
6. Lings, M. (1981). *The Sufi Saint of Twentieth Century*. - Pakistan: Suhail Academy, - 242 p
7. Nicholson, R. A. (1914). *The mystics of Islam*. - London: G. Bell and Sons LTD, 178 p.
8. Nicholson, R. A. (1921). *Studies in Islamic Mysticism*. - Cambridge: The University Press, - 282 p.
9. Nicholson, R. A. (1905). *Faridu'ddin 'Attar's -Tadhkiratu 'L-Awliya*. - London: Great Russell, - 450 p.
10. Trimingham, J. S. (1971). *Sufi orders in Islam*. - Oxford: Clarendon Press, - 336 p

UDC (UO'K, YDK) 94(54)-051

NEMIS ADIBI M.PRAVDIN IJODIDA BOBUR MIRZO TALQINI²¹***Tursunov Akmaljon Hamidjonovich***

Namangan davlat chet tillari instituti professori

E-mail; tursunov_ajon@mail.ru

+998972176884,

Orcid. 0009-0002-7358-1072

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nemis adibi M.Pravdinning “Yo‘qdan bor bo‘lgan saltanat; buyuk mo‘g‘ullar” asarida Bobur Mirzo ijtimoiy-siyosiy faoliyati haqida fikr yuritiladi. Pravdin Germaniyada yerda ulg‘aydi, o‘qidi va ijod qildi. Keyinchalik u Londonga ko‘chib ketadi. Bu yerda samarali ijod qiladi va o‘zining ajoyib romanlari, fantastik asarlarini yozadi. Adib 1965-yili “Yo‘qdan bunyod bo‘lgan saltanat yoxud birinchi buyuk mo‘g‘ullar” (Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln) nomli asarini chop ettiradi. M.Pravdinning mazkur asari faktik materiallarga boyligi, keltirilgan manbalarning tarixiy haqiqatga mos kelishi va ayrim o‘rinlarda Bobur hayotiga tegishli bo‘lgan yangi ma’lumotlar qayd etilgani bilan qimmatlidir. Asar boshdan-oxiriga qadar hikoya tarzida yozilgan bo‘lib, unda Boburning sarguzashtlari; yosh shahzodaning taxtga o‘tirishi, yangi-yangi yurishlar hamda zafarlar ajoyib tarzda ifodalangan. Muallif asarda Boburning shaxsiyatiga oid xususiyatlarni, ya’ni uning metin irodasi, davlatni boshqarishi va o‘zi egallagan o‘lkalarda olib borgan obodonlashtirish ishlari, jumladan, yaratgan bog‘lari, barpo etgan binolari, qo‘shinda o‘rnatgan tartib-intizomi xususida qiziqarli ma’lumotlarni keltirgan.

KALIT SO‘ZLAR

Hindiston, tarix, Sharq, tadqiqot, tahlil, boburiylar, boburshunoslik, mo‘g‘ullar, sarkarda, shoir, taxt vorisi.

Received: March 5, 2025**Accepted:** March 18, 2024**Available online:** May 2, 2025

²¹ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Tursunov A. Nemis adibi M.Pravdin ijodida Bobur Mirzo talqini. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 262-272.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА БАБУРА МИРЗО В ТВОРЧЕСТВЕ НЕМЕЦКОГО ПИСАТЕЛЯ М. ПРАВДИНА

Турсунов Акмалжон Хамиджонович

Профессор

Наманганский государственный

институт иностранных языков

+998972176884,

E-mail; tursunov_ajon@mail.ru

Orcid. 0009-0002-7358-1072

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается общественно-политическая деятельность Бабура Мирзо в произведении немецкого писателя М. Правдина *«Государство, возникшее из ничего; великие моголы»*. Правдин вырос, получил образование и начал творческую деятельность в Германии. Позже он переехал в Лондон, где успешно продолжил свою литературную деятельность, написав выдающиеся романы и фантастические произведения. В 1965 году писатель опубликовал свою книгу *«Государство, возникшее из ничего, или Первые великие моголы»* (*Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln*). Данная работа М. Правдина ценна богатством представленного в ней фактического материала, соответствием приведённых источников исторической действительности, а также наличием новых сведений, касающихся жизни Бабура. Произведение написано в форме повествования и описывает приключения Бабура, его восшествие на трон, многочисленные походы и победы в увлекательной и выразительной манере. Автор в своем произведении приводит интересные сведения о личностных качествах Бабура (например, его твердой воле), проявившихся в управлении государством и проводимых им работах по благоустройству завоеванных территорий, включая создание садов, строительство зданий, а также установленной им дисциплине в войске.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Индия, история, Восток, исследование, анализ, бабуриды, бабуроведение, монголы, полководец, поэт, наследник трона.

THE PORTRAYAL OF BABUR MIRZA IN THE WORKS OF GERMAN AUTHOR M. PRAVDIN

Tursunov Akmaljon Hamidjonovich

Professor at

Namangan State Institute of Foreign Languages

+998972176884,

E-mail; tursunov_ajon@mail.ru

Orcid. 0009-0002-7358-1072

ABSTRACT

This article examines the socio-political activities of Babur Mirza as portrayed in the work of German writer M.Pravdin, “An Empire Born from Nothing; the Great Mughals.” Pravdin grew up, studied, and worked in Germany. Later, he moved to London, where he continued to write productively, creating his remarkable novels and fantasy works. In 1965, the author published his work “An Empire Created from Nothing, or the First Great Mughals” (Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln). M. Pravdin’s work is valuable for its wealth of factual material, the historical accuracy of its sources, and the inclusion of new information about Babur’s life in certain sections. The work is written entirely in narrative form, vividly describing Babur’s adventures, the young prince’s ascension to the throne, and his new campaigns and victories. In the work, the author provides fascinating details about Babur’s personal characteristics, namely his iron will, his governance of the state, and the improvement works he carried out in the territories he conquered, including the gardens he created, the buildings he constructed, and the discipline he established in his army.

KEY WORDS

India, history, East, research, analysis, Baburid’s, Babur studies, Mongols, commander, poet, heir to the throne.

KIRISH

Bobur va Boburiylar tarixi va madaniyatini o'rganish nafaqat yurtimiz olimlari va yozuvchilarini, balki xorijiy olimlarni, jumladan G'arbiy Yevropa olimlarini ham o'ziga jalb qilgan va ularda katta qiziqish uyg'otgan. Ma'lumotlarga ko'ra Bobur haqida Yevropada ilk bor yaratilgan asar, bu fransuz sayyohi va tabibi Fransua Bernening "Boburiylar saltanatining so'nggi tarixi" nomli ilmiy-ma'rifiy asaridir. Bu asar 1680-yilda yaratilgan va o'sha davr siyosiy doiralarida yuqori baholangan va noyob manba hisoblangan. (Ibrohimov A., 2000. 13) Keyinroq G'arbliklar Bobur nomini 1697-yili fransuz sharqshunos olimi Bartolame Erbalo Molenli orqali eshitdilar. U "Sharq kutubxonasi" qomusida o'zining "Bobur yoki Babar" nomli maqolasida Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur haqida ilk bor fransuz kitobxonlariga ma'lumot bergan edi. 1705-yilda esa Boburnomaning Farg'ona tasviri golland tilida Vitsen tomonidan bosilib chiqdi.

Ta'kidlash joizki, Bobur shaxsini nafaqat Yevropaga, balki butun dunyoga mashhur bo'lishini ikki omil bilan izohlash mumkin. Birinchisi, Boburning Hindistonni zabt etishi va u yerda o'z hukmronligini o'rnatishi bo'lsa, ikkinchisi, uning ijodkor shaxs bo'lganligi, ya'ni u yaratgan "Boburnoma" asari va she'rlaridir. (Tursunov A., 2022. 95) Ko'plab olimlar ular xoh yurtimiz, xoh xorijiy olimlar bo'lishidan qat'iy nazar, avvalo, "Boburnoma"ga murojaat qilganlar. Boburning hayot yo'li, jangu jadallari va u amalga oshirgan ezgu ishlarini o'rganish uchun hukmdorning o'zi yaratgan asari hamisha dasturulamal bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Nemis adiblari tomonidan Bobur va boburiylar tarixi va adabiyotini o'rganish asosan XX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi va hozirgacha davom etmoqda. Bu borada E.Kox, F.Vyortle, M.Pravdin, K Xabix, Sh.Konerman, A.Shimmel. K.Sho'nih, M.Erdal, V.Shtammler kabi sharqshunos olimlar samarali ishlar olib bordilar. Ular Zahiriddin Muhammad Bobur haqida ajoyib asarlar yaratdilar, bu asarlarning yaratilishiga va mazmun-mohiyatiga Boburnoma, Humoyunnoma, Akbarnoma, Tarixi Rashidiy, Tarixi Shershohi kabi asarlarning ta'siri katta bo'ldi.

Xorijiy adabiyotlarda Bobur va uning avlodlariga nisbatan mo'g'ullar degan nom bilan atash odat bo'lib qolgan. Bu an'ana hind va ingliz adabiyotida yaqqol ko'zga tashlanadi, bu holat nemis adabiyotida ham kuzatiladi.

Tarixdan ma'lumki, Bobur ona tomonidan mo'g'ullarga qarindosh sanaladi. Boburnomada yozilishicha u tog'alaridan, ya'ni mo'g'ul xonlaridan og'ir damlarida yordam ham oladi, lekin shunga qaramasdan o'zining mo'g'ullarga nisbatan xayrihoh emasligini bir necha bor ta'kidlaydi. Bu haqda Boburnomada shunday yozilgan, "Mening onam qoshida ming besh yuz-ikki mingga yaqin mo'g'ul ulusidan bor edi. Hisordan Hamza Sulton va Mahdiy Sulton, Muhammad Dug'lat bilan yana shuncha mo'g'ul kelgan edi. Hamisha yomonlik va buzuvchilik mo'g'ul ulusidan sodir bo'lib kelgandir. Hozirgacha besh marta men bilan yovlashdilar. Menga munosabatsizlikdan yovlashganlari yo'q. Bunday harakatlarni ular o'z xonlariga nisbatan ham takror-takror qildilar". (Boburnoma., 2008. 54)

Bobur hamisha o'zining turkiy bo'lganligidan faxrlangan va turkiy tilda ijod qilgan. "Yo'qdan bunyod bo'lgan saltanat, yoxud birinchi buyuk mo'g'ullar" (Pravdin M., 1965) asarining muallifi M.Pravdin Boburning mo'g'ul emasligini ajoyib tarzda tasvirlab bergan. "U (Bobur) turk bo'lganidan faxrlanardi, lekin o'zi fath etgan yerlarda uni va lashkarlarini mo'g'ullar deb atashardi. Bu *Mongol* so'zini afg'on va turk xalqlari tomonidan *mo'g'ul* deb buzib talaffuz qilinishi ta'siridir". (Pravdin M., 1965. 32)

Bobur va boburiylar sulolasini nima uchun *mo'g'ullar* deb atalib kelingani haqida ilmda ko'plab fikrlar bildirilgan va bu atama noto'g'ri ekanligi ham ta'kidlangan. Xususan, bu haqda akademik V.Bartold fikricha, Yevropaliklar Temurni va uning o'g'illari hamda nabiralarini mo'g'uldan tarqalgan deb hisoblab, Bobur saltanati uchun "Buyuk mo'g'ullar" degan nom to'qidilar. Boburiylar mo'g'ul emaslar, balki bu tarixiy anglashilmovchilikdir. (Ibrohimov A., 2000. 17)

Bu borada nemis olimlari Sh.Konerman va A.Shimmel shunday fikrni bildiradi: "Hindistonning mo'g'ul hukmdorlari o'zlari uchun mo'g'ul degan nomni hech qachon ishlatmaganlar. Bu mongol so'zining arabiylashgan shakli. Boburiylar

O'rta Osiyolik jahongir Temur sulolasidan edilar. Saltanat asoschisi Bobur Temur avlodidan bo'lgan. Bobur ona tomonidagina mo'g'ullar hukmdori Chingizxonga borib taqaladi" (Doch die Mogulherrscher von Indien nannten sich selbst nie mit diesem Namen, der nichts als seine Arabisierung des Stammesnamens "Mongole" ist. Sie waren „Das Haus“ Timurs, des zentralasiatischen Eroberers (gest. 1405), von dem Babur, der Reichgruender, indirekter Linie abstammte, waehrend seine Abstammung von dem Mongolenherrscher Chingiz Khan nur durch die muetterliche Linie ging). (Schimmel A., 2011. 7)

Bugungi kunga kelib ko'plab olim va adiblarimiz sa'y-harakatlari sabab tarixiy haqiqat tiklandi. Bobur va uning avlodlari "Boburiylar", u asos solgan davlat esa "Boburiylar saltanati" deb atalmoqda.

Zahiriddin Muhammad Bobur haqida nemis adiblari tomonidan yaratilgan tarixiy-adabiy asarlar ichida Mihayl Pravdinning "Yo'qdan bunyod bo'lgan saltanat yoxud birinchi buyuk mo'g'ullar" (Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln) nomli asari alohida e'tirofga loyiq. Mihayl Pravdin asli kelib chiqishi ukrainalik bo'lib, uning oilasi rus knyazligida yashagan. U 1894-yil 20-yanvarda rus knyazligida tavallud topdi. XX asr boshlarida Rossiyada revolyutsion harakatlar boshlanishi tufayli uning oilasi Germaniyaga ko'chib o'tdi. Pravdin Germaniyada o'qidi va bu yerda yozuvchi sifatida ma'lum yutuqlarga erishdi. U avvaliga nemis tilida kichik-kichik badiiy hikoyalar yoza boshlaydi va ularni gazeta – jurnallarda e'lon qiladi. Keyinchalik u Londonga ko'chib ketadi. Bu yerda samarali ijod qiladi va o'zining ajoyib romanlari, fantastik asarlarini yozadi.

Pravdinga shuhrat keltirgan asarlaridan biri bu "Chingizxon va uning avlodlari" ("Tchingis-Chan und seine Erben", Berlin 1938) nomli romanidir. Mazkur asar o'sha davrda bir necha bor nashr etilgan va boshqa tillarga tarjima qilingan. M.Pravdin 1963 yil Londonda ingliz tilida "Buyuk mo'g'ul imperiyasini asoschilari" ("The builders of the Mogul Empire", London, 1963) nomli asarini chop ettiradi. Oradan ikki yil o'tib, u mazkur asarni qayta ishlab nemis tilida "Yo'qdan

bunyod bo'lgan saltanat yoxud birinchi buyuk mo'g'ullar" ("Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln" nomi ostida Shtutgartda nashr ettirdi.

Asar Movarounnahr tarixi bilan boshlanib, Boburning Farg'ona taxtiga o'tirishidan umrining oxirigacha bosib o'tgan yo'lini qamrab oladi. Mazkur asar muallifning kirish so'zi, uch qism, vaqt ko'rsatkichlari, bibliografiya va ismlar izohidan iborat bo'lib, kirish so'zi bilan boshlanadi. Muallif kirish so'zida Bobur va boburiylar saltanatiga oid voqea-hodisalar tarixiy faktlar asosida bayon etilganligini ta'kidlaydi.

Kitobning birinchi qismi "Bobur" deb ataladi va bu qismda Movarounnahr tarixi, Boburning Farg'ona taxtiga o'tirishi, Hindistonni egallashi va Hindistonda o'rnatgan hukmronligigacha bo'lgan voqealar tasvirlanadi. Ikkinchi qismda Humoyun davri, uchinchi qismda esa Akbarning hukmronlik davri tasvirlanadi.

M.Pravdinning mazkur asari faktik materiallarga boyligi, keltirilgan manbalarning tarixiy haqiqatga mos kelishi va ayrim o'rinlarda Bobur hayotiga tegishli bo'lgan yangi ma'lumotlar qayd etilgani bilan qimmatlidir.

Asar boshdan-oxiriga qadar hikoya tarzida yozilgan bo'lib, unda Boburning sarguzashtlari; yosh shahzodaning taxtga o'tirishi, Samarqand va Andijon uchun bo'lgan janglar, g'alaba va mag'lubiyat, beklarning sodiqligi va xoinligi, darbadarlik, yangi-yangi yurishlar hamda zafarlar ajoyib tarzda ifodalangan. Muallif o'z asarida Boburning shaxsiyatiga oid xususiyatlarni, ya'ni uning metin irodasi, davlatni boshqarishi va o'zi egallagan o'lkalarda olib borgan obodonlashtirish ishlari, jumladan, yaratgan bog'lari, barpo etgan binolari, qo'shinda o'rnatgan tartib-intizomi xususida qiziqarli ma'lumotlarni keltirgan.

Asarda o'rni-o'rni bilan Bobur ijodidan namunalarni keltirish orqali uning betakror shoir, buyuk qalb egasi ekanligi kitobxonga uqtirilganligini adibning mahorati deb belgilash mumkin. Buni muallifining quyidagi fikrlaridan ham uqib olish mumkin; "Bobur o'zining shoirlik qobiliyati, turkiy hamda forsiyda she'rlar bita olishi bilan faxrlanardi. U donishmandlarning hikmatlari va buyuk shoirlarning

she'riyatini mukammal bilgan. Uning fikricha, odamiylik va axloqiy madaniyat har qanday holda ham inson turmush tarzining bosh mezon sifatida saqlanib qolinishi lozimligini ta'kidlab, bu fazilatlarning yo'qolishi o'limdan-da og'irroq ekanligini e'tirof etadi". (*Babur war stolz auf seine Faehigkeit, Verse zu schreiben und sich in gewaehlter Sprache auszudruecken, sei es in Tuerkisch oder in Persisch. Er kannte die Aussprueche der weisen Maenner und die Verse der grossen Dichter. Die Freuden und Genuesse eines hochentwickelten Kulturlebens erachtete er als genauso wichtig wie die Krieygskunst, und wenn er seine Zeitgenossen beschrieb, gab er immer eine Schaetzung von ihnen als Fechter, als Bogenschuetzen und als Verseschreiber. Die angemessene Form musste unter allen Umstaenden gewahrt werden als ein Zeichen kulturellen Verhaltens, und der Verlust des Gesichtes waere schlimmer gewesen als der Tod*). (Pravdin M., 1965. 27)

M.Pravdin Boburning nafaqat shoir, balki turkiy va forsiy tillarni mukammal egallagan, xattotlik san'atidan ham xabardor tilshunos ekanligini yuksak e'tirof etadi.

Bizningcha, yozuvchi o'z asarida Boburning yaratuvchanlik xislatlarini keng yoritishga uringan: Kobul va Hindistonda barpo etgan bog'larini samimiyat bilan tasvirlay olgan. Tarixdan bizga ma'lumki, Sohibqiron Amir Temur o'z davrida ko'plab bog'lar barpo qilgan va bu yaratuvchanlik barcha temuriylarga meros bo'lib qolgan. Xususan, Bobur Mirzo ham o'zi fath etgan o'lkalarda, avvalo, obodonlashtirish ishlariga katta e'tibor qaratgan. U Kobulni egallaganda u yerda o'zi yaxshi ko'rgan "Bog'i vafo"ni barpo qiladi. Hindistonni zabt etganda ham bog'lar juda kamligini aniqlagan va birinchi navbatda shu ishlarni amalga oshirgan. Hindistondagi qisqa hukmronlik davridayoq ko'plab ariqlar, gulzorlar, bog'lar va masjidlar qurdirgan.

Pravdin Bobur Agra atrofida tashlandiq va xaroba joylarni hukmronligining ilk kunlaridan obodonlashtirishga kirishganligi, hovuz va quduqlar qazdirganligi, ajoyib qarorgohlar qurdirgani orqali uning nechog'lik bunyodkor shaxs ekanligini

o‘quvchiga ko‘rsatib bera olgan va fikrimizcha bu orqali Boburning xalqparvarligini dalillagan.

Muallif fikrini davom ettirib, bunyodkorlik ishiga Bobur tinim bilmay g‘ayrat va shijoat bilan yondashganini, hatto yomg‘irlar mavsumida betob bo‘lishiga qaramay, olib borilayotgan qurilish va obodonlashtirish ishlarini nazorat qilganini, bunda u yangi suv havzalari qazdirish, sug‘orish tizimini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratganini ta’kidlaydi.

Shunisi ahamiyatliki, mazkur asarda hech bir tarixiy manbalarda uchramaydigan munozarali voqealar ham tasvirlangan. Masalan, Shoh Boburning Hindiston taxti vorisini belgilash bo‘yicha o‘y-fikrlari fikrimiz dalilidir. Muallif Bobur o‘zidan keyin Hindiston taxtini katta o‘g‘li Humoyunga emas balki, kenjasi Hindolga qoldirmoqchi bo‘lgan, degan fikrni ilgari suradi va bu borada quyidagi farazlarni keltiradi:

Ko‘plab tarixchilar Humoyunning Badaxshondan ketishi va Agraga kelishini turlicha yoritganlar. Tarixiy manbalarga ko‘ra (“Boburnoma”, “Humoyunnoma”, “Tarixi Rashidiy” asarlarida) Humoyun to‘satdan Badaxshonni tashlab Kobulga keladi va bu yerda ukasi Komron bilan ko‘rishib qoladi. Ular ikkovi bir bo‘lib, Boburning eng kichik o‘g‘li o‘n yoshli Hindolni Badaxshonga jo‘natishadi. Humoyun esa tezlik bilan Hindistonga yo‘l oladi va kutilmaganda Agrada paydo bo‘ladi.

Bu haqda “Boburnoma”da shunday yozilgan, *“Muhammad Humoyun, bir yildirki, Badaxshonda, diydorimizdan ayro tushgan edi. Bizni sog‘inib, Badaxshonni kuyovi Mirzo Sulaymonga topshirib, bir kunda Kobulga keladi. Mirzo Kamron ham Qandahordan Kobulga kelgan ekan. Iydgohda uchrashib qolib, hayron bo‘lib, kelishini sababini so‘rabdi. Muhammad Humoyun ham bizni sog‘inganini aytib, Mirzo Hindolni Kobuldan Badaxshonga yuborib, bizning tarafga kelaveribdi. Bir necha kunda dorul xilofa – Ograga yetib keladi. Biz uning onasi bilan otini aytib,*

so 'zlashib o'tirgan edik hamki, kelib qoldi. Ko'ngillar gul yanglig' ochilib, ko'zlar chirog'dek yorishdi''. (Boburnoma. 2008. 284)

M.Pravdinning fikricha, Humoyunning Hindistonga kelishi tarixchilarda shubha uyg'otadi. Ba'zilar "Boburnoma"ga tayanib, Humoyun bu vaqtda Agrada bo'lishi kerak edi deyishsa, boshqalari uni Agrada to'satdan paydo bo'lishi mumkin emas edi, deyishadi. Boburnomada keltirilgan jumlar keyinroq Humoyun va uning avlodlari hukmronligi davrida o'zgartirib yozilgan. Humoyunni muhim ahamiyatga ega bo'lgan Badaxshonni tashlab ketishi, Hindolni otasining buyrug'iga zid ravishda Hindistonga emas, balki Badahshonga yuborishi Boburni qattiq ranjitgan bo'lishi kerak. Chunki Humoyun Badahshondan ketishi bilanoq, mo'g'ul xoni Qashqardan Badahshonga yurish boshlaydi. (Pravdin M., 1965. 79)

XULOSA

M.Pravdinning yuqoridagi qarashlariga qaysi tarixiy asarlar turtki bo'lganligi bizga ma'lum emas. Bu albatta Boburshunoslikda yechimini kutayotgan masalalardan biridir.

Bizning fikrimizcha, Boburning niyati qanday bo'lishidan qat'i nazar umri poyonida taxt uchun munosib nomzod Humoyun ekanligiga amin bo'lgan va barcha beklarni to'plab, Humoyunni taxt vorisi ekanligini e'lon qiladi.

M.Pravdinning yuqoridagi ma'lumotlari tarixiy haqiqatga qay darajada mos kelishi yoki kelmasligi, bugungi kun boburshunos olimlarimizni qiziqtirishi tabiiy va bu farazlar boburshunoslikda yangi izlanishlarga turtki bo'lishi mumkin.

Har qanday adib tarixiy mavzuda ijod qilar ekan, albatta, tarixiy manbalarga, solnomalarga murojaat etishi, ulardan u yoki bu darajada foydalanishi va o'zidan qo'shishi tabiiy. Mixayl Pravdin ham Sharqning buyuk siymosi atalmish Bobur Mirzoga murojaat qilar ekan, fikrimizcha, avvalambor, u o'z oldiga mazkur tarixiy shaxs hayot yo'lining hali ochilmagan sahifalarini baholi qudrat yoritib berishni maqsad qilib qo'ygan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. “Boburnoma” – Toshkent: Hozirgi o‘zbek tiliga tabdil V.Rahmon va K.Mullaho‘jayevalarniki. 2008. – 288 b.
2. Ibrohimov A. Boburnoma – buyuk asar. – Toshkent: 2000. – 77 b.
3. Conermann S. Das Mogulreich. – Muenchen: C.H.Beck, 2011. – 128 S.
4. Prawdin M. Das Reich aus dem Nichts. Die ersten Grossmoguln. – Stuttgart:1965. – 220 S.
5. Schimmel A. Im Reich der Grossmoguln. – Muenchen: C.H.Beck 2011. – 459 S.
6. Tursunov A. Nemis adabiyotida sharqning buyuk siymolari. Monografiya. – Namangan: 2022. – 146 b.
7. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache.
<https://www.langenscheidt.com/pdf>

REFERENCES

1. Zahiriddin Muhammad Babur. (2008) *Baburnama*. Translated into modern Uzbek by V.Rahman and K.Mullahajayeva. Tashkent. 288 p.
2. Ibrohimov A. (2000) *Boburnoma – a great work*. Tashkent. 77 p.
3. Prawdin M. (1965) *Das Reich aus dem Nichts. Die ersten Grossmoguln*. Stuttgart. 220 p.
4. Tursunov A. (2022) *Great Figures of the East in german Literature*. Monograph. Namangan. 146 p.
5. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. (2022)
<https://www.langenscheidt.com/pdf>

UDC (UO'K, YDK): 82-343.4

FEMINISTIC FEATURES IN THE SECONDARY WORLD OF URSULA LE GUIN'S "EARTHSEA"²²

Nasriddinov Dilshod A'zamkulovich

Doctor of Philosophy (PhD) in philological science
Head of Foreign Language and Literature Department

Nordic International University

E-mail: dilshodnasr@gmail.com

Tel: (94)7541887

ABSTRACT

The article explores the importance of the secondary world in Ursula K. Le Guin's *Earthsea* series, which evolved significantly over the more than thirty years she spent developing it. In her effort to introduce a new kind of fantasy heroine, Le Guin found it necessary to reshape the structure of her fictional world, focusing particularly on its historical background. She employed two main approaches to constructing this history, seen in *A Description of Earthsea* and *Tales from Earthsea*. The former adopts the tone and format of an official historical record, offering a comprehensive overview of the world's development. *Tales from Earthsea* contrast with personal narratives set against the backdrop of major historical events. *Tales from Earthsea* is a notable feature of its emphasis on women's perspectives, contributing to a more feminized view of history. The article concludes that by reimagining the history of *Earthsea*, Le Guin was able to thoughtfully reconstruct the series' world in a way that aligns with contemporary themes, while still maintaining the overarching philosophical principles of the original saga.

KEY WORDS

Fantasy, Ursula
Le Guin, *Earthsea*,
secondary world,
historical narrative.

Received: March 10,
2025

Accepted: April 18, 2025

Available online: May 2,
2025

²² **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Nasriddinov D. Feministic features in the secondary world of Ursula Le Guin's "Earthsea" // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 273-284.

URSULA LE GUINNING “YER DENGIZI” TURKUM ASARIDAGI IKKILAMCHI OLAM FEMINISTIK XUSUSIYATLARI

Nasriddinov Dilshod A'zamkulovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xorijiy til va adabiyoti kafedrası mudiri

Xalqaro Nordik Universiteti

E-mail: dilshodnasr@gmail.com

Tel: (94)7541887

ANNOTATSIYA

Maqolada Ursula K. Le Guinning “Yerdengizi” turkumidagi ikkilamchi olam ahamiyatini tadqiq etiladi. Bu olam o'ttiz yildan ortiq vaqt davomida sezilarli darajada rivojlangan. Yangi turdagi fantastik qahramonni yaratish jarayonida Le Guin o'z xayoliy olamining tuzilishini, ayniqsa uning tarixiy asoslarini qayta shakllantirishni zarur deb topdi. U bu tarixni yaratishda ikki asosiy yondashuvdan foydalandi: “Yerdengizi tavsifi” va “Yerdengizi ertaklari”. Birinchisida rasmiy tarixiy yozuv uslubi va shaklini qo'llab, dunyo taraqqiyoti haqida keng qamrovli ma'lumot beradi. “Yerdengizi ertaklari” esa asosiy tarixiy voqealar fonida shaxsiy hikoyalarni taqdim etadi. Bu asarning e'tiborga loyiq jihati ayollar nuqtayi nazariga urg'u berib, tarixni ayollarga xos tarzda yoritishidir. Maqola xulosasida Le Guin Yerdengizi tarixini qayta tasavvur qilish orqali turkum dunyosini zamonaviy mavzularga mos ravishda chuqur o'ylab, qayta yarata olgan, ayni paytda asl dostonning asosiy falsafiy tamoyillarini saqlab qolganligi ochiqqlangan.

KALIT SO'ZLAR

Fentezi, Ursula Le Guin, ikkilamchi olam, tarixiy hikoya.

ФЕМИНИСТСКИЕ ЧЕРТЫ ВТОРИЧНОГО МИРА В ЦИКЛЕ УРСУЛЫ ЛЕ ГУИН “ЗЕМНОМОРЬЕ”

Насриддинов Дилшод Азамкулович

Доктор филологических наук (PhD). доцент

Заведующий кафедрой Иностранного языка и литературы

Международный Университет Нордик

E-mail: dilshodnasr@gmail.com

Тел: (94)7541887

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется значимость вторичного мира в цикле “Земноморье” Урсулы К. Ле Гуин, который претерпел существенную эволюцию на протяжении более чем тридцати лет его развития. Стремясь представить новый тип героини фэнтези, Ле Гуин сочла необходимым перестроить саму структуру своего вымышленного мира, уделяя особое внимание его исторической подоплеке. Она применила два основных подхода к созданию этой истории, что отражено в произведениях “Описание Земноморья” и “Сказания Земноморья.” Первое выдержано в тоне и формате официальной исторической хроники, предоставляя всесторонний обзор развития мира. В противоположность этому, “Сказания Земноморья” представляют собой личные повествования, разворачивающиеся на фоне ключевых исторических событий. Отличительной чертой “Сказаний Земноморья” является акцент на женских перспективах, что способствует более феминизированному взгляду на историю. В статье делается вывод, что, переосмыслив историю Земноморья, Ле Гуин сумела вдумчиво реконструировать мир цикла таким образом, чтобы он соответствовал современным темам, сохраняя при этом основополагающие философские принципы оригинальной саги.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Фэнтези, Урсула
Ле Гуин, Земноморье,
вторичный мир,
историческое
повествование.

INTRODUCTION

In keeping with the tradition that goes back to J.R.R. Tolkien, one of the characteristic features of fantasy literature is the detailed elaboration of the secondary world created by the writer. Its geography (including the use of visualization in the form of maps of the magical world), mythology, history, social organization, and culture are all developed in detail.

As a basis for the development of the secondary world, one can distinguish spatial (introduction, description and understanding of new spaces) and temporal (history of the development and change of the described world) aspects, each of which, as well as the spatio-temporal organization of the artistic world of fantasy in general, is the subject of active study.

Let us consider the specifics of the history of the secondary world in the Earthsea cycle by the American writer Ursula Le Guin. This cycle was created over more than three decades. In the first three novels (*A Wizard of Earthsea*, *Tombs of Atuan*, *The Farthest Shore*) Earthsea appears to the reader in a single logic of development. However, the writer makes some changes to the fantasy canon that had been established by that time (the novels were written from 1968 to 1972). Thus, she shifts the emphasis from the external actions of the hero to his internal transformation and makes it central to the work. She introduces elements of Eastern philosophy, creates the image of a school of wizards, and, for the first time in fantasy, makes the main protagonist dark-skinned (Hatfield L., 1993, 43–65).

At the same time, Ursula Le Guin builds a secondary world, “following the unshakable conservatism of traditional fantasy and giving Earthsea the character of a certain frozen social hierarchy - kings, lords, merchants and peasants...” (Le Guin W., 2020, 1071). This picture of the world is characteristic of the first three novels about Earthsea, but returning to the created secondary world in *Tehanu* (*Tehanu: the last book of Earthsea*, 1990), Ursula Le Guin sets herself the goal of creating a story whose true heroine is a woman. This becomes a response to the challenges of the times, and simultaneously a natural stage in the creative path of the writer, who realized she cannot “continue her heroic tale” until she fights “as a woman and as a

creative person – with the angels of feminist consciousness” (Le Guin W., 2020, 1074).

However, this turned out to be a difficult task, requiring a long time, and requiring a rethink of all the principles of constructing a secondary world: “Already at the beginning of 1972, I understood I should write a fourth book about Earthsea, but only sixteen years later did I understand how to write it” (Le Guin W., 2020, 1074). By posing completely new questions to the characters, Ursula Le Guin, however, does not change the already familiar world of Earthsea, but gives a new view, since Tehanu is a story seen through the eyes of the heroine (Le Guin U., 1999). “Tehanu begins where the trilogy ended: in the same hierarchical society where only men rule, but now we perceive this world through the eyes of a woman” (Le Guin W., 2020, 1074).

This change in perspective subjects Earthsea to what Adrienne Rich calls a “complete revision”, but it should be noted that the revision here is not aimed at transforming a secondary world, but at revealing the problematic aspects hidden behind the facade of the traditionally ordered hierarchical society of heroic fantasy. By leading the main characters of the series through a full circle of formation and transformation, to gaining the right to consciously choose their role in life, Ursula Le Guin not only realizes the idea of people’s deep inner freedom, but also faces the need to change Earthsea itself. The more psychologism appears in the images of the main characters, the more emphasis on interpersonal relationships between them increases, the more one feels the resistance of the secondary world, which in Tehanu becomes not only disproportionate, but also openly hostile and dangerous for the heroes.

According to Ursula Le Guin, when she finished her novel Tehanu, she realized its action “happens ‘here and now.’ And, as happens in the real world,... I could not imagine what would happen next” (Le Guin U., 2020, 588).

Indeed, the initial Earthsea trilogy is set in the past, reinforced by regular references to fictional epic tales. At the beginning of the novel *A Wizard of Earthsea*, which tells the story of the development of young Ged, it is said his life “is told in

the epic tale of Ged's Deed and in many heroic songs, but this story of ours is about the times when glory had not yet come to him and songs had not yet been composed about him" (Le Guin U., 2020, 17). Both *The Tombs of Atuan* and *The Far Shore* are heroic stories told from the perspective of a specific individual (Tenar and Arryn/Lebannen), with the result that the grand global feat fades into the background, giving way to a central place in the story of personal development and the problem of choice.

At the same time, the events described are constantly related to the final epic result, and the picture of the world tends to be static-imperative. The hero is free in his choice, but each of his actions has good or bad consequences, and the measure of good and evil is determined through the observance or violation of the original world balance.

The antagonist's action (or the hero's own mistake) causes an imbalance and threatens the existence of the secondary world, and the hero must make a moral choice and take the necessary actions, as a result of which the viability of the secondary world is restored. In *Tehanu*, the action from the past is transferred to the present, the category of time is felt, and the picture of the world acquires probabilistic features (Le Guin W., 2020, 21).

The resolution of the conflict is incomplete, and the transfer of the view to the position of the weak reveals the problems of the secondary world, indicating the need to reorganize it on new foundations.

To transform the created world, Ursula Le Guin turns to the development and study of the fictional history of Earthsea. Since every action of every person has certain consequences, which then line up in the line of development of society, to understand what is happening in the secondary world in the conditional "now", correlated with the moment of the reader's reality, it is necessary to construct a historical perspective of the existence of the secondary world. As the writer herself figuratively writes in the preface to *Tales from Earthsea* (2001), "to understand current events,... I had to first study history and spend some time in the Central Archives of the Archipelago" (Le Guin U., 2020, 587).

Ursula Le Guin views the history of society (real and fictional) as a chain of bifurcation points, at each of which the heroes make a decision that sets the direction of further development.

The writer's task is to determine those points when one or another choice at a particular moment in the past determined the further path of development of society, and to establish the causes and consequences of certain events, elections, laws, and regulations. By creating, supplementing, and expanding the history of Earthsea, Ursula Le Guin constructs a chain of events that led to the current results, and explains the emerging contradictions between the original and modern concepts of the world she created through different interpretations of the same event by its different participants, as well as through the description of significant events previously unknown to the reader.

There are two approaches that Ursula Le Guin uses when working with the history of the secondary world. "A Description of Earthsea" (created during the work on the series of stories "Tales from Earthsea" from 1968 to 2001 and published in the edition "The Books of Earthsea" in 2018) corresponds to the style of official history and gives a holistic picture of historical development.

The people of the archipelago, languages and writing, literature, and historical sources are described. A separate section is devoted to the history of the archipelago (including such sections as "Kings of Enlad", "Morred", "Kings of Havnor", "Maharion and Erret-Akbe", "Dark Times", "Brotherhood of the Hand", "School of Wizards", etc.) and the Kargad lands.

Describing the history of Earthsea, the writer completely imitates the style of historical narratives, indicating the exact dates of certain events, as well as providing links to sources. Interestingly, the documents cited as primary sources are positioned as ancient and authentic, but simultaneously not absolutely reliable. For example, referring to the two "earliest historical treatises" ("Enland's Exploit" and "The Tales of the Young King's Exploits"), Ursula Le Guin rather contradictorily calls them historical treatises, a cycle of myths, and a poem. The Feat of Enland, which tells of the times before the reign of Morred, the legendary hero and ruler of Earthsea, the

writer initially mentions it as one of the earliest historical treatises, but later notes that it “by and large is simply a cycle of myths” (Le Guin U., 2020, 988).

The same dual genre characteristic is given to another work – “The Tale of the Exploits of the Young King”, which is spoken of as “a poem or, rather, a historical treatise” (Le Guin U., 2020, 988). The feeling of instability is also enhanced by the fact that some works are given several titles, which are used depending on the place of their occurrence. For example, “The Tale of the Exploits of the Young King” is often called “The Exploit of Morred” (Le Guin U., 2020, 988).

In addition, the historical sources mentioned in the Description of Earthsea are also included in the ritual-mythological cycle of the secondary world, since it is noted that the “Tales of the Deeds of the Young King” “are performed annually during the festival of the winter solstice, when the sun again turns to the south” (Le Guin U., 2020, 988), and the heroic poem “The Feat of Erret-Akbe “is always performed on a June night during the Long Dance” (Le Guin U., 2020, 992). That is, myth, literature, and history operate in the secondary world on equal terms, merging into a single syncretic flow of time, from which it is impossible to isolate and divide the real, the supernatural, and the fictional. Thus, outlining the general outline of Earthsea's history, arranging in a logical sequence the various events that were significant for the development of the secondary world (both new and those mentioned or depicted in previous works of the cycle),

Ursula Le Guin distances herself in every way from the position of an omniscient author and takes on the role of a historian, trying to recreate a complete picture of what happened from various more or less reliable texts (the unreliability of sources and the presence of “blank spots” in the narrative are regularly noted). All this is intended, on the one hand, to create the impression of greater realism, and to emphasize the duality of such a pseudo-historical narrative. The writer constantly reminds us that this narrative is not history itself, but only a story about it, reliable only to a certain extent (to the extent that the narrators of each of the narratives that make it up can be reliable).

The significance of the “Description of Earthsea”, which is a systematic presentation of knowledge about the peoples of the Archipelago and the Reaches, and helps “memory... move more easily up and down the time axis, through years and centuries, as much as possible, without disturbing the order of events and trying to reduce all sorts of contradictions and absurdities to a minimum” (Le Guin U., 2020, 588), Ursula Le Guin herself correlates it with the functions of the first large map of Earthsea, which made it possible to outline the spatial boundaries of the secondary world.

The second direction of work on Earthsea is realized in the “Tales from Earthsea”, a collection of disparate stories about the fates of characters who lived in the described world in different eras. The Seeker tells the story of the Dark Times (which took place approximately 300 years before the events of the first four novels), and in particular the story of the creation of the school of wizards on the island of Roke. “The Bones of the Earth” tells about the early years of the magician Ogion, Ged’s teacher. “The Dark Rose and the Diamond” is a love story that, according to Ursula Le Guin, could have “happened on the islands of Earthsea at any moment during the last two or three centuries... for love knows no bounds in time or space” (Le Guin U., 2020, 588). “On the High Marshes” covers Ged’s six years as Archmage, while “The Dragonfly” takes place several years after “Tehanu” and introduces characters and ideas that are key to the future development of the world. Ursula Le Guin says that “the only way a writer can explore the history of a non-existent state is to try to tell about some specific event and see what comes of it” (Le Guin U., 2020, 588). The writer shifts attention to individual destinies, finds bifurcation points at which characters made one or another choice that influenced the further development of the entire secondary world, and examines the motives and circumstances of this choice. As a result, the story of history is filled with additional details and appears as a holistic flow of life, which allows greater diversity and plasticity in the world of Earthsea, as well as finding different options for its further development. A common feature of all the stories included in Tales from Earthsea is the presence of main characters who embody various female roles in the

described world. Ursula Le Guin notes that traditionally, female role models are of no interest to history, either in the real or fictional world, and women do not tend to be the protagonists of traditional fantasy, which is hierarchical.

Listing such ordinary women's chores as cooking, sewing clothes, maintaining order in the house, caring for the dying and observing funeral rites, the writer emphasizes that they are considered by society as "by no means the most important problems of life and death," and therefore "it is unlikely that women's affairs are destined to become part of history or even a simple narrative." "What women do is invisible" (Le Guin W., 2020, 1077).

In the note "Brotherhood and Sisterhood" from the collection "Time Busy Living," Ursula Le Guin notes that most social institutions, such as the Government, the Clergy, the Army, the University, and Corporations, have a hierarchical structure and are based on the principles of male solidarity.

When women enter these institutions, they are forced to act according to male rules and are absorbed into the hierarchical system. They begin to "serve male goals and strengthen male values" (Le Guin W., 2020, 136), while women's ways of activity, interaction with the world and each other remain pushed to the periphery of society and confined within the framework of family and home.

The goal of *Tales from Earthsea* is to artistically understand women's roles in the historical process and define the place of women in the fantasy world.

Ursula Le Guin demonstrates that in more ancient times, women possessed magical abilities on an equal basis with men, openly and successfully using them. Over time, female magic began to be pushed to the periphery of magical art, and misogyny even began to spread among wizards.

Some of the heroines of *Tales from Earthsea* go beyond the norms of society they describe and assert their right to traditionally male roles, such as a wizard (for example, Irian from the story "The Dragonfly").

Other heroines do not have supernatural powers, for example, Gift (Emer) from the story "On the Upper Marshes" fulfills the traditional role of a housewife all her life,

but the strength of her nature and a soft, creative, feminine approach help the wizard Iriotkh overcome a deep crisis and be reborn for a new life.

CONCLUSION

The heroines do not perform spectacular and large-scale feats, but it turns out that fateful events in Earthsea are caused by the actions of women. The great future wizard Medra is saved by a woman named Anieb, and the teacher of the magician Dalse, who stopped the earthquake, turns out to be the sorceress Ard. One of the main results of *Tales from Earthsea* is the assertion of the importance of the female role for the general history of the secondary world, and the right to include female history in the general historical narrative.

Thus, the writer uses two approaches to developing the history of the secondary world and implements them in “A Description of Earthsea”, written in the style of historical narrative, and “Tales from Earthsea”, telling stories of private lives in the context of large-scale historical events.

Furthermore, the short story “Description of Earthsea” serves as the foundation for Ursula Le Guin's subsequent work, specifically in “Tales from Earthsea”, where she constructs a new and significant narrative that focuses on the theme of feminization. When examining the progression of the history of the secondary world, it is evident that Ursula Le Guin has skillfully and logically reconstructed the “modern” world of Earthsea on fresh and innovative foundations, all while maintaining the fundamental philosophical concepts of the cycle.

REFERENCES

1. Kovtun E.N. (1999). Poetics of the extraordinary: Artistic worlds of fantasy, fairy tales, utopia, parable and myth (based on European literature of the first half of the twentieth century). Moscow: Moscow State University Publishing House, 308 p.
2. Naumchik O.S. (2019). Spatio-temporal models of fantasy // Paradigms of transition and images of the fantasy world in the artistic space of the 19th–21st centuries: collective monograph. Nizhny Novgorod: Lobachevsky State University of Nizhny Novgorod, Pp. 356–362.

3. Chigirinskaya O.A. (accessed 19.04.2021). Science Fiction: Choice of Genre, Choice of Chronotope. // URL: www.rusf.ru/star/doklad/2008/chigr.htm
4. Hatfield L. (1993). From Master to Brother: Shifting the Balance of Authority in Ursula K Le Guin's Farthest Shore and Tehanu. // Children's Literature. V. 21. pp. 43–65.
5. Le Guin W. (2020). Earthsea, Revised and Revised // Le Guin W. Books of Earthsea: Novels, Novel, Stories, Essays / translated from English by I. Togoeva. St. Petersburg: Azbuka, pp. 1069–1084.
6. Le Guin U.K. (1999). Earthsea Revisioned. Origins of Story; on Writing for Children. New York: Simon & Schuster. pp. 163–180.
7. Le Guin U. (2020). Books of Earthsea: Novels, Novella, Stories, Essays / trans. from English by I. Togoeva. St. Petersburg: Azbuka, 1088 p.
8. Le Guin W. (2020). Time Busy with Life. Reflections of a Sorceress / trans. from English by A. Kubatiev. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber, 256 p.

UDC (UO'K, УДК) 82

**СЮЖЕТНО-ОБРАЗНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ УЖАСНОГО
В РОМАНАХ СТИВЕНА КИНГА «МИЗЕРИ» И «ТУМАН»²³****Курбонова Нилуфар Турабековна**

Базовый докторант

Узбекский государственный университет

мировых языков

Ташкент, Узбекистан

Orcid ID: [0009-0008-4851-7451](https://orcid.org/0009-0008-4851-7451)**АННОТАЦИЯ**

Цель данной статьи - исследовать способы сюжетно-образного выражения ужасного в романах Стивена Kinga «Мизери» и «Туман», выявив ключевые приемы, используемые автором для создания напряжения и страха. Задачи исследования включают анализ психологического и внешнего ужаса, изучение влияния изоляции, манипуляции и страха перед неизвестным, а также рассмотрение социальной и психологической значимости жанра хоррор.

Проблема исследования заключается в том, что литературу ужасов зачастую рассматривают исключительно как развлекательный жанр, не принимая во внимание её потенциал в отражении глубинных социальных и психологических тревог. Методологическая основа работы предполагает литературный и герменевтический анализ. Литературный метод позволяет исследовать структуру повествования, динамику психологических состояний персонажей и способы передачи чувства страха, а герменевтический подход помогает раскрыть символическое значение образов и мотивов.

Результаты исследования показывают, что в «Мизери» страх вызывается психологическим насилием, зависимостью и физическим пленением главного героя, тогда как в «Тумане» он формируется через коллективную панику, изоляцию и страх перед неизвестным. Оба произведения иллюстрируют способность литературы ужасов не только вызывать эмоции страха, но и анализировать важные аспекты человеческой психики, социальной динамики и экзистенциальных тревог. Выводы исследования подчеркивают значимость литературы ужасов как инструмента для изучения общественных страхов и психологических механизмов выживания.

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА**

Страх, изоляция, психологический ужас, сверхъестественный ужас, манипуляция, социальные тревоги, коллективная паника.

Received: March 4, 2025**Accepted:** April 8, 2024**Available online:** May 2, 2025

²³ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Курбонова Н. Сюжетно-образное выражение ужасного в произведениях Стивена Kinga «Мизери» и «Туман»// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — В. 285-299.

STIVEN KINGNING “MISERY” VA “TUMAN” ASARLARIDA DAHSHATNING SUJET VA OBRAZ ORQALI IFODALANISHI

Qurbonova Nilufar To‘rabekovna

Tayanch doktorant

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

Orcid ID: [0009-0008-4851-7451](https://orcid.org/0009-0008-4851-7451)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolaning maqsadi Stiven Kingning “Mizeri” va “Tuman” romanlarida dahshatning sujet va obrazlar orqali ifodalanish usullarini o‘rganish, muallifning taranglik va qo‘rquv hissini yaratishda qo‘llagan asosiy badiiy usullarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalari psixologik dahshatni tahlil qilish, yakkalanish, manipulyatsiya va noma’lumlikdan qo‘rqishning ta’sirini o‘rganish, shuningdek, dahshat janrining ijtimoiy va psixologik ahamiyatini ko‘rib chiqishdan iborat.

Tadqiqot muammosi shundaki, dahshat adabiyoti ko‘pincha faqat ko‘ngilochar janr sifatida qabul qilinadi, uning chuqur ijtimoiy va psixologik muammolarni aks ettirish salohiyati e’tibordan chetda qoladi. Ishning metodologik asosi adabiy va germenevtik tahlilga asoslangan. Adabiy metod hikoya tuzilishini, qahramonlarning ruhiy holatlari dinamikasini va qo‘rquv tuyg‘usini yetkazish usullarini o‘rganishga imkon bersa, germenevtik yondashuv obrazlar va motivlarning ramziy ma’nosini ochib berishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Mizeri”da qo‘rquv bosh qahramonning psixologik zo‘ravonlikka uchrashi, qaramlik va jismoniy asirlikka tushishi natijasida yuzaga kelsa, “Tuman”da u jamoaviy vahima, yakkalanish va noma’lumlikdan qo‘rqish orqali shakllanadi. Har ikkala asar ham dahshat adabiyotining nafaqat qo‘rquv tuyg‘ularini uyg‘otish, balki inson ruhiyati, ijtimoiy dinamika va hayot tashvishlarining muhim jihatlarini tahlil qilish qobiliyatini namoyon etadi. Tadqiqot xulosalari dahshat adabiyotining ijtimoiy qo‘rquvlar va omon qolishning psixologik mexanizmlarini o‘rganish vositasi sifatida ahamiyatlidir.

KALIT SO‘ZLAR

Qo‘rquv, yakkalanish, psixologik dahshat, g‘ayritabiiy dahshat, manipulyatsiya, ijtimoiy xavotirlar, jamoaviy vahima.

PLOT AND IMAGERY REPRESENTATION OF HORROR IN STEPHEN KING'S WORKS "MISERY" AND "THE MIST"

Qurbonova Nilufar Turabekovna

Tayanch doktorant

Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan nilufarqurbonova2444@gmail.com

Orcid ID: [0009-0008-4851-7451](https://orcid.org/0009-0008-4851-7451)

ABSTRACT

The purpose of this article is to explore the methods of plot and imagery used to express horror in Stephen King's novels "Misery" and "The Mist," and to identify the key techniques used by the author to create tension and fear. The research objectives include the analysis of psychological and external horror, the study of the effects of isolation, manipulation and fear of the unknown, and the social and psychological significance of the horror genre.

The research problem is that horror literature is often seen as entertainment, without taking into account its potential to reflect deep social and psychological anxieties. The methodological basis of the work involves literary and hermeneutical analysis. The literary method enables the exploration of narrative structure, the dynamics of psychological states of the characters and ways of conveying fear, while the hermeneutic approach helps to reveal the symbolic meaning of images and motifs.

The research results show that psychological violence induces fear, dependence, and physical captivity of the main character in "Misery", while in "The Mist" it is formed by collective panic, isolation, and fear of the unknown. Both works illustrate the ability of horror literature to evoke emotions of fear, but also to analyze important aspects of human psychology, social dynamics, and existential anxiety. The research findings underscore the importance of horror literature as a tool for studying social fears and psychological survival mechanisms.

KEY WORDS

Fear, isolation,
psychological horror,
supernatural horror,
manipulation, social
anxieties, collective panic.

ВВЕДЕНИЕ

Литература ужасов является не только средством, вызывающим при чтении состояние страха, но и мощным инструментом анализа человеческой психики и социальных механизмов. В условиях нарастающей неопределенности, социальных кризисов и изменения коллективных ценностей жанр хоррор приобретает особую значимость. Стивен Кинг, один из ведущих мастеров данного жанра, сочетает психологический и сверхъестественный ужас, чтобы исследовать глубинные страхи человека. Его романы «Мизери» и «Туман» представляют собой два различных подхода к созданию атмосферы страха: первый строится на физическом пленении и психологической зависимости, второй – на иррациональном коллективном страхе перед неизвестным. Несмотря на множество исследований творчества Кинга, сравнительный анализ этих двух произведений в контексте выражения ужаса остается недостаточно разработанным, что делает данную работу актуальной.

Новизна исследования заключается в комплексном анализе способов сюжетно-образного выражения ужаса в романах «Мизери» и «Туман» через призму психологического и сверхъестественного страха. В отличие от предыдущих исследований, сосредоточенных на отдельных аспектах хоррора, в данной работе рассматриваются нарративные приемы, художественная среда, символика и влияние обстановки на восприятие ужаса.

Цель исследования – выявить и проанализировать ключевые приемы выражения ужаса в романах Стивена Кинга «Мизери» и «Туман», рассматривая их как реализацию разных моделей страха. Достижению поставленной цели служат следующие задачи: охарактеризовать особенности психологического ужаса в «Мизери» и его влияние на динамику персонажей; проанализировать выражение страха в «Тумане» через внешние и коллективные угрозы; исследовать роль пространства и изоляции как факторов усиления напряжения; выявить сходства и различия в использовании художественных приемов для создания атмосферы ужаса; рассмотреть, каким

образом данные произведения Кинга отражают глубинные социальные и психологические страхи.

В ходе работы использовались такие научные методы, как литературный и герменевтический. Данные виды анализа использовались для изучения структуры повествования и динамики развития страха, для интерпретации символики и скрытых смыслов образов. К сравнительному методу мы обращались для выявления сходств и различий в подходах Кинга к созданию атмосферы ужаса.

Исследование показало, что в *«Мизери»* страх строится на элементах психологического насилия, зависимости и пленения, что вызывает клаустрофобию и чувство беспомощности у персонажей и читателей. В *«Тумане»*, напротив, страх основывается на коллективной панике, столкновении с неизвестным и разрушении социальных норм. Оба произведения демонстрируют, что ужас в литературе может быть не только способом запугивания, но и мощным средством анализа глубинных страхов, связанных с человеческой природой и социальными процессами. Таким образом, результаты исследования подтверждают, что Стивен Кинг использует сочетание внутреннего и внешнего страха, играя на психологических особенностях читателя и создавая сложные художественные формы ужаса.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Рассмотрим, как Стивен Кинг выразил концепцию ужаса через сюжет и образы, представленные в его романах *«Мизери»* и *«Туман»*. Нашей задачей является оценка различных приемов, которые Кинг использует для создания атмосферы страха и психологического напряжения у читателей. В *«Мизери»* психологический ужас возникает вследствие отношений между двумя главными героями этого романа: сюжет здесь имеет решающее значение, так как с его помощью раскрываются темы контроля, беспомощности и выживания. С другой стороны, в *«Тумане»* присутствуют внешние сверхъестественные силы, например, таинственный туман и существа,

которых он скрывает. Их задача - представить коллективный страх людей и разрушение социальных норм. Кинг в своих произведениях использует изоляцию, необъяснимые ужасы и динамику психологических состояний персонажей для создания уникального опыта переживания ужаса, который размывает границы между внутренними и внешними страхами. Это означает, что изучение ужаса в художественной литературе становится всё более актуальным, поскольку отражает более глубокие, социальные и психологические, страхи.

Оба романа Кинга, «Мизери» и «Туман», являются яркими примерами того, как нагнетание ужаса используется не только для того, чтобы напугать, но и для понимания человеческих эмоций, страхов и отношений в экстремальных условиях. Ужас как предмет исследования в литературе становится необходимым, поскольку он выступает в качестве призмы, через которую рассматриваются страхи общества, психологические тревоги и человеческая уязвимость. Основываясь на произведениях Стивена Кинга «Мизери» и «Туман», можно заметить, что ужас используется не только для того, чтобы вызывать страх: он стал инструментом для глубокого изучения человеческой природы через исследование тем контроля, изоляции и выживания. Литература ужасов часто является зеркалом общественных тревог, анализируемых Кингом.

В основном психологический ужас отражает более глубокие проблемы, связанные с автономностью личности и ее зависимостью. В «Тумане» рассматриваются общие страхи и разрушение социального порядка перед лицом непознаваемой сверхъестественной силы. Произведения подобного рода обладают всеми признаками жанра хоррор, который не только пугает, но и заставляет задуматься о человеческом поведении и отношениях в условиях крайнего стресса. Такая актуальность дополнительно усиливается гибкостью жанра хоррор, который направлен как на индивидуальные, так и на коллективные страхи. В мире, полном нарастающей глобальной неопределенности, экологических кризисов и социальных изменений,

литература ужасов остается широким полем для размышлений о человеческой стойкости и уязвимости.

Романы Кинга наполнены сложными психологическими наблюдениями за сверхъестественным, которые предоставляют возможность изучить, как жанр адаптируется к изменениям общественной психологии и отражает развивающиеся в обществе тревоги. Четкое понимание того, как жанр может вызывать страх и одновременно освещать сложные психологические и социальные проблемы, связанные с ним, можно получить, анализируя «Мизери» (King S., 1987) и «Туман» (King S., 1980), что делает хоррор важной частью обзора.

Во время исследования литературы ужаса в целом и её актуальности многие учёные рассматривали вопрос о том, как художественная литература в жанре хоррор выражает человеческие страхи и общественные тревоги. Действительно, такие романы Стивена Кинга, как «Мизери» и «Туман», считаются знаковыми произведениями благодаря использованию в них образности для вызова ощущения страха, будь то страх психологического или сверхъестественного характера.

Одним из наиболее заметных исследований, посвященных данному вопросу, является книга М. Класена, где автор объясняет эволюционные причины, по которым человечество испытывает тягу к ужасному (Clasen M., 2017, 65–66). Он подчеркивает, что при чтении такой литературы человек переживает очень глубокие, яркие, экзистенциальные страхи, которые возникают как защитный механизм. Класен особо выделяет способность Кинга сочетать психологическое напряжение со сверхъестественными элементами для достижения долговременного эмоционального воздействия на читателей.

Ученые, занимающиеся исследованием социальной эволюции, добились значительных успехов в изучении и объяснении функциональной структуры сознания (Laland N., Brown G., 159, 2011). Они утверждают, что эволюционная история сформировала универсальную психологическую систему, которая,

как мы полагаем, напрямую влияет на создание наводящих ужас рассказов и образов монстров, которые одновременно пугают и завораживают нас. Литература ужаса задействует древние, глубоко укоренившиеся защитные механизмы мозга; её сила заключается в активации сверхчувствительных систем обнаружения опасности, которые берут своё начало в ранней эволюции позвоночных, - механизмов, сформировавшихся для того, чтобы помочь нашим предкам выжить в условиях опасности. Отметим, что эволюционная психология подвергалась значительной критике - частично обоснованной, частично безосновательной.

Кроме того, одной из важных основ, на которой по-прежнему строятся исследования литературы ужасов, является книга “The Philosophy of Horror, or Paradoxes of the Heart” (Noël Carroll N., 1990, 161-165), опубликованная в 1990 г. Кэрролл исследует эстетическую структуру ужасов, учитывая, что жанр играет на парадоксальном сочетании страха и удовольствия, и используя произведения Стивена Кинга в качестве примеров того, как эти эмоции переплетаются в литературе ужасов.

В «Мизери» Стивен Кинг вызывает ужас с помощью ситуации психологической и физической власти над главным героем, Полом Шелдоном. История начинается с того, что Пола, успешного писателя, спасает от автомобильной аварии его фанатка, Энни Уилкс. Первоначальное облегчение сменяется ужасом, когда Пол понимает, что его держат в заложниках. Этот страх усугубляется нестабильным и агрессивным поведением женщины, особенно после того, как она узнала, что Пол в своём последнем романе убил её любимую героиню, Мизери. Такое физическое насилие, как принуждение Пола сжечь его рукопись или ампутация ноги заложника, являются ключевыми моментами напряжения, подчеркивающими власть Энни над его телом и творчеством. Психологический аспект ужаса заключается в воздействии на внутренний мир Пола и в его отношениях с антагонистом. «Мизери» - это психологический ужас; большая его часть исходит от постоянно растущего страха Пола перед Энни и собственным бессилием. Его

внутренние терзания отмечены углубляющимся чувством уязвимости, поскольку он становится физически и эмоционально зависимым от своей тюремщицы. Вскоре это все превращается в психологическую игру на выживание, так как изменения в настроении Энни и насилие побуждают Пола задумать побег. В этой динамике отношений палача и жертвы беспомощность, изоляция и зависимость являются темами, которые подчеркивают глубоко укоренившееся психологическое напряжение.

Таким образом, роль Энни как заботливой опекуны и одновременно как захватчицы играет важную роль в этой динамике, в которой она осуществляет полный контроль над физическим и эмоциональным состоянием Пола. Это дисбаланс власти, который характерен для классического типа отношений насильник-жертва; он следует необходимым циклам насилия, наказания и кратковременных периодов заботы, описанным в критических статьях о романе.

Нужно отметить роль замкнутого пространства в усилении чувства страха и изоляции: события роман «Мизери» разворачиваются в удаленном, изолированном доме, который для Пола является как буквальной, так и символической тюрьмой. Замкнутое пространство спальни, в которой прикованный к кровати Пол проводит большую часть времени, описанного в романе, усиливает его собственное чувство клаустрофобии и уязвимости. Таким образом, в «Мизери» физическое пленение, психологическая манипуляция и изоляция объединены автором для создания варианта ужаса удушья, что придает частным переживаниям масштаб кошмарного испытания.

В «Тумане» же Стивен Кинг развивает концепцию ужаса с помощью таких взаимосвязанных факторов, как изоляция, страх перед неизвестным и коллективная иррациональность. События разворачиваются в небольшом городке, который только что пережил сильный шторм и оказался поглощён густым, неестественным туманом, приносящим с собой невидимых смертоносных существ. Страх и напряжение здесь основаны на ужасах, не

видимых из-за тумана, и таким образом вливаются в психологическую и эмоциональную атмосферу хоррора.

Ужас в невидимом и необъяснимом. Роман в основном раскрывает тему ужаса, вызванного тем, что невидимо и необъяснимо. Сам туман является персонажем, из-за чего восприятие и, следовательно, последующее рациональное мышление затуманиваются; эта неясность усиливает страх и паранойю. Скрытые существа, конечно, являются воплощением неизвестного и поэтому усиливают чувство страха в том смысле, что персонажи не могут ясно понять, с чем именно они сталкиваются. Это хорошо продемонстрировано такими критиками, как Н. Мамброл, заметившим, что Кинг легко сочетает естественные и сверхъестественные элементы для усиления атмосферы страха (Mambrol N., 2018).

Групповой страх и иррациональное поведение. В романе показано, как страх влияет на поведение группы. Застрав в супермаркете, персонажи начинают паниковать, так как страх подталкивает их к иррациональным решениям. Миссис Кармоди - персонаж романа, который провоцирует истерику среди выживших и символизирует опасность массового страха. Эта динамика паранойи коллективна и, следовательно, очень важна для сюжета, создавая разделения внутри группы и приводя к насильственному, иррациональному поведению (Syarip & Hetami, 2019). В данной статье рассматривается важная роль образности в «Тумане» и «Мизери» Стивена Кинга, изучение которой помогает доказать, что обстановка обоих романов является не пассивным фоном, а активным участником общего ужаса, испытываемого персонажами. В этом отношении игра Кинга с физическими пространствами - как естественными, так и искусственными - создает атмосферу страха и беспомощности, что в значительной степени усиливает эмоциональное напряжение в его произведениях.

1. Антагонист в «Тумане» – Природа: реальное и символическое препятствие. Важно отметить, что туман в романе не является лишь природным явлением, он имеет метафорическое и физическое значение. Он

отделяет город от остального мира, тем самым изолируя персонажей внутри супермаркета, создавая ощущение сковывающей несвободы.

На более глубоком уровне туман символизирует страх перед неизвестным и выступает как символическое проявление человеческого бессилия перед силами природы, которые невозможно познать или контролировать. Это неизвестное пугает не только из-за монстров, скрывающихся в тумане, но и потому, что это царство показывает пределы человеческого восприятия.

2. Природа как форма ужаса. Туман является антагонистом, потому что он не только маскирует монстров, но и активно участвует в процессе распада человеческого общества. Ужасы, которые персонажи не могут увидеть или понять, скрыты в тумане, следовательно, это основано на базовых страхах невидимого.

Ученые Роби Сярип и Фатма Хетами (Syarip R. & Hetami F., 2019) в своем исследовании «Туман» утверждают, что Кинг использует туман как символ неконтролируемого страха и хаоса, внешнего и внутреннего, который влияет не только на тело, но и на разум. В разрушении социальных ограничений туман действует как катализатор. Персонажи были заперты в супермаркете, и в этом положении они с каждой минутой становились все более враждебными по отношению друг к другу, пока им не стало ясно, что находится за пределами густого тумана. Природа приводит к насилию и росту фанатизма и, как следствие, увеличению власти.

В «Мизери» замкнутое физическое пространство заключения Пола Шелдона отражает и его психологическое заключение. Маленькая спальня, в которой Энни Уилкс держит его в плену, буквально становится тюрьмой и одновременно метафорой состояния ума Пола Шелдона. Печатная машинка, которую Пол использует для написания романа по просьбе Энни, является важным символом, который можно истолковать как тюремное заключение и единственную возможность, потенциальный шанс на побег. Каждый удар по клавишам символизирует отчаяние героя и его зависимость от милости Энни;

каждая обычная вещь становится символом надежды и страха. Это также усиливает психологическое напряжение, так как Пол должен немедленно выбирать между подчинением требованиям Энни и своим стремлением выжить.

Дуглас Уинтер в своей книге «Искусство тьмы» отмечает, что Кинг часто использует ограниченное физическое пространство, чтобы передать внутреннее эмоциональное состояние персонажей (Winter D., 1990, 156). В «Мизери» замкнутый и тесный интерьер дома представляет собой символ эмоциональных и психических ограничений, которые Энни накладывает на Пола, чье существование полностью зависит от ее требований и перепадов настроения. Таким образом, замкнутое пространство становится инструментом для усиления ощущения ужаса, ограничивая физическую или психическую свободу.

Многие ученые обсуждали, как Кинг использует обстановку и образы для создания ужаса в своих романах. В статье «Туман: Кровь в социальной структуре» (“The Mist: Blood in Social Structure”) Роби Сярип и Фатма Хетами (Syarip R. and Hetami F.) утверждают, что туман в одноименном романе является метафорой страха перед неизвестным и своего рода силой вне социального круга, которая приводит к разрушению социальных структур. Другой критик, Дуглас Уинтер (Douglas Winter), в книге «Искусство тьмы» (“The Art of Darkness”, 1990) пронизательно замечает, что Кинг постоянно использует ограниченное пространство в «Мизери», чтобы отражать психологические состояния, тем самым усиливая ощущение ловушки и контроля. «Философия ужаса» Ноэля Кэрролла (“The Philosophy of Horror”, 1990) анализирует эстетическую структуру ужаса и содержит вывод о том, что сам Кинг использует много образов окружающей среды и пространства, которые вызывают страх и удовольствие, особенно в замкнутых или изолированных условиях. Такие ученые, как Филлипс Лавкрафт и Цветан Тодоров, также рассматривали жанр ужаса. Они воспринимают ужас как особую форму литературы, основанную на разрушении привычного

восприятия мира, создании эффекта неопределенности и воздействии на эмоции читателя. Однако Тодоров рассматривает его как жанровое явление, тогда как Лавкрафт видит в нем философскую концепцию столкновения человека с непостижимым.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ произведений «*Мизери*» и «*Туман*» Стивена Кинга показал, что автор мастерски использует различные способы сюжетно-образного выражения ужаса, создавая два принципиально разных, но одинаково мощных варианта воздействия на читателя. В «*Мизери*» страх проявляется через психологическое и физическое насилие, изоляцию и манипуляцию, что формирует клаустрофобию и ощущение полной беспомощности героя. В «*Тумане*» ужас строится на страхе перед неизвестным, разрушении социальных норм и иррациональном коллективном поведении, вызванном паникой и экстремальной ситуацией.

Главным выводом исследования является то, что Кинг в своих произведениях демонстрирует, что ужас в литературе выходит далеко за рамки простого запугивания. Он становится средством исследования глубинных страхов человека, его психологических слабостей и социальной динамики. «*Мизери*» иллюстрирует внутренний, персонализированный страх перед потерей свободы, зависимостью от другого человека и психологическим контролем, в то время как «*Туман*» представляет внешний ужас, связанный с невозможностью осознать и контролировать окружающую реальность.

Кроме того, оба романа подтверждают важность художественного пространства в создании напряжения. Ограниченное пространство в «*Мизери*» символизирует тотальную зависимость героя от его мучительницы, а всепоглощающий туман в «*Тумане*» служит метафорой страха перед неизвестным и неопределенностью. Таким образом, среда, в которой разворачивается действие, играет не менее важную роль, чем персонажи и события.

Результаты исследования доказывают, что литература ужасов, вопреки распространенному мнению, обладает высокой художественной и философской ценностью. Кинг использует жанр хоррора не только для создания атмосферных сцен, но и для глубокой рефлексии над природой страха, психологическими травмами и уязвимостью человеческой психики. Его произведения позволяют читателю не только переживать эмоции страха, но и осмысливать их, находя в сюжетах романов параллели с реальной жизнью и социальными процессами.

В перспективе дальнейшие исследования могут сосредоточиться на изучении роли отдельных нарративных приемов, влиянии творчества Кинга на развитие жанра ужасов, а также сравнении его произведений с произведениями других авторов, работающих в данном направлении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Clasen M. *Why Horror Seduces*. – New York: Oxford University Press, 2017. – 200 p. – ISBN: 9780190666514.
2. Carroll N. *The Philosophy of Horror, or Paradoxes of the Heart*. – New York: Routledge, 1990. – 276 p.
3. Mambrol N. *Analysis of Stephen King's Novels* [Электронный ресурс]. – Literary Theory and Criticism, December 31, 2018. – URL: <https://literariness.org/2018/12/31/analysis-of-stephen-kings-novels/> (дата обращения: 08.10.2024).
4. Laland, Kevin N., and Gillian Brown. 2011. *Sense and Nonsense: Evolutionary Perspectives on Human Behaviour*. 2nd ed. New York: Oxford University Press.
5. Syarip R., Hetami F. *Hope and Fear in Stephen King's "The Mist"* // Rainbow: Journal of Literature, Linguistics, and Culture Studies. – 2019. – Vol.8, No. 2. – P. 1–14. – URL: <https://doi.org/10.15294/rainbow.v8i2.33949>.
6. Todorov, T. *The fantastic: A structural approach to a literary genre* (R. Howard, Trans.). Cornell University Press. (Original work published 1970)

7. Lovecraft, H. P. *Supernatural horror in literature*. The Recluse, **pp. 1-58**.
8. Winter D. E. *Stephen King: The Art of Darkness*. – N.Y.: New American Library, 1986. – 327 p.
9. King, S *Misery*. Viking Press. 1987.
10. King, S. *The Mist*. In *Dark Forces* (Ed. K. Wagner). Viking Press. “*Skeleton Crew*”. 1980.

REFERENCES

1. Carroll, N. (1990). *The philosophy of horror, or paradoxes of the heart*. New York: Routledge. 276 p.
2. Clasen, M. (2017). *Why horror seduces*. New York: Oxford University Press. 200 p.
3. King, S. (1980). *The mist*. In K. Wagner (Ed.), *Dark forces*. Viking Press.
4. King, S. (1987). *Misery*. Viking Press.
5. Laland, K. N., & Brown, G. (2011). *Sense and nonsense: Evolutionary perspectives on human behavior* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
6. Lovecraft, H. P. (1927). *Supernatural horror in literature*. *The Recluse*, **pp.58**.
7. Mambrol, N. (2018, December 31). *Analysis of Stephen King's novels* [Electronic resource]. *Literary Theory and Criticism*. Retrieved October 8, 2024, from <https://literariness.org/2018/12/31/analysis-of-stephen-kings-novels/>
8. Syarip, R., & Hetami, F. (2019). Hope and fear in Stephen King's *The Mist*. *Rainbow: Journal of Literature, Linguistics, and Culture Studies*, 8(2), 1–14. <https://doi.org/10.15294/rainbow.v8i2.33949>.
9. Todorov, T. (1973). *The fantastic: A structural approach to a literary genre* (R. Howard, Trans.). Cornell University Press.
10. Winter, D. E. (1986). *Stephen King: The art of darkness*. New York: New American Library. 327

UDK: 821.111-32 D-14

THE GRADUAL IMPROVEMENT OF THE SHORT STORY GENRE IN WORLD LITERATURE²⁴

Davlatova Vazira Otabek kizi

Independent researcher, Efl Teacher,
Uzbek State World Languages University
Department of Practice Disciplines,
Tashkent, Uzbekistan
Email: vaziraotabekovna97@gmail.com
Orcid ID: 0009-0005-9100-5011
+ 998901105601

ABSTRACT

This article examines the short story genre, which is popular among academics worldwide and literary scholars. Identifying the stories, their unique traits, and how these traits have changed from the first short story works to the present is the study's goal. The following tasks made up this goal: a theoretical assessment of the importance of the short story genre in world literature. In addition, through the evolution of the short story, it is necessary to reveal how this genre has developed over time through examples of short stories in world literature, and to highlight the specific aspects of the short story genre against the background of historical conditions, literary currents and socio-political views. To analyze the evolution of the short story, this article uses the following research methods: comparative historical and sociological methods. The results of the study include the discovery of genre characteristics, terminology and concepts. The conclusion is that the study of the conventions and characteristics of the short story genre has been echoed by literary theorists, from Geoffrey Chaucer's *Canterbury Tales* and Giovanni Baccaccio's "The Decameron," to the genre requirements of contemporary short stories, to the main theme motif of short stories. To deepen and enrich the analysis, the authors include Edgar Allen Poe, Brender Matthews, V.G. Belinsky, Dilmurod Kuronov, J. F. Guimaraes, Anton Chekhov, R. and M. Shapard and W.S. It draws on the work of scholars and literary theorists such as Penn, providing valuable insights into their specific views of the genre. This article will reveal the importance of the short story genre not only in the previous era, but also in the modern literary artistic culture.

KEY WORDS

Motif, theme,
character traits, literary
environment, gradual
development, scientific
research, artistic culture,
analysis, literary trends,
genre requirements.

Received: March 5, 2024

Accepted: March 30,
2024

Available online: May 2,
2025

²⁴ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Davlatova V. The gradual improvement of the short story genre in world literature. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 300-317.

ЭВОЛЮЦИЯ ЖАНРА КОРОТКОГО РАССКАЗА В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Давлатова Вазира Отабек кизи

Преподаватель кафедры

практики английского языка,

независимый соискатель

Узбекский государственный университет

мировых языков Ташкент, Узбекистан

Email: vaziraotabekovna97@gmail.com

Orcid ID: 0009-0005-9100-5011

+ 998901105601

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется жанр короткого рассказа, который привлекает внимание исследователей всего мира, в том числе и литературоведов. Цель работы – дать определение жанра рассказа, выявить его специфические особенности и проследить трансформацию данных признаков, начиная с самых ранних произведений, созданных в этом жанре, до современных рассказов. Достижение этой цели требует, в том числе, решения задачи теоретического обоснования роли жанра короткого рассказа (новеллы) в мировой литературе. Кроме того, наблюдая за эволюцией новеллы, необходимо на основе анализа научных исследований, посвященных описанию и анализу образцов жанра в мировой литературе, проследить, как она изменялась с течением времени, а также установить специфические свойства жанра новеллы на фоне исторических условий, литературной среды и литературных направлений, а также общественно-политических взглядов авторов. Для анализа эволюции новеллы в статье используются сравнительно-исторический и социологический методы исследования.

Результаты исследования включают в себя выявление жанровых особенностей, уточнение терминологии и установление различий между значениями (жанр рассказа и новеллы - как разные жанры внутри малой эпической формы или как один жанр – жанр рассказа при отсутствии их разграничения (в узбекском литературоведении). Вывод состоит в том, что изучение формирования традиции и жанровых характеристик короткого рассказа было прослежено теоретиками литературы начиная с «Кентерберийских рассказов» Джеффри Чосера и «Декамерона» Джованни Боккаччо и до жанровых норм современных рассказов, до их основных тем и мотивов. Для углубления и обогащения анализа в число авторов теоретических работ были включены такие ученые, авторы и литературные критики, как Э.А. По, Б. Мэтьюз, В.Г. Белинский, Д. Куронов, Дж.Ф. Гимарайнш, А.П. Чехов, М. Шапард и Р.П. Уоррен. Выводы, сделанные ими, содержат ценную информацию о специфике изучаемого жанра. Данная статья показывает значение жанра новеллы не только для предыдущих эпох, но и для современной литературно-художественной культуры.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Мотив, канон, характерные особенности, литературная среда, эволюция, научное исследование, художественная культура, анализ, литературные тенденции, жанровые требования.

JAHON ADABIYOTIDA QISQA HIKOYA JANRINING TADRIJIY TAKOMILI

Davlatova Vazira Otabek qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili amaliy fanlar kafedrası o‘qituvchisi,

Mustaqil izlanuvchi

Toshkent, O‘zbekiston

Email: vaziraotabekovna97@gmail.com

Orcid ID: 0009-0005-9100-5011

+ 998901105601

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dunyodagi ko‘plab kitobxonlarning e‘tiborini o‘ziga jalb qilayotgan qisqa hikoya janri o‘rganilgan. Maqolaning asosiy maqsadi – qisqa hikoyaning dastlabki namunasidan tortib hozirgi kungacha bo‘lgan hikoyalarning xususiyatlari va ularning rivojlanishdagi o‘zgarishlarini tahlil qilishdir. Bu maqsadga erishish uchun maqolada qisqa hikoya janrining jahon adabiyotidagi ahamiyatini nazariy jihatdan aniqlash vazifalar belgilangan. Bundan tashqari, qisqa hikoyaning tadrijiy takomili orqali ushbu janr vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanganlini ilmiy tadqiqotlar va jahon adabiyoti qisqa hikoya namulari orqali ochib berish hamda tarixiy sharoit, adabiy muhit va adabiy oqimlar, ijtimoiy-siyosiy qarashlar fonida qisqa hikoya janrining o‘ziga xos qirralarini yoritiladi. Qisqa hikoyaning tadrijiy takomilini tahlil qilish uchun bu maqolada Qiyosiy tarixiy va sotsiologik tadqiqot tahlil metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari - janr xususiyatlarini, atama va tushunchalarni (“short story” “qisqa hikoya”, short-short story janri “eng qisqa hikoya” janri kichik epik turga kiruvchi hikoya janridan alohida janr sifatida kiritilishi: o‘zbek adabiyotshunosligida “qisqa hikoya” janri, alohida janr sifatida qaralmagan”) kashf qilishini o‘z ichiga oladi. Qisqa hikoya janri kononlari va xarakterli xususiyatlarini o‘rganish adabiyotshunoslar tomonidan Jefri Choserning “Kenterberi hikoyalari” va Djovanni Bakachchoning “Dekameron” dan boshlab o‘rganilgan bo‘lsa, hozirgi kundagi zamonaviy qisqa hikoyalarida qo‘yiladigan janr talablaridan tortib, qisqa hikoyalarning asosiy mavzu motivigacha o‘z aksini topgan. Tahlilni chuqurlashtirish va boyitish uchun muallif Edgar Allen Po, Brender Metyuz, V.G.Belinskiy, D.Quronov, J.F.Guimaraes, Anton Chexov, R. Shapard va W. Penn kabi adabiyotshunoslar nazariyalariga murojaat qiladi, ularning qisqa hikoya to‘g‘risida o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida qimmatli tushunchalarga tayanadi. Ushbu maqola qisqa hikoya janrining nafaqat oldingi davridagi hamda hozirgi zamonaviy adabiy badiiy madaniyatdagi ahamiyatini ochib beradi.

KALIT SO‘ZLAR

Motiv, konon, xarakterli xususiyatlar, adabiy muhit, tadrijiy takomil, ilmiy tadqiqotlar, badiiy madaniyat, tahlil, adabiy oqimlar, janr talablari

INTRODUCTION

A short story is a type of mini-epic that represents three elements: It represents a single action that takes place in one place, in one day. V.G. Belinsky's description of this genre characteristic is the summary of the short story: "Once upon a time and somewhere in the story" is an episode from the unbroken poem of the human destiny. A story is a book broken up into a thousand chapters. Some stories and incidents are insufficient for a drama or novel, but ultimately represent the most profound and unforgettable life lessons preserved for centuries. The narrative selects these stories and incidents and places them within its specific parameters. According to Edgar Allan Poe's "Philosophy of Composition", the most crucial rule is that a short story should be read in a single sitting (Alan, 1984; 77). The short tale is "a joyful art, a vivid and moving entertainment; it may be frightening" according to H. G. Wells (Fatma & Gulnaz, 2012; 2). Dilmurod Kuronov, in his book "Literary Dictionary of Science," there is a transition between the story and the novel: in the story there is only one story from the hero's life, in the novel there is a large period of the hero's life in the complex system of social relations, in the story there is a stage of the hero's life, in the story the story is the focus of the story, in the novel the focus is on the world perceived by the hero, the hero is always in the middle of the story. (Kuronov, 2004; 388) Short stories don't have a standard length. In terms of word count, there is no formal boundary between a story and a novel. In a short story, a character, an event, and an emotion, or a situation involving many emotions, are all derived from a single story. Before the 19th century, the short story was not considered a literary genre, although many consider it a modern genre, as old as our language. In the distant past, humanity has enjoyed all kinds of short stories based on fables, such as romances, morality tales, short and historical stories, fairy tales. But it was not the 19th and 20th century that gave these types of short stories the term "short story" at the time, but the beginning of the short story. These stories have spread through written and oral traditions in different countries and cultures. So Santos mentioned that a short story emerged from an oral tale, a fable (Santos, 2012; 25). The oral storytelling customs that led to Homer's lyrical epics, including the

Iliad and the Odyssey, served as the model for short stories in the beginning. These oral narratives, which often contain recurrent phrases and epithets, are frequently presented in song or rhythmic form. Stories have been adapted, translated, and remembered using these stylistic devices as mnemonic aids.

The oral tradition of storytelling in Europe dates back to the 14th century, with Geoffrey Chaucer's "Canterbury Tales", Giovanni Baccaccio's "Decameron", and "One Thousand and One Nights", a collection of short stories. "The Canterbury Tales" (written around 1388-1400) is a medieval literary work by the poet Geoffrey Chaucer (1343-1400 AD), consisting of twenty-four tales in many literary genres, ranging from fate to love, marriage, pride, and death. After the introduction, each tale is told by one of the heroes (thirty-two in all) who make the pilgrimage to Thomas Becket's Shrine in Canterbury. The collection of folk tales "One Thousand and One Nights" is a collection of fairy tales written mostly by Middle Eastern and Indian authors of unknown origin and authorship. "The Thousand and One Nights" is a collection of fairy tales that have evolved over the centuries. Initially collected orally, it was gradually expanded with the addition of new oral tales in different times and places. The collection went through six stages of development, with additions from Persian, Arabic, and Egyptian sources, and in its final version included tales of anti-Islamic crusades and Mongol influence.

The architecture of the short story: structure and form. There are connections between mythology, folklore, romance, genre theory, cognitive science, narratology, speech analysis, and the visual arts through discussions presented as short stories. Initially intended to bridge poetry and fiction, the short tale has evolved to show its versatility (Hanson, 1985; 47). In addition to the novel and the lyric, the short story is also associated with the essay, the letter, the cinema, and the photograph, as well as the painting and visual arts, and the short story is seen as a close cousin of these fields. The short story has been likened to a form at the margins, because the genre of the story has been theoretically neglected for many years. Irish writer Frank O'Connor was the first to define the short story as "the lonely voice of outlawed

figures wandering about the fringes of society”. In his view, the short story “never had a hero”. Mary Louise Pratt also links the short story to regional, gender, and political marginalization (Saeed Abbasi & Al-Sharqi, 2016; 2) He believes the genre will flourish in new groups emerging in national literatures or in regions seeking to assert their voice in the process of decolonization (Pratt, 2012; 83). Because the short story is situated at various intersections, defining the genre of the short story has been problematic (Gillespie, 1967; 117). By stating this point, the author implied that in some countries, including America and France, a short story was developed well as a genre in the XIX century, while in other countries in England and other countries, it was not established well. Attempts to clarify have been very varied: short stories have been approached in terms of unity (Poe, Brander Matthews), brevity, intensity, and sharpness (Oates, Bader, Friedman, Cortázar) (Carol, 2012; 107), lyricism (Lukács, Moravia), subject matter (O’Connor, 2012; 87), concept, idea, and mystery (Exenjbbaum, May, Rohrberger), hybridity (May, Pratt) (May, 2012; 72), fractals (Leslie Marmon Silko), and conclusion (Lohafer, Gerlach) (Lukács, 51; 1971). However, it’s still hard to pinpoint the unique characteristics that set it apart from other genres. Different problems and perspectives have also informed the discourse in this genre: the emergence of the short story in myth and oral narrative (May); its focus on the inexpressible (Rohrberger); the issues of length in the form of a modern interest in the minimalists (Zavala, 2007; 86); its association with fragments, endings, or frames (Reid, 1963; 83) or the shared relationship of the short story with novels, poems, autobiography, letter writing, music, etc. According to the Russian formalist Boris Eikhenbaum, the short story is the basic elementary form that has retained its strong connection with myth, shortened and concentrated. He believed the short story and the novel were not merely different, but also diametrically opposed. The novel is synchronous, with elementary form. The primary distinction between them is their length. The short story, on the other hand, uses the metaphorical language of poetry, along with its immediacy and suggestion strategies, while sharing genre traits with the book. Despite using the same literary format, the novel and the short tale have different artistic styles (Shaw, 1995; 3).

American culture is considered a pioneer of the short story. In the early 19th century, Washington Irving's "Rip Van Winkle" (1819), Nathaniel Hawthorne's "Twice-Told Tales" (1837), and Edgar Allan Poe's "The Fall of the House of Usher" (1839) created the first short stories.

METHODS

This article uses historical comparative and sociological, which are the main methods of scientific creative methods, to analyze and study the empirical development of the narrative genre in world literature. In the comparative historical method, the importance and development of the short story genre in English and American literature are historically compared: while the short story genre originated and developed in American literature, this genre is ignored in English literature, and the main focus is on the novel genre, which is why the "Three-volume novel" system is cited as the basis. By contrasting the American and British short story genres, Brender Matthews explains why the American short story genre is more advanced than the English short story genre, and why the English "three-volume novel" system creates less demand for the short story genre in the UK: writers of short stories are not financially incentivized and popular, while writers of novels in three volumes are well paid. As a result, most writers refuse to write short stories. In the 19th century, there were far fewer short stories in English literature than in American literature. However, some of the shortest pen-wielding authors in English literature are Stevenson, Besant, and Anstey.

The sociological analysis method was used, which analyzes the ideological aspects of the short story. In this case, the artistic reality of life events process (Kipling was deeply affected by the tragic disappearance of his daughter, and wrote the sociological method story called "they". In this story, the injustice of society is explained by the cruelties that are inflicted on young children. The excitement of the story and the unanswered questions surrounding the children reveal Kipling's grief and longing for his missing daughter) and the social roots of the artistic elements.

RESULTS

In 1885, in the American literary magazine “Lippinoots”, Brender developed the laws of the short story, thereby introducing it to literary critics as the “short story” genre. He distinguished between the novel and the short story, and set the following requirements for the latter: 1. Originality 2. unity 3. compression 4. brilliance of style 5. action 6. form 7. substance 8. fantasy (if possible) (Stanhope, 1927; 7). That same year, Matthews became the first person to call a new genre the “short story” (Saeed Abbasi & Al-Sharqi, 2016; 2)

. It is interesting that in Uzbek literature, there is still no “short story” as a genre. His book “The Philosophy of the Short Story” (1901) is also dedicated to the short story genre. In this work, Brender Matthews discusses the differences between the novel and the story, noting that, although the short story genre was shaped by Chaucer and Boccaccio, there was no writer who wrote in the short story genre until Hawthorne and Poe, but many novelists during these five hundred years: the unity of expression in the short story is absent in the novel genre, and in this respect the short story resembles the classic French drama, just as the short story consists of one place, one day, one character. The second difference is that the main theme of the novels is love, because in this genre, the love theme is the means by which the long-running events are kept interesting until the end. There are also novels that are not based on the theme of love (Robinson Crusoe), but most novels emphasize that love is the main tool of conversation: *“However, the author of short tales is not subject to such restrictions. Of course, he can write a story about love if he wants to, and if it organically and enrichingly enters his story. However, he doesn’t have to worry about love at all unless he wants to. Some of the best short tales are also love stories, such as “Margery Daw” by Mr. Aldrich, “Mrs. Knollys” by Mr. Stimson, and “Love in Old Clothes” by Mr. Bunner. However, most of them are not love stories. I believe that if we selected the top ten short stories, we would discover that less than half of them mentioned love at all. The love of a man for a woman, which is typically the main topic of discussion in a novel, is barely mentioned in the “Snow Image,”*

“Ambitious Guest,” “Gold Bug,” and “Fall of the House of Usher.” (Lippincott’s Magazine, October 1885). In addition, by contrasting the American and British short story genres, Brender Matthews explains why the American short story genre is more advanced than the English short story genre, and why the English “three-volume novel” system creates less demand for the short story genre in the UK (Zverov 1999; 54): writers who write only three-volume novels are well paid, while short story writers do not receive financial incentives or popularity. As a result, most writers are reluctant to write short stories. In the 19th century, there were far fewer short stories in English literature than in American literature. For example, the short-story genre in English literature includes authors such as Stevenson, Besant, and Anstey. In the 1880s, the modern short story emerged and developed in Britain. In English literature, the most famous short story writers were R. L. Stevenson (1850-1894), Rudyard Kipling (1895-1936), and H. G. Wells (1866-1946). In contrast, American literature lacked the “three-volume novel” system, which judged a work of fiction not by its length or shortness, but by its semantic quality and quality, so that popularity and good financial incentive were also achieved through writing short stories. *“The United States has a demand for short stories that Great Britain does not, or at least not, to the same extent. For the American magazine, the short story is important. However, the serial novel is the only significant item in the British magazine, “The writer of three volumes is the best paid of literary laborers in England.” In England, three-volume novels have supplanted short stories” (Lippincott’s Magazine, October 1885).* In French literature, the short story is known as Émile Zola, and in Russian literature, it is known as Turgenev, who commented that in other countries, the short story is not yet available. Effie May Stanhope, in her 1927 study *Six Representative American Masters of Short Story Technique*, divided this period of the short story into the following phases:

- a) Washington Irving (1783-1859) - first interval - from Irving to Hawthorne
- Nathaniel Hawthorne (1804-1864) - the second interval - from Hawthorne to Po

- b) Edgar Allen Poe (1809-1849) - the third interval - from Poe to Bret Harte
- c) Bret Harte (1836-1902) - fourth interval - from Harte - to Hamlin Garland
- d) Hamlin Garland (1860-1940) - fifth interval - from Garland to O. Henry
- e) O. Henry (1862 - 1910) (Stanhope, 1927; 7)

Washington Irving was the first writer to use “local color” effectively, using artistic details to portray the nationalities, people, and landscapes of America in his stories, and bringing humor to the genre to make his short stories appealing. Hawthorne’s contributions to the short story include depicting only one critical situation, that the short story ends with a moral judgment, and that the short story is enriched with themes from German fantasy romance with moral overtones. And Edgar Allen Poe systematized the short story genre, bringing to it a unity of structure and wholeness of effect, and also removing the short story from its everyday themes, giving the short story a journalistic aura and appearance. In English literature, Walter Scott’s “The Two Drovers”, written in 1827, is the first short story in the genre. Overton, W. and A. J. (1986) “Scott, the Short Story and Its History: The Two Drovers” contains an analysis of the above story by Walter. Overton’s article examines the significance of Walter Scott’s short story “The Two Drovers” in terms of the development of the short story form and its historical expression. Summary of this article: The Origin of the Short Story: Overton acknowledges Scott’s influence on the emergence of the short story genre in English literature, noting his contributions alongside Walter Allen’s views on the subject. Scott’s short stories: He wonders why Scott wrote short stories, but then abandoned the form, and why it was not re-adopted by many British writers until the late 19th century. In this article, Overton selects “The Two Drovers” as the best example to consider the characteristics of Scott’s short stories, particularly its historical aspects. The works of Russian author Anton Chekhov, considered the indirect founder of the contemporary short story, also contributed to the advancement of scientific views about the genre. Through the introduction of new literary fiction trends and forms in the 1890s, Chekhov transformed the short story. His rejection of the narratives that make up the beginning, middle, and finish of his stories, his refusal to address the

characters, and his disregard for the composition's use of culmination and resolution all helped define a new style (Saeed Abbasi & Al-Sharqi, 2016; 2). His short story "A Letter to a Learned Neighbor" is a story in this style, with the introduction of a landowner named Vasily Bulatov, who is writing a letter to his neighbor, a scientist. In a condescending and somewhat humorous way, Vasili describes himself as "an insect without a brain". Despite his humble self-description, Vasili is impressed by the scientific achievements of his neighbor. At the same time, he expresses skepticism and even dismay about these scientific discoveries, calling them "sharp nails driven into my throat". His letter is full of spelling mistakes, again confirming his ignorance and contempt for the world of science. For example, he criticizes the scientific theories of a neighboring scientist, whom he calls the "pearls of wisdom":

"Автор текста выражает резкое несогласие с теорией эволюции человека от обезьян. Он считает, что если бы человек произошел от обезьян, то у него были бы хвост и грубый голос, а люди стали бы объектом показа в зверинцах. Автор использует сарказм и иронию, чтобы подчеркнуть свою точку зрения. Он задает риторические вопросы о том, почему люди носят одежду, а обезьяны нет, и почему люди любят женщин, если бы от них пахло обезьяной. В целом, автор текста выражает негативное отношение к теории эволюции и демонстрирует убеждение в том, что человек не мог произойти от обезьян." (Chehov, 1883) You claimed that humans evolved from ape tribes, from apes. Forgive me, but I don't agree with you on this important point. Because if the ruler of the world, the most intelligent breathing creature, had come from a stupid and ignorant ape, it would have been a monkey with a voice and a wild voice. If we were monkeys, the apes would have taken us to see the cities, and we would have paid to show each other, dance at the orders of the apes, or sat behind the bars.

This narrative style suggests the story has no plot, but rather an architecture with no beginning and no end, that invites the reader to think about the conclusion, to explore the meaning. And the famous English writer, Joseph Rudyard Kipling, was born in British India, which had a huge influence on his work. He made a significant contribution to English literary scholarship through his novels, short stories, and

poems. Popular story collections include the “Maugli” (“Jungle Book”), which was edited into a single full-length film in 1973 (with some episodes shortened), “Kim”, and “Just So Stories”. His literary legacy also includes “The Man Who Would Be a King” and “They”. It’s a collection of short stories, like “They” and “Mary Postgate”. Kipling’s mastery of the short story was widely recognized, and his children’s books testify to his ability to tell timeless stories with rhythm. His story, “they”, written in the sociological method in 1904, tells the story of a group of lost travelers in the village of Sussex, where he was born, who seek refuge in a wonderful house belonging to a blind woman who cares for children. And what’s surprising is that these children are reluctant to interact with this strange passenger and are suspicious and afraid of him. The mystery of these children’s identities and their flight from the stranger forms the core of the story. The theory is that Kipling was deeply affected by the tragic disappearance of his daughter a few years earlier. The story’s exciting setting and the unanswered questions surrounding the children reflect Kipling’s grief and longing for his missing daughter. Although he was offered prestigious positions, such as the Poet Laureate and a knighthood, he declined. However, his legacy has been controversial due to changing political and social conditions. While some continue to applaud his creative work, others criticize his views on colonialism. For example, his short story “The Man Who Would Be a King”, published in 1888, tells the story of two men who dream of becoming the king of Afghanistan. Their plan succeeds at first because they convince the locals of their divine status. However, when one of them is wounded by his wife, it becomes clear that they lack the divine qualities, revealing their human weakness. This betrayal of their divinity would lead to a swift revolt against them. This story is often seen as a commentary on British rule in India. In George Orwell’s essay “Shooting an Elephant”, he shows that the British Empire’s attempt to portray itself as a pillar and a god ultimately backfired. They had to expose their own faults and weaknesses, like any human, which led to a loss of respect and ultimately contributed to the downfall of their empire. Written during World War I in 1915, it describes the mental anguish of Mary Postgate, a loyal servant who secretly crushed Winnie, the son of

the family for whom she worked. Mary is devastated by the tragic death of Vinnie in a flight training exercise, but she hides her grief. When the downed pilot lands in his garden, he sees an opportunity to take revenge on the enemy for Vinn's loss. This story, with its ambiguous ending, can be interpreted in many ways. On the one hand, this can be seen as conflating Germans with patriotism, reflecting the strong anti-German sentiment of the time. Whatever the case, Kipling's literary legacy remains a controversial but influential figure in history, renowned for his unique portrayal of the British Empire and his ability to tell a great story. This genre of story reached its peak in the United Kingdom in the early 20th century. Although there is no maximum word length for short stories in English literary scholarship, they typically range from 1,600 to 20,000 words, which is much shorter than novels. According to researcher Shapard, writers have likened a novel to a mammal, a short story to a bird, and the shortest short story to an insect to make it easier to learn (Saeed Abbasi & Al-Sharqi, 2016; 2).

DISCUSSION

In 1937, Elizabeth Bowen noted that "The short story is a young art of this century and has developed simultaneously with cinema and photography" (May 1994; 152). In the words of Mary Rohrberger, the artistic work of Hickey is as old as the history of literature.... But the short story, as we know it today, is the newest of literary genres (Rohrberger, 1976; 80). Charles May notes the short story was, from its inception, a hybrid, combining the metaphorical style of Old Romanticism and the metonymical style of New Realism (May, 2013; 72). Although the short story has evolved on its own, it has been theoretically neglected compared to other genres, such as poetry, drama, epic, or novel. Half a century ago, it was not literary critics who theorized about this genre, but its practitioners: in the nineteenth century, Edgar Allan Poe, Herman Melville, and Anton Chekhov; and in the twentieth century, Henry James, Flannery O'Connor, Julio Cortázar, and Eudora Welty, among others. Although critical and theoretical investigation of the short story has developed during the final decades of the twentieth century, interest in the form has

been continuously increasing since the 1960s. The short story's rise as Poe's critical criticism facilitated a genre in the middle of the 1800s.

As the first theorist of the narrative genre, Poe discussed issues of form, style, length, design, authorial intent, and reader impact. Judging by the status of the short story as a genre, he considered it second only to the lyrical form in the pantheon of art. Its compact and unified form, which shares a lyrical nature, allows the short story to achieve effects that are unattainable in a novel. He also observed that the short story genre's brevity and intensity created a strong "undercurrent of suggestion". Poe was the first to consider the outcomes as the crucial elements of compositional strategies. Efforts to explore the short story as a relevant science can be seen in the theoretical collection "Coming to Terms with the Short Story", "Short Story Theories at a Crossroads" and "The Tales We Tell: Perspectives on the Short Story", 1983 by Susan Lohafer (Saeed Abbasi & Al-Sharqi, 2016; 2). Rather than any other components in a story, Lohafer connects the story with the closure elements and analyzes the reader's perception of the narrative and the pre-conclusion view. Similarly, John Gerlach's *Toward the End: Closure and Structure in the American Short Story* (1985) creates a comprehensive system of closure categories for the short story, based on the assumption that endings require us to read the entire text and endings themselves (Gerlach, 1985; 46). The study of autonomous short stories, which emphasized various interconnections between works in the same volume, introduced a new genre for theoretical analysis called sequential short story cycles (Forrest Ingram, 1971), sequential short stories (Luscher, 1989), and compositional short stories (Lund Dictacks, 1999; 148). As Rolf Lund Roxtein has pointed out, short story compositions go back to Boccaccio's "Decameron" or Chaucer's "Canterbury Tales" and are based on independent, but interconnected stories and episodes that represent the earliest of the tales. The study of short story composition focuses on the different textual strategies, networks of associations, and key patterns, themes, characters, and motifs that exist. Beginning in the 1980s, many studies have examined short works of art from different schools and artistic periods, such as

modernism or postmodernism. “Short Stories and Short Fictions, 1880-1980” (1985), by Clare Hanson, as well as her collection “Re-reading the Short Story” (1989), and Dominic Head’s “The Modernist Short Story” (1992), which analyzes the many ways in which modernism has altered the modern art form, replacing the subject with mood, the inner impression. “The Postmodern Short Story: Forms and Issues” (2003) by Farhat Iftekharudin also explores the next stage in the evolution of the narrative genre through the analysis of postmodernist works of art, a literary movement that emphasizes the fallacy of truth, the adaptation of artistic methods to the theme of the work of art. In the 1980s, Wayne launched two series, one on short fiction studies and the other on the critical history of the short story. Modern Fiction Studies published form-specific issues (1982) and the Dutch journal Poetics (1988); the Journal of the Short Story in English, founded in 1983, launched its first international conference in 1989, which was to become a biannual event; and by 1994, the short story genre, which formed the basis of the journal, had already established an autonomous field of study.

CONCLUSION

In this study, the definition of the short story genre was analyzed by several literary scholars and theorists, and the specific characteristics of the short story genre and genre conventions were partially revealed. From the earliest works in the short story genre to the present day, the stories and their characteristic changes, and the importance of the short story genre in world literature, were theoretically determined. Researchers have studied this genre in its phases to develop the requirements for writing a short story. In addition, through the development of the short story, it was revealed how this genre has developed over time through scientific research and world literature short story examples, and the specific aspects of the short story genre were highlighted against historical conditions, literary environment and literary currents, socio-political views. The conclusion is that the study of the conventions and characteristics of the short story genre has been echoed by literary theorists, from Geoffrey Chaucer’s Canterbury Tales and Giovanni Baccaccio’s

“The Decameron”, to the genre requirements of contemporary short stories, to the main theme motif of short stories. It is important to note that Brender Matthews used the term short story in 1885. Although the short story was declared a separate genre, it was not yet recognized as a separate genre in Uzbek literature. To deepen and enrich the analysis, the authors include Edgar Allen Poe, Brender Matthews, V.G. Belinsky, Dilmurod Kuronov, J. F. Guimaraes, Anton Chekhov, R. and S. Shapard, and W.S. Scholars and literary theorists such as Penn have been consulted, providing valuable insights into their specific views of the genre.

REFERENCES

1. Alberto Moravia. (1954). The short story and the novel. In C. May (Ed.), The new short story theories (pp. 147-151).
2. Allan H. Pasco. (1991). On defining short stories. In C. May (Ed.), The new short story theories (pp. 114-130).
3. Anton Chekhov. (1883). A letter to a neighbour.
4. Bardolph, J. (2001). Telling stories: Postcolonial short fiction in English. Amsterdam: Rodopi.
5. Bader, A. L., & Friedman, N. (1945). The structure of the modern short story, and what makes the short story short? In C. May (Ed.), The new short story theories (pp. 107-115, 131-146).
6. Belinskiy, V. G. (1948). *Sobr. Soch.* (Vol. 3, pp. 112-113).
7. Bowen, C. (1952). The Faber book of modern short stories (p. 256). In C. May (Ed.), The new short story theories.
8. Chekhov, A. (1883). A letter to a neighbour.
9. Clare Hanson. (1985). Short stories and short fictions, 1880-1980. London: Macmillan.
10. Cortázar, J. (1980). Some aspects of the short story (p. 246).
11. Douglas Hesse. (2011). A boundary zone: First-person short stories and narrative essays. In L. Lohafer & C. Clarey (Eds.), Short story theory at a crossroads (pp. 85-105).

12. Fatma, G. (2012). A short history of the short story: Western and Asian traditions. Modern History Press.
13. Farhat Iftekharudin. (2003). Contemporary debates on the short story. Westport, CT: Praeger.
14. Fernández, J. F., & Bretones. (2007). Contemporary debates on the short story. Bern: Peter Lang.
15. Gillespie, G. (1967). Novella, nouvelle, novela, short novel: A review of terms. *Neophilologus*, 51(1), 117-127.
16. Gelder, K. (1984). The short stories of Robert Louis Stevenson.
17. Guimaraes, J. F. (2012). The short-short story: A new literary genre. Strategic Book Publishing.
18. Hanson, C. (1989). Re-reading the short story. New York: St. Martin's.
19. Lukács, G. (1971). The theory of the novel. Cambridge, MA: MIT Press.
20. May, C. (1996). Prolegomenon to a generic study of the short story. *Studies in Short Fiction*, 33(4), 461-473.
21. New, W. H. (1987). Dreams of speech and violence: The art of the short story in Canada and New Zealand. Toronto: Toronto University Pre.
22. Poe, E. A. (1984). Edgar Allan Poe: Essays and reviews. Library of America.
23. Pratt, M. L. (1981). The short story: The short and the long of it. In C. May (Ed.), *The new short story theories* (pp. 104).
24. Quronov, D. (2004). Introduction to literary studies. People's Heritage Publishing House named after Abdulla Qodiriy.
25. Reid, I. (1999). Generic variations on a colonial topos. In *The Tales we tell* (pp. 83-90).
26. Santos, A. (2012). The paratactic structure in the Canterbury tales: Two antecedents of the modern short story. In V. Patea (Ed.), *Short story theories: A twenty-first-century perspective* (pp. 25-48). New York, NY: Rodopi.
27. Shapard, R. (2012). The remarkable reinvention of very short fiction. *World Literature Today*, 86(5), 46-49.

28. Shaw, V. (1995). The short story: A critical introduction (3rd ed.). Longman. (Original work published 1983)
29. Zverev, A. M. (1999). Vashington Irving M. (Vol. 2, pp. 55–96). ISBN 5-9208-0008-9.
30. https://en.wikipedia.org/wiki/Short_story
31. <http://community.worldheritage.org/>

UDC (UO‘K, YDK) 82.01.09

**INGLIZ ADABIYOTIDA ANIMALISTIKA JANRI GENEZISI VA
UNING TADRIJIY TAKOMILI²⁵*****Yuldosheva Zulfizar Sobir qizi***

Mustaqil izlanuvchi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

zulfizaryuldasheva56@gmail.com

[Orcid ID: 0009-0008-7125-3327](https://orcid.org/0009-0008-7125-3327)**ANNOTATSIYA**

Ushbu maqola animalistika janri tarixi, uning rivojlanish bosqichlari, badiiy adabiyotda hayvonlar obrazlari, insonlar va hayvonlar o‘rtasidagi munosabatlarni adabiyotda ramziy aks etishi hamda tarixiy asoslariga bag‘ishlangan. Maqolada hayvonlar tasviriga asoslangan animalistika janrining badiiy adabiyotda faqat tabiiy dunyoning bir qismi sifatida emas, balki insoniy muammolarni aks ettiruvchi, ijtimoiy tanqid uchun qulay vosita sifatida qaralishiga ilmiy-nazariy munosabat bildirilgan. Animalistika janrida ijod qilgan ingliz adiblari Jonatan Svift, Villiam Rosko, Charlz Dikkens, Levis Keroll, E.Lirr, Charles H.Karpenter, Maykl Morpurgolarning animalistika janrida yozgan asarlarini o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish maqsad qilingan. Badiiy adabiyotda hayvonlar obrazining insoniy xarakterlari va ijtimoiy muammolarni aks ettirishdagi roli, shuningdek, hayvonlarning simbolik ma’nolarini o‘rganish masalalari ham yoritilgan. Shuningdek maqolada ingliz adabiyotida hayvonlar tasvirining kengayishi va uning o‘ziga xos uslublari tahlili qiyosiy, madaniy-tarixiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Ingliz adabiyotida animalistika janrining elementlari, hayvonlar va insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tasvirlash va uning tadrijiy takomilini tadqiq qilish, hamda janrning ilmiy-nazariy mohiyatini o‘rganishdan iborat.

KALIT SO‘ZLAR

Animalistika,
folklore, genetika, ramz,
timsol, majoziylik,
antropomorfizm,
psixologik metod,
antropologik uslub.

Received: January 3, 2025**Accepted:** March 17, 2024**Available online:** May 2,
2025

²⁵ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Yuldosheva Z. Ingliz adabiyotida animalistika janri genezisi va uning tadrijiy takomili.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6). — B. 318-330.

ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ АНИМАЛИСТИЧЕСКОГО ЖАНРА В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Юлдошева Зулфизар Собир кизи

Независимый исследователь

Узбекский государственный

университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

zulfizaryuldasheva56 @gmail.com

Orcid ID: [0009-0008-7125-3327](https://orcid.org/0009-0008-7125-3327)

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена истории жанра анималистики, этапам его развития, образам животных в художественной литературе, их символическим значениям, отношениям между людьми и животными, роли анималистики в литературе, а также историческим основам этого жанра. В статье автором высказывается научно-теоретическое мнение о том, что образы животных в жанре анималистики в художественной литературе воспринимаются не только как часть естественного мира, но и как средство отражения человеческих проблем и удобный инструмент для социальной критики. В статье также анализируются особенности произведений таких английских писателей, как Джонатан Свифт, Уильям Роско, Чарльз Диккенс, Льюис Кэрролл, Эдвард Лирр, Герберт Карпентер и Майкл Морпургол, написанные в жанре анималистики. Рассматривается роль образа животных в отражении человеческих характеров и социальных проблем, а также символическое значение данного вида образов. Для исследования расширения функций образов животных в английской литературе и их стилистических особенностей в статье используются сравнительный и культурно-исторический методы анализа. В работе с научно-теоретической точки зрения произведено описание жанровых признаков анималистики в английской литературе, раскрыта взаимосвязь между животными и людьми, а также прослежено постепенное развитие этого жанра.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Анимализм, фольклор, генетика, символ, образ, метафора, антропоморфизм, психологический метод, антропологический стиль

THE GENESIS AND EVOLUTIONARY DEVELOPMENT OF THE ANIMALISTIC GENRE IN ENGLISH LITERATURE

Yuldosheva Zulfizar Sobir qizi

Independent researcher,

Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

zulfizaryuldasheva56@gmail.com

Orcid ID: [0009-0008-7125-3327](https://orcid.org/0009-0008-7125-3327)

ABSTRACT

This article is devoted to the history and development of the animalistic genre, including its representation of animal imagery in literary works, the complex relationship between humans and animals, its symbolic significance, and the genre's role in literature and its historical origins. The author posits a scientific and theoretical perspective regarding the animalistic genre in literature, which portrays animals not only as a component of the natural world but also as a vehicle for exploring human concerns and a useful tool for social commentary. The article examines the literary works of English authors who wrote in the animalistic genre, including Jonathan Swift, William Roscoe, Charles Dickens, Lewis Carroll, Edward Lear, Herbert Carpenter, and Michael Morpurgo. The focus is on identifying the unique characteristics of their works in this genre. It also highlights the role of animal images in reflected human character traits and social problems, as well as the symbolic meaning of animals. In addition, the article employs comparative and cultural-historical analysis methods to investigate the proliferation of animal depictions in English literature and their distinct stylistic characteristics. The examination of the elements of the animalistic genre in English literature, the representation of interactions between animals and humans, its gradual evolution and the continued representation of this genre are also examined from a scientific-theoretical point of view.

KEY WORDS

Animalism, folklore, symbol, image, metaphor, anthropomorphism, psychological method, anthropological style.

KIRISH

Zamonaviy jahon adabiyotshunosligida animalistika janri uning genezisi, badiiy takomili, ramziy ma'nolari adabiyotdagi tutgan o'rni hamda tarixiy asoslari doimiy e'tiborni tortib kelmoqda. Animalizm insonning tabiatga bo'lgan munosabati, hayvonlar va ularning atrofdagi dunyodagi o'rni, axloqiy va ekologik masalalar bilan bog'liq. Antik davr adabiyotidan boshlab, g'oyani, maqsadni ifodalash uchun ramz va timsollardan foydalanganliklari ilmiy manba'alardan ma'lum. Animalistik adabiyot uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Uning ildizlari uzoq qadim zamonlarga – yer yuzida hayot paydo bo'lgan davrlarga borib taqaladi. Inson va hayvonlarni uzoq evolutsion taraqqiyot birlashtirib turadi. Bu taraqqiyot davomida hayvonlar insonlarga qiyinchiliklarni yengib o'tishda yaqindan yordam berdi. Aynan shu sababli ham insoniyat hayvonlarga tahsinlar o'qiydi, ularni olqishlaydi, ularga ta'zim qiladi, haykaltaroshlikda, arxitekturada, tasviriy san'atda va, nihoyat, badiiy adabiyotda o'zi yaratgan eng sara asarlarni ularga bag'ishlaydi.

Adabiyotshunoslikda animalistika janrida yaratilgan asarlarni badiiy xususiyatlarini o'rganish, majoziy tasvir, majoziylikni hosil qiluvchi vositalar, ramz, qush, va hayvonlar tasviri, tabiat voqea hodisalari, ramziy-majoziy talqin bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shuningdek, jahon adabiyotshunosligida animalistik adabiyot bilan bog'liq bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, Michigan universitetida "Insonlar va hayvonlar: hindular tafakkuri va Amerika talqini" nomli tadqiqot amalga oshirilgan bo'lsa (Vigil K., 2011), Kanadaning Ottava universiteti olimasi "Badiiy adabiyotda jonivorlar hayoti" mavzusidagi dissertatsiyasini himoya qildi (New H., 1982). Badiiy adabiyotda ham respublikamizda "Inglizabon g'arb adabiyoti va o'zbek adabiyotida animalistika janri xususiyatlari" nomli tadqiqotda ikki mamlakat adabiyotini qiyoslash orqali animalistika janrining o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan (Ashurova D., 2020).

Shu doirada animalistika janri genezisiga nazar solish, shu ma'noda animalizmning ramziy timsoliy ma'nolarini, badiiy mohiyatini ilg'or adabiy usullarni tatbiq etgan holda ochib berish jahon adabiyotshunosligida dolzarb

masalalardandir. Badiiy adabiyotshunoslikda o'z o'rniga ega bo'lgan animalistika janri bugungi kunga kelib o'zining kitobxonlariga ega.

ASOSIY QISM

Animalistika — bu hayvonlar, ularning tabiati, ongini, hissiyotlarini, hayvonlar va odamlar o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga bag'ishlangan adabiy janr hisoblanadi. Animalistika janrining genezisi, avvalo, xalq og'zaki adabiyotiga borib taqaladi. Hayvonlar haqidagi adabiyotning asosiy badiiy tamoyillari xalqlarning folklorida (og'zaki ijodida) aniqlangan bo'lsa, umumiy animalistik motivlarni har bir xalq va har bir milliy adabiyot vakillari o'zlaricha ishlab chiqqanlar. Xalq folklori — milliy madaniyatning bir qismi sifatida, insonlarning tabiatga, hayvonlarga va o'zaro munosabatlariga bo'lgan qarashlarini ifodalaydi. Ko'plab ertaklar, rivoyatlar, afsonalar va xalq she'riyatida hayvonlar odatda insonlar bilan bog'lanadi.

Bunday asarlar hayvonlarni nafaqat tabiiy dunyoning bir qismi, balki odamlarning hissiyotlarini va ijtimoiy muammolarini ifodalovchi vosita sifatida ishlatadi.

Hayvonlar ko'pincha **simvolik** ma'noga ega bo'lishi mumkin: ular ba'zan kuch, erkinlik, yoki befarqlikni ifodalasa, ba'zan esa yovuzlik, axloqsizlikni tasvirlash uchun ishlatiladi. Animalistika janrining genezisi shu tarzda xalq folkloridagi **hayvonlarning antropomorfizmi** (grekcha anthropos-inson va morpheo-shakl, ko'rinish yoki *shaxslashtirish* deb [odam](#) bo'lmagan mavjudot, hodisa yoki mavhum narsalarni odamsimon yoki odam xulqiga ega qilib tasvirlashga aytiladi). (Harper D., 1858.) va **simvolizmi** orqali shakllanadi.

Xalq ertaklarida hayvonlar tez-tez odamlar kabi o'ylaydigan, gapiradigan, his-tuyg'ularni boshdan kechiradigan mavjudotlar sifatida tasvirlanadi.

Ular doimo ijtimoiy jamiyatning muammolarini hal qilishga yordam beradi yoki o'zlariga xos darslar beradi. Ertaklarida **to'ng'iz, quyon, bo'ri, qushlar** va boshqa hayvonlar tez-tez «insoniy» xususiyatlarga ega bo'lib, ular jamiyatdagi o'zgarishlar yoki ijtimoiy tartibni tasvirlashda qatnashadi. Hayvonlar ko'pincha insonlarga o'xshab **gapiradi, harakat qiladi** va **fikr yuritadi**. Ular ko'pincha biror muammoni hal qilishda yoki qahramonga yordam berishda muhim rol o'ynaydi.

Masalan, o'zbek xalq ertaklaridagi **qoplon** yoki **bo'ri** kabi kuchli va shijoatli hayvonlar qahramonlarga yordamlashadi, yoki **quyon** va **maymun** kabi o'ynoqi va aqlli hayvonlar odamlarni o'rgatish va hikmatlar berish orqali ko'rsatiladi. Xalq folklorida hayvonlar o'z o'rnini ko'pincha mifologik belgilar sifatida topadi. Masalan, **bo'ri** ko'plab xalqlarda kuch va jur'atni, **qaldirg'och** — erkinlik va yozni, **mushuk** esa sir va sirli olamni ifodalaydi. Bu hayvonlarning tasvirlari ko'pincha qadimiy miflar va dostonlarda ham uchraydi. Hayvonlar, shuningdek, xalqning **axloqiy qadriyatlari** va **tabiatga bo'lgan munosabati** haqida tasavvur beruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Hayvonlarning avtobiografiya janri yoki umumiy animalistik asarlar esa, asosan, ularning insonlarga o'xshash fikrlarini, his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini ochib ko'rsatadi. Bu janr ko'pincha xalq adabiyotidagi hayvonlarning ijtimoiy va axloqiy simvolik rolini yanada chuqurlashtiradi. Bunday asarlar, masalan, **Aesopning ertaklari**, **Eski Yunon mifologiyasi**, Ezopning masallari yoki **Daniya xalq ertaklari** kabi klassik namunalar orqali adabiyotga kirib kelgan. Bu janrning shakllanishida xalq folklori muhim rol o'ynagan. Xalq og'zaki adabiyotidagi hayvonlar, o'zaro munosabatlar va hikmatlar, hayvonlarning insoniy fazilatlarini o'rganishga yordam beruvchi vositalar bo'lib, ular adabiyotda, ayniqsa, animalistika janrida kengaygan. Shuningdek, yozma adabiyotda, jumladan insoniyat badiiy tafakkurining eng ko'hna va o'lmas namunalaridan biri bo'lmish "Avesto"da jonivorlarga, ayniqsa qushlarga chuqur hurmat bilan qarashgan. Keyinroq jonivorlar adabiyotshunoslikda bir vositachi sifatida tasvirlanib, muallif o'z maqsadini amalga oshirish uchun hayvonlarni kerak bo'lganda ishlatadi, kerak bo'lmaganda ishlatmaydi.

Jahon adabiyotshunosligida hayvonlar obrazini uchratish mumkin bo'lgan asarlar juda ko'plab topiladi. Shuningdek, antik adabiyotda jonivorlarni tasvirlashning ma'lum bir qolipi, me'zoni shakllandi. Turli xalqlarga tegishli bo'lgan masallarda hayvonlar va jonivorlar asosiy obrazlarda tasvirlandi. Adabiyotda hayvonlar obrazini yaratish bo'yicha birinchilardan bo'lib folklorshunoslar qiziqdi. Hayvonlar haqidagi ertaklarni ilmiy tadqiq etish XIX asrda aka-uka Vilgelm va Yakob Grimmlar tomonidan boshlangan. XX asrda nemis

olimlari (Tiele.G., 1908), (Gunkel.X.,1921), (Kron.K.,1926) va fransuz olimlari (Kozre.K.,1889), (Ervi.L.,1893-1894), (Yansens.J.,1955), (Bornak.P.,1972), (Malandin.P.,1981), (Massron.C.,1988), (Paskal.J.N.,1992) hayvonlar haqidagi ertak va masallarni faol o'rgandilar. Yorqin ranglarda tasvirlangan jonivor va hayvonlar kitobxonlar, ayniqsa yosh kitobxonlar diqqatini o'ziga tortishi tabiiydir. Badiiy adabiyotda animalistik janr o'zining tarixi va yaxshi shakllangan an'anasiga ega. Xalq folklorlarida hayvonlar turli ramziy ma'nolarni anglatgan, ya'ni, Xitoy madaniyatida quyon oliyjanoblik va muloyimlik ramzi hisoblanadi, Rus madaniyatida bu qo'rqqoqlik va sharmandalikning ramzi. Xitoy va Yaponiya xalqlari orasida olov ramzi - Feniks, qadimgi Yunonistonda esa ajdarho timsolida tasvirlanadi. Shuningdek o'rta asrlarda otlar, hayvonlar haqida bir qancha yirik asarlar yozilgan va ular aqlli kuch qudratga ega jonzorlar sifatida talqin qilingan. J. Chosser "Kenterberi ertaklari"da hayvonlarni, otlarni turli ramziy obrazlarda ko'rsatadi (Cooper Helen.,1996.).

XVIII asrda ingliz adibi Jonatan Svift o'zining mashhur "Gulliverning sayohatlari" asarini yaratibgina qolmay animalistik adabiyotga ippik (ya'ni yunoncha "hippos– ot" so'zidan olingan) janrni olib kirdi. Adib zamondoshlari illatlarini fosh etar ekan, jirkanch yexularga aqlli va xushyor (oliyjanob) otlarni qarama-qarshi tarzda ifodalaydi. Rus tadqiqotchisi Yu.S.Orexova o'zining tadqiqotlari natijasida fransuz animalistika janrini ikki tipga ajratib ko'rsatadi.

1. XVIII asrgacha shakllangan antropologik uslub. Unda hayvonlar insonlarga moslashtiriladi.

2. Zoologik uslub bo'lib, hayvonlar xususiyatlarini realizmga tayangan holda ochib berishdir. Tadqiqotchining fikriga ko'ra bu uslubga Byuffon.J.L asos solgan hisoblanadi (Beknazarova I., 2023, 48).

Tadqiqotchining tasnifiga ko'ra aniqlangan ikki uslub o'rtasidagi farq shundaki zoologik uslubda ilmiylik ustunlik qilishi kuzatiladi. Ertaklarda, masallarda, dostonlarda hayvonlarning haqiqiy odatlarini, ularning haqiqiy munosabatlarini takrorlashga urinilmaydi, aksincha shartli hayvonlar niqoblari ostida odamdagi "g'ayriinsoniy" hayvoniylik ochiladi, hayvon niqobi yashirmaydi,

balki insoniy kamchiliklarni ochib beradi. Arslonning hukmronligi, tulkining hukmi, quyon yoki chumchuqning ayyorligi shunchaki kuzatish natijasi emas. Shafqatsiz bo‘ri yirtqich feodal bilan, arslon davlat boshlig‘i bilan, monarxga yaqin yuzli ayyor tulki bilan, tinch hayvonlar, qushlar va hasharotlar jamiyatning oddiy huquqsiz a‘zolari bo‘lib ifodalanadi.

Ingliz adabiyotida animalistika janri XIX asr boshida namoyon bo‘ldi. Ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki unga dastlab V.Rosko asos solgan. “Kapalaklar bazmi va chigirtkalar bayrami” (Roscoe W., 1807,), keyinchalik Ch.Dikkins, U.M.Tekkerey, J.Makdonald, L.Keroll, E.Lirr davom ettirishdi. Angliyada animalistika janrining gullab yashnashi XIX asr oxiri XX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. Mazkur davrni ingliz adabiyotshunosi H. Karpenter “oltin davr” deb atadi. **Charles Dikkins** va **George Eliot**, hayvonlar orqali jamiyatni, uning adolatsizligi va ijtimoiy tengsizliklarini tasvirlashga intilgan. **Eliotning “Mill on the Floss”** asaridagi ot obrazining tahlili bu davrning tipik misolidir, chunki hayvonlar ijtimoiy tizimdagi o‘rinlarini va insonlar bilan o‘zaro munosabatlarini ko‘rsatishda ishlatilgan (Eliot G., 1860,). Dikkins, ko‘pincha, o‘z asarlarida hayvonlarni ijtimoiy haqiqat va adolatsizliklarni ko‘rsatishda ishlatgan. Uning **“Oliver Twist”** va **“Hard Times”** kabi asarlarida hayvonlar, insonlar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish orqali, jamiyatdagi kambag‘allik, adolatsizlik va ishchi sinfnings azob-uqubatlarni aks ettiradi. Dikkinsning hayvonlar orqali beradigan tasvirlari, ijtimoiy harakatsizlikni, omon qolish uchun kurashni va tabiatning taqdirini o‘zida mujassam etadi. **Bundan tashqari**, ingliz-amerikalik yozuvchi, rassom, tabiatshunos **Ernest Tompson Seton** (1860–1946) - hayvonlar haqidagi adabiyotning ilg‘or vakillaridan biri sifatida tanilgan. Uning asarlari hayvonlarning tabiati, ularning jamiyatdagi o‘rni va inson bilan hayvonlar o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishga qaratilgan. Adib o‘zining mashhur “Yovvoyi yo‘rg‘a” asari orqali **animalistika janriga** qo‘shgan hissasi katta bo‘lib, uning asarida **tabiat va hayvonlar tasviri** insoniyatning ichki dunyosini, axloqiy qiyinchiliklarini va ekologik masalalarini yoritishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Seton-Tompson o‘z asarlarida hayvonlarning ruhiy dunyosini va ular bilan o‘zaro munosabatlarni ilgari surgan. U, ko‘plab boshqa yozuvchilardan farqli

o'laroq, hayvonlarni faqat tashqi va yovvoyi mavjudotlar sifatida emas, balki ichki dunyosi va his-tuyg'ulariga ega, o'zgaruvchan va murakkab organizmlar sifatida tasvirlagan. Seton-Tompson hayvonlarning empatiya va intellektual qobiliyatlarini ta'kidlab, ularning xatti-harakatlari va qarorlari, ba'zan insonlarnikiga o'xshash tarzda, axloqiy masalalar va hayotiy tanlovlarni o'z ichiga olishini ko'rsatgan.

XX asr oxiriga kelib animalistika janri yanada rivojlandi, mashhur bolalar yozuvchisi Michael Morpurgo o'zining nodir asarlari orqali animalistika janrining rivojiga o'z hissasini qo'shgan. Uning asarlari, asosan, yosh o'quvchilarga mo'ljallangan bo'lib, hayvonlarning tasvirini juda ta'sirli va haqiqiy tarzda berishga intiladi. Adib hayvonlarning insonlarning hayotidagi o'rni va ularga nisbatan bo'lgan munosabatni ochib beradi. Morpurgo asarlari bu janrni zamonaviy adabiyotda yangi uslubda takomillashtirgan. Uning asarlarida hayvonlar nafaqat voqealarning guvohlaridan, balki faol ishtirokchilardan bo'ladi. Morpurgo hayvonlarni o'zining nutqi va xatti-harakatlari orqali juda yashirin hissiyotlarga ega bo'lgan jonivorlar sifatida tasvirlaydi. Morpurgo, hayvonlarni nafaqat insonlarning yordamchisi yoki do'sti sifatida ko'rsatibgina qolmay, balki ular orqali o'zaro hissiy aloqalarni, do'stlikni va tushunishni ham ta'riflaydi. Morpurgoning asosiy uslubi – hayvonlarning his-tuyg'ularini va fikrlarini o'quvchilarga birinchi shaxsda, ularning ko'zlari orqali yetkazishdir. Buning orqali u o'quvchiga hayvonning kutilmagan va ilgari tasavvur qilinmagan his-tuyg'ularini his qilish imkoniyatini yaratadi. Morpurgo bolalarni ona tabiat bilan chambarchas bog'liq ekanligini anglagan holda ularni ona tabiatdan ilhomlantirish, ruhlantirish, o'z navbatida ularni atrof-muhit uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga undaydigan adibdir. Bu uning dehqonchilik xayriya faoliyatining asosiy qismidir va o'zi ta'kidlaganidek, bu kabi g'oyalar uning romanlarida tez-tez o'z ifodasini topgan. “Odatda kekxa odam (nima uchun bilmayman) oddiy, tabiatga yaqin, tabiat bilan uyg'unlikda yashaydi, tabiatdan olgandan ko'ra ko'proq narsani qaytarib beradi va uni himoya qilganday atrofdagi muhitni himoya qiladi. Bu menga oddiy tuyuladi”-deydi adib. (Ekolog, 2006 yil fevral). Yozuvchi, shuningdek, hayvonlarning harakatlarini va muomala usullarini juda real va aniq tarzda tasvirlashni afzal ko'radi. Bunday tasvirlar

o'quvchini hayvonlarning shaxsiyati va ruhiyatiga chuqurroq kirishga undaydi. Morpurgo asarida hayvonlar ko'pincha insonlar uchun o'zaro ishonch va yordamga muhtoj bo'lgan jonzorlar sifatida ko'rsatiladi. Ular ko'p holatlarda insonning yordamini talab qilmaydi, aksincha, hayvonlar o'zlari orqali insonlarga ko'plab muammolarni hal qilishda yordam beradi. Bu o'zaro aloqalar orqali Morpurgo insoniyatning do'stlik, mehr-muhabbat, hamdardlik kabi muhim qadriyatlarini bayon qiladi. Michael Morpurgo o'zining adabiy asarlari bilan animalistika janriga muhim hissa qo'shgan yozuvchidir. Uning asarlarida hayvonlar insonlarning muammolarini hal qilishda yordam beradigan ajoyib do'stlar, hamkorlar va xodimlar sifatida ko'rsatiladi. Morpurgo hayvonlarni insoniyatning ruhiy holatiga hamda o'zaro aloqalariga qanchalik ta'sir qilishini chuqur tasvirlab, o'quvchilarni hayvonlarga bo'lgan mehr-shafqat va ehtiyotkorlikka chaqiradi. Uning asarlari o'quvchilarga hayvonlarning o'ziga xos hissiyotlarini va ular bilan bo'lgan aloqalarni yangi nuqtai nazardan ko'rishga yordam beradi.

XULOSA

Ingliz adabiyotida animalistika janri, tarixiy va madaniy kontekstlar o'zgargan sari, turli shakllarda rivojlanib, adabiyotshunoslikda mustahkam o'rin tutdi. Yozuvchilar hayvonlarni nafaqat oddiy obrazlar sifatida, balki murakkab ijtimoiy, ekologik va axloqiy masalalarni o'rganish uchun muhim vositalar sifatida ishlatdilar. Bu janrning rivojlanishi insonning tabiatga bo'lgan mas'uliyatini, ekologik xabardorlikni va axloqiy dilemmalarni ko'rishning yangi usullarini taqdim etdi. Animalistika janrining adabiyotda chuqur ildiz otishi, kelajakda ham ekologik va ijtimoiy masalalarni yoritishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi kutilmoqda. Hayvonlarning tasviri nafaqat jamiyatdagi ijtimoiy va axloqiy masalalarni yoritishda, balki inson psixologiyasi, uning ichki dunyosi va tabiat bilan bog'liq munosabatlarini o'rganishda ham muhim vosita sifatida ishlatildi. Bugungi kunda hayvonlar, adabiy asarlarda, nafaqat ularning biologik mavjudligi, balki o'ziga xos shaxsiyat va hissiyotlarga ega bo'lgan jonivorlar sifatida tasvirlanadi. Animalistika janrining rivojlanishi adabiyotdagi yangi va ilg'or yondoshuvlarni, shu jumladan,

ekologik adabiyot va hayvonlarning huquqlari kabi ijtimoiy masalalarni ko‘tarishni davom ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ashurova Sh.A. Inglizabon G‘arb adabiyoti va O‘zbek adabiyotida animalistika janri xususiyatlari // Avtoref. diss.fil.f.d. PhD. // O‘zbekiston Jahon Tillari Universiteti. -2020. – B. 6-12.
2. Ashurova Sh.A. Animalistic genre in the literature of Canada // American journal of research. International scientific practical journal // . -2017. <http://www.journalofresearch.us26-39>
3. Ashurova Sh.A. Linguistic features of compound words in English and Uzbek languages // Journal of critical reviews // ISSN 2394-5125, 7-VOL T.,2020.
4. Beknazarova I.Y. Maykl Morpurgo asarlarida hayvonlar va insonlar o‘rtasidagi do‘stlik tuyg‘usining tasvirlanishi // SamDU ilmiy axborotnomasi, T., 2023.-B 48-52. <https://doi.org/10.59251/2181-1296.2023.v2.138.1.1913>
5. Beknazarova I.Y. Maykl Morpurgo ijodida tabiat mavzusi // “Ekonomika I sotsium” T., 2021. -№2(81)- B. 104-107. www.iupr.ru
6. Brown, J. *A sociological analysis of the novels of Charles Dickens*. // PhD thesis, London School of Economics and Political Science, - 1977.
7. Belogurova S.P. Animalizm kak kul’turologicheskii i khudojestvennyi fenomen v obshchestvennoi mysli rubeja XIX-XX vv // Avtoref. diss. kand. kul’turologii, - 2011.
8. Buss M. J. *Dictionary of Major Biblical Interpreters* // InterVarsity Press, - 2007. p. 499–503.
9. Cooper, H. *The Canterbury tales*, 2, Oxford guides to Chaucer, Oxford // Oxford University Press,- 1996.
- 10.Douglas H. Online Etymology Dictionary, -1858.
- 11.Karpenter H. “Sirli bog‘: Bolalar adabiyotining Oltin davri o‘rganilishi.”// – London, -1932.

12. Khalilova E. O‘zbek va ingliz adabiyotida animalistika janri // Web of Scientist: International scientific research journal // ISSN:2776-0979, -2023.
13. Michael M. War Horse // London: Scholastic Press, - 2010. –p 176.
14. Orekhova Yu.S. Animalistik literatura Frantsii: traditsii i ikh transformatsiia v tvorchestve S.G. Kollet // Avtoref. diss. KFN. – Kaliningrad,- 2008.
15. New W.H. Short fiction’s fabulous realities // PhD. Carleton University, Department of English. -Ottawa, Canada, -1982.
16. Vigil K.M. Stories in Red and Write // Intellectuals and American Imagination, PhD (American Culture) // University of Michigan, - 2011.

REFERENCES

1. Ashurova, Sh.A. (2020) *Features of the Animalistic Genre in Western European Literature and Uzbek Literature*. Author’s abstract. diss.fil.f.d. PhD. Uzbekistan State World Languages University.
2. Ashurova, Sh.A. (2017). *Animalistic genre in the literature of Canada*. *American journal of research*. International scientific practical journal, 26-39. <http://www.journalofresearch.us26-39>
3. Ashurova, Sh.A. (2020). *Linguistic features of compound words in English and Uzbek languages*. *Journal of critical reviews*, Vol 7, ISSN 2394-5125.
4. Beknazarova, I.Y. (2023) *Depiction of the Feeling of Friendship Between Animals and Humans in the Works of Michael Morpurgo*. Sam.SU Scientific bulletin, 2(1), 48-52. <https://doi.org/10.59251/2181-1296.2023.v2.138.1.1913>
5. Beknazarova, I.Y. (2021) *Nature Theme in the Works of Michael Morpurgo*. *Economy and Society*, 2(81), 104-107. www.iupr.ru
6. Brown, James. (1977) *A sociological analysis of the novels of Charles Dickens*. (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science), 237.
7. **Belogurova, S.P.** (2011) *Animalism as a Cultural and Artistic Phenomenon in Public Thought at the Turn of the 19th-20th Centuries*. Doctoral dissertation, Moscow University, p. 18.

8. Buss, M. J. (2007) *Dictionary of Major Biblical Interpreters*, InterVarsity Press. pp. 499–503.
9. Cooper, Helen. (1996) *The Canterbury tales*, 2, Oxford guides to Chaucer, Oxford: Oxford University Press.
10. Douglas, H. (1958) Online Etymology Dictionary.
11. Carpenter, H. (1932) *Secret Garden: A Study of the Golden Age of Children's Literature*. London.
12. Khalilova, E. (2023) *Animalistic genre in English and Uzbek literature*. Web of Scientist: International scientific research journal, 4(4), 597-600, ISSN:2776-0979.
13. Morpurgo, M. (2010) *War Horse*. London: Scholastic Press, p. 176.
14. Orekhova, Yu.S. (2008) *Animalistic Literature of France: Traditions and Their Transformation in the Works of S.G. Collet*. Doctoral dissertation Kaliningrad.
15. New, W.H. (1982) *Short fiction's fabulous realities*. PhD. Carleton University, Department of English. Ottawa, Canada.
16. Vigil, K.M. (2011) *Stories in Red and Write: Intellectuals and American Imagination, 1880-1930*. PhD American Culture -University of Michigan.

UDC (UO·K, УДК) 82-3

NARRATIVE TECHNIQUES AND CHILDHOOD PSYCHOLOGY IN SUSAN HILL'S FICTION²⁶

Tokhirova Dilrabo Muzaffar qizi

doctoral student, UzSWLU,

Tashkent, Uzbekistan

Orcid ID:0009-0002-6444-6303

Email: masterdt@gmail.com

+998938377748

ABSTRACT

This study examines Susan Hill's masterful use of narrative techniques in her fiction, focusing specifically on free indirect discourse, subtext in dialogue, and oneiric narrative. The research investigates how these narrative devices reveal the psychological depth of Hill's characters, particularly children and adolescents, and illuminate themes of power, fear, and emotional vulnerability. Through close textual analysis of Hill's works, including "I am the King of the Castle" and her short stories, this paper demonstrates how free indirect discourse blurs boundaries between narrator and character perspectives, allowing intimate access to characters' psyches. The study further explores how subtext in dialogue unveils complex relationship dynamics and underlying emotional states, while oneiric narrative sequences provide windows into characters' subconscious fears and desires. The findings reveal that Hill's narrative techniques create a multidimensional portrayal of childhood psychology, reflecting contemporary understanding of cognitive development and emotional complexity. This research contributes to the scholarly discourse on narrative techniques in contemporary fiction and enhances understanding of literary representations of childhood experience.

KEY WORDS

Free indirect discourse, subtext, oneiric narrative, child psychology, narrative perspective, literary devices, psychological characterization

Received: March 5, 2025

Accepted: March 11, 2024

Available online: May 2, 2025

²⁶ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Tokhirova D. Narrative techniques and childhood psychology in Susan Hill's fiction. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 331-344.

ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНИКИ И ДЕТСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ СЬЮЗАН ХИЛЛ

Тохирова Дилрабо Музаффар кизи

Базовый докторант, УзГУМЯ

Ташкент, Узбекистан

Orcid ID: 0009-0002-6444-6303

Email: masterdt@gmail.com

+998938377748

АННОТАЦИЯ

Данное исследование рассматривает мастерство использования Сьюзан Хилл повествовательных техник в её художественных произведениях. Особое внимание при этом уделяется несобственно-прямой речи, подтексту в диалогах и онейрическому нарративу. В работе анализируется, как эти повествовательные приёмы раскрывают психологическую глубину персонажей Хилл, особенно детей и подростков, и освещают темы власти, страха и эмоциональной уязвимости. Посредством подробного текстуального анализа произведений Хилл, в том числе романа «Я в замке король» и ряда рассказов, в статье было продемонстрировано, как несобственно-прямая речь размывает границы между точкой зрения рассказчика и персонажей, позволяя вплотную приблизиться к психике героев. В работе также было прослежено, как подтекст в диалогах раскрывает сложную динамику отношений, акцентируя внимание на лежащих в их основе эмоциональных состояниях, в то время как цепочка онейрических нарративов образует «окна» в подсознательные страхи и желания персонажей. Результаты показывают, что повествовательные техники Хилл создают многомерное изображение детской психологии, отражающее современное понимание когнитивного развития и эмоциональной сложности. Это исследование вносит вклад в научный дискурс о повествовательных техниках в современной художественной литературе и улучшает понимание литературной репрезентации детского опыта.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Несобственно-прямая речь, подтекст, онейрический нарратив, повествование, детская психология, повествовательная перспектива, литературные приёмы, психологическая характеристика

SYUZAN XIL ASARLARIDA HIKOYA QILISH USULLARI VA BOLALAR RUHIYATI

Tohirova Dilrabo Muzaffar qizi

Tayanch doktorant, O‘zDJTU,

Toshkent, O‘zbekiston

Orcid ID:0009-0002-6444-6303

Email: masterdt@gmail.com

+998938377748

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot Syuzan Xilning badiiy asarlarida hikoya usullari va texnikalarning mohirona qo‘llanilishini o‘rganadi. Xususan, erkin bilvosita nutq, dialogdagi tagma’no va oneyrik rivoyaga e’tibor qaratiladi. Tadqiqot ushbu hikoya vositalar Xil qahramonlarining, ayniqsa bolalarning psixologik teranligini qanday ochib berishini va hokimiyat, qo‘rquv va emotsional zaiflik mavzularini qanday yoritishini o‘rganadi. Xilning asarlari, jumladan “Qasr qiroliman” va hikoyalari matnini atroflicha tahlil qilish orqali, ushbu maqola erkin bilvosita nutq hikoyachi va personaj nuqtayi nazarlari o‘rtasidagi chegaralarni qanday yo‘q qilishi, personajlar ruhiyatiga chuqur darajada kirish imkonini berishini ko‘rsatadi. Tadqiqot, shuningdek, dialogdagi tagma’no murakkab munosabatlar dinamikasini va asosiy emotsional holatlarni qanday ochib berishini, oneyrik hikoya epizodlari esa personajlarning ong osti qo‘rquvlari va istaklariga oyna vazifasini o‘tashini tahlil qiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Xilning hikoya texnikalari bolalar psixologiyasining ko‘p qirrali tasvirini yaratadi, bu kognitiv rivojlanish va emotsional murakkablik haqidagi zamonaviy tushunchani aks ettiradi. Ushbu tadqiqot zamonaviy adabiyotshunoslikdagi narrativ texnikalar haqidagi ilmiy munozara uchun asos bo‘ladi va bolalar tajribasining adabiy tasvirini tushunishga ko‘mak beradi.

KALIT SO‘ZLAR

Erkin bilvosita
nutq, tagma’no, oneyrik
rivoya, bolalar
psixologiyasi, narrativ
nuqtai nazar, adabiy
vositalar, psixologik
tavsiflash

INTRODUCTION

The narrative techniques employed by authors significantly influence how readers engage with and interpret literary works. In contemporary fiction, these techniques serve not only as stylistic choices, but also as profound tools for psychological characterization and thematic development. Susan Hill's fiction exemplifies the sophisticated use of narrative devices to explore complex psychological states, particularly those of children and adolescents navigating challenging emotional landscapes. This study examines three pivotal narrative techniques in Hill's works: free indirect discourse, subtext in dialogue, and oneiric narrative. The exploration of these narrative devices in Hill's fiction remains relatively understudied, despite their crucial role in establishing her distinct literary voice and psychological insight. While previous scholarship has addressed themes of power, isolation, and fear in Hill's works, less attention has been paid to the specific narrative mechanisms through which these themes are conveyed. This research aims to fill this gap by analyzing how Hill's narrative techniques function as vehicles for psychological characterization and thematic exploration. The study's primary objective is to demonstrate how Hill's use of free indirect discourse, subtext in dialogue, and oneiric narrative creates a multidimensional portrayal of childhood psychology. By examining works such as "I am the King of the Castle" and selected short stories, including "The Boy Who Taught the Beekeeper to Read," "Punishment," "Sand," "Elizabeth," and "The Brooch," this research illuminates how narrative perspective and voice contribute to Hill's nuanced depiction of childhood experiences. The findings will enhance understanding of literary representations of psychological development and emotional complexity in contemporary fiction.

METHODS

This study uses qualitative textual analysis as its primary methodological approach, examining Susan Hill's works through close reading and narrative theory. The research focuses on identifying and analyzing instances of free indirect discourse, subtext in dialogue, and oneiric narrative in "I am the King of the Castle" and selected short stories. Drawing on theoretical frameworks from narratology and

literary criticism, the analysis contextualizes Hill's narrative techniques within broader literary traditions, while highlighting their distinctive applications in portraying childhood psychology. Each narrative device is examined for its function in character development, thematic exploration, and reader engagement, with particular attention to how these techniques reveal the interior lives of Hill's child protagonists.

RESULTS

Free indirect discourse. Susan Hill uses free indirect discourse as a subtle yet powerful narrative technique to blur the boundaries between the narrator's voice and the characters' thoughts, particularly those of the child protagonists. This device, which gained prominence in contemporary literature (Blinova O., 368, 2012), allows seamless integration of character perspective within third-person narration (Sharvit Y., 2008, 354). In "I am the King of the Castle," Hill uses free indirect discourse to provide intimate access to the characters' psyche while maintaining narrative fluidity. One of the primary functions of free indirect discourse in Hill's novel is to reveal the characters' attempts to reassure themselves in the face of anxiety or fear. This is evident in the passage: "*Kingshaw tried not to think about what Hooper had said. In any case, he might be wrong, they might not be in the forest at all. Nothing would happen*" (Hill S., 1970, 85). The transition from the narrator's statement to Kingshaw's thoughts is seamless, allowing readers to experience his internal struggle and self-consolation directly. Hill also uses this technique to convey intense emotional states, particularly moments of distress or desperation. When Kingshaw mentally pleads, "*let me out, let me out, let me out, God.*" (Hill S., 1970, 127), the repetition and urgent tone are characteristic of free indirect discourse, conveying the character's thoughts without explicit attribution or quotation marks. As Cohn (Cohn D., 1978, 103) notes, "Free indirect discourse can capture the rhythms of inner speech more naturally than direct quotation." The device is particularly effective in portraying the complex emotions and thought processes of children. When Kingshaw reflects on his friendship with Fielding and his attachment to the hamster, the narrative seamlessly blends description with his internal monologue: "*Kingshaw*

stroked his finger along the flushy back of the hamster. Its eyes were like jet beads. He thought, this is my place, mine, it will never have anything to do with Hooper. Fielding is my friend, mine. This is all right" (Hill S., 1970, 157). This passage demonstrates how free indirect discourse can capture a child's need for ownership and security, revealing Kingshaw's emotional vulnerability and his attempt to create a safe space for himself. Hill also employs this technique to heighten tension and suspense, as seen in the interaction between Kingshaw and Hooper: *"You have been into my room," Hooper said. Kingshaw's glance flew to the jigsaw puzzle on the second shelf of the bookcase. It was still there, it looked the same. How did he know, then, how did he know? Hooper's eyes had followed the direction of his*" (Hil S., 1970, 162). The shift from dialogue to Kingshaw's internal panic is seamless, allowing readers to experience his fear and confusion in real-time. As Pascal (Pascal R., 1977, 26) argues, "Free indirect discourse creates a unique dual voice, simultaneously expressing the character's thoughts and the narrator's report." This duality is particularly effective in portraying the psychological complexity of Hill's child characters, as it allows both immersion in their perspective and subtle commentary on their limited understanding or misperceptions. In the context of child psychology, the use of free indirect discourse is especially significant. It enables Hill to navigate the challenging terrain of representing a child's consciousness authentically, while maintaining the narrative sophistication expected in adult literature. As Nikolajeva (Nikolajeva M., 2014, 121) points out, "Free indirect discourse in children's literature can bridge the gap between the adult author's voice and the child character's perspective, creating a nuanced portrayal of young minds." Furthermore, this technique aligns with contemporary understanding of child psychology, particularly the theory of mind development. By allowing readers to seamlessly enter and exit the child characters' thoughts, Hill illustrates the fluidity and sometimes contradictory nature of children's cognitive processes, reflecting the ongoing development of their ability to understand and articulate their own mental states and those of others. In conclusion, Hill's skillful use of free indirect discourse in "I am the King of the Castle" serves as a powerful tool for psychological

characterization, particularly of her child protagonists. It provides readers with intimate access to the characters' thoughts and emotions. Free indirect discourse is a narrative technique that blends a character's thoughts and feelings with the voice of the third-person narrator, creating a seamless transition between objective narration and subjective perspective. In Susan Hill's stories, this technique is used to explore the complex inner worlds of her characters, often exploring themes of childhood psychology and punishment. In "The Boy Who Taught the Beekeeper to Read," the boy's internal dialogue reveals his longing for connection and understanding. His questions to the beekeeper, filled with both curiosity and underlying fear, reflect a child's search for knowledge and security in an unfamiliar world. This narrative style allows us to feel the boy's vulnerability and his gradual bonding with Mart May, illustrating how children seek companionship and guidance from figures outside their immediate family, especially after traumatic events like the loss of a parent. In "Elizabeth," free indirect discourse captures Elizabeth's internal conflicts and anxieties about her family's situation and her future. Her reflections on poverty and the adult responsibilities she anticipates are presented through her thoughts: "*She could not imagine her own future in this place called the world...*" (Hil S., 2003, 157). This intertwining of narration and inner speech highlights the psychological impact of her environment and upbringing, emphasizing how children internalize the pressures and uncertainties around them. "Punishment" uses this technique to delve into Mick's turmoil after his brother Charlie's death. Mick's internal rage and helplessness are vividly portrayed, blending his thoughts with the physical setting: "*The hatred and rage in Mick's heart were terrifying...*" (Hill S., 2003, 106). This approach underscores the psychological effects of grief and revenge, illustrating how childhood experiences of loss and injustice can shape one's emotional landscape. In "Sand," the narrative technique reveals the sisters' complex emotions towards their mother and the legacy of their family history. Their memories and feelings are interwoven with the narrator's voice, capturing their lifelong struggle with guilt and resentment. The description of their mother's discontent and the sisters' reaction to it reflects how

childhood experiences of parental neglect and disappointment can linger into adulthood. “The Brooch” employs free indirect discourse to explore the child’s perception of her uncle’s blindness and her role in his life. Her observations and thoughts are seamlessly integrated into the narrative, reflecting her growing awareness of the adult world’s complexities and her place within it. This technique allows readers to empathize with her sense of responsibility and her desire for understanding and acceptance. Susan Hill’s use of free indirect discourse provides a profound insight into the psychological landscapes of her characters, particularly children. It reveals how their perceptions, shaped by their environments and experiences, influence their emotional development and responses to the world around them.

Subtext in Dialogue. In literature, subtext in dialogue serves as a critical device for conveying deeper meanings beneath the surface of spoken words. In Susan Hill’s works, particularly in the interactions between Kingshaw and Edmund Hooper, subtext reveals the complexities of their relationship, underscoring themes of fear, power, and emotional vulnerability. Subtext refers to the underlying thoughts, emotions, and meanings that are not explicitly stated in dialogue. According to scholar David Edgar (Edgar D., 1995), “subtext is what lies beneath the words, the unspoken tensions that can convey more than the dialogue itself.” This technique allows authors to create rich layers of meaning, inviting readers to engage with the text on a deeper level.

In the dialogues between Kingshaw and Hooper, the subtext often communicates tension and conflict. For instance, when Hooper boasts about inheriting the house, saying, “*When my father dies, this house belongs to me, I shall be master,*” (Hill S., 1970, 11), it is not merely a statement of fact, but a declaration of control and dominance over Kingshaw. This assertion establishes the power dynamics at play, where Hooper seeks to assert his superiority. The exchange where Hooper accuses Kingshaw of theft — “*You stole these, all of them*”. *Thief, thief, thief*” (Hill S., 1970, 42-43) serves a dual purpose. On the surface, it appears to be a simple accusation, but the subtext reveals Hooper’s need to establish dominance

through humiliation. The repetition of “thief” not only highlights Hooper’s aggression, but also reflects his own insecurities, projecting them onto Kingshaw. This aligns with the ideas of scholar Mikhail Bakhtin, who posits that dialogue is inherently dialogic and layered with various meanings (1984). In another conversation, the boys discuss the dead rabbit, where Kingshaw’s reluctance to part with it symbolizes his grappling with mortality and fear. Hooper’s dismissive comment, “*It is only a dead thing. Dead things are finished, they don’t matter,*” (Hill S., 1970, 72) serves to minimize Kingshaw’s emotional turmoil. Here, the subtext illustrates Hooper’s attempt to distance himself from the reality of death, while Kingshaw’s insistence that “*dead people do, anyway*” indicates a deeper understanding of loss and connection, contrasting their emotional states. The subtext in their dialogue also exposes Kingshaw’s vulnerability. In a pivotal moment, when Kingshaw admits to Fielding, “*Yes, he can,*” (Hill S., 1970, 185) regarding his fear of Hooper, it reveals the psychological impact of their interactions. This admission reflects the internal struggle Kingshaw faces, as he grapples with feelings of powerlessness and fear that extend beyond mere physical intimidation. The dialogue encapsulates the emotional weight carried by both characters, illustrating how subtext can convey complex psychological landscapes. In Susan Hill’s narrative, the use of subtext in dialogue is a powerful tool that reveals the intricacies of character relationships and psychological depth. Through the seemingly simple exchanges between Kingshaw and Hooper, Hill effectively communicates themes of power, fear, and emotional vulnerability. This aligns with the assertion by literary critic Frank Kermode (2000) that “the unsaid often speaks louder than the said,” emphasizing the significance of subtext in understanding character motivations and themes. Subtext in dialogue is a literary technique used to convey underlying emotions, thoughts, or intentions through the words, tone, and body language of characters. In the context of childhood psychology, subtext can be particularly significant, as children often struggle to express their feelings or concerns openly. The stories by Susan Hill, including “The Boy Who Taught the Beekeeper to Read,” “Punishment,” “Sand,” “Elizabeth,” and “The Brooch,” offer insightful explorations

of subtext in dialogue, shedding light on the complexities of childhood emotions and experiences. One striking example of subtext can be seen in the conversation between Elizabeth and her brother in "Elizabeth". On the surface, their conversation appears about their parents' trip to see the doctor. However, the subtext reveals Elizabeth's anxiety and fear about the true purpose of their parents' visit. Her hesitation and evasive responses to her brother's questions betray her concern, demonstrating how children may use subtext to conceal their emotions. In "Punishment", the dialogue between Mick and his friends (pp. 99-120) is laced with subtext. Their conversation about shooting the crucifix is, on the surface, about revenge for Charlie's death. However, the subtext reveals their deeper emotions: guilt, anger, and a sense of powerlessness. Mick's reluctance to participate in the act, despite his initial agreement, suggests a conflict between his desire for revenge and his moral reservations. The story "The Boy Who Taught the Beekeeper to Read" offers a poignant example of subtext in dialogue. The boy's questions to Mart May (pp. 8-10), the beekeeper, seem innocent and curious on the surface. However, the subtext reveals the boy's desire for connection and understanding, as well as his own emotional vulnerabilities. Mart May's responses, though gentle and kind, also contain subtext, hinting at his appreciation for the boy's companionship and his own sense of isolation. In "Sand", the conversation between the narrator and her uncle (pp. 169-189) is filled with subtext. Her uncle's words, though seemingly innocuous, convey a sense of melancholy and introspection. The narrator's responses, though polite and attentive, betray her own unease and discomfort with her uncle's emotions. The subtext in their dialogue highlights the complexities of their relationship and the challenges of navigating adult emotions as a child. Finally, in "The Brooch", the conversation between the narrator and her uncle (pp. 184-189) is marked by subtext. Her uncle's tears, though seemingly unrelated to their conversation about the brooch, reveal his deep emotional pain and sense of abandonment. The narrator's silence, though awkward and uncomfortable, demonstrates her own struggle to respond to her uncle's emotions, highlighting the challenges of navigating complex adult emotions as a child. In conclusion, the stories

by Susan Hill offer powerful explorations of subtext in dialogue, shedding light on the complexities of childhood emotions and experiences. Through the use of subtext, Hill masterfully conveys the underlying emotions, thoughts, and intentions of her characters, creating a rich and nuanced portrayal of childhood psychology.

Oneiric narrative (dream-like narrative). In Susan Hill's "I am the King of the Castle," the author uses oneiric narrative techniques to explore the psychological states of her characters, particularly through dreams and nightmares. This dream-like narrative reveals the inner fears, anxieties, and desires of the characters, allowing readers to delve into their subconscious motivations. One of the most striking examples of this technique is Hooper's nightmare in the woods, where he repeatedly exclaims, *"Don't, don't, don't, don't, don't, it isn't fair, it isn't, oh...don't, don't, don't, I've got to, it isn't fair, I have got the blazer. Oh don't, don't... Mummy! Mummy! Mummy!"* (Hill S., 1970, 100). This frantic repetition underscores his deep-seated fears and sense of injustice, reflecting his tumultuous emotional state. The dream sequence captures Hooper's vulnerability and desperation, serving as a window into his psyche. Another vivid dream sequence occurs when Kingshaw experiences a disturbing vision: *"There was a Punch and Judy show. The squawky puppet voices sounded loudly in his ears, shouting something to him, but he couldn't make out any of the words. The beach was very small, with high cliffs curving round in front, and the sea behind. The tide was coming in, creeping nearer and nearer to them, as they sat in front of the puppets... Kingshaw... Kingshaw... Kingshaw... Kingshaw"* (Hill S., 1970, 124). This dream sequence not only emphasizes Kingshaw's feelings of entrapment and anxiety, but also suggests a haunting presence, almost as if he cannot escape his own identity and fears. Kingshaw's dream also encapsulates a desire for escape and control. He imagines looking out from a tower, *"He looked up covetously at the tower. He wanted to get there, to sit on top, and looked out. If he had a telescope, he could have seen anything at all, for miles and miles. He imagines enemy horsemen thundering over the grass towards the castle, hundreds of them bunched tight together at the front and widening out behind in the shape of a fan"* (Hill S, 1970,

132). This vision of power and surveillance contrasts sharply with his actual feelings of helplessness and isolation, illustrating the disconnect between his desires and reality. The use of oneiric narrative in Hill's work helps enrich the reader's understanding of the characters' internal struggles. As Bal (Bal M., 2017, 79) observes, dream-like sequences often reveal the formative experiences and fears that shape a character's worldview. Similarly, Rimmon-Kenan (Rimmon-Kennan S., 2002, 47) suggests that such fantasies provide a comparative framework for the characters' current situations, highlighting the psychological complexities they face. In conclusion, Hill's implementation of oneiric narrative techniques in "I am the King of the Castle" provides profound insights into her characters' emotional landscapes. Through dreams and nightmares, she navigates the fears, desires, and vulnerabilities of Kingshaw and Hooper, creating a layered and haunting portrayal of childhood experiences. These dream sequences not only reflect their psychological states, but also underscore the broader themes of power, isolation, and identity struggle within the narrative. Susan Hill's use of oneiric narratives, or dream-like sequences, adds a mystical layer to her storytelling, offering insights into the subconscious of her characters and reflecting their internal conflicts and desires. In "Punishment," Mick's hallucination of his deceased brother Charlie serves as a poignant example. This vision, where Charlie appears "*standing up straight and laughing,*" (Hill S., 2003, 115), contrasts starkly with the reality of Charlie's tragic death. This dream-like moment reveals Mick's longing for his brother and highlights the guilt and unresolved grief that haunt him. The blurred lines between reality and fantasy underscore Mick's struggle to cope with loss and closure. In "Elizabeth," the narrative takes on a dream-like quality, as Elizabeth experiences flashes of insight. Her thoughts "*danced like moths*" (Hill S., 2003, 156), capturing the ethereal nature of her introspection. These moments reveal her inner world and the tension between her desires and circumstances, creating a surreal atmosphere that mirrors her emotional turmoil. Similarly, in "Sand," the sisters' recollections of their mother are infused with an oneiric tone. Their memories are vivid yet fragmented, illustrating how their mother's discontent shaped their perceptions. The sense of guilt and

resentment is almost dream-like, as they are caught between their yearning for maternal affection and the harsh reality of their upbringing. In “The Brooch,” the child’s encounters with her blind uncle carry a surreal quality, as she navigates the rituals and routines of their shared life. The narrative captures the child’s wonder and confusion, reflecting her inner world as she grapples with complex emotions and the changes around her. Finally, in “The Boy Who Taught the Beekeeper to Read,” the boy’s experiences with the beekeeper have a magical, ephemeral feel. The boy’s curiosity and the beekeeper’s gentle guidance create a serene, almost dream-like bond that offers the boy solace from his own realities. Hill’s use of oneiric narrative techniques allows her to explore the depths of her characters’ psyches, revealing the often hidden and complex layers of childhood psychology and emotional development. Through these dream-like sequences, Hill captures the essence of longing, guilt, and the search for identity, enriching her stories with profound emotional resonance.

CONCLUSION

Susan Hill’s masterful implementation of narrative techniques such as free indirect discourse, subtext in dialogue, and oneiric narrative creates a nuanced portrayal of childhood psychology in her fiction. Through free indirect discourse, Hill offers intimate access to her characters’ thoughts while maintaining narrative fluidity. Pascal calls it a “dual voice” that bridges adult narration and child perspective. The subtext in dialogue throughout her works reveals complex relationship dynamics, and emotional states that characters, particularly children, struggle to articulate directly, while oneiric narrative sequences provide windows into characters’ subconscious fears, desires, and unresolved conflicts.

This study demonstrates that Hill’s narrative techniques collectively create a multidimensional representation of childhood experience that acknowledges both the limitations and insights of young minds. Her portrayals reflect the complex psychological landscapes children navigate as they develop understanding of themselves and others. By employing these sophisticated narrative strategies, Hill elevates her fiction beyond simplistic depictions of childhood, offering instead a

profound exploration of the emotional and psychological challenges inherent in human development. Future research could productively explore how these narrative techniques function across Hill's broader body of work, or compare her approaches with those of other contemporary authors writing about childhood experiences.

REFERENCES

1. Bal, M. (2017). *Narratology: Introduction to the theory of narrative* (4th ed.). University of Toronto Press. p.79
2. Blinova, O. (2012). The notion of free indirect discourse and its use in contemporary fiction. *Humanities and Human Sciences Review*, 1(2), 365–371.
3. Cohn, D. (1978). *Transparent minds: Narrative modes for presenting consciousness in fiction*. Princeton University Press. p.103
4. Edgar, D. (1995). *How to write a play*. Nick Hern Books.
5. Hill, S. (2003). *The boy who taught the beekeeper to read*. Chatto & Windus. P.216
6. Hill, S. (2019). *I'm the king of the castle*. Penguin Random House. p. 195
7. Kermode, F. (2000). *The sense of an ending: Studies in the theory of fiction*. Oxford University Press.
8. Nikolajeva, M. (2014). *Reading for learning: Cognitive approaches to children's literature*. John Benjamins Publishing Company. p. 121
9. Pascal, R. (1977). *The dual voice: Free indirect speech and its functioning in the nineteenth-century European novel*. Manchester University Press. p.26
10. Rimmon-Kenan, S. (2002). *Narrative fiction: Contemporary poetics* (2nd ed.). Routledge. p. 47
11. Sharvit, Y. (2008). The puzzle of free indirect discourse. *Linguistics and Philosophy*, 31(3), 353–395. <https://doi.org/10.1007/s10988-008-9039-9>

UO*К (UDC, УДК): 821.521

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE I-NOVEL GENRE IN MODERN JAPANESE LITERATURE ²⁷

Petrosyan Naira Romanovna

Senior Teacher

Nordic International University

petrosyannairi1@gmail.com

+998933980932

Orcid ID: 0009-0001-3964-4335

ABSTRACT

This article examines the emergence, evolution, and literary significance of the I-novel as a distinct genre in Japanese literature. The I-novel genre, which originated in the early 20th century, is a deeply personal and confessional literary form that emphasizes autobiographical elements, psychological introspection, and self-exploration. Initially criticized for its excessive realism and lack of artistic distance, the genre gradually gained literary recognition, becoming a central part of Japan's modern literary tradition. Early I-novels focused on the truthful depiction of the author's life experiences, but over time, they developed into works that delve into themes of identity, existential dilemmas, and social alienation. This study employs a comparative literary and historical approach to analyze the genre's transformation across different periods. By the mid-20th century, the I-novel had solidified its influence, inspiring contemporary authors and shaping narrative techniques in Japanese literature. Ultimately, the I-novel remains a powerful medium for exploring the complexities of personal identity, individual struggles, and societal expectations, making it a significant contribution to world literature.

KEY WORDS

I-novel,
confession, self-esteem,
psychologism, Tayama
Katai, Akutagawa
Ryunosuke, Dazai Osamu,
Yukio Mishima, Oe
Kenzaburo, Matayoshi
Naoki

Received: January 4,
2025**Accepted:** March 14,
2025**Available online:** May 2,
2025

²⁷ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Petrosyan N. The Formation and Development of the I-Novel Genre in Modern Japanese Literature. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 345-358.

ZAMONAVIY YAPON ADABIYOTIDA EGO-ROMAN JANRINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Petrosyan Naira Romanovna

Katta o'qituvchi

Xalqaro Nordik Universitet

petrosyannairi1@gmail.com

+998933980932

Orcid ID: 0009-0001-3964-4335

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yapon adabiyotida mustaqil janr sifatida shakllangan “ego-romani”ning kelib chiqishi, rivojlanishi va adabiy ahamiyati o'rganiladi. XX asrning boshlarida paydo bo'lgan “ego-romani” shaxsiy va iqroriy adabiy shakl bo'lib, avtobiografik elementlar, psixologik introspeksiya va o'zlikni anglashga urg'u beradi. Dastlab haddan tashqari realizm va badiiy masofaning yo'qligi uchun tanqid qilingan bu janr asta-sekin adabiy e'tirofga sazovor bo'lib, zamonaviy yapon adabiyotining markaziy qismiga aylandi. Ilk “ego-romanlari” muallifning hayotiy tajribalarining aniq tasviriga qaratilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan identiklik, ekzistensial muammolar va ijtimoiy yakkalanish mavzulariga chuqur kirib bordi. Ushbu tadqiqot janrning turli davrlarda o'zgarishini tahlil qilish uchun qiyosiy adabiy va tarixiy yondashuvdan foydalanadi. XX asrning o'rtalariga kelib, “ego-romani” muhim yo'nalishga aylangan bo'lib, zamonaviy yozuvchilarga ilhom bag'ishlab, yapon adabiyotidagi narrativ hikoya uslublarni shakllantirdi. Natijada, “ego-romani” shaxsiy o'ziga xoslik, individual kurashlar va jamiyat kutuvlari murakkabliklarini o'rganish uchun kuchli vosita bo'lib, jahon adabiyotiga katta hissa qo'shadi.

KALIT SO'ZLAR

Ego-roman, e'tirof, psixologizm, Tayama Katai, Akutagava Ryunosuke, Dazai Osamu, Yukio Mishima, Oe Kenzaburo, Matayoshi Naoki

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЖАНРА ЭГО-РОМАН В СОВРЕМЕННОЙ ЯПОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Петросян Наира Романовна

Старший преподаватель

Международный университет Нордик

petrosyannairi1@gmail.com

+998933980932

Orcid ID: 0009-0001-3964-4335

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются возникновение, развитие и литературное значение жанра «я-роман» как особого явления в японской литературе. «Я-роман», появившийся в начале XX века, представляет собой глубоко личную и исповедальную литературную форму, выдвигающую на первый план автобиографические элементы, психологическую интроспекцию и самопознание. Первоначально подвергавшийся критике за излишний реализм и отсутствие художественного дистанцирования, жанр постепенно приобрел литературное признание, став важной частью современной японской литературы. Ранние «я-романы» сосредотачивались на достоверном изображении жизненного опыта автора, но со временем перешли к осмыслению тем идентичности, экзистенциальных проблем и социального отчуждения. В исследовании применяются сравнительно-литературный и исторический подходы к анализу трансформации жанра в разные периоды. К середине XX века «я-роман» утвердился как влиятельное направление, вдохновляя современных писателей и определяя нарративные техники японской литературы. В конечном итоге «я-роман» остается мощным средством для исследования сложностей личной идентичности, индивидуальных переживаний и общественных ожиданий, что делает его важным вкладом в мировую литературу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Эго-роман, исповедь, самооценка, психологизм, Таяма Катай, Акутагава Рюноске, Дадзай Осаму, Юкио Мисима, Оэ Кэндзабуро, Матаэси Наоки

INTRODUCTION

The I-novel (《私小説》) is a literary genre that originated in Japan at the beginning of the XX century and used to describe a type of confessional literature where the events in the story correspond to events in the author's life.

This genre was founded based on the Japanese reception of naturalism during the Meiji period, and later influenced literature in other Asian countries as well. This genre of literature reflects greater individuality and a less constrained method of writing.

From its beginnings, the I-novel has been a genre that also is meant to expose aspects of society or of the author's life.

The aim of this article is to dissect the development and emergence of the I-novel genre in Japanese literature to this day.

MAIN PART

The development and emergence of the I-novel genre in Japanese literature have its origins since the Heian period. During this period, a genre of diary-memoir literature called «nikki» (《日記》) was appeared, and became a great asset of classical Japanese literature. Famous writers of this period created a huge amount of outstanding works, such as «The Diary of Lady Murasaki» (《紫式部日記》), «The Tosa Diary» (《土佐日記》), «The Mayfly Diary» (《蜻蛉日記》), «The Sarashina Diary» (《更級日記》) and others. The authors wrote, appealing only to their own experience, not mentioning what they did not see or hear themselves: «My thoughts were flowing like in a dream-somewhere far, far away, and I stopped noticing what was happening around me, finishing taking notes of a certain day by this way» (Murasaki Sh., 2000, 96.).

Around 1304 – 1307 years was published a memoir of the writer Nijō, which is commonly translated into English as «The Confessions of Lady Nijō» (《とはずがたり》), the work for which she is known today, and which is also the only substantial source of information on her life. The memoir covers events of the period from 1271 to 1306. The novel is considered as one of the greatest works of Japanese

literature, as well being a rare account of events not typically shown in premodern Japanese literature. It became famous due to the combination of the tradition of the story (monogatari), the diary genre (nikki bungaku) and an autobiographical composition in which the heroine's memories are interspersed with reflections, poems, quotations from various literary works.

Thus, we can observe the syncretism and transformation of the rudiments of autobiographical works in the Middle Ages, and then the appearance in the early 20s of the twentieth century of the original confessional genre, which called I-novel (Rekho K. "Watakushi Shosetsu" // Brief literary Encyclopedia - p. 179).

The authors who wrote in this genre sought to display their inner life and events from their biography as honestly and realistically as possible, but attributing them to a fictional hero. This genre is characterized by a scrupulous description of the protagonist's inner experiences, the narrative is built around the memories and reflections of the narrator. As a rule, the I-novel is fully or partially autobiographical and written in the first person. The earliest works in this genre includes: «The Broken Commandment» («破戒») by Shimazaki Toson, «The Quilt» by Tayama Katai («蒲団») and his trilogy «Life» («生») – «Wife» («生») – «Family Ties» («路»), «A Dark Night's Passing» («路路») by Naoya Shiga, «No longer Human» («人間失格») by Osamu Dazai, «A Fool's Love» («痴人の愛») by Junichiro Tanizaki, «Confessions of a Mask» («假面の告白») by Yukio Mishima, «A Personal Matter» («個人的な体験») by Nobel Prize winner Oe Kenzaburo and many others (Rekho K. Tayama Katay. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1978. - p. 113).

The first novel of this genre is considered to be «The Quilt» by Tayama Katai (1871-1930), published in 1907 and dedicated to describe the intimate experiences of the main characters of the story. This is mostly an autobiographical story about an already middle-aged writer who fell in love with a young girl, who came to him as an ardent admirer of his talent and entered his literary courses as a student. She is a girl of a new "emancipated" type for that time, she does not really take into account the old moral principles. However, the writer soon realizes that it is not he, but

another young man - who enjoys the love relationship with this girl and has been well acquainted with real life. Out of desperation, the main character sends the girl to her parents, but he remains with sadness and despair in his soul.

And in 1908-1910, three of Tayama Katai's largest works were published - the novels «Life», «Wife» and «Family Ties». These novels can be called completely autobiographical. In them, the writer tells the story of his life and the life of his entire family. The most significant work of this trilogy is the novel «Life». In it, the author tells how his mother was left alone after her husband's death with four children in her arms, and managed to bring them up in a right way: one son became an official, another a writer, the third an officer; the daughter was successfully married. The novel shows a very interesting type of domineering woman, despotically disposing of the destinies of her children, a harsh picky mother-in-law, tormenting her daughters-in-law, and simultaneously a woman who knows how to deal with the difficulties of life. Images of her sons, their wives, and daughters are given around this central image of her, and thus we see a very vividly and truthfully painted picture, apparently, one of the typical families in Japan at that time. The other two parts of the trilogy tell us about the fate of the families, first of all, of course, about the fate of the author himself. In general, this trilogy, along with the famous novel «Family» («家») by Shimazaki Toson, are the best depiction of a large Japanese families' fate in the context of an emerging capitalist society at that time.

«The writers of the I-novel genre emphasize a prominent critic, Kurahara Korehito, from the beginning, who was unable to find their place in society and could not be a part of it». I-novel writers also include Takei Kosaku, Kawasaki Chotaro, Ozaki Kazuo, Kume Masao, Kambayashi Akatsuki. Consciously getting rid from external social conditions, these authors analyzed psychological studies of the feelings and experiences of the personality and themselves acted as prototypes of the heroes of their novels. I-novel, points out the History of Modern Japanese Literature, is a kind of «closed» fiction, extremely focused on the experiences of a person escaped from the public environment. In the I-novel stories, the specific

conditions of Japanese life were reflected in a peculiar way, where every manifestation of personality was suppressed (Lutskiy A.L., 1986, 168).

I-novel is a phenomenon widespread in Japanese literature. They have been arguing about it in Japan for a long time, since its inception to nowadays.

In the 20th, when I-novel was considered the main and the most crucial genre in the development of the Japanese literature, an acute discussion was held around it. Akutagawa Ryunosuke also took part in the discussion, whose creative ideas contradicted this genre, although the writer has a lot of short stories that are considered by Japanese critics to be I-novel. This is precisely what makes it necessary to understand the problem «Akutagawa and I-novel», which will help understand the essence of his works, in which the author acts as the main character, and to find out what influence he had on the subsequent formation, development and transformation of the I-novel in Japan. Otherwise, it may seem that without accepting "I-novel" from the standpoint of literary criticism, Akutagawa himself widely used it in his novels. We will try to show there is no such gap.

One of the researchers of Akutagawa's works, The Hosei University's professor Komashaku Kimi, writes: «Shortly before Akutagawa's death, he created a final work that can be considered a literary testament, called «The Life of an Idiot». Every time I reread it, I have the feeling that «The Life of an Idiot» is exactly the literary testament that Akutagawa imagined it to be. Among writers, it is rare to meet those who would sum up their life like this. Even if we talk about writers who have created many I-novel stories, I think it will not be possible to meet anyone who would write about himself so objectively».

Komashaku is right – «The Life of an Idiot» is a truthful, honest work. But the question arises: is it possible to classify it as I-novel?

In the «Notes of Chokodo» («澄江堂主人») Akutagawa has a chapter «Confession» («告白»). «You often demand from me: «Write more about your life, don't be afraid to be frank»! But is it possible to say that I am not frank? My stories are about some extent to confession of what I have experienced. But that's not

enough for you. You push me to something else: «Make yourself the hero of the story, write without hesitation about what happened to yourself». In addition, you say: «And at the end of the story, you write down real names to all of the characters next to the fictional ones. No, excuse me» (Akutagawa R., 1971, 260).

Firstly, Akutagawa writes, it is unpleasant for me to show you, curious people, the whole situation of my life. Secondly, it is unpleasant for me to earn extra money like that and get fame as a writer.

In conclusion, only the unwillingness to initiate strangers into the intimate and private aspects of personal life forced Akutagawa to abandon I-novel. But such a conclusion is possible only if one does not know what I-novel was in Japanese society. Having introduced ourselves to this problem and, in particular, with Akutagawa's articles about it, we can understand that, without accepting I-novel, Akutagawa had very clear position – he considered this genre as unacceptable, at least for himself.

Hirano Ken sees the difference between I-novel and an ordinary autobiographical novel in that an autobiographical novel, as a rule, creates an objective picture of life - events unfold in it against the background of the writer's personal life. I-novel is the opposite phenomenon. It contains not so many objective scenes and situations as the attitude of the author-character to it. The plot of the stories in I-novel shows the perception of their authors. Later, Kume Masao began to consider I-novel as a psychological prose, thereby changing the origin definition and opinion of the genre.

A detailed description of I-novel is given by Fukuda Tsuneari. I-novel, he writes, is a confessional prose. It is not limited to Japanese I-novel, but represents the essence of modern European prose. However, no matter how much you confess, the guilt will not disappear from this. Admitting to one's own ugliness does not in itself get rid of ugliness. . . Taking the first step in the real world, taking up something, inevitably get dirty... They confess that they got dirty. The secret intent of confession: to show off their own sincerity, which allowed them to confess, or to

justify the inevitability of the fact that they had to get dirty – this is what lies behind the confession. Is it possible in this case to call their squeamishness true?

«I am not the only one who adheres to this view of I-novel. Akutagawa began his career in literature with a prejudice against I-novel. And at that time, he was often reproached for avoiding confession» (Fukuda Tsuneari, 1977, 48).

A similar thought is expressed by B. B. Tomashevsky in the article «Literature and Biography»: «In the XX century, a special type of writers with a biography appeared demonstratively shouting: Look how bad and shameless I am. Look and don't turn away, because all of you are just as bad as I am, but only you are cowardly and hiding» («Voprosy literatury», 1973, 65). It was this approach to the «literature of self-reveal», and it is entirely applicable to the Japanese literature, that repelled Akutagawa from I-novel.

What was Akutagawa's point of view on I-novel? In the «Aphorisms by a pygmy» («侏儒の言葉»), as in the «Notes of Chokodo», there is a chapter «Confession»: «No one can confess everything to the end. At the same time, without confessing, it is impossible to express yourself. Rousseau²⁸ loved confession. But it is completely impossible to detect it in the «Confession». Merime²⁹ did not like confessions. But isn't «Columba» in a hidden form telling about himself? The boundary between confessional literature and all the rest is extremely difficult to discern».

At a first glance, it may seem that this «confession» of Akutagawa contradicts the one given earlier. But this is not the case. Putting yourself on public display? Akutagawa strongly objected to this. But to show the reader his inner world, his perception in different situations, in order to reveal their essence in this way, Akutagawa never denied the need for this. In other words, the whole question is what for to talk about yourself, about your feelings, about your experiences.

²⁸ Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778) was a Genevan philosopher, writer, and composer.

²⁹ Prosper Mérimée (1803 – 1870) was a French writer in the movement of Romanticism, and one of the pioneers of the novella, a short novel or long short story.

If introspection is done in order to show that there is also such a personality – not a generalized, typical image of a person, then Akutagawa did not accept such literature of personal experience, such I-novel. If the author merges himself with a character of the story, even on the basis of his own biography not in order to tell the world about himself as a personality, but to personify a typical phenomenon, in this case it is wrong to say that the work belongs to I-novel.

Akutagawa correlates I-novel with lyric poetry, considering lyric poetry to be «personal literature» as opposite to epic, which he calls «objective». In the same way, he sees the difference between the works of I-novel and the so-called genuine novel. The term was presented in the late 20th to the contrary of the psychological novel. Akutagawa gives this definition to I-novel: «I-novel is a work of fiction containing evidence of the absence of fiction». He explains his thought: «to be honest, not to deceive people – this is the law of morality, but it does not coincide with the laws of literature. There is no author who can write anything except what exists in himself. For instance, a writer creating an I-novel work has endowed his hero with virtues that he does not possess himself. In this case, from the point of view of morality, it is perhaps appropriate to call this writer a liar. But in fact, he is not a liar at all – what he endowed his hero with was in him even before he expressed it» (Grivnin V.S., 1980, 296).

Rejecting the approach to the idea of falsity and truthfulness of the work proposed by the supporters of I-novel, and at the same time the idea that only I-novel is the most important genre in literature, Akutagawa denies the idea of Kume Masao and Uno Koji, that I-novel is the best way of the Japanese prose development.

So, Akutagawa did not believe that I-novel as «a prose of confession» had no rights to exist at all. He objected only to turning this genre into the main genre of the development of Japanese literature. And first of all because in the works of I-novel the author brings to the reader's judgment not only his thoughts and experiences, his attitude to reality, which is natural and necessary, but also his life. But in some cases, the writer's personal life in all its details does not interest the reader. Moreover, it can affect to the reader's attitude to the writer. In order for an I-novel work to become

a phenomenon, an author writing in this genre must be a large and interesting person both intellectually and socially. Only in this case I-novel can be a part of public interests and really have the rights to exist. But in this case, it will cease to be I-novel in the form in which it is presented by its initiators.

A perfect example is the Akutagawa's work. His novel «A Day at the End of the Year» («年末の一日») is completely autobiographical. It tells how the main character – Akutagawa, having finished another novel for the New Year's issue of the magazine, decided to fulfill his promise and take his friend to Natsume's grave. But this novel was written not in order to tell readers about the difficulty it cost him to find the teacher's grave. The bleak, joyless life of the man – is the theme of the novel. Not lack of respect for Natsume's memory led to the fact that the main character forgot where the teacher was buried. A miserable, impoverished existence, when a person loses his internal sensitivity just to survive, has led to the fact that the writer has lost something very dear, and without it became increasingly difficult for him to live. The character turns to be a collective image of a man who was broken by a hard life.

That is why we can attribute «Day at the End of the Year» not just to confessional prose, but to a deeply psychological one, painting a picture of the mental state of a person crushed by life, and a generalized picture; not capturing a particular case that happened to the protagonist-author.

In the last years of his life, the main thing in Akutagawa's works is a philosophical understanding of reality. The embodiment of personal experience into his works is the direction of his creative search. The words he said in one of the interviews are connected to it: «Am I gradually approaching to I-novel? In any case, lately I don't want to write such works as «In a Grove»».

Indeed, in many Akutagawa's novels, Horikawa Yasukichi — Akutagawa himself - acts as the main character. And yet it would be wrong to refer them to I-novel and that is the reason.

Any work of art anyway is somehow I-novel. It reflects the reality passed through the consciousness, its experience, its attitude. Without the presence of the

author's personality, a work of fiction is unthinkable. Apparently, the problem is only in the extent, in the breadth of generalizations, in the understanding of the typical.

The «I» as the only object of cognition and display, or the «I» as an instrument for cognition and display of objective reality - this is where the boundaries between I-novel and a work in which the protagonist is the author himself. This is exactly how Akutagawa Ryunosuke understood this problem.

Thus, we can conclude that Akutagawa greatly influenced the rethinking of essence of the I-novel to his contemporaries.

Dazai Osamu (1909-1948) is considered to be the most talented I-novel writer of the XX century — a man whose life was full of tragedies. He, like some other writers at that time, in particular Kasai Zenzo (1887-1928), consciously and on purpose destroyed his life and himself in order to find himself at the bottom of society, turn his mental traumas into art, and completely devoted his life to the creation of the true literature.

In the last period (1946-1948) of his work, Dazai Osamu was already a well-known and recognized writer, his stories were full of decadence, lack of faith and hopelessness. One of them is «No longer Human». Despite too many controversial opinions and literary criticism about this Dazai Osamu's story, the work has become a huge event and made a crucial difference in the literary world.

The development of I-novel does not end there. In 1949, the debut novel «Confessions of a Mask» which was written by the young Japanese writer Yukio Mishima (1925-1970) was published. The protagonist - Mishima, talks about the inner experiences that accompany the process of self-acceptance. The novel sobers the naive soul, who does not doubt the identity of the hero, and reminds that everything around is a «mask». This irony found a response in the broken soul of the young generation who survived in the difficult war and post-war years, and «Confessions of a Mask» gained many readers.

In 1964, the most award-winning writer in Japan Oe Kenzaburo (1935) wrote an I-novel story called «A Personal Matter», which reflected his mental trauma

caused by the birth in 1963 of his child, with lesions of the brain. And although Oe later had a healthy son and a daughter, the experience sharpened his ability to empathize with others.

In 2015, the famous Japanese comedian, screenwriter and writer Matayoshi Naoki (1980) made his debut with his I-novel «Sparkle» («火花»), published in the magazine «Literary World» («文学界»). The novel was awarded by the Akutagawa Prize and by January 2016 had sold 2.5 million copies. Based on this novel, a TV adaptation was filmed by Netflix. The narrative of the novel focuses on two comedians struggling with difficulties, the prototypes for which were Matayoshi himself and his fellow comedic duo Yuji Oribe. This is the work of a highly recognized author who explores the life of a creative person and the essence of humor, and therefore it is both philosophical and entertaining.

CONCLUSION

The analysis of the I-novel as a genre demonstrates its deep connection to personal confession, self-reflection, and psychological exploration. Many researchers argue that Japanese writers who contribute to this genre not only address their audience but also engage in a process of self-exploration and emotional catharsis. The act of writing serves as a means of self-rehabilitation, allowing authors to process personal experiences through narrative expression. The study confirms that the I-novel has significantly shaped modern Japanese literature by emphasizing the author's inner world and subjective perception of reality. However, despite its introspective nature, this genre also reflects broader social and cultural transformations, illustrating changing attitudes toward identity, individuality, and societal expectations.

Further research could explore the evolution of the I-novel in contemporary literature, including its influence on global autobiographical fiction. A comparative analysis of the I-novel and Western autofiction could provide deeper insights into the universal and culture-specific elements of personal narrative. Additionally,

interdisciplinary studies incorporating psychology and literary criticism may offer a more comprehensive understanding of the therapeutic role of self-writing.

REFERENCES

1. Fukuda, T. (1977). Issledovaniye tvorchestva Akutagava Ryunosuke. Tokyo, Japan. (in Russian).
2. Grivnin, V. S. (1980). Akutagava Ryunoske. Zhizn'. Tvorchestvo. Idei. Akutagawa Ryunosuke. Life. Creation. Ideas. Moscow, Russia: Moscow University Publishing House. (in Russian).
3. Interesnyye mysli ob «ego-belletristike». (1974). Modern Japanese Novel (pp. 86–110). Moscow, Russia. (in Russian).
4. Keene, D. (1984). Dawn to the West: Japanese literature of the modern era. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
5. Lutskiy, A. L. (1986). Ekzistentsializm i yaponskaya (Doctoral dissertation). Moscow, Russia. (in Russian).
6. Murasaki, S. (2000). Dnevnik. St. Petersburg, Russia. (in Russian).
7. Rekho, K. (1962-1978). Vatakusi Sosetsu. Brief Literary Encyclopedia (p. 179). Moscow, Russia. (in Russian).
8. Rekho, K. (1978). Tayama Katai. The Great Soviet Encyclopedia (p. 113). Moscow, Russia: Soviet Encyclopedia. (in Russian).
9. Voprosy literatury. (1973). (p. 65). Moscow, Russia. (in Russian).

UDC (UDC, УДК): 82-23

YOZUVCHI VA DRAMATURG ALP JAMOL IJODIYOTI³⁰***Rasulmuxamedova Dilfuza Zokirovna***

Katta o'qituvchi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: Rasulmuxamedova@mail.ru

Tel: +998909511042

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Alp Jamolning ijodiy faoliyati va dramaturgiya janriga qo'shgan hissasi chuqur tahlil qilinadi. Uning hayot yo'li, asarlarining badiiy xususiyatlari, milliy adabiyotga ta'siri va hajviy hikoyalarining o'ziga xosligi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Alp Jamol ijodi o'zbek adabiyoti, dramaturgiyasi va telejurnalistikasida muhim o'rin egallaydi. Adib tomonidan yozilgan "Toshteshar", "Jafoga vafo", "Quvg'in", "To'ydagi tugun", "Mehribonlar", "G'izg'izon" kabi asarlar sahnada namoyish etilgan va teatr hamda televideniyaadagi hajviy spektakllarning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan. Maqolada adib asarlarining jamiyatga ta'siri, obraz yaratish mahorati hamda adabiy tahlil asosida baholangan. Shuningdek, adibning adabiyotshunoslikka qo'shgan hissasi, u haqidagi ilmiy tadqiqotlar ham ko'rib chiqiladi.

KALIT SO'ZLAR

Alp Jamol, dramaturgiya, televizion miniatyuralar teatri, hajviya, telenovella, o'zbek adabiyoti, teatr san'ati, adabiy tahlil, intermediya, ijtimoiy tanqid.

Received: January 12, 2025**Accepted:** March 24, 2025**Available online:** May 2, 2025

³⁰ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Rasulmuxamedova D. Yozuvchi va dramaturg Alp Jamol ijodiyoti.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 359-371.

THE CREATIVE OF THE WRITER AND DRAMATURGER ALP JAMAL***Rasulmukhamedova Dilfuza Zakirovna***

Senior teacher

Uzbek State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

Email: Rasulmuxamedova@mail.ru

Tel: +998909511042

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of Alp Jamol's creative work and his significant contributions to the genre of dramaturgy. Extensive information is presented regarding his life trajectory, the artistic qualities of his pieces, his impact on national literature, and the uniqueness of his comedic narratives. Alp Jamol's contributions hold a significant position in the realms of Uzbek literature, dramaturgy, and television journalism. Works written by the writer, such as "Toshteshar", "Jafoga vafo", "Kuvgin", "Toydagi tugun", "Mehribonlar", "Gizgizon" were performed on stage and made a huge contribution to the development of comic performances in theater and television. In this article, we will be examining the profound influence of the writer's works on society, his remarkable ability to create vivid and captivating imagery, and the insightful literary analysis that supports these claims. The writer's impact on literary studies and scientific research surrounding him is also highly regarded.

KEY WORDS

Alp Jamol,
dramaturgy, television
miniature theater, satire,
telenovela, Uzbek
literature, theatrical art,
literary analysis,
interludes, social criticism.

ТВОРЧЕСТВО ПИСАТЕЛЯ И ДРАМАТУРГА АЛПА ДЖАМОЛА***Расулмухамедова Дилфуза Закировна***

старший преподаватель

Узбекский государственный университет

мировых языков

Ташкент, Узбекистан

E-mail: Rasulmuxamedova@mail.ru

Тел: +998909511042

АННОТАЦИЯ

В данной статье глубоко анализируется творческая деятельность Алп Жамола и его вклад в развитие драматургии. Приводится подробная информация о его жизненном пути, характеризуются художественные особенности его произведений, в частности, созданных им юмористических рассказов, освещаются вопросы влияния его творчества на национальную литературу. Творчество Алп Жамола занимает важное место в узбекской литературе, драматургии и тележурналистике. Такие произведения писателя, как «Тоштешар», «Жафога вафо», «Кувгин», «Тўйдаги тугун», «Мехрибонлар», «Ғизғизон», были поставлены на сцене и внесли большой вклад в развитие жанра сатирического спектакля в театре и на телевидении. В статье оценивается влияние произведений Алп Жамола на общественное сознание, присущее данному автору мастерство художественного анализа и создания образов. Также рассматривается вклад писателя в литературоведение и научные исследования о нем.

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА**

Алп Жамол, драматургия, телевизионный театр миниатюр, комедия, теленовелла, узбекская литература, театральное искусство, литературный анализ, интермедия, социальная критика.

KIRISH

Hozirgi kun adabiy jarayonida Alp Jamoldek o'tkir mahorat egalarining asarlari muhim o'rin egallaydi. Biz bugun tahlilga tortgan adib, noshir, dramaturg va sermahsul ijodkor asarlari va uning mashaqqatli hayot yo'li, ko'pchilik ilm ahli, jumladan adabiyotshunoslar va talabalar, shu soha vakillarini qiziqтира ko'zlagan maqsadga erishgan bo'lamiz. Ijodkorlar ko'p, ularning orasida halol, vijdon amri bilan yashab, halol kasb qilib turmush mashaqqatlari bilan kurashib yashaganlari u qadar ko'p emas. Bugun so'z ochganimiz, buyukligini ko'pchilik sezib sezmay qolgan atoqli yozuvchimiz Alp Jamol – Jamoliddin Asomiddinovidir. Asli Toshkentlik ijodkorlardan edi. U 1915-yilning 20-avgust sanasida Toshkent shahrining Chuvalachi mahallasida tavallud topgan. Adibning otasi Asomiddin Mirazimboy o'g'li farzandlariga o'ta e'tiborli, talabchan inson bo'lib, o'z farzandlarini uyda o'qitgan, ilm bergan. Miskin, Xislat, Tavallo kabi shoirlar va ijod ahli bilan qadrdon bo'lgan ota o'z farzandlarini uyda o'zi ilm olishi bilan mukammal shug'ullangan. (Asomiddinov A., 2000)

Bu tarbiya jarayoni adibning keyingi ijod yo'lini aniq belgilagan bo'lsa, to'g'ri fikr deb tan olish mumkin. Chunki, adib o'ta zukko, xalq og'zaki ijodini juda sevadigan, fors tilini yaxshi biladigan, arabcha yozuvdagi asarlar va ularning matnini juda to'g'ri sharhlaydigan, tahlil qiladigan darajaga yetgan. Shuning uchun ham Fozil Yo'ldosh o'g'li bilan birgalikda Til va adabiyot institutining folklor sho'basida faoliyat yuritadi. Shu asosda uni institutga ham ishga olishgan edi. Bu holat u qadar uzoq davom etmadi. Davr taqozosiga ko'ra Navoiyga bag'ishlangan katta anjumanda olimlarning "Navoiyni dinga qarshi bo'lgan, hattoki dinsiz edi" – degan gaplariga qarshi chiqib, mashhur tarixchi olim Xondamirning asarlaridan misollar keltirib, Navoiy juda ko'plab masjidlar qurdirgani va o'sha masjidlarda o'zi ham namoz o'qiganligi haqida ma'lumotlarni aytadi (Asomiddinov A., 2000). Zamona zayli va davr taqozosi bilan o'sha kuniyoq adibni ishdan bo'shatib, yetmaganiga yana qattiq ta'qib ostiga olishadi. Shu tariqa adib ikki yil ishsiz sargardonlikda qoladi, nihoyat oddiygina bozorga pattachi (Chorsu bozoriga) bo'lib ishga kiradi (chunki o'sha vaqtlarda siyosiy ta'qibdagilar davlat ishlariga umuman

qabul qilmagan). Bozorda ishlashiga qaramasdan adib ijodni to'xtatmagan, aksincha juda ko'plab hajviy asarlar yozib, "Mushtum", "Qizil O'zbekiston" kabi jurnal va gazetalarda chop ettirib yurgan. Aynan shu yillarda adib hayotida o'ta mudhish voqea yuz berdi. Adibning katta farzandi Alpiddin Jamoliddinov to'satdan 13 yoshida hayotdan fojeali ravishda ko'z yumadi. Bu holat adib ruhiy olamiga qattiq ta'sir etdi. Shu voqea sabab Alp Jamol keyingi asarlariga "Alp Jamol" degan taxallus bilan ijod qila boshlagan. (Farzand dog'i ota qaddini bukib qo'ydi, ammo adib o'g'li xotirasini abadiylashtirish uchun ham keyingi yozgan asarlarini Alp Jamol taxallusi bilan nashr ettirgan). Shundan so'ng adib ijodida ham o'zgarishlar yuz berdi, 1961-yilda O'zbekiston teleradiokompaniyasiga oddiy muxbir bo'lib ishga kirgan yozuvchi o'tkir ijodni boshganligi va shu orqali o'zbek adabiyotida yangi ijodkor shaxsining vulqonday otilib chiqqanligini kuzatish mumkin. Shu tariqa ijod asta sekinlik bilan avjiga chiqa boshladi. 1969-yilda O'zbekiston televedinyasida juda katta shov-shuv bo'lgan "Qabrison" nomli asar mashhur rejissyor Mirabbos Mirzaahmedov tomonidan "Otlar so'zi – aqlning ko'zi" ko'rsatuvida namoyish etildi.

O'sha davrlarda bu kabi asarlar yaratilmagan, hattoki, O'zbekiston televedinyasida biror marotaba qabrison mavzusida ko'rsatuv bo'lmagan ekan. Tabiiyki, bu asar o'zbek xalqi orasida juda mashhur bo'ldi, tomoshabinlardan juda ko'plab xatlar kelgan.

Shu zayl birin-ketin adib asarlari xalqimiz orasida mashhur bo'la boshladi, jumladan "Toshteshar" asarida ham o'tkir ijtimoiy hayot mavzusi ko'tarilgan va aytishlariga qaraganda o'n marotaba muhokama qilingan ekan. To'g'riso'zlik, halollik, samiymlilik, kamtarlik, e'tiqod masalalari adibning asosiy quroli bo'lgan. Shuning uchun ham adib asarlari juda ko'p marotaba tanqidlarga uchragan. Ruhiy zo'riqish, asab buzarlklar Alp Jamol kayfiyatini buzmedi, aksincha, o'sha zamon qoidalariga mos ravishda yanada qatiq ishlashga harakat qildi. Bu tanqidlar natijasi o'laroq, asarlarining bir necha xil variantlari turar ekan. Adib farzandlari otalari vafotidan so'ng, 1999-yilda Alp Jamol asarlarini jamlab katta "Saylanma" shaklida nashr ettirdilar. Chunki adib o'ta kamtar bo'lib, doimiy ravishda asarlarini chop

etishga imkoniyati bo'lmagan, ba'zi asarlarining nusxalari saqlanmay ham qolgan ekan.

Alp Jamol ijodining asosiy yo'nalishlarini quyidagicha tasniflab ko'rsatish mumkin:

1. **Hajviy hikoyalar va intermediyalar.** Alp Jamolning ijodi hajviy hikoyalar bilan boshlanib, tez orada teatr va televideniya sahnasida intermediyalar shaklida davom etdi. "Mushtum" jurnali sahifalarida e'lon qilingan asarlari jamiyatdagi kamchiliklarni ochib berishga qaratilgan. U o'z hajviy asarlarida faqat kulgi bilan cheklanmay, axloqiy o'zgarishlarga chaqirgan.
2. **Dramaturgiya va teatr san'ati.** Adibning "Toshteshar", "Quvg'in", "Jafoga vafo" kabi sahna asarlari tomoshabinlar tomonidan katta qiziqish bilan qarshilangan. Ushbu asarlarda jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, odob-axloq masalalari yoritilgan. Ularning sahnalashtirilishi zamonning eng dolzarb muammolarini aks ettirib, badiiy uslubning takomillashishiga sabab bo'ldi.
3. **Televizion miniatyuralar teatri.** Alp Jamolning television miniatyuralari o'zbek televideniyesining rivojlanishida katta o'rin tutgan. "Otlar so'zi – aqlning ko'zi" ko'rsatuvi orqali uning asarlari milliy auditoriya tomonidan qiziqish bilan kuzatilgan. Uning miniatyuralari jamiyatdagi turli illatlarni fosh qilish bilan birga, xalqni adabiy tarbiyalashga ham xizmat qilgan.

Alp Jamoldek taxallus ostida katta fojea – ijodkorning qayg'uli qismati, ikki nafar norasida farzandining taqdiri bor. Uning asarlarida tilga olingan mavzular hamon dolzarb, eskirmaydigan mavzulardir. Alp Jamolning "Otlar so'zi – aqlning ko'zi", "Televizion miniatyuralar teatri" ko'rsatuvlari bugun ham juda dolzarbdir.

"Asarlari bugungi kunga ham xizmat qilayotgan ijodkorlarning xotirasini ardoqlash burchimizdir, – deydi ustoz jurnalist, "Jahon adabiyoti" jurnali bosh muharriri Ahmadjon Meliboyev. Ularning jasorati, jur'ati, qat'iyati ham bugun juda kerak bo'lmoqda. Hayotning achchiq sabog'i shundayki, ulug'likka sira intilmagan, sodda va samimiy insonlarning qadrini ularni yo'qotganimizdan keyingina anglaymiz. Haqiqiy asarlarning tili, qahramonlari, ma'no-mazmuni sira o'zgarmas

ekan. Alp Jamoldek ijodkorning asarlari tili o'zbekona lutf, askiya, qochirimlarga uyg'un ekani bilan ahamiyatlidir.

Taniqli olimlarning ta'kidlashlaricha, Alp Jamol asarlarida tilga olingan illatlar bugun ham jamiyat murosasizlik bilan kurash olib borishi kerak bo'lgan kamchiliklardir.

“Alp Jamoldek ijodkorning xotira tadbirida ishtirok etayotganimizdan mamnunmiz”, – dedi Buyuk Britaniyaning Oksford universiteti o'qituvchisi Leyla Najafzoda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Uchinchi Renessans haqida ko'p gapiryaptilar. Ayni jihatga Yevropada ham katta e'tibor qaratilmoqda. Nazarimda, bu Renessans sari yo'l o'zbek ijodkorlarining asarlarini ularning original tilida o'qish bilan boshlanadi. Xorijlik o'quvchilar Alisher Navoiy, Alp Jamoldek ijodkorlar asarini o'zbek tilida mutolaa qilishni istaydi. Tadbirida O'zbekiston xalq artisti Xayrulla Sa'diyev, taniqli rejissyor Mirabbos Mirzaahmedov, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti rektori Shuhrat Sirojiddinov va boshqalar Alp Jamol taxallusi bilan ijod qilib millionlab yuraklarni zabt etgan Jamoliddin Asomiddinov 200 dan ortiq hajviy hikoya, intermediya muallifi ekanini ta'kidladi. Alp Jamolning “Toshteshar”, “Jafoga vafo”, “Quvg'in”, “To'ydagi tugun”, “Mehribonlar”, “G'izg'izon” kabi asarlari viloyat va poytaxt teatrlarida sahnalashtirilgan. Shu zayl Alp Jamol o'zbek adabiyotiga, dramaturgiyasiga, hajviyotiga, telejurnalistikasiga baholi qudrat hissa qo'shgan ijodkordir.

“Bugun televideniyeiga Alp Jamoldek ijodkorlar yetishmaydi,” – dedi taniqli jurnalist, O'zbekiston Milliy axborot agentligi bosh direktori Abdusaid Ko'chimov. – “Alp Jamolni Teleminiatiyuralar teatrining qiroli deb atash mumkin. Ulug' ijodkorlarning qadriga yetaylik, ijodini o'rganaylik”.

“Mehribonlar” kitobida taniqli dramaturg, milliy teleminiatiyuralar teatri ko'rsatuvi asoschilaridan biri haqida zamondoshlar xotiralari, ijodkorning murakkab hayot yo'li, dunyoqarashi ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Asrlar davomida shakllangan milliy qadriyatlarimizga tayangan, bugungi kunda istiqlool mafkurasi

bilan sugʻorilgan, shu bilan birga, bizni umumbashariy ulugʻ maʼnaviyat sari yetaklayotgan milliy ongimiz, shuurimiz va dunyoqarashimizning shakllanishida badiiy adabiyotning oʻrni beqiyosdir. Alp Jamol asarlari haqida gap ketganda, adabiyot ahli orasida: “Badiiy asar qisqartirilgan borliq yoki voqelikning modelidir”, - degan fikrlar mavjud boʻlib, bu avvalo, har bir yaratilgan badiiy asarning insoniyat hayotining inʼikosi ekanligini tasdiqlaydi. Oʻzining badiiy asarlarida millatimizning yaqin oʻtmishi va bugungi hayoti, uning butun murakkabliklarini, milliy urf-odatlar va qadriyatlarni izchil badiiy dalolatlar bilan tasvirlab adabiyot taraqqiyotiga oʻz hissasini qoʻshgan Alp Jamol haqida gap ketganda istiqlol yillarida shoʻrolar davrida ijod qilgan koʻpgina yozuvchilar oʻzlarining avval yaratgan asarlarini mustaqillik mafkurasi nuqtayi nazaridan qayta tahrir etishga majbur boʻldilar. Ammo Alp Jamol asarlari bunday tahrirlarga ehtiyoj sezmedi”. Albatta, bu soʻzlar bejiz aytilgan emas. Chunki Alp Jamol asarlarida insonlar hayotining zohiriy harakatlari, botiniy kechinmalari yetakchilik vazifasini oʻtaydi. Alp Jamol oʻz asarlarida qahramonlarining ruhoniyligi orqali inson va davr maʼnaviy dunyosining sarhadlarini tasvirlaydi. Aniqki, hech bir asarga badiiy obrazlar oʻz-oʻzidan kirib kelmaydi. Yozuvchi asariga qahramon tanlar ekan, avvalo, uni oʻz atrofidan izlaydi. Ijodkor asar uchun qahramon tanlar ekan, avvalo, asar qahramonlarining jamiyatga, ijtimoiy muhitga va aksincha, jamiyatning qahramonlar hayotiga taʼsirini diqqat markazida tutadi. Misol uchun, Alp Jamolning insonlar turmush tarziga, shu bilan bir qatorda ularning ruhoniyligiga qilgan taʼsirlarini koʻrishimiz mumkin.

Adibning qaysi asari bilan tanishmaylik unda samimiy mehr va oqibat, halollik, rostgoʻylik, tarbiya, chin doʻstlik masalalari ulugʻlansa, kinoyaga toʻla hajviy asarlarida esa, manmanlik, dabdababozlik, tekinxoʻrlik, pora, yalqovlik, yolgʻon, fahsh, dinsizlik illatlari qoralangan. Bu turdagi asarlar adibni Oʻzbekiston televedinyasidagi judayam dolzarb koʻrsatuvlaridan biri boʻlgan miniatyuralar teatriga mos va xos edi.

Oʻsha davrlarda juda katta muvaffaqiyatga erishayotgan televizion miniatyuralar teatri esa, aynan, Alp Jamol, Elbek Musayev, Farxod Musajanov

kabi yozuvchi va ijodkorlar bilan judayam yaqin aloqada ish olib bora boshlagan edi.

Miniatyuralar **teatri** repertuari ixcham asarlar (bir pardali pyesa, intermediya, muqallid, monolog, kulgili hikoya, hajviya va b.) dan iborat bo‘lib, ba’zan umumiy bir mazmun (syujet)ga bo‘ysundiriladi. Hayotda uchrab turadigan kamchiliklar, kulgili voqealar, kundalik muammolar hamda dolzarb mavzular satira va yumor orqali ifodalanadi. Yevropa uslubidagi zamonaviy Miniatyuralar teatri XIX asrning 2-yarmida Fransiyada paydo bo‘lgan. O‘zbekistonda bu janrdagi tomosha ildizlari qadim zamonlarda paydo bo‘lgan masxarabozlik teatriga taqaladi. Milliy uslubdagi Miniatyuralar teatri masxarabozlik, qiziqchilik san’atining juda ko‘p ko‘rinishlarini o‘zlashtirgan, davr ruhiga moslab rivojlantirilgan. 1962-yildan O‘zbekiston televideniyesi “Yoshlik” studiyasi qoshida “Televizion miniatyuralar teatri” ishlay boshlagan. Alp Jamol esa ushbu janrga juda tez moslasha oldi va o‘zining ko‘plab asarlari bilan miniatyura ixlosmandlari ko‘nglidan joy oldi.

Alp Jamol mahorati shunda ediki, qaysi asarni olib qaramang, inson o‘ziga kerakli g‘oyani juda oson topadi. Asarlarida ko‘tarilgan mavzular xalqchil, ommaga yoqadigan, keng ko‘lamli, kitobxon va tomoshabin ko‘nglidan juda tez joy oladigan, xotirasida tez saqlanadigan xususiyatlari bilan ajralib turar edi.

Alp Jamol ko‘zga ko‘ringan, el yurt tanigan juda ko‘plab, intermediyalar, televizion spektakllar, televizion novella muallifi hisoblanadi. Hayoti davomida yaratgan intermediyalari, televizion miniatyuralar teatrining eng sara, o‘ta kuchli satira va yumorga boy bo‘lgan, tagdor ma’noli xususiyatlari bilan ajralib turgan. Ijodkor o‘z umri davomida 200 dan ortiq intermediyalar muallifi bo‘lib, ularning 20 dan ortig‘i qariyb oxirgi 40 yil davomida televizion versiyada takroran o‘z tomoshabinlarini xursand qilishda davom etmoqda.

Shu o‘rinda mashhur adabiyotshunos olim B.Karimovning quyidagi fikrlarini, men hayoti va ijodini o‘rgangan adibim Alp Jamolga ham aloqasi bordek his etdim: “To‘g‘risi, bugun o‘zini munaqqid ataydigan va kelgusida shu soha bilan mashg‘ul bo‘lishni o‘z oldiga qat’iy maqsad qilib qo‘ygan yoshlarni topish juda qiyin ish. Nimaga? Tanqid hech kimga yoqmaydi. Ikkinchidan, tanqidchi degani bu

tinimsiz toshday soʻzboʻronlar yogʻdirib, nayzabardorlik bilan ijod ahliga yoʻl-yoʻriq koʻrsatadi, aql oʻrgatadi, degani emas. Adabiy tanqid - juda muhim ijod. Bunda estetik did, tahlil, baho berish, badiiy asarning goʻzalligini koʻrsatish yetakchi oʻrinda turadi. Badiiy va ilmiy-nazariy asarlarning jiddiy mutolaasi, muhokamalari, sintez va analizlari ortidan munaqqidning adabiy-nazariy mezonlari shakllanadi. Agar bugun koʻpchilikning adabiy tanqidchilikdan koʻngli toʻlmayotgan ekan, demak, shakllanishda nuqson, kemtik bor. Badiiy ijod ahli yozish bilan andarmon. Oʻquvchi oʻqiyotgan boʻlsa, nur ustiga nur. Yozilgan asar zoʻr, ajoyib, har tomondan ibratli. Aynan shuni oʻquvchi oʻqimasa-chi? “Oʻqinglar, azizlarim”, deb aytish ham adabiy tanqidning bir vazifasi.” (Karimov B., 2018)

Atoqli olim fikriga koʻra haqiqiy ijodkor oʻz asarini xalqqa taqdim etar ekan u xalq ruhiyatiga moslay bilishi kerak - “Ruh kirlansa - bu juda yomon”. Ruhi kir odamning komil odam boʻlishi qiyin. Ruhi kir odamning koʻngli kir va yolgʻonchi boʻladi. Badiiy adabiyot va sanʼat ruhiyat bilan shugʻullanadi. Lekin ruhiyatning aniq formulasi yoʻq. Inson oʻz ruhiyatiga oʻzi aniq tashxis qoʻya olmaydi, koʻpincha. Shu bois badiiy adabiyotda ham inson ruhiyatini toʻla-toʻkis ifoda qilib boʻlmaydi. Adabiyot inson ruhiyatining alifbosidir.

Bugungi kungacha ham oʻz asarlari bilan xalqimiz ruhiyatiga kira olishi mumkin boʻlgan samimiy ijodkor Alp Jamol ana shunday shaxslardan biri edi. Sobiq shoʻrolar davri tuzumining taʼziqiga uchragan oʻta halol va samimiy boʻlgani uchun ham juda katta mashaqqatlar evaziga boʻlsa ham oʻz soʻzi va ovozi bilan xalq qalbidan joy ololgan adiblar sirasiga kira oldi.

Bugungi kunda ham telenovella shaklida yaratilgan adibning “Mehribonlar” asari juda katta tortishuvlarga va koʻplab tomoshabinlarning eʼtirofiga tushgan boʻlib, ushbu asarda hozirgi kunning eng dolzarb muammosi, yaʼni farzand tarbiyasi masalasi aks ettirilgandir.

Bugun shunday dorilamon kunlarni koʻrishimizda, tinch va osuda hayot kechirishimizda, oʻzligimizni anglashimizda fidokor adiblarimizning xizmatlari juda kattadir. Yorugʻlikka chorlagan yorqin yulduzlarni unutmaslik, ular yaratgan asarlarni kelgusi avlodlarga ham yetkazish va shunday ajdodlariga munosib avlod

bo‘lishlarini eslatib turish maqsadga muvofiqdir. O‘zbek xalqining bu buyuk farzandiga kelgusida e’tiborni yanada kuchaytirishi va butun dunyoga shunday adiblar borligidan g‘ururlanib gapirishlari, shubhasizdir.

Alp Jamol o‘zbek teatr san’atida muhim o‘rin tutuvchi shaxs bo‘lib, uning sahna asarlari turli ijtimoiy va axloqiy masalalarni yoritadi. Siz sanab o‘tgan asarlar Alp Jamolning ijodiy merosining bir qismi bo‘lib, har biri o‘ziga xos mavzularni ochib beradi. Keling, bu asarlarning qisqacha mazmuni va ahamiyatini ko‘rib chiqamiz:

“Toshteshar” - bu asar, odatda, ijtimoiy adolat va insoniy munosabatlar haqida hikoya qiladi. Unda qahramonlar o‘zaro munosabatlari va hayotdagi qiyinchiliklarga qarshi kurashishlari tasvirlanadi.

“Arosat” - bu asarda sevgi, sadoqat va xiyonat kabi mavzular yoritiladi. Qahramonlar orasidagi hissiy ziddiyatlar va ularning natijalari sahnada ko‘rsatiladi.

“Quvg‘in” asari qahramonning hayoti davomida duch keladigan quvg‘in va ta’qib qilish holatlarini aks ettiradi. Bu asarda adolat va erkinlik uchun kurash mavzulari ko‘tariladi.

“Bevafo yakan” – asar “Bevafo yakan” deb nomlangan, ammo inson ruhiyatidagi ichki ziddiyatlarni tasvirlaydi. Bu mavzuz amonaviy hayotda ham dolzarb hisoblanadi.

“To‘ydagi tugun” – ushbu asar to‘y marosimlari atrofida rivojlanadi va an’anaviy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar haqida hikoya qiladi. Oila va jamiyat o‘rtasidagi bog‘lanishlarni ko‘rsatadi. To‘ydagi dabdabozliklar o‘tkir tanqid ostiga olingandir.

“Mehribonlar” asari insonlarning bir-biriga bo‘lgan mehr-muhabbatini, samimiy munosabatlarini faqatgina moddiyat ustiga qurilganligini aks ettiradi.

“G‘izg‘izon” – ushbu asarda shaxsiy va ijtimoiy masalalar birlashtiriladi. Qahramonning ichki kurashi va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqasi ko‘rsatiladi.

Alp Jamolning bu asarlari o‘zbek teatrining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan va ularning ijtimoiy, axloqiy va estetik ahamiyati bugungi kunda ham muhimdir.

Shu tariqa adib o'zbek adabiyotiga, dramaturgiyasiga, hajvchiligiga, telejurnalistikasiga katta xissa qo'shgan adiblardan sanaladi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, hozirgi kungacha adib ijodi u qadar to'liq o'rganilmaganligi, asarlarining badiiy poetikasi, dramaturglik mahorati, asarlarida obraz yaratish mahorati masalalari to'liq tadqiqot obyektiga aylantirilib tahlilga tortilishi kerakligini alohida ta'kidlash zarur. Zero, hozirgi kun adabiy jarayonida Alp Jamoldek o'tkir mahorat egalarining asarlari hali hanuz o'rganilmayotganligi, adabiyotshunoslar e'tiboridan chetda qolayotgani juda achinarli holat sanaladi. Kelgusida Alp Jamol haqida ilmiy tadqiqotlar, ko'rsatuvlar, hujjatli filmlar ishlansa xalqimiz xotirasida haqiqiy bir ijodkorning yorqin siymosi yana bir marotaba jonlansa ajab ermas.

XULOSA

Alp Jamol o'zbek adabiyoti va sahna san'atida katta iz qoldirgan ijodkorlardan biridir. Uning hajviy hikoyalari, intermediyalari va sahna asarlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Kelgusida uning ijodini chuqur tadqiq etish va adabiy merosini kengroq yoritish zarur. Adib asarlari o'zbek xalqining ijtimoiy hayotini aks ettirish bilan birga, badiiy nutq imkoniyatlarini ham kengaytirgan. Uning dramaturgik tajribasi o'zbek teatrining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Asomiddinov A. (To'plab nashr etuvchi) Alp Jamol haqida xotiralar. – T., 2000.
2. Asomiddinov A. Otam bilan suhbatlarim. – T.: Sharq, 2003.
3. Karimov B. Ruhيات alifbosi. – T.: G'.G'ulom, 2018.
4. Salomov T. *O'zbek hajviy dramasi tarixi*. – T: 2010.
5. O'zbekiston Teatr va Kino Akademiyasi tadqiqotlari. – T: 2015.
6. Usmonova N. Hajviy hikoyalar qiroli. – T: 2023.
7. Tojimamatova M. "Oyimdan qolgan toshoyna qani?" yoxud o'zbek teleminiaturasi sardori. 2023.

REFERENCES

1. Asomiddinov, A(Collected and Published). (2000). *Memoirs about Alp Jamol*.
2. Asomiddinov, A. (2003). *Conversations with My Father*. Sharq.
3. Karimov, B. (2018). *The Alphabet of Spirituality*. Gʻ.Gʻulom.
4. Salomov, T. (2010). *History of Uzbek Satirical Drama*.
5. *Research of the Uzbekistan Academy of Theatre and Cinema*. (2015).
6. Usmonova, N. (2023). *King of Satirical Stories*.
7. Tojimamatova M. "Where is the mirror left by my mother?" or the leader of Uzbek television miniature. 2023.

O'ZBEK ADABIYOTIDA MEMUAR JANRINING TAKOMIL TARIXI³¹**Muhammadzokirova Mohinur Muhtorjon qizi**

Tayanch-doktorant

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: nuriddinsoliyev499@gmail.com**ANNOTATSIYA**

Memuar so'zi fransuzcha “xotiralar”, “esdaliklar” degan ma'nolarni bildirib, turli manbalarda turlicha nomlar bilan uchratish mumkin: memuarlar, xotiralar, esdaliklar, eslatmalar kabi. Memuarlarning asosiy vazifasi muallifning xotiralar yoki biron bir tarixiy hujjatlar asosida o'tmish voqealarini aks ettirishdir. Mazkur janr na'munalarining badiiyligi masalasi uzoq yillar davomida adabiyotshunoslar tomonidan muhokama qilinib, badiiy va tarixiy jihatlari uyg'unligi masalasida izlanishlar olib borilgan. Bu masala ayniqsa, Vissarion Belinskiy tomonidan nazariy jihatdan asoslab berilgan bo'lib, u memuarlarni, nafaqat, tarixiy hujjatlar to'plami emas, balki inson ruhiy kechinmalari va davrning ijtimoiy muhitini badiiy ifodalash vositasi sifatida qaragan. Keyinchalik, uning an'alarini davom ettirgan adabiyotshunos olimlar tomonidan, memuar janrining o'ziga xosligi masalasi yanada chuqurroq tahlil qilingan.

Ushbu maqolada memuar janrining o'ziga xos xususiyatlari shartli ravishda belgilab olinadi va ularning avtobiografik asarlar, hujjatli-tarixiy ocherklar va kundaliklardan farq qiluvchi jihatlarga alohida to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, memuar janrida yaratilgan asarlarni ham o'z navbatida, bir-biridan farq qiluvchi xususiyatlari asosida guruhlariga ajratilib tasniflanadi.

KALIT SO'ZLAR

Memuar janri, xotiralar, real voqelik, siyosiy xronika, biografik materiallar, ilmiy materiallar, bayon uslubi, hujjatli-tarixiy ocherk, avtobiografiya.

Received: March 10, 2025**Accepted:** April 4, 2025**Available online:** May 2, 2025

³¹ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Muhammadzokirova M. O'zbek adabiyotida memuar janrining takomil tarixi.// Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 372-389.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE MEMOIR GENRE IN UZBEK LITERATURE

Muhammadzokirova Mohinur Muhtorjon kizi

Doctoral student

Tashkent State Uzbek language and literature

university named after Alisher Navoi

Tashkent, Uzbekistan

Email: nuriddinsoliyev499@gmail.com

ABSTRACT

The word “memoir” comes from the French words “memories”, “recollections” and can be found in different sources under different names: memoirs, recollections, memoirs, notes, etc. The main task of memoirs is to reflect past events based on the author's memoirs or historical documents. Literary scholars have been discussing the artistry of examples of this genre for many years, and research has been conducted on the harmony of artistic and historical aspects. The issue was theoretically substantiated, specifically by Vissarion Belinsky, who viewed memoirs not only as a compilation of historical records, but also as a medium for artistic expression of human emotional experiences and the social environment of the era. Later, literary scholars who continued his traditions further analyzed the uniqueness of the genre of memoirs.

Within the context of this article, the distinct characteristics of the memoir genre are tentatively outlined, with an emphasis on how they differ from other forms of autobiographical literature, such as documentary-historical essays or personal diaries. Works created in the genre of memoir are also divided into groups based on their distinctive features.

KEY WORDS

Memoir genre, memoirs, real events, political chronicles, biographical materials, scientific materials, narrative style, documentary-historical essay, autobiography.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЖАНРА МЕМУАРОВ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Мухаммадзокирова Мохинур Мухторжон кизи

Базовый докторант

Ташкентский государственный университет имени Алишера

Навои, Институт узбекского языка и литературы

Ташкент, Узбекистан

E-mail: nuriddinsoliyev499@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Название жанра мемуаров происходит от французского слова "mémoire" (память, воспоминания) и может встречаться в разных источниках под различными названиями: мемуары, воспоминания, записки и т.д. Основная задача мемуаров - отразить прошлые события на основе воспоминаний автора или исторических документов. Литературоведы уже много лет обсуждают проблему художественности произведений этого жанра, а также проводят исследования о взаимодействии в нем художественных и исторических аспектов. Теоретическое обоснование вопроса дал, в частности, В.Г. Белинский, который рассматривал мемуары не только как собрание записей о прошлом, но и как средство художественного выражения эмоционального опыта личности и социальной обстановки исторической эпохи. Позже литературоведы, продолжившие его традиции, углубили анализ жанрового своеобразия мемуаров.

В содержании данной статьи предварительно обозначены отличительные черты мемуарного жанра, с акцентом на то, чем он отличается от других форм автобиографической литературы, таких как документально-исторические очерки или личные дневники. Произведения, созданные в жанре мемуаров, также подразделяются на группы в зависимости от их отличительных особенностей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Жанр мемуаров, воспоминания, реальная действительность, политическая хроника, биографические материалы, научные материалы, стиль повествования, документально-исторический очерк, автобиография.

KIRISH

Memuarlar muallifning o'tmishda o'zi bevosita ishtirok etgan yoki shohidi bo'lgan voqealar haqidagi xotiralari bayon qilinuvchi adabiy asar hisoblanadi. Ular noyob shaxsiy hayot tajribasi va davrning tarixiy voqealari haqidagi ma'lumotlar manbasi sifatida, adabiyotning muhim tarkibiy qismidir. Mazkur janrning shartli ravishda belgilab olingan o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha:

1. Memuarlar - o'tmish haqidagi muallif shaxsan ishtirok etgan yoki guvohi bo'lgan voqealar asosida yozilgan asarlardir.

2. Memuarlar uchun voqeaning birinchi shaxs nomidan bayon qilinishi, voqealar va faktik materiallarning ko'pligi, muallifning tasvir obyektiga subyektiv munosabatining o'ziga xos shaklda namoyon bo'lishi xarakterlidir.

3. Memuarlarda real voqelik, ko'pincha, siyosiy xronika, biografik va ilmiy ahamiyatga ega materiallar bilan uzviy bog'lanib ketadi;

4. Unda badiiy asarlarga xos syujet usullari, nisbatan, kam ishlatiladi. Ammo muallif tasviriy vositalardan o'rni bilan foydalanadi.

Memuar asarlar o'zining bayon uslubi, voqealarning sujetli tarzda berilmasligi va vaqt tartibiga rioya qilinishi bilan kundaliklarga, materialning haqqoniyligi va to'qimaning yo'qligi jihatidan hujjatli-tarixiy ocherklar bilan yaqin turadi. Biroq, memuarlarni ulardan farq qiladigan qator muhim xususiyatlari ham mavjud. Jumladan, ularni qiyosiy o'rganganimizda quyidagi manzarani kuzatamiz:

1. Kundalik birovlarining o'qishi uchun mo'ljallanilmaydi, ular muallifning o'zi uchun yoziladi.

2. Kundaliklar tezis sifatida, qisqa ma'lumotlar tarzida belgilab boriladi.

3. Kundaliklarda memuarlardagi izchillik talabi qo'yilmaydi.

Mazkur muhim xususiyatlar kundaliklarni memuarlardan farqlash uchun asos bo'ladi.

Memuarlarning hujjatli-tarixiy ocherklardan farqi shundaki, memuarlarda muallif voqealarni umumiy tarzda emas, balki o'zi ko'rgan tomonlari, undan olgan taassurotlari va tajribaviy xulosalarini bayon qiladi. Shunday ekan, memuarlar subyektivlik xususiyatiga ega. Shu sababli, ulardan ilmiy maqsadlar uchun foydalanganda, tanqidiy nuqtayi nazardan yondashish taqozo etiladi.

Memuarlar va avtobiografik asarlarni farqlovchi asosiy xususiyat shuki, memuar asarda muallifni voqelik (o'zi uchratgan kishilar, guvohi bo'lgan yoki qatnashgan voqealar) qiziqтира, avtobiografik asar muallifi diqqat markazida o'zining voqelik bilan uzviy aloqadagi shakllanish tarixi, qalb va ongi tarixi turadi. Avtobiografik asar yaratilish jarayonida muallif o'z hayotini qaytadan yashab ko'radi, uni bir butun sifatida idrok etishga intiladi. Shuning uchun ham avtobiografiyalar aksar hollarda mualliflarning ijodiy yetuklik pallalarida, umrlari nihoyasida yoziladi. (Imomova G., 2018, 162)

Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”, Zayniddin Vosifiyning [„Badoye' ul-vaqoe“](#), Alisher Navoiyning “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” va “Holoti Pahlavon Muhammad” asarlari memuar janrining noyob namunalari hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Memuar janrida yaratilgan asarlar ham, o'z navbatida, bir-biridan turli xususiyatlari bilan farqlanadi. Jumladan, ularni ayrim belgilarini inobatga olib, quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Muallifning o'z hayoti, bolaligi, yoshlik davri, ijodiy va kasbiy faoliyati, boshidan kechirgan muhim voqealar haqida hikoya qilinuvchi memuarlar;
2. Muallifning yaqinlari, ota-onasi, ustozlari, do'stlari yoki tarixiy shaxslarga oid xotiralari bayon qilinuvchi memuarlar.

1. Muallifning o'z hayoti, bolaligi, yoshlik davri, ijodiy va kasbiy faoliyati, boshidan kechirgan muhim voqealar haqida hikoya qilinuvchi

memuarlar. Bu tipdagi asarlar muallifning shaxsiy tajribalariga asoslangan bo‘lib, uning hissiyotlari, dunyoqarashi va hayotiy saboqlarini aks ettiradi. Ayni xususiyatlarni o‘zida aks ettirgan adabiy yaratishlarga, xususan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”, Zayniddin Vosifiyning “Badoye’ ul-vaqoye” asarlarini kiritishimiz mumkin.

Insoniyatning abadiyatga mansub buyuk farzandi Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk podshoh, mumtoz shoir, nazariyotchi adabiyotshunos, faqih, tilshunos, etnograf, hayvonot va nabotot olamining bilimdoni edi. Memuar janrining noyob namunasi hisoblangan “Boburnoma” asari uning nechog‘lik serqirra ijodkor ekanligining yaqqol misolidir.

“Boburnoma”da 1494-1529-yillarda Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonda bo‘lib o‘tgan tarixiy-siyosiy voqealar yilma-yil o‘ta aniqlik bilan bayon qilingan bo‘lib, ular muallifning hayoti, ijodiy va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir.

Zahiriddin Muhammad Boburning otasi Umarshayx Mirzo 1494-yil 9-iyunda Axsi qo‘rg‘onidan jarga qulab vafot etadi. Mazkur falokatdan keyin temuriylar an‘anasiga muvofiq 12 yoshli valiahd Bobur Mirzo podshoh bo‘ladi. Uning nodir asari “Boburnoma” ayni voqealar bayoni bilan boshlanadi:

“Tengri taoloning inoyati bilan va hazrati on Sarvari koinotning shifoati bilan va chahoryori bosafolarning himmati bilan seshanba kuni ramazon oyining beshida, tarix sakkiz yuz to‘qson to‘qquzda Farg‘ona viloyatida o‘n ikki yoshta podshoh bo‘ldum.” (Zahiriddin M. B., 2020, 7)

Otasi vafotidan so‘ng 12 yoshli Bobur Mirzo hokimiyatni boshqarishga kirishadi. Bu borada unga otasining sodiq beklari Shayx Mazidbek, Boboquli Boboalibek va Qosim Qavchinlar yaqindan yordam beradilar. Buyuk Temur davlatining poytaxti bo‘lgan Samarqandni egallash har bir temurzoda uchun eng katta maqsad bo‘lgan. Xususan, Bobur ham 1495-yilda Samarqandni bir muddat

qamal qiladi. Ammo, Sulton Ali do'stlik va sulh taklifi bilan chiqadi. Bobur Mirzo uning so'zini qabul qilib, ortga qaytadi. Oradan ikki yil vaqt o'tib 1497-yilda Bobur yana Samarqandga yurish boshlaydi. Yetti oy davom etgan beayov janglardan so'ng Bobur Samarqandni egallaydi. Ammo, g'alaba shukhi uzoq davom etmadi. Talon-torajlar natijasida Samarqand nochor ahvolga tushib qolgan edi: "Bu jihatdin cherik eli ko'p tanqisliq torttilar. Biz ham elga nima yetkura olmaduk. Uylarini ham sog'indilar. Birar-ikkirar qochmoqg'a yuz qo'ydilar." (Zahiriddin M. B., 2020, 76)

Bu orada Bobur Mirzoning sog'ligi yomonlashdi. Shunchalikki, "...to'rt kungacha tilim tutuldi, og'zing'a paxta bila suv tomizurlar erdi" (Zahiriddin M. B., 2020, 78) deya xastalikda kechgan kunlarni xotirlaydi.

Boburning Samarqandda og'ir betoblighi va o'lim to'shagida yotganidan xabar topgan vaqtinchalik Andijonni boshqarish uchun qoldirilgan Ali Do'st Tag'oyi vahimaga tushib, Andijonni Jahongir Mirzo tarafdorlariga topshiradi. Bu voqeadan Bobur 1498-yil fevral oyida Andijon sari yo'lga chiqib, Xo'jandga yetganda xabar topadi. "Zaxiradin va urushar kishidin qo'rg'onda hech kamlik yo'q edi. G'oyatash ul munofiqi namakharom mardakning nomardlig'i edi" (Zahiriddin M. B., 2020, 79) deya yozadi bu xiyonat va nomardlikdan qattiq qayg'uga tushgan Bobur.

Keyinchalik Samarqand taxti talabgorlaridan biri Xoja Yahyo uni Boburga jangsiz topshiradi, ammo Shayboniyxon Samarqandga katta qo'shin bilan tahdid solayotganidan xabar topgan bobur bir qancha beklari bilan Keshga ketadi. Shunga qaramay, Bobur Samarqandni egallash orzusidan voz kechmadi. Shahar atrofida uni egallash rejasini tuzdi va nihoyat Samarqandning "Feruza" darvozasidan yorib kirib, poytaxt shaharni ikkinchi marta qo'lga kiritdi. Ammo, quvonchli kunlar uzoqqa cho'zilmadi. Bobur qo'rg'onni berkitishga majbur bo'ldi. Olti oy davom etgan mashaqqatli qamalda xalq og'ir kunlarni boshidan kechirdi. Bobur har tomonga ko'mak ilinjida elchilar yubordi, lekin hech kimdan madad kelmadi.

Boburning chorasizligidan foydalanib, Shayboniyxon sulh taklif qiladi. Bobur taklifni qabul qilib, tunda o'z yaqinlari bilan Samarqandni tark etadi. Bu vaziyatda Bobur Samarqandni tark etganidan emas, egachisi Xonzodabegim Shayboniyxon qo'lida qolganligidan chuqur qayg'uga tushdi. "Boburnoma"da muallif ushbu voqeani "mening egachim Xonzoda begim ushbu chiqqonda Shayboqxonning iligiga tushti" deya afsus va nadomat bilan xotirlaydi.

"Boburnoma" asari Zahiriddin Muhammad Boburning hayot yo'li, harbiy yurishlari, muvaffaqiyat va mag'lubiyatlari hamda ularga nisbatan ichki hissiyotlari va qalb tug'yonlari ifodasi bo'libgina qolmay, hozirgi tarmoqlashgan fanlarning ellikka yaqin sohalariga to'g'ri keladigan benihoya ko'p ilmiy ma'lumotlar manbai hamdir. Jumladan, Bobur Hiloliy shaxsi va ijodi haqida shunday yozadi: "Yana Hiloliy edi. Bu tarixda ham bordur. G'azallari hamvor va rangin va kam xadshadur. ... Bisyor qaviy hofizasi bor emish, o'ttuz-qirq ming bayt yodida bor emish." (Zahiriddin M. B., 2020, 256)

Zikr etilgan Hiloliy haqidagi ma'lumotlar davomida Bobur uning ijodi bilan bog'liq adabiyot nazariyasining mazmun va kompozitsiya muammolariga alohida ahamiyat beradi, obrazlar mantig'i masalasini qattiq tanqid ostiga oladi: "Bir masnaviysi bor "hafif" bahrida "Shoh va Darvish"qa mavsum, agarchi ba'zi baytlari tavra voqe bo'lubtur, vale bu masnaviyning mazmun na ustuxonbandlig'i bisyor kovak va xarobtur. Shuaroyi motaqaddam ishq va oshiqliq uchun masnaviylarkim aytibdurlar, oshiqliqni erga va ma'shuqluqni xotung'a nisbat qilibturlar. Hiloliy darvishni oshiq qilibtur, shohni ma'shuq." (Zahiriddin M. B., 2020, 256)

Shu bilan birga, "Boburnoma"da tilshunoslikka oid ilmiy ma'lumotlar ham talaygina. Xususan, asarda hozirgi Qashqadaryo viloyatining markazi bo'lgan Qarshi shahri nima munosabat bilan shunday nomlangani ilmiy asoslab berilgan. Keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, qarshi so'zi mo'g'ulcha "qabriston" ma'nosini

bildiradi. Shahar aholisi mo'g'ul istilosi qurboniga aylangandan buyon shunday nomlanadi.

Asarda, shuningdek, Xo'jand va Konibodom o'rtasidagi Hodarvesh cho'lining nomlanishi bilan bog'liq bir voqea keltirilgan. Hikoya qilinishicha, Xo'jand va Konibodom orasida bir dasht bo'lib, bu hududda hamisha kuchli shamol esadi. Qish kunlarida bir necha darvesh bu dashtda qattiq shamolga yo'liqib, bir-birlarini topolmay, "Ho-darvesh!", "Ho-darvesh!" deya halok bo'libdilar. Shundan beri bu dashtni Hodarvesh deb atalarkan.

"Boburnoma"da adabiyotshunoslik va tilshunoslikdan tashqari yana bir qator sohalar bo'yicha aniq, ilmiy asoslangan ma'lumotlarni ko'plab uchratishimiz mumkin.

Zayniddin Mahmud ibn Abduljamil nasrning maktub, ariza, hikoya kabi ko'plab turlarida, badiiy, saj' uslubida samarali ijod qilgan. Vosifiy – taxallusi. Uning bir qancha she'riy va nasriy ijod namunalarini o'z ichiga olgan [„Badoye' ul-vaqoe“](#) („Nodir voqealar“) asarida Xuroson, Movarounnahr, Turkiston va Erondagi 1517-yildan 1532-yilgacha bo'lgan davrdagi ilmiy, adabiy, tarixiy va madaniy hayot aks ettirilgan. Asar muqaddima va 54 bobdan iborat bo'lib, uning hamma qismlari yagona syujetga ega emas. Asar qismlarini bir-biriga bog'lab turuvchi umumiy jihat bu Zayniddin Vosifiy shaxsidir. U bir vaqtning o'zida voqealarning markaziy qahramoni va hikoyachisi hamdir.

Asarda muallif tarixiy-siyosiy voqealarni ularning bevosita ishtirokchisi nuqtayi nazaridan aks ettirgan. Jumladan, muallifning ta'kidlashicha, hijriy 918, milodiy 1512-yilda Samarqandda vazminchilik va qahatchilik shu darajaga yetgandiki, faqir-u och-yalong'ochlar tunlarni Parvin xirmonidan boshqoq terish xayolida o'tkazar edilar. Shunday zalvorli kunlarning birida bir tolibi ilm Zayniddin Vosifiy huzuriga kelib, o'z ahvollaridan xabardor etib, yordam so'raydi. Tolib ilmlarning ahvoli shu darajaga yetgan ediki, "... ulardan ikkitasi ochlik

betoqatligidan chidayolmay, o'z po'stinlarini sotib yebdilar. Va sovuq shiddatidan jonlarini jon ato etganga topshiribdilar.” (Vosifiy Z., 1979, 29)

Shu kuni kechqurun Zayniddin Vosifiyning yaqin do'stlaridan biri Abdulali Balxiy ham tolibi ilmlardan xavotirda Vosifiyning hujrasiga keladi. Ikki do'st maslahatlashib, qahatchilik yili ta'rifida Abusaid Sultonni madh etib qasida yozish fikriga kelishadi. Podshohdan in'om olib, tolibi ilmlarga yordam berish umidida qasidani shu tundayoq yozib tugatishadi. Tongda uni ko'chirib, egasiga topshirish uchun Konigilga yo'l olishadi. Podshoh qasida in'omi uchun Vosifiy va Balxiyga o'n bosh semiz qo'y, yigirma man un, yuz xoniy mablag' va o'tin uchun to'rt daraxt berilishini amr etadi. Vosifiy ularni madrasaga olib boradi va o'zi ham o'sha qishni tolibi ilmlar va boshqa bir nechta faqirlar bilan madrasada o'tkazadi.

1512-yil yozida esa Samarqandga Amir Najmi soniy sakson minglik qo'shin bilan bostirib keladi. Ayni paytda Samarqandda bo'lib turgan va voqealarning bevosita guvohi bo'lgan Vosifiy mazkur bosqinni shunday ta'riflaydi: “... Najmi soniy sha'n-u sharaf va qahramonlik osmonida shunday javlon urardiki, ko'k gumbazining olamni yorituvchi oftobi uning nazarida zarradan ham past turardi. Qizilboshlar firqasi tug'yon va najotsizlik vodiysida qo'shaloq otlik bo'lib, jiddu jahd ko'rsatardi.” (Vosifiy Z., 1979, 40)

Muallifning ta'kidlashicha, bu paytda Ubaydullaxon va Jonibek sulton Karmina atroflarida, Ko'chkunjixon va Temurxon qolgan boshqa sultonlar bilan Miyonkolda edilar. Ularning barchasi chekinishga qaror bergan bir paytda, sultonlar naqibi Sayyid Abdulla Turkiston viloyatidan Buxoroga keladi. Ubaydullaxon bilan uchrashib, sultonni Buxoro uchun kurashishga undaydi. Shu payt Najmi soniy Qarshini egallab, yalpi qirg'in qilayotganligi va hech bir jonzodni tirik qoldirish niyatida emasligi haqida xabar keladi. Muallif bu xabarni eshitgan Ubaydullaxonning holatini shunday tasvirlaydi: “Ubaydullaxon yig'lamoqqa tushdi va dedi: “Ey mahdum, bu jamoaga qanday qarshi turib bo'ladi?”” (Vosifiy Z., 1979, 39)

Yuqoridagi parchadan anglashiladiki, Vosifiy voqealarni jonli va real tarzda tasvirlagan. Muallif hukmdorni faqat madh etmaydi, balki uning zaif tomonlarini ham yaqqol ochib beradi. Memuarning haqiqiylik va subyektivlik xususiyatlari ham aynan shu o‘rinlarda o‘z aksini topadi.

Shuningdek, asarda Navoiy, Qosim Ali Qonuniy, Chaqar, Changiy, Ustod Hasan Udiy, Hofiz Basir, Ustod Shayxi Noyi, mavlono Binoiy kabi ijodkorlar haqida ham ishonchli ma’lumotlar keltirilgan.

2. Muallifning yaqinlari, ota-onasi, ustozlari, do‘stlari yoki tarixiy shaxslarga oid xotiralari bayon qilinuvchi memuarlar.

Mir Alisher Navoiy nafaqat so‘z mulkining sultoni, buyuk davlat va jamoat arbobi, balki ustoz-shogirdlik, do‘st-birodarlik munosabatlarida o‘ziga xos yuksak axloqiy mezonlarni namoyon etgan siymodir. Sayyid Hasan Ardasher va Pahlavon Muhammad kabi o‘z davrining ko‘plab taniqli kishilari bilan yaqin do‘stlik, ustoz-shogirdlik aloqalarini o‘rnatgan. Do‘stlarining xotirasini abadiylashtirish maqsadida ularning hayot va ijod yo‘li davomida sodir bo‘lgan, muallif shaxsan ishtirok etgan yoki guvohi bo‘lgan real voqealar asosida “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” va “Holoti Pahlavon Muhammad” memuarlarini yaratgan.

Navoiy Sayyid Hasan Ardasher bilan ilk marta hijriy 860, milodiy 1455-56-yillarda Ibrohim Sulton saltanat taxtini egallagan bir davrda uchrashadi. Ayni chog‘da Navoiy 14-15 yoshlarda edi. Kichik yoshidan shunday hammaslak topganidan behad quvonadi. Hasan Ardasher ham Navoiyning eng yaqin do‘sti, otasi o‘rnidagi murabbiyi, ustoziga aylanadi.

Navoiy o‘zining va ustozining uchrashuvdan keyingi holatini shunday tasvirlaydi: “Saltanat taxti Sulton Ibrohim mirzog‘a qaror tutgandakim, tarix sekkiz yuz oltmish erdi, bu faqir alar suhbatig‘a musharraf bo‘ldum. Alar tariq va ravishi bu faqirni andoq shefta qildikim, bir kun alar mulozamatig‘a yetmasam erdi, sabru toqatim qolmas erdi va alar ham kelib ahvol so‘rarlar erdi: “tashvishe bo‘lmamish bo‘lg‘aykim, bukun sendin xabar topa olmaduq”.(Navoiy A., 3)

Anglashiladiki, Ardasher ham Navoiyga qattiq bogʻlanib, unga yoʻlboshchilik qiladi va yangi sheʼrlar yozishga ruhlantiradi. Navoiy esa oʻz asarlarining Xurosonda mashhur boʻlib, Ardasher tomonidan majlislarda oʻqilganini faxr bilan eslaydi. U turkiy adabiyotda Mavlono Lutfiy va Mavlono Muqimiyni, forsiy adabiyotda esa Hofiz Sheroziy va Saʼdiy Sheroziyni ulugʻlagan. Ayniqsa, Fariduddin Attorning “Mantiq ut-tayr” asarining katta qismini yod bilgan. Bundan tashqari, Muhammad Gʻazzoliyning “Kimyoyi saodat” hamda Shayx Aziz Nasafiyning risolalarini yuqori baholab, ulardan tez-tez iqtibos keltirib turgan. Muallif bu misollar orqali Sayyid Hasanning adabiyotga boʻlgan mehrini va uning ijodkorlar orasidagi nufuzini koʻrsatadi. Aslida, uning xonadoni doimo adabiyot ixlosmandlari, shoirlar, olimlar, sozandalar va xonandalar jam boʻladigan maskan boʻlgan. Navoiy ham bu xonadon hech qachon sanʼat va ilm ahlidan xoli boʻlmaganini taʼkidlaydi.

Asarda qayd etilishicha, Sayyid Hasan sarf (morfologiya) va nahv (sintaksis), lugʻat (leksika, leksikologiya), arabiyat (arab tili va adabiyoti), mantiq, kalom (Qurʼon nazariyasi), fiqh (islom huquqi), hadis, tafsir (Qurʼon maʼnolarini sharhlash ilmi), sheʼr, muammo (biror soʻzni yashirib, uni keltirib chiqarish yoʻliga ishoralar berilgan sheʼriy janr), taʼrix (biror voqea-hodisa, tugʻilish yo vafot etish, asarning tugallanishi kabilarni abjad hisobi vositasida biror soʻz yoxud soʻzlar yigʻindisi orqali keltirib chiqarishga asoslangan sheʼriy janr), nujum (astronomiya va astrologiya), advor (musiqi nazariyasi) kabi sohalarni chuqur oʻzlashtirgan. Shunga qaramay, ilmiy masalalar koʻtarilgan davralarda, masalani koʻpchilikdan yaxshi tushunsa ham, boshqalar hijolat chekib qolmasin uchun, kamtarlik bilan sukut saqlab oʻtirishni afzal koʻrar ekan.

Husayn Boyqaro saltanat taxtini egallagach, ayni davrning taniqli, ziyolilari podshoh xizmatiga jam boʻladilar. Hukmdorga Ardasherining hikmatlarga toʻla suhbatlari zavq bagʻishlardi. Shu boisdan unga lavozim taklif etiladi: “...chun podshoh alarni podshohona rioyatlar va darveshona yumshoq va chuchuk soʻzlar

bila sayd qilib erdilar, yo‘q deya olmadilar”. (Navoiy A., 7) Sayyid Hasan Ardasher podshoh saroyida maslahatchi etib tayinlanadi. U podshohning sodiq hamrohi va sirdoshi, davlat ishlarida ham ishonchli maslakdoshi bo‘lib qoladi. Oltmish yoshlarigacha podshoh xizmatida bo‘lgan Sayyid Hasan qalbida haqiqiy maqsad, tug‘ma so‘fiylik tuyg‘usi g‘oliblik qila boshlaydi. Podshohdan nafaqaga chiqish uchun izn so‘raydi, ammo hukmdor tomonidan bu so‘rov ma‘qullanmaydi. Shundan keyin Sayyid Hasan: “...ikki yilg‘acha podshohning muborak xotiri uchun cheriklar mashaqqatin tortib safarlar balosig‘a o‘zlarin solib yurudilar va in‘omu ulufa mutlaqo olmadilar va darveshona kisvat bila mulozamat qilurlar erdi.” (Navoiy A., 8)

Muallifning ta’kidlashicha, Ardasherining Sayyid Muhammad ismli odob-axloqda tengsiz, ilm-ma’rifatli yakkayu yagona o‘g‘li bo‘lib, Alisher Navoiy ham bu yigitni o‘z o‘g‘liday ko‘rgan. Sayyid Muhammad 14 yoshida vafot etadi. Ushbu musibatli kunda Ardasherining yonida turgan sodiq do‘sti, dardkashi Alisher Navoiy mash‘um voqeani shunday tasvirlaydi: “Ani chiqorur kun arig‘ to‘n kiyib, arig‘ dastor chirmab, motamiylarg‘akim, anduhu iztirob yuzidin beixtiyor yig‘lar erdilar, alar nasihat qilib, taskin berur erdilar, xususan bu faqirg‘a. To madfang‘a, bu faqir yasag‘on hazirag‘a eltilar, alar o‘zlari sunnat tariqi bila maqbara ichiga tushub, aziz farzandni shar’ vajhi bila oxirat yeriga qo‘yub, tengriga topshurub, talabi g‘ufron uchun duolar qilib chiqdilar...” (Navoiy A., 9)

Shuningdek, Navoiy mazkur asarda Ardasherining go‘zal fazilatlari va hikmatli so‘zlari haqida ham batafsil to‘xtalib o‘tadi.

Shunday qilib, Alisher Navoiyning “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” asari Ardasherining hayoti va faoliyatining real voqealar asosida tasvirlanishi, o‘sha davrning siyosiy, madaniy va ijtimoiy hayotining aks ettirilishi va tarixiy shaxslar va tarixiy davrga nisbatan muallifning subyektiv munosabati kabi xususiyatlarga ega ekanligi mazkur asarning memuar janri na‘munasi ekanligining yaqqol isbotidir.

“Holoti Pahlavon Muhammad” asarini esa Navoiy yoshligidan birga o‘tib ulg‘aygan do‘sti, qirq yillik qadrdoni Pahlavon Muhammad hayoti va ijodi, birgalikda boshdan kechirgan voqealari xotirasiga bag‘ishlanadi. Asarda Pahlavon Muhammad Xorazmning buyuk pahlavoni, mashhur kurashchisi (kushtigiri) va iste’dodli shoir sifatida tasvirlanadi. Navoiy uning nafaqat jismoniy kuchi, balki musiqa, adabiyot, tibbiyot, fiqh va nujum kabi ilmning ko‘plab sohalarining yetuk bilimdoni bo‘lganligini alohida ta’kidlaydi.

Asarda ta’kidlanishicha, Navoiy yigitlik chog‘ida zamon va davrning balolari boshiga yog‘ilib Mashhadga boradi. U yerga yetib borgach, og‘ir kasallikka yo‘liqadi. Tasodifan, Pahlavon ham o‘sha paytda Mashhadda edi. U Navoiyning ahvolidan xabar topishi bilanoq har kuni hol so‘rashga kelib, mehribonlik va g‘amxo‘rlikning barcha talablarini bajo keltiradi. Navoiyning holatini o‘zidan-da yaxshi tushunadigan tabib sifatida muolajalarni o‘zi amalga oshiradi. Shunday muolaja paytida Navoiyning cho‘ntagida bir parcha qog‘oz borligini ko‘radi, ochib, unda yozilgan 7 baytli g‘azalga ko‘zi tushadi. Mazkur g‘azalni yod olib, qog‘ozni yana qayta joyiga solib qo‘yadi.

Muolajadan keyingi suhbatda Pahlavon Muhammad Navoiydan turkiygo‘y shiorlardan kimni afzal ko‘rishini so‘raydi. Navoiy Lutfiyni ko‘rsatadi. Pahlavon Muhammad Nasimiyni emas Lutfiyni afzal ko‘rish sababini so‘raganda, Navoiy Nasimiy botiniy ma’nodagi she’rlar yozishini aytadi. Pahlavon Navoiyning yangi yozilgan g‘azalini o‘qib, Nasimiyning she’rlari botiniy bo‘lsa ham, zohiriy talqin qilish mumkinligini ta’kidlaydi. Navoiy hayron bo‘lib cho‘ntagiga qo‘l soldi, qog‘oz turibdi. G‘azalni qayerda eshitganligini so‘rasa, Pahlavon o‘n ikki yil oldin Abulqosim Boburning bir majlisida eshitib, yoqtirib, yod olganini aytganda Navoiy yanada taajjublanadi.

Keyingi kunlari ham Navoiy shu g‘azal haqida gap boshlab, uni haqiqatda ham eshitganmi yo‘qligiga aniqlik kiritishga harakat qiladi. Shunda Pahlavon ayni majlisda o‘zi bilan birga yana uch to‘rtta pahlavon qatnashganlarini, ular ham

mazkur gʻazalni yod olganlarini aytib, ularni Navoiyning oldiga olib keladi. Navoiy ulardan ham oʻzi yozgan gʻazalni eshitib, gʻoyat hayratga tushadi.

Maʼlum boʻlishicha, Pahlavon Muhammad Navoiyning biroz chalgʻishi va dardlari arishi uchun bu voqealarni oʻylab topgan ekan. Navoiy mazkur voqeani oʻziga xos minnatdorchilik va ehtirom bilan eslaydi.

Ushbu asar – “Holoti Pahlavon Muhammad” va “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” asarlarining janri masalasida turli manbalarda turlicha maʼlumotlar koʻzga tashlanadi. Jumladan, ayrim manbalarda agiografik asar sifatida taʼriflansa, ayrimlarida manoqib deya tavsiflanadi: “...mazmun va janr jihatidan toʻliq agiografik yoʻsinda yaratilgan asarlarga Rabgʻuziyning “Qisasi Rabgʻuziy”, Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Nasoyimu-l muhabbat”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, “Holoti Pahlavon Mahmud” kabi asarlarni kiritishimiz mumkin” (Xayrullayeva H., 2023, 37); “Alisher Navoiyning manoqib asarlari: “Xamsat ul-mutahayyirin”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” va “Holoti Pahlavon Muhammad”...” (Xoʻjaniyozova Sh., 2022, 8). Eʼtiborimiz markazidagi asarlarni yuqoridagi kabi taʼriflangan manbalarni yana koʻplab keltirishimiz mumkin.

Oʻz-oʻzidan savol tugʻiladi, Alisher Navoiyning “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” va “Holoti Pahlavon Muhammad” asarlari memuar janri naʼmunasimi yoki agiografik, manoqib asarlarmi?

“Agiografiya” soʻzi yunoncha “hagios” – muqaddas, ilohiy va “grapho” – yozaman soʻzlaridan olingan boʻlib, paygʻambarlar va avliyolarning hayoti va sarguzashtlarini tasvirllovchi asarlardir. Mazkur janrning oʻziga xos xususiyatlari shundan iboratki, “...muallif avliyolar hayotnomalarida fikr avvalida oʻquvchilarga avliyolarning avliyoligi taʼriflarga sigʻmasligi haqida uqtiradi, shundan keyin uni odatga koʻra, qahramonlik takomilining hamma bosqichlari boʻyicha qatʼiy xronologik tartibda voqif eta boradi, avliyoning soʻnggi maqto

soʻzlaridan soʻng muallif uning oʻlimidan keyingi moʻjizalarini alohida bayon etadi, avliyoning xizmatlarini ibodatlari haqidagi xabarnoma bilan tugatadi. Bu qismning hammasi xilma-xil uslubli va turfa janrli boʻladi. Baʼzida turli mualliflarga tegishli boʻlgan va, hatto, turli davrlarda yozilgan, lekin ularning hammasi bitta ansamblga yigʻilgan va bitta vazifaga boʻysundirilgan: uning avliyoligi va eʼtiqodi kuchidan hayratlangan, ruhiy kayfiyati uqtirilgan, avliyoligi koʻklarga koʻtarilgan.” (Лихачев Д., 1973, 52)

Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-oʻzbekcha izohli lugʻatida agiografiya istilohining muqobili sifatida “manoqib” termini keltirilgan. Agiografik, yaʼni manoqib asarlarga Sobir Sayqaliyning “Ravzat ush-shuhado”, Mirzo Salimiyning “Kaʼb ul-ahbor hikoyalari” kabi asarlarni kiritishimiz mumkin. “Ravzat ush-shuhado” asarida Odam Atodan boshlab Muhammad (sallallohu alayhi vasallam), xalifalar, Hazrati Ali va Paygʻambarimiz (sallallohu alayhi vasallam) nabiralari Imom Hasan va Imom Husayn voqealari bayon etilgan boʻlsa, “Kaʼb ul-ahbor hikoyalari”da muqaddas kitoblar nozil boʻlgan paygʻambarlar: Dovud (alayhissalom), Muso (alayhissalom), Iso (alayhissalom) va Muhammad (sallallohu alayhi vasallam)lar zikr etiladi.

Demak, Alisher Navoiyning “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” va “Holoti Pahlavon Muhammad” asarlari agiografik asarlar emas, balki tom maʼnoda memuar janri naʼmunalari hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa oʻrnida shuni aytish kerakki, har bir janr singari memuarlar ham oʻziga xos taraqqiyot bosqichini boshdan kechirmoqda. Bu esa, hozirgi davrga kelib mazkur janrning oʻziga xos xususiyatlarini nazariy jihatdan yanada chuqurroq oʻrganilishini, memuar janri naʼmunalarini oʻzaro farqli xususiyatlari asosida tasniflanishini taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Zahiriddin M. B. Boburnoma.- T.: Ijod-press, 2020.
2. Vosifiy Z.M. Badoe ul-vaqoe.-T.: G‘afur G‘ulom, 1979.
3. Navoiy A. (2025, 10-mart). Holoti Sayyid Hasan Ardasher. *Ziyouz.com kutubxonasi*.<https://n.ziyouz.com/library/category/40-alisher-navoiy-asarlari?download=1722:alisher-navoiy-holoti-sayyid-hasan-ardasher>.
4. Xayrullayeva H. Sharq islom adabiyotida yaratilgan agiografik asarlarda adabiy janrlar//Euroasian journal of social sciences, philosophy and culture, 3(1) – T., 2023. – B. 37 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7559589>
5. Xo‘janiyozova Sh. Alisher Navoiyning manoqib asarlari leksikasi. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. T., 2022.
6. Лихачев Д. Развитие русской литературы X–XVII веков (эпохи и стили). Л.: Наука. Т., 1973.
7. Imomova G. Adabiyot nazariyasi fanidan o‘quv-uslubiy majmua. T., 2018.
8. Jumaxo‘ja N., Adizova I. O‘zbek adabiyoti tarixi:(XVI-XIX asr I yarmi). – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
9. Xatamov N., Sarimsaqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati.- T.: O‘qituvchi, 1979.
10. Yusupova D. Adabiyot. Universal qo‘llanma. T.,2013.

REFERENCES

1. Zahiriddin, M. B. (2020). Baburnama. Tashkent, Ijod-press.
2. Vasifi, Z.M. (1979). Badoe ul-vaqoe. Gafur Gulyam Publishing House of Literature and Art.
3. Navoiy, A. (2025, March 10). Status of Sayyid Hasan Ardasher. Ziyouz.com library.<https://n.ziyouz.com/library/category/40-alisher-navoiy-asarlari?download=1722:alisher-navoiy-holoti-sayyid-hasan-ardasher>.

4. Khayrullaeva, H. (2023). Literary genres in hagiographic works created in Eastern Islamic literature. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 3 (1), 37. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7559589>
5. Khojaniyozova, Sh. (2022). Lexicon of Alisher Navoi's manoqib works. Abstract.
6. Likhachev D. (1973). Development of Russian Literature of the 10th-17th Centuries (Epochs and Styles). L.: Nauka.
7. Imomova, G. (2018). Educational and Methodological Complex on Literary Theory.
8. Jumakhoja, N., Adizova, I. (2020). History of Uzbek Literature: (16th - first half of the 19th century). Innovation-Enlightenment.
9. Khatamov, N., Sarimsakov, B. (1979). Russian-Uzbek Explanatory Dictionary of Literary Terms. Teacher.
10. Yusupova, D. (2013). Literature. Universal Guide.

UO'K(UDC, УДК):82.09

NAZAR ESHONQUL PROZASINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI³²

Safarova Dildora Baxtiyor qizi

Tayanch doktorant

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

Email: safarova.dildora@gmail.com

Tel.: +99891-549-62-67

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o'zbek adabiyotida zamonaviy uslubiy izlanishlarga asos solgan, hikoya janrining serqirra imkoniyatlarini to'liq namoyon etgan ijodkor – Nazar Eshonqulning nasriy asarlariga bag'ishlangan. Tadqiqot markazida adibning badiiy tilga, ayniqsa, stilistik va sintaktik vositalarga bo'lgan individual yondashuvi tahlil qilinadi. Nazar Eshonqul nasrining badiiy jozibadorligi, avvalo, uning til orqali yaratilgan ifoda uslubida namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada yozuvchining til vositalari, ya'ni inversiya, ritorik so'roq gaplar, ellipsis, emotsional gaplar, antiteza, qarama-qarshi ma'noli birliklar, o'xshatishlar, stilistik takrorlar kabi sintaktik va stilistik figuralardan samarali foydalangani ilmiy asosda ochib beriladi. Yozuvchining "Yalpiz hidi", "Maymun yetaklagan odam", "Shamolni tutib bo'lmaydi" kabi hikoyalarida uchraydigan matn parchalari lingvopoetik tahlil qilinadi. Ularning sintaktik qurilishi, uslubiy vazifasi, qahramon obrazini ochishdagi ahamiyati, matnning semantic va ekspressiv qatlamlarini kuchaytirishdagi roli yoritiladi. Tahlillar davomida Nazar Eshonqul prozasining o'ziga xosligi shundaki, u har bir til vositasini o'z ijodiy niyati va badiiy maqsadiga muvofiq tanlaydi, ularni psixologik va falsafiy tafakkur bilan uyg'unlashtiradi. Ayniqsa, qahramonlarning ichki monologi, botiniy iztiroblari, hayotga bo'lgan qarashlari, e'tiqod, ezgulik-yomonlik, adolat-zolimlik kabi ziddiyatli tushunchalar muallifning sintaktik yechimlari orqali chuqur ifodalanadi. Shuningdek, maqolada yozuvchining realism va modernism elementlarini uzviy bog'lagan holda yangi estetik makon yaratgani, milliy adabiy tafakkur va jahon adabiyoti tajribasini uyg'unlashtirgan holda o'ziga xos nasriy uslub shakllantirganiga urg'u beriladi. Nazar Eshonqul nasridagi stilistik va sintaktik vositalar nafaqat badiiy jozibadorlikni oshiradi, balki estetik baho, hissiy ta'sirchanlik va ma'naviy teranlikni ta'minlovchi asosiy qatlamni tashkil qiladi. Muallifning har bir sintaktik birligi obraz yaratishga, psixologik holatni yetkazishga, kontekstni kengaytirishga xizmat qiladi. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, Nazar Eshonqul til orqali estetik g'oyani, sintaksis orqali ichki ma'no qatlamlarini ochib bera olgan badiiy tafakkur egasidir. Ushbu maqola orqali yozuvchining badiiy matn bilan ishlashdagi sintaktik mahorati, stilistik novatorligi va estetik ilg'orlari ilmiy tahlil qilinib, zamonaviy o'zbek nasrining rivojlanish yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

KALIT SO'ZLAR

Stilistika, sintaksis, lingvopoetika, inversiya, antiteza, ritorik so'roq, o'xshatish, ellipsis, emotsional gap, nasriy matn.

Received: March 10, 2025

Accepted: April 4, 2025

Available online: May 2, 2025

³² **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Safarova D. Nazar Eshonqul prozasining lingvopoetik xususiyatlari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 2(6) — B. 390-402.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЗЫ НАЗАРА ЭШОНКУЛА

Сафарова Дилдора Бахтиёр кизи

Докторант

Самаркандский государственный университет
имени Шарафа Рашидова

Email: safarova.dildora@gmail.com

Тел.: +99891-549-62-67

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена прозаическому наследию одного из выдающихся представителей современной узбекской литературы – Назара Эшонкула, который широко известен своим уникальным стилем и выразительной языковой манерой. В центре внимания в исследовании находятся стилистические и синтаксические особенности его прозы, раскрывающие авторскую индивидуальность и высокую художественную культуру. В статье подробно рассматривается, как писатель использует различные языковые средства для достижения эмоциональной выразительности и смысловой глубины художественного текста. В частности, внимание уделяется таким синтаксико-стилистическим приемам, как инверсия, риторические вопросы, эллипсис, эмоционально окрашенные предложения, антитеза, сопоставление противоположных понятий, сравнения, психологические монологи, а также ритмическая структура текста. Эти элементы проанализированы на примере рассказов «Запах мяты», «Человек, ведущий обезьяну», «Ветер не удержать» и других произведений. Анализ показывает, что каждый синтаксический прием у Эшонкула выполняет особую функцию: усиливает эмоциональное напряжение, раскрывает внутреннее состояние персонажа, передает психологическую глубину событий и философскую насыщенность повествования. Отмечено, что автор соединяет традиционные для узбекской литературы элементы с приемами модернистской прозы, тем самым создавая уникальное художественное пространство, в котором гармонично сосуществуют национальная поэтика и универсальные идеи. Стиль писателя отличается метафоричностью, ассоциативным мышлением, точной речевой характеристикой героев и способностью передавать не только внешний, но и внутренний мир человека. В его произведениях язык становится не просто средством повествования, а полноценным художественным инструментом, формирующим эстетическое восприятие. В работе подчеркнута роль языка как основного выразительного инструмента писателя и показано, как за счет синтаксических решений создается оригинальный стиль, отличающий Назара Эшонкула от его современников. В заключение делается вывод, что проза Назара Эшонкула представляет собой значительное явление в узбекской литературе периода независимости, а его новаторский подход к языку заслуживает пристального внимания исследователей. Статья вносит вклад в дальнейшее изучение лингвопоэтики узбекской художественной прозы, а также служит ценным источником для сравнительно-стилистических и литературоведческих исследований.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Стилистика, синтаксис, лингвопоэтика, инверсия, антитеза, риторический вопрос, сравнение, эллипсис, эмоциональное предложение, прозаический текст.

LINGUOPOETIC CHARACTERISTICS OF NAZAR ESHONQUL'S PROSE

Safarova Dildora Baxtiyor kizi

Doctoral student

Samarkand State University

Named after Sharof Rashidov

Email: safarova.dildora@gmail.com

Tel.: +99891-549-62-67

ABSTRACT

This article is dedicated to the prose works of Nazar Eshonqul, a writer who laid the foundation for modern stylistic explorations in Uzbek literature and fully demonstrated the multifaceted possibilities of the short story genre. The research focuses on analyzing the author's individual approach to literary language, particularly his use of stylistic and syntactic devices. The artistic appeal of Nazar Eshonqul's prose is primarily manifested in his style of expression created through language. This article scientifically explores the writer's effective use of linguistic tools, namely syntactic and stylistic figures such as inversion, rhetorical questions, ellipsis, emotive sentences, antithesis, antonyms, similes, and stylistic repetitions. Text passages from the writer's stories "The Scent of Mint," "The Man Led by a Monkey," and "You Can't Catch the Wind" are subjected to linguopoetic analysis. Their syntactic structure, stylistic function, significance in revealing character, and role in enhancing the semantic and expressive layers of the text are examined. The analysis reveals that the uniqueness of Nazar Eshonqul's prose lies in his selection of each linguistic device in accordance with his creative intent and artistic purpose, integrating them with psychological and philosophical thinking. Notably, the characters' internal monologues, inner turmoil, life perspectives, and contradictory concepts such as faith, good and evil, justice and tyranny are profoundly expressed through the author's syntactic choices. The article also emphasizes how the writer created a new aesthetic space by organically combining elements of realism and modernism, forming a distinctive prose style by harmonizing national literary thought with world literature experiences. The stylistic and syntactic devices in Nazar Eshonqul's prose not only enhance its artistic appeal, but also form the primary layer that provides aesthetic evaluation, emotional impact, and spiritual depth. Each syntactic unit employed by the author serves to create imagery, convey psychological states, and expand context. In conclusion, Nazar Eshonqul is recognized as a possessor of artistic thinking who successfully reveals aesthetic ideas through language and layers of inner meaning through syntax. This article scientifically analyzes the writer's syntactic mastery in crafting literary text, his stylistic innovation, and aesthetic advancements, acknowledging them as one of the developmental paths of modern Uzbek prose.

KEY WORDS

Stylistics, syntax, linguopoetics, inversion, antithesis, rhetorical question, simile, ellipsis, emotional sentence, prose text.

KIRISH

Zamonaviy o'zbek nasrida Nazar Eshonqul ijodi o'ziga xos ahamiyat va salmoqqa ega. Yozuvchi 1960-yillarning oxiri va 1990-yillar boshida shakllangan yangi avlod hikoyanavislaridan bo'lib, adabiyotga yangicha ruh va uslub olib kirgan ijodkor sifatida e'tirof etiladi. Uning nasriy asarlari, xususan, hikoyalari va qissalari mavzu va badiiy talqinlarining o'zgachaligi, voqelikka yangicha yondashuvi hamda til va uslubidagi boy ifoda vositalari bilan zamondoshlaridan ajralib turadi. Nazar Eshonqulning "Urush odamlari" (1989), "Momoqo'shiq" (1991), "Yalpiz hidi" (1996), "Maymun yetaklagan odam" (2004), "Shamolni tutib bo'lmaydi" (2005), "Shaftoli guli" (2011) kabi kitoblari va ulardagi hikoyalari o'quvchilar e'tiborini tortib, adabiy jamoatchilikda munozaralarga sabab bo'lgan. Adib ijodini kuzatgan tanqidchilar uning realizm va modernizm unsurlarini o'zaro uyg'unlashtirgan holda, o'zbek nasrida yangi badiiy qirralarni kashf etganini ta'kidlashadi. Darhaqiqat, yozuvchining uslubi va badiiy tasvir yo'sini an'anaviy realizmdan farq qiladigan darajada yangicha bo'lib, unda xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyot ruhiga xos ma'no qatlamlari zamonaviy janr va uslublar bilan chatishib ketadi. Yozuvchi asarlarida eng ko'p e'tirof etiladigan jihatlardan biri – ularning badiiy tilidir. Nazar Eshonqul qalamiga mansub hikoyalar tili soda va ravon bo'lib, ayni paytda ma'noga boy va ifodali ekanligi bilan ajraladi. Hikoyalardagi obrazlarning fikr va kechinmalari nafis tilda, nozik uslubda yetkaziladi. Bu esa asarlarning o'quvchiga ta'sirchanlik darajasini oshiradi. Yozuvchi Nazar Eshonqulning hikoya janridagi ko'plab asarlari kitobxonlar e'tirofiga sazovor bo'lgan bo'lsa, bu jozibadorlikning asosi, albatta, hikoya tiliga va uslubiga bevosita bog'liqdir. Shunday o'ziga xos badiiy tildagi birliklar va uslubiy vositalarni aniqlash, ularning matndagi vazifasini tadqiq etish mazkur maqolaning asosiy maqsadidir. Mazkur tadqiqot doirasida Nazar Eshonqul nasrining stilistik va sintaktik xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali adibning badiiy mahorati sirlarini ochish, uning o'ziga xos uslubini belgilovchi omillarni ko'rsatish imkoni tug'iladi. Maqola davomida Nazar Eshonqul hikoyalaridan olingan misollar yordamida adib qo'llagan ayrim stilistik-sintaktik usullar tahlil qilinadi va umumiy xulosalar chiqariladi.

METODLAR

Maqolada lingvopoetik tahlil, taqqoslama-uslubiy tahlil va deskriptiv (tasviriy) metodlar qoʻllanilib, Nazar Eshonqul nasriga xos stilistik va sintaktik vositalar izchil oʻrganildi. Dastlab, nazariy manbalarda badiiy matn stilistikasi va sintaksisi yuzasidan yoritilgan ilmiy yondashuvlar koʻrib chiqildi. Xususan, A. Abdullayev (Abdullayev A., 1983, 28), M. Yoʻldoshev (Yoʻldoshev M., 2007, 31) kabi tilshunos olimlar asarlarida keltirilgan nazariy tamoyillar tayanchiq sifatida olindi. Keyingi bosqichda yozuvchining bir qator hikoyalari matni lingvopoetik tahlil qilindi: badiiy matnda qoʻllangan sintaktik qurilmalar, uslubiy figuralar va tasviriy vositalar aniqlanib, ularning vazifasi va matn mazmuniga taʼsiri tahlil etildi. Tadqiqot uchun asosan Nazar Eshonqulning eng eʼtiborli hikoyalaridan namunalar tanlandi, jumladan: *“Yalpiz hidi”*, *“Maymun yetaklagan odam”*, *“Shamolni tutib boʻlmaydi”*, *“Tun panjaralari”* va boshqalar. Ushbu hikoyalardan olingan parchalar yordamida muallifning sintaktik uslubiga doir xulosalar chiqarildi va ularning nazariy asoslari bilan qiyosiy ravishda muhokama qilindi. Tahlil jarayonida har bir stilistik-sintaktik vositaning matndagi funksiyasi alohida koʻrib chiqildi: gap tuzilishidagi inversiyalar, ritorik savollar, ellipsislar, emotiv (kechinma ifodalovchi) gaplar va badiiy oʻxshatishlarning qoʻllanilishi kuzatilib, ular orqali asarda qanday badiiy effekt yaratilishi tahlil etildi. Shuningdek, Nazar Eshonqul uslubining milliy va universal adabiy anʼanalarga aloqador jihatlarini yoritish maqsadida adib uslubini ilgari oʻrganilgan baʼzi nazariy tadqiqotlar bilan qiyosan muhokama qilish usuli qoʻllandi. Misollarning tahlili yakunida umumlashma xulosalar keltirilib, muallif uslubining oʻziga xos xususiyatlari aniqlab berildi.

NATIJALAR

Maqola tahlillari davomida Nazar Eshonqul nasrining til va uslubiga oid quyidagi oʻziga xos stilistik va sintaktik jihatlar aniqlandi:

• **Ritorik soʻroq gaplar.** Yozuvchi hikoyalarida ritorik savollardan samarali vosita sifatida foydalanadi. Ritorik soʻroq maʼlum javob talab qilmaydigan, lekin tasdiq yoki inkor maʼnosini kuchaytirish uchun beriladigan savol shaklidagi gapdir. Bunday gaplar matnda hissiy-emotsional ruhni kuchaytiradi, qahramonning hayrat,

shubha yoki iztirobini ta'kidlaydi. Nazar Eshonqul hikoyalarida qahramonlar ichki monologida va tasvirchi nutqida ritorik savollar tez-tez uchraydi. Masalan, "Yalpiz hidi" hikoyasida qahramonning xayol kechmishlari ritorik so'roq vositasida ifodalanadi: *"U balki bir hafta oldin qishlog'ining chetidagi to'qayda o'sadigan bo'liq yalpizlarni eslagan va so'ng unutgani uchun, o'sha kuni yuzaga chiqar-chiqmas yana yashiringan – hali o'zi ham nima deb atashni bilmagan botiniy tuyg'ulari va xotiralari bugun kitob o'qib yotganida o'z-o'zidan shuurini band etib, bir zum suvga yashiringan po'kakdek xayoliga lip etib qalqib chiqqan-u, unga yalpiz solingan sho'rva hidini eslatgandir?"* (N. Eshonqul, "Yalpiz hidi"). Ushbu uzun jumla-savol qahramonning ong ostida kechayotgan noaniq hissiyotlarning yuzaga chiqishini ifodalovchi ritorik savol bo'lib, undan hech kimga javob kutilmaydi. Savol shaklida berilgan bu jumla orqali qahramonning botiniy iztiroblari va o'y kechinmalari aniq va ta'sirchan ifodalangan. Ritorik so'roq yordamida muallif qahramon ruhiyatidagi ichki ziddiyat va o'zini o'zi tahlil qilish jarayonini o'quvchi diqqatiga havola etadi. Natijada hikoya matni o'quvchi uchun psixologik jihatdan ta'sirchanroq bo'ladi.

• **Inversiya.** **Inversiya** – gap bo'laklari odatdagi Grammatik tartibining ma'lum maqsadda o'zgartirilishi, ya'ni ular o'rnining almashinuvidir. Badiiy matnda inversiya, odatda, og'zaki nutqqa xoslik baxsh etish, qahramon nutqini jonlantirish va individuallashtirish maqsadida qo'llaniladi. She'riy asarlarda bunday sintaktik usul ta'sirchanlikni oshiruvchi muhim omil bo'lsa, nasriy asarlarda ham u o'ziga xos stilistik vazifani bajaradi. Nazar Eshonqul (N. Eshonqul, 2005, 27) hikoyalarida, asosan, dialoglarda, ba'zan gap bo'laklari odatdagidan teskari tartibda keladi. Masalan, *"Shamolni tutib bo'lmaydi"* hikoyasida keltirilgan quyidagi dialogga e'tibor qilaylik: *"— Bu qishloqda erkak yo'q, — dedi Baynamomo zarda bilan, so'ng yelkasidagi bug'doyni tegirmonga kiraverishda tushirdi. Gapirayotganda ovozi titrab ketdi. Tegirmonchi tilini tishlab qoldi. Baynamomo bir paytlar faqat qishloq emas, butun tog'li xalqning orini ko'targan, nomini chiqargan."* Bu parchada Baynamomo so'zida odatdagi "bu qishloqda erkak yo'q" tartibi saqlanib tursa-da, nutq davomida muallifning matn izohlarida va tasvirida ayrim gap

bo‘laklari inversiya qilinadi (masalan, *“gapirayotganda ovozi titrab ketdi”* kabi qismlarda kesimning oldin kelishi). Yoki *“Maymun yetaklagan odam”* hikoyasida: *“— Yo ‘q, — dedim men uning salmoq bilan, mening xulosam hammaning xulosasi bo‘lishi kerak degan ohangda gapirishidan g‘ashim kelib. — Bular mutlaqo qarama-qarshi tushunchalar... nimaiki erkka, ezgulikka zid bo‘lsa, u yomonlikdir, — dedim.* “Ushbu misolda muallifning *“dedim men uning salmoq bilan... gapirishidan g‘ashim kelib”* tarzidagi izoh jumlasini odatiy tartibdan biroz farqli tuzilgan: *“men dedim”* o‘rniga *“— Yo ‘q, — dedim men...”* ko‘rinishida kesim va ega inversiyalangan. Bu usul gap ohangini va qahramonning hissiy holatini (asabiylashganini) yanada yaxshiroq yetkazishga xizmat qiladi (Hakimova M.K., 2004, 51). Umuman, Nazar Eshonqul nasrida gap bo‘laklari odatda me‘yoriy sintaktik tartibda keladi, lekin muallif ba’zi hollarda – xususan, dialoglardagi muallif izohlarida – inversiyaga murojaat qilib, fikrning ta’sirchanligini oshiradi.

• **O‘xshatishlar. O‘xshatish** – ikki narsa yoki hodisa o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslanib, birini ikkinchisiga qiyosiy tasvirlash usulidir. Bu eng qadimiy tasviriy san’atlardan bo‘lib, nutqning obrazlilik va ta’sirchanligini kuchaytiradi. Nazar Eshonqul o‘z hikoyalarida original o‘xshatishlar yaratish orqali voqea-hodisalarni yanada jonliroq tasvirlab beradi. Masalan, *“Maymun yetaklagan odam”* hikoyasida qishloqning ahvoli juda ta’sirli o‘xshatish bilan berilgan: *“...endi qishloq birdan minorasi qulagan shahardek g‘arib va notavon ko‘rinardi.”* Ushbu o‘xshatish orqali muallif qishloqni minorasi qulagan shaharga qiyos qiladi – bu tasvir qishloqning vayrona, huvullagan ahvolga kelganini juda aniq va obrazli ifodalab turibdi. Qisqa jumla orqali o‘quvchining ko‘z o‘ngida siniq minorali xaroba shahar manzarasi gavdalanadi va qishloq boshiga tushgan kulfat miqyosi his etiladi. Demak, adib o‘xshatish san’atidan foydalanib, badiiy detallarning ta’sirini oshiradi hamda o‘quvchi tasavvurida yorqin obraz hosil qiladi. Shuningdek, boshqa asarlarda ham Nazar Eshonqul o‘xshatishlarni o‘zgacha tilda beradi: masalan, qahramonning hayoti *“bo‘m-bo‘sh aravaga aylanish”* yoki *“yuragi muzlagan qum singari tozarib borishi”* kabi noodatiy qiyoslar uning prozasiga poetik ohang bag‘ishlaydi (Lotman

Yu.M., 1970). Bunday o'xshatishlar matnda muhim ma'no yukini ko'tarib, asarning falsafiy qatlamini chuqurlashtiradi.

• **Emotsional gaplar. Emotsional-ekspressiv gaplar** – bu so'zlovchining yoki qahramonning kuchli hissiyotga berilgan holatini ifodalovchi, hissiy bo'yoqdor so'z va ifodalarga boy gaplardir. Bunday gaplarda odatda emotsional rangga ega so'zlar, undovlar va murojaat shakllari qatnashadi (masalan: “oh”, “voy”, “eh”, “attang” kabi undovlar, yoki “qaniydi”, “afsus” kabi hissiy so'zlar). Nazar Eshonqul o'z hikoyalarida qahramonlarning kechinmalarini hayajonli va ta'sirchan yetkazish uchun emotsional gaplardan foydalanadi. Ayniqsa, dialoglar va ichki monologlarda bu yaqqol ko'zga tashlanadi. Misol tariqasida “Maymun yetaklagan odam” hikoyasidagi bahsli suhbatni keltirish mumkin. Unda keksaygan qahramon e'tiqod haqida keskin hissiy ohangda fikr bildiradi: “— *E'tiqod! – dedi u g'ussali ohangda. – Agar bir umr e'tiqod qo'yib, shunga ishonib, kurashib, yonib-kuyib... e'tiqod qo'ygan narsangiz puch, yolg'on va puflab shishirilgan sharday omonat, siz ezgulik deb sig'ingan narsalar asli razolat ekanini anglab qolsangiz, bunday demasdingiz. Ana shunda umringiz yomonlik bilan yaxshilikning farqi qolmagan, xuddi yo'ldan chiqib ketgan shaldir-shuldur bo'm-bo'sh aravaga aylanardi... Shumi e'tiqod?! Men bu so'zni ishlatmay qo'yganimga ham qirq yildan oshdi. Bu so'z shunchalik serjilo, jimjima, soxta, balandparvoz ekanki, eshitsam, ko'nglim ayniydi.*” Ushbu nutqda qahramon chuqur alam va nafrat bilan “e'tiqod” tushunchasini inkor etmoqda. Gap ohangidan va tanlangan so'zlardan qahramonning iztiroblari, achchiq tajribasi sezilib turibdi: “puch, yolg'on va puflab shishirilgan shar” kabi ifodalar, “ko'nglim ayniydi” degan keskin ibora uning ichki kechinmalarini yaqqol ifodalaydi. Kuzatilishicha, muallif bu yerda qarama-qarshi ma'noli so'z va tushunchalarni (ezgulik va razolat, yaxshilik va yomonlik) yonma-yon qo'yib, antitezani ham qo'llagan – bu esa nutqning ta'sir kuchini yanada oshirgan (O'rinboyev B., 1990, 38). Mazkur dialogdagi emotsional gaplar orqali Nazar Eshonqul o'quvchiga qahramonning ruhiy iztirobini to'liq his ettiradi, asardagi dramatik ziddiyatni kuchaytiradi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, Nazar Eshonqul o‘z nasrida tilning emotsional va ekspressiv imkoniyatlarini mohirona ishga soladi. Ritorik so‘roqlar, inversiya, o‘xshatish, antiteza, ellipsis va emotive gaplar kabi stilistik-sintaktik vositalar yozuvchi asarlarining mazmunini boyitib, badiiy ifoda jihatidan jozibadorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

MUNOZARALAR

Yuqoridagi natijalarni kengroq adabiy-nazariy manzara fonida muhokama qiladigan bo‘lsak, Nazar Eshonqul uslubi o‘zbek adabiyotidagi an’anaviy va zamonaviy tamoyillarning o‘ziga xos sintezini namoyish etishini ko‘rish mumkin. Yozuvchi bir tomondan realizm maktabiga xos hayotiy voqelikni haqqoniy tasvirlashga intilsa, ikkinchi tomondan XX asrning modern adabiy uslublaridan ijodiy foydalanadi. Uning nasrida psixologizm, ya’ni qahramonlarning ruhiy holatini chuqur tahlil qilishga intilish kuchli bo‘lib, bu maqsadda adib stilistik va sintaktik vositalarning eng ta’sirchan turlarini tanlaydi. Masalan, ichki monolog va oqimlarni berishda ritorik savollar va ellipsislar (uch nuqtalar) yordamida ong oqimi usuliga yaqin ifoda usuli yaratiladi – bu modernist adabiyot uslublariga xos xususiyatdir. Bunday uslub Odil Yoqubov (Yoqubov O., 2012, 29), Tog‘ay Murod (Tog‘ay Murod, 1996, 21) kabi o‘zbek yozuvchilarining ayrim asarlarida ham uchrasa-da, Nazar Eshonqul buni yanada jasoratliroq va tizimliroq qo‘llaydi. Adibning badiiy tiliga xalq og‘zaki ijodi va mumtoz adabiyotdan ham ilhom singani seziladi: ayrim o‘xshatishlar va timsollar milliy tafakkur mahsuli bo‘lib, matnga teran ma’no qatlami qo‘shadi. Shu bilan birga, jahon adabiyotiga xos falsafiy umumlashmalar, ramziy obrazlar ham Nazar Eshonqul nasrida o‘z aksini topadi. Bu jihatdan uning ijodi umumbashariy g‘oyalarni o‘zbek adabiy an’analariga uyg‘unlashtirgan holda ifodalashi bilan qimmatlidir. Yozuvchi asarlarida milliylik va zamonaviylik uyg‘un tarzda namoyon bo‘ladi: bir tomonda, tarixiy xotira va milliy ruh ifodasi (“Maymun yetaklagan odam” hikoyasidagi tarixiy fojialar galereyasi bunga misol bo‘ladi), boshqa tomonda, butun insoniyatga xos falsafiy muammolar (yaxshilik va yomonlik dialektikasi, e’tiqod va kufr qarama-qarshiligi kabi) ko‘tariladi (Yo‘ldoshev M., 2008, 46). Nazariy manbalar nuqtayi nazaridan

qaraganda, tilshunos olimlar ta'kidlaganidek, sintaktik usullar (inversiya, antiteza, takror, ritorik so'roq va hokazo) badiiy nutqning ta'sirchanligini oshirishda muhim vositadir. Nazar Eshonqul ijodida ushbu nazariy tamoyillar amaliy tasdig'ini topganini ko'ramiz. Masalan, A. Abdullayev (Abdullayev A., 1987, 39) o'zbek tilida ekspressivlikni ifodalash sintaksisiga doir tadqiqotlarida sukut va pauzalardan ham san'atkorona foydalanish mumkinligini aytadi. Nazar Eshonqul hikoyalarida ham ba'zan jimlikni tasvirlash yoki unsaid (tilga olinmagan) ma'noni ifodalash uchun nuqtalar (ellips) qo'llanilib, bu ham xuddi bir kino kadrining to'satdan qotib qolishi kabi tasvir ta'sirini kuchaytiradi. Yoki R. Shukurov (Shukurov R., 2004, 73) sintaktik parallelizmning uslubiy vazifalari haqida so'z yuritgan. N.Eshonqul nasrida esa biz buni unchalik ko'p uchratmasak-da, ba'zi joylarda parallel gap qurilmalari (masalan, qator metaforik jumlar) orqali marom va ohang yaratilganini payqaymiz.

Umuman olganda, Nazar Eshonqul o'z uslubida individual nutqiy makon yaratishga muvaffaq bo'lgan. Uning hikoyalarini o'qiganda, darhol seziladigan o'ziga xos ritm va ohang mavjud: ba'zan sokin va bosiq, ba'zan keskin va hayajonli. Bu ohang asosan sintaksis orqali ta'minlanadi – jumlar uzun-qisqaligi, tinish belgilarining qo'llanilishi, dialoglarning oqimi barchasi asardagi ruhiyatga bo'ysundirilgan. Masalan, dramatik sahnalarda yoki qahramonning ichki to'liqlanish paytlarida yozuvchi qisqa, to'liq bo'lmagan gaplar, kesik iboralardan foydalanib, o'quvchiga ham shu taranglikni his ettiradi. Aksincha, tasviriy-tavsifiy epizodlarda uzun va murakkab sintaktik butunliklar bilan voqelikning keng manzarasini chizadi. Nazar Eshonqul ijodi misolida shuni kuzatish mumkinki, badiiy prozada stilistik-sintaktik imkoniyatlardan puxta foydalanish asarning muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Yozuvchi o'z asarlarida kuzatilgan bu usullar yordamida nafaqat o'quvchiga estetik zavq bera olgan, balki millatning og'riq va iztiroblarini ham, inson ruhiyatining teran qatlamlarini ham ta'sirchan ochib berishga erishgan (Yo'ldoshev M. va boshq., 2021, 69). Bu yutuqlar adibning ijodiy individualligi va uslub novatorligini ko'rsatadi.

XULOSA

Nazar Eshonqul nasrining stilistik va sintaktik oʻziga xosliklarini oʻrganish natijalari quyidagicha umumlashtirilishi mumkin. Birinchidan, yozuvchi oʻz hikoya va qissalarida tilning emotsional va ekspressiv imkoniyatlarini keng safarbar etgan. Ritorik soʻroq gaplar, emotsional ohangli jumlar, noanʼanaviy inversiyalar va ellipsis kabi usullar muallif nutqini tuzishda muhim oʻrin tutadi – bu vositalar orqali asar matni hissiy boylikka ega boʻlib, oʻquvchiga kuchli taʼsir koʻrsatadi. Ikkinchidan, adib badiiy tasvir vositalaridan – oʻxshatish, qarama-qarshi obraz va antitezalardan – samarali foydalanib, asarlarining mazmuniy qatlamlarini chuqurlashtiradi. Bu esa uning hikoyalari va qissalariga falsafiy teranlik bagʻishlab, oʻquvchini mulohaza qilishga undaydi. Uchinchidan, Nazar Eshonqul oʻz uslubida milliy adabiy anʼanalarni jahon adabiyoti yutuqlari bilan uygʻunlashtira olgan. Uning nasrida xalqona ifodalar bilan birga zamonaviy psixologik usullar birlashgan holda namoyon boʻladi. Tahlil jarayonida aniqlanganidek, yozuvchining individual uslubini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri – sintaktik qurilishlarni oʻrinli va original qoʻllay olishidir. Jumla tuzilishidagi oʻzgarishlar (inversiya), qisqa va uzun gaplarning navbati, dialog va monologlarning ohangdorligi – bularning barchasi Nazar Eshonqul asarlarining oʻquvchiga taʼsir kuchini belgilaydi. Adib oʻz asarlarida maʼno va tuygʻuni ifodalashning noanʼanaviy yoʻllarini topa olgani bilan ajralib turadi. Aynan shunday stilistik va sintaktik yangiliklar Nazar Eshonqul nasriga oʻziga xos individuallik baxsh etgan boʻlib, uni zamonaviy oʻzbek adabiyotida avangard yozuvchi sifatida tanitdi.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, Nazar Eshonqul oʻzbek nasrining ifoda imkoniyatlarini yangi bosqichga koʻtargan ijodkordir. Uning betakror uslubi misolida koʻrdikki, badiiy adabiyotda soʻz qudrati nafaqat leksik maʼnoda, balki sintaktik qurilishlar darajasida ham namoyon boʻladi. Yozuvchi sintaksis meʼmorchiligi orqali oʻz dunyoqarashi, tuygʻulari va falsafiy mulohazalarini oʻquvchiga yetkazadi. Nazar Eshonqul nasrining stilistik va sintaktik tahlili bizga adib ijodiy laboratoriyasiga nazar tashlash, uning badiiy mahorati sirlarini anglash imkonini berdi. Kelgusida Nazar Eshonqul ijodini boshqa yozuvchilar – masalan,

uning zamondoshlari yoki undan oldingi avlod vakillari – uslubi bilan qiyosiy o'rganish ham qiziqarli ilmiy yo'nalish bo'lishi mumkin. Bu orqali o'zbek adabiyotidagi uslubiy izlanishlar rivoji hamda mualliflik uslubining shakllanish qonuniyatlari haqida yanada chuqurroq tasavvur hosil qilish mumkin bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, Nazar Eshonqul o'ziga xos stilistik va sintaktik uslubi bilan nafaqat o'z davri o'zbek nasrining yangilanishiga hissa qo'shdi, balki milliy adabiyotimiz xazinasini boyituvchi nodir asarlar yaratdi. Uning badiiy tajribasi va uslub novatorligi keyingi avlod ijodkorlari uchun ham o'ziga xos maktab vazifasini o'tashi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent.: Fan, – 1983.
2. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlik ifodalashning sintaktik usuli. –T.: Fan. – 1987.
3. Eshonqul N. Shamolni tutib bo'lmaydi. – Toshkent: Sharq. – 2005
4. Hakimova M.K. O'zbek tilida vaqt ma'noli lug'aviy birliklar va ularning matn shakllantirish imkoniyatlari. (Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi). Farg'ona. – 2004.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. –Москва, 1970, с.67.
6. O'rinboev B. Qo'ng'urov R., Lapasov J., Badiiy tekstning lingvistik tahlili. – T.: O'qituvchi, – 1990.
7. Shukurov R., Sintaktik parallellizmning uslubiy vazifalari. O'zbek tili va adabiyoti, 2004(2), 73-bet.
8. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. –T.: Fan, – 2007.
9. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. –T.: Fan. – 2008
10. Yo'ldoshev M., Muhammadjonova S., Saparniyazova M. Matn lingvistikasi: o'quv qo'llanma. –T.: Ishonchli Hamkor. – 2021.
11. Yoqubov, O. Oq qushlar, oppoq qushlar. –T.: Sharq, – 2012

REFERENCES

1. Abdullayev, A. (1983). Expression of Expressiveness in the Uzbek Language. Tashkent, Fan.
2. Abdullayev, A. (1987). The Syntactic Method of Expressing Expressiveness in Uzbek. Tashkent, Fan.
3. Eshonqul, N. (2005). One Cannot Catch the Wind. Tashkent, Sharq.
4. Hakimova, M.K. (2004). Lexical Units of Temporal Meaning in Uzbek and Their Text-Forming Potential. (PhD dissertation in Philological Sciences). Fergana.
5. Lotman, Y.M. (1970). The Structure of the Artistic Text. Moscow, Nauka.
6. Yoqubov, O. (2012). White Birds, Pure White Birds. Tashkent, Sharq.
7. O‘rinboev, B., Qo‘ng‘urov, R., Lapasov, J. (1990). Linguistic Analysis of the Artistic Text. Tashkent, O‘qituvchi.
8. Shukurov, R. (2004). Stylistic Functions of Syntactic Parallelism. Uzbek Language and Literature, (2), p. 73.
9. Yo‘ldoshev, M. (2007). Foundations of the Linguopoetic Analysis of Artistic Text. Tashkent, Fan.
10. Yo‘ldoshev, M. (2008). Linguopoetics of the Artistic Text. Tashkent: Fan.
11. Yo‘ldoshev, M., Muhammadjonova, S., Saparniyazova, M. (2021). Text Linguistics: A Textbook. Tashkent, Ishonchli Hamkor.

Muassis:
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

KOMPARATIVISTIKA **(Comparative Studies)**

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin. Maqoladagi fikr mulohazalar uchun tahririyat javob bermaydi. Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Ushbu jurnal Markaziy Osiyoda qiyosiy tadqiqotlar bo'yicha yagona onlayn nashr bo'lib, jurnal maqsadi O'zbekistonda komparativistik tadqiqotlarni rivojlantirish va bu borada jahon komparativistika markazlari bilan akademik aloqani o'rnatishdan iborat.

ISSN 3060-4559

MAQOLA TALABLARI